

परिच्छेद – १

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

वर्तमान नेपालको संविधान अनुसार राज्यको पुनसंरचना भई एकात्मक राज्य व्यवस्थाबाट संघिय गणतन्त्रात्मक राज्य व्यवस्थामा परिवर्तन भएको छ । जसअनुसार हाल देशमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानिय तह गरी तीन तहका सरकार क्रियाशील रहेका छन् । संविधानले समग्रमा समतामूलक समावेशी समाजवाद उन्मुख राष्ट्र निर्माण गर्ने ध्येय राखेको छ । नेपालको संविधानले समाजवाद उन्मुख राज्य प्रणालीमा आधारित भई प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क पाउने हक सुनिश्चित गरेको छ । यसका अतिरिक्त अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपमा विपन्न नागरिकलाई कानुनबमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने र मातृभाषामा शिक्षा पाउने हकसमेतको व्यवस्था गरेको छ । राज्यको आर्थिक समृद्धि सामाजिक न्यायसहितको समतामूलक समाज निर्माणका लागि गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता र सबैका लागि जीवनपर्यन्त शिक्षाको समान अवसरले दिगो शान्ति, असल संस्कृति, सामाजिक सहिष्णुता तथा साझा मूल्यको प्रवर्धन गरी राष्ट्र निर्माणमा आवश्यक मानव संसाधनको विकासमा शिक्षाको अहम् भूमिका रहनेमा दुई मत छैन।

संविधानले शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा उल्लेख गरी कार्यान्वयन गर्न कानुन निर्माणको कार्य थालनी गरेको छ । यी संवैधानिक प्राथमिकताहरूलाई कार्यान्वयन गर्न सहयोगी हुने कानुनी आधार तयार गर्ने क्रममा निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षा ऐन २०७५ तथा यस सम्बन्धी नियमावली २०७० कार्यान्वयनमा आएको छ । बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०७५ ले शिक्षालगायत बालबालिकाहरूको हक र अधिकारलाई थप प्रत्याभूत गरेको छ। नेपाल सरकारले जारी गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले संवैधानिक मान्यतामा आधारित भई शिक्षा क्षेत्रमा सुधार तथा परिवर्तनका लागि नीतिगत मार्गदर्शन गरेको छ ।

संघिय स्वरूपको राज्य व्यवस्थामा राज्यका सबै तहका सरकार बीचको आपसी समन्वय र सहकार्यबाट नै राज्यले परिलक्षित गरेका उद्देश्य प्राप्त गर्न सकिन्छ । मानव संसाधनको विकासबाट मुलुकको उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतसाधन र अवसरहरूको समुचित परिचालन हुन गई नेपाल सरकारले राखेको २५ वर्षे दीर्घकालिन सोच“समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली”सहितको समुन्नत राष्ट्र निर्माणमा शिक्षाको माध्यमबाट योगदान पुर्याउन सकिन्छ। यही वृहत्तर उद्देश्य प्राप्तिका लागि राष्ट्रिय रूपमा शैक्षिक कार्यक्रमहरू बीच तादाम्यता सहित तीनै तहका सरकारको आपसी समन्वय र सहकार्यमा शिक्षा योजना निर्माण हुनु सान्दर्भिक देखिन्छ । यसै सन्दर्भमा नेपालको संविधानमा भएका शिक्षा सम्बन्धी प्रावधान, २५ वर्षे राष्ट्रिय दीर्घकालीन सोच, राष्ट्रिय शिक्षा नीति र राष्ट्रिय विज्ञान प्रविधि तथा नवप्रवर्तन नीति सामुदायिक विद्यालय सबलीकरण दशक (२०७६-२०८५) का लागि सम्बोधन गर्नुपर्ने विषयहरू १५ वर्षे दिगो विकास लक्ष्य पन्ध्रौँ आवधिक योजनाका लक्ष्यहरू र हालै कोभिड-१९ ले पारेको प्रभावलाई समेत सम्बोधन गर्ने गरी नेपाल सरकार, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले १० वर्षे (वि.सं. २०७८ देखि २०८७ सम्म) शिक्षा क्षेत्रको नयाँ शिक्षा योजना निर्माणलाई अगाडि बढाएको छ । तीनै तहमा निर्माण हुने प्रस्तावित योजनाले नेपाललाई सन् २०२२ सम्ममा विकासशील मुलुकको रूपमा सन् २०३० सम्म दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्दै मध्यम आय भएको मुलुकको रूपमा स्तरोन्नति गर्ने तथा समृद्ध नेपाल र सुखी नेपालीको राष्ट्रिय अपेक्षा पूरा गर्ने कार्यमा मुलुकको शिक्षाले माध्यमको रूपमा भूमिका खेल्नेअपेक्षा राजापुर नगरपालिकाले समेत स्थानियतामा आधारित रहेर यो शिक्षा क्षेत्रको १० वर्षे योजना निर्माण गरिएको छ।

१.२ नगरपालिकाको परिचय

क) संक्षिप्त इतिहास

बर्दिया जिल्लाका ८ वटा स्थानीय तहहरूमध्ये राजापुर नगरपालिका एक हो। राजापुर नगरपालिकाको स्थापना वि.स. २०७१।०१।२५ गते भएको हो। साविकका दौलतपुर, बदालपुर, नयाँगाउँ, राजापुर, भिम्मापुर र मानपुर टपरा गा.वि.स.लाई समायोजन गरी राजापुर नगरपालिकाको घोषणा गरिएको थियो। त्यस पछि वि.स. २०७३।११।२४ गते पुनः यस नगरपालिकामा खैरी चन्दनपुर गा.वि.स.लाई समेत समायोजन गरि यस नगरपालिकाको क्षेत्र विस्तार भएको हो। साविक राजापुर नगरपालिकालाई १९ वटा वडामा विभाजन गरिएको थियो भने वि.स. २०७४ मा आयर यसलाई १० वटा वडामा मात्र विभाजन गरिएको छ। यस नगरपालिकाको पुर्वि सिमामा मधुवन नगरपालिका, पश्चिम सिमामा सुदुरपश्चिम प्रदेश, उत्तर सिमामा गेरुवा नगरपालिका र दक्षिण सिमामा भारत रहेको छ। वि.स. २०७८ को राष्ट्रिय जनगणनाको प्रारम्भिक प्रतिवेदन अनुसार यस नगरपालिकामा जम्मा १३६१९ परिवार संख्या रहेको छ भने पुरुषको संख्या २८५९१ जना र महिलाको संख्या ३२२४० जना गरी जम्मा जनसंख्या ६०८३१ जना रहेको छ।

हालको राजापुर नगरपालिका र गेरुवा गाउँपालिकालाई भौरा भनेर चिनिन्थ्यो। सो भौरा टापुमा ११ गा.विस समावेश थियो। राजापुर नगरपालिका र गेरुवा गाउँपालिकाको पूर्वमा गेरुवा (स्थानीय भाषा गेहूँवा: घेर्ने, घेरिएको शब्द बाट गेहूँवा हुँदै गेरुवा भएको) र पश्चिममा कर्णाली (स्थानीय भाषामा कौर्यार) नदी छ। सो बेला यस स्थानमा आउनका लागि यि दुई नदीहरू पार गर्नुपर्थ्यो। यस ठाउँको माटो निककै मलिलो, उर्बर भएकाले बसाई सराई भएको पाइन्छ। बसाई सराईका लागि भौरा (भमरा किरा) जस्तै उडेर आउनु पर्ने महसुसले गर्दा भौरा नामाकरण भएको कतिपयको भनाई छ।

यस नगरपालिकाको नाम राजापुर रहनुको कारण विभिन्न जनविश्वास र ऐतिहासिक पृष्ठभूमि रहेका छन्। कहिले गोलामण्डी, कहिले राजापुर नाम भएको यस ठाउँमा राजाराम कुर्मीको नामबाट राजापुर भएको हो भन्ने कथन रहेको छ भने अर्को कथन अनुसार यस ठाउँमा पहिला ठकुरी जातिका राजारजौटाहरूले बसोवास गर्थे पछि राजा राजा हुँदै राजापुर भएको हो भन्ने विश्वास पाइन्छ।

ख) भौगोलिक अवस्थिति र सिमाना

नेपालको लुम्बिनी प्रदेश अन्तर्गत बर्दिया जिल्लामा पर्ने राजापुर नगरपालिका भौगोलिक हिसावले २८°२१'२५.१६" देखि २८°२९'४३" उत्तरी आक्षांश र ८१°३'२५.६३" देखि ८१°१२'५२" सम्म पूर्वी देशान्तरसम्म फैलिएको यो नगरपालिका तराई प्रदेशमा पर्दछ। समुद्र सतहबाट १४१ मिटर देखि १५४ मिटर सम्मको उचाईमा अवस्थित छ। १२७.०८ वर्ग किलोमिटर क्षेत्रफल रहेको यस नगरपालिकाको पुर्वि सिमामा मधुवन नगरपालिका, पश्चिम सिमामा सुदुरपश्चिम प्रदेश, उत्तर सिमामा गेरुवा नगरपालिका र दक्षिण सिमामा भारत रहेको छ।

ग) सामाजिक अवस्था

वि.स. २०७८ को राष्ट्रिय जनगणनाको प्रारम्भिक प्रतिवेदन अनुसार यस नगरपालिकामा जम्मा १३६१९ परिवार संख्या रहेको छ भने पुरुषको संख्या २८५९१ जना र महिलाको संख्या ३२२४० जना गरी जम्मा जनसंख्या ६०८३१ जना रहेको छ। नगरपालिकामा सबैभन्दा बढी जनसंख्या थारु समुदायको रहेको छ भने त्यसपछि क्रमश ब्राह्मण, क्षेत्री, कामी, मगर, मुसलमान, दमाई/ढोली, ठकुरी आदी जातिको बसोबास रहेको छ। यस नगरपालिकामा अधिकांश मानिसहरूले हिन्दु धर्म मान्ने गर्दछन् भने केही मानिसहरू ईस्लाम र क्रिस्चियन धर्म मान्छन्। सबै जातजाती र सम्प्रदायका आ-आफ्नै धर्म संस्कृति र चालचलनहरू छन्। यहाँका मानिसहरू बडा दशैं, तिहार, रामनवमी, महाशिवरात्री, हरितालिका तिज, श्रिपञ्चमी, श्रीकृष्ण जन्माष्टमी, अटवारी, गुरहि, विवाह पञ्चमी, होली, चैते दशैं, माघ/माघे संक्रान्ती, सिरुवा, भुर्की पुजन, बुद्ध जयन्ती, विभिन्न ल्होसार पर्वहरू, क्रिसमस डे आदी चाडपर्वहरू मनाउने गर्दछन्। यस ठाउँका मानिसहरूको मुख्य पेशा कृषि हो। सरकारी सेवामा यहाँका

मानिसहरूको उपस्थिति कम रहेको छ । यहाँका युवाहरू रोजगारीका लागि भारत तथा अन्य मुलुकहरूमा जाने गर्दछन् । थारु समुदायमा बरघर प्रणाली मार्फत सामुहिक कार्यहरू जस्तै बेट बेगारी, भोजभतेरका साथै कसैको घरमा मान्छे बित्यो भने सहयोग गर्ने र विवाहमा समेत सहयोग दिने चलन छ । माघमा नयाँ बरघर, गुर्वा, चौकीदार चुन्ने चलन छ । थारु समुदायले माघ पर्वलाई नया वर्षको रूपमा मनाउने गर्दछ । यो महान पर्व पनि हो । यस पर्वपछी माघी देवानी भन्ने गरिन्छ जसमा गाउको गत वर्षको समिक्षा गर्नुको साथै आगामी वर्षका लागि योजना पनि बनाइने गरिन्छ । यसैगरी दाईभाई घर छुट्टिने वा संगै बस्ने भन्ने सल्लाह गरिन्छ ।

घ) जनङ्ख्या सम्बन्धि विवरण

वि.स. २०७८ को राष्ट्रिय जनगणनाको प्रारम्भिक प्रतिवेदन अनुसार यस नगरपालिकामा जम्मा १३६१९ परिवार संख्या रहेको छ भने पुरुषको संख्या २८५९१ जना र महिलाको संख्या ३२२४० जना गरी जम्मा जनसंख्या ६०८३१ जना रहेको छ । नगरपालिकाको जम्मा जनसंख्यामा पुरुष भन्दा महिला ३६४९ जनाले बढी छन् । कुल जनसंख्यामा पुरुषको जनसंख्या ४७% र महिलाको जनसंख्या ५३% हुन्छ । उक्त जनसंख्या तथा घरधुरीको आधारमा औषत परिवार संख्या प्रति घरधुरी करिब ४.४५ जना हुन्छ । राजापुर नगरपालिकाको औषत जनघनत्व प्रति वर्ग किलोमिटर ४७९ जना छ ।

राजापुर नगरपालिकाले राजापुर राजपत्रमा प्रकाशन गरेको एकीकृत स्थानिय तह वस्तुगत विवरण २०८० को घरधुरी तथ्याङ्क संकलन प्रतिवेदन २०८० मा भने जनसंख्याको आकार फरक पाइएको छ । यस प्रतिवेदन अनुसार राजापुर नगरपालिकामा जम्मा जनसंख्या ६०,९२७ रहेकोमा महिलाको जनसंख्या ३०,२८८ र महिलाको जनसंख्या ३०,६२४ र अन्य १५ जना रहेको छ । यस जनसंख्यामा थारु समुदायको पहिलो ठुलो जनसंख्या (७८.२%), दोस्रोमा ब्राम्हण-क्षेत्री (६.६%) र तेस्रोमा दलित (४.४%) र अन्य समुदायको रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ र २०७८ अनुसार यस नगरपालिकाको कुल जनसंख्या तालिका नं. १ मा दिइएको छ ।

तालिका नं.१.१

राजापुर नगरपालिकाको जनसङ्ख्या

क्र.सं.	लिङ्ग	कुल जनसङ्ख्या २०६८	प्रतिशत	कुल जनसङ्ख्या २०७८	प्रतिशत
१	महिला	३०६३२	५१.४३	३२२४०	५३
२	पुरुष	२८९२१	४८.५७	२८५९१	४७
३	जम्मा	५९५५३	१००.००	६०८३१	१००

तालिका नं. १ अनुसार, महिला ५३% र पुरुष ४७% प्रतिशत देखाइएको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ र राजापुर नगरपालिकाको घरधुरी सर्वेक्षण प्रतिवेदन २०८० s[ ] जनसंख्याको विवरणमा अन्तर रहेको पाइन्छ । घरधुरी सर्वेक्षण प्रतिवेदन २०८० अनुसार जम्मा जनसंख्या ६०,९२७ मध्य महिलाको जनसंख्या ५०.२६% र पुरुष ४९.७१% रहेको छ । अर्थात महिला र पुरुषको जनसंख्यामा खासै अन्तर देखिदैन ।

ङ) वडा अनुसार जम्मा घरधुरी तथा जनसंख्या

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार कुल जनसंख्या ६०८३१ रहेको छ भने १३६५९ घर परिवार रहेको छ । वडा अनुसार जनसंख्या हेर्दा सबैभन्दा बढी वडा नं. ४ मा ८८८६ छ भने सबैभन्दा न्युन वडा नं. ७ मा ४०६८ रहेको देखिन्छ । औषत घरपरिवारको आकार ४.४५ रहेको यस नगरपालिकामा लैंगिक अनुपात भने ८८.७८ रहेको छ । यस सम्बन्धि वडागत विवरण देहाय बमोजिम रहेको छ ।

तालिका नं. १.२

वडागत रुपमा जम्मा घरधुरी तथा जनसंख्या

वडा नं.	घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन २०७५					राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार						
	घर परिवार	जनसंख्या			औषत घरपरिवार आकार	लैंगिक अनुपात	घरपरिवार	जनसंख्या			औषत घरपरिवार संख्या	लैंगिक अनुपात
		जम्मा	पुरुष	महिला				जम्मा	पुरुष	महिला		
१	१२८३	५३९७	२३५७	३०४०	४.२१	०.७८	१३७८	६०३७	२८४८	३१८९	४.३८	०.८९
२	१२५१	५७४१	२७२९	३०१२	४.५९	०.९१	१३४१	५८०७	२७१६	३०९१	४.३३	०.८८
३	१२५५	५६९४	२४९९	३१९५	४.५४	०.७८	१३४८	५९२३	२६५८	३२६५	४.३९	०.८१
४	१६९३	७०७९	३३००	३७७९	४.१९	०.८७	१९२६	७८८६	३७७३	४११३	४.०९	०.९२
५	१३६०	६३११	२९३८	३३७३	४.६४	०.८७	१४४१	६२९८	२८७७	३४२१	४.२५	०.८४
६	११८५	५६१७	२५८३	३०३४	४.७४	०.८५	१४०८	६५७२	३२४४	३३२८	४.६७	०.९७
७	७६६	३३७२	१५०५	१८६७	४.४०	०.८१	९०८	४०६८	१८७४	२१९४	४.४८	०.८५
८	१०५९	५१५४	२३३९	२८१५	४.८७	०.८३	११८१	५६३९	२६१५	३०२४	४.७७	०.८६
९	१०१८	४६६३	२०५६	२६०७	४.५८	०.७९	१०९८	५३७१	२५९९	२७७२	४.८९	०.९४
१०	१२६८	६५५६	३२१३	३३४३	५.१७	०.९६	१५९०	७२३०	३४०३	३८२७	४.५५	०.८९
जम्मा	१२१३८	५५५८४	२५५१९	३००६५	४.५८	०.८४	१३६५९	६०८३१	२८६०७	३२२२४	४.४५	०.८९

स्रोत: घरधुरी तथ्याङ्क सङ्कलन २०७५ र जनगणना २०७८

तालिका नं. २ मा, घरधुरी तथ्याङ्क संकलन २०७५ अनुसार जम्मा घरपरिवार १२१३८ देखिन्छ र ३ वर्षपछिको जनगणनामा १३६५९ पुगेको देखिन्छ। सबैभन्दा धेरै घरपरिवार संख्या वडा नं. ४ मा (७७८६) छ भने सबैभन्दा कम घरपरिवार संख्या वडा नं. ७ मा (९०८) रहेको छ।

१.३ नगरपालिकाको शैक्षिक अवस्था

क) सञ्चालित शैक्षिक संस्था र विद्यार्थीहरूको विवरण

राजापुर नगरपालिकामा ५० ओटा विद्यालयहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। जसमध्ये ३६ ओटा सामुदायिक र १४ ओटा संस्थागत विद्यालय रहेका छन्। विद्यालय र समुदायमा समेत गरी ७७ ओटा बालविकास केन्द्र र १४ वटा संस्थागत बाल विकास केन्द्रहरू गरि ९१ वटा सञ्चालनमा रहेका छन्। उच्च शिक्षा अन्तर्गत एउटा क्याम्पस सञ्चालनमा रहेको छ। अनौपचारिक तथा निरन्तर शिक्षा तर्फ २ ओटा सामुदायिक सिकाई केन्द्र र १ वटा शिशु स्याहार केन्द्र रहेका छन्। शैक्षिक संस्थाको विवरण निम्न अनुसार रहेको छ।

तालिका नं. १.३

शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण

क्र.सं.	तह	सामुदायिक	संस्थागत	जम्मा
१	आधारभूत तह १-३ सञ्चालित	१	०	१
२	आधारभूत तह १-५ सञ्चालित	२१	३	२४
३	आधारभूत तह १-८ सञ्चालित	५	५	१०
४	माध्यमिक तह १-१० सञ्चालित	३	५	८
५	माध्यमिक तह १-१२ सञ्चालित	६	०	६

६	बाल विकास केन्द्र	७७	१४	९१
७	सामुदायिक सिकाई केन्द्र	२	०	२
८	सामुदायिक शिशु स्याहार केन्द्र	१	०	१
९	क्याम्पस	१	०	१
१०	प्राविधिक शिक्षालय	०	१	१

माथी उल्लेखित तालिकामा सामुदायिक विद्यालय ३६ वटा र संस्थागत विद्यालय १४ वटा गरि जम्मा ५० वटा विद्यालयहरु रहेको देखिन्छ। बालविकास केन्द्रहरु सामुदायिक ७७ र संस्थागत १४ गरि जम्मा ९१ वटा र सामुदायिक सिकाई केन्द्रहरु २ र सामुदायिक शिशु स्याहार केन्द्र १ ओटा रहेका छन्।

तालिका नं. १.४

वडागत विद्यालय विवरण

वडा नं.	आधारभूत	माध्यमिक	कक्षा ०-५	कक्षा ०-८	कक्षा ०-१०	कक्षा ०-१२	प्राविधिक धार	जम्मा
१	४	१	२	२	०	१	०	५
२	६	१	५	१	१	०	०	७
३	४	०	३	१	०	०	०	४
४	२	५	२	०	४	१	१	८
५	३	२	२	१	१	१	०	५
६	४	१	२	२	०	१	०	५
७	२	०	१	१	०	०	०	२
८	३	१	३	०	१	०	०	४
९	४	१	३	१	०	१	०	५
१०	४	२	३	१	१	१	०	६
जम्मा	३६	१४	२६	१०	८	६	१	५१

राजापुर नगरपालिकाको ५० विद्यालयमध्ये कक्षा १-३ सञ्चालित २, कक्षा १-५ सञ्चालित २५, कक्षा १-८ सञ्चालित ९, कक्षा १-१० सञ्चालित ८ र कक्षा १-१२ सञ्चालित ६ ओटा विद्यालयहरु रहेका छन्। कक्षा १-१२ सञ्चालित सामुदायिक विद्यालयमा हाल कृषि विज्ञान र पशु विज्ञान तर्फको कक्षा ९-१२ सम्मको CTEVT बाट सञ्चालित प्राविधिक विद्यालय समेत सञ्चालनमा छ।

तालिका नं. १.५

विद्यालयमा अध्ययनरत जनजाति दलित र अन्य विद्यार्थीहरुको संख्या

जाती	ECD				कक्षा १-५				कक्षा ६-८			कक्षा ९-१०			कक्षा ११-१२		
	G	B	O	T	G	B	O	T	G	B	T	G	B	T	G	B	T
जम्मा	१३९९	१५३६	२	२९३७	२६४३	३०२०	०	५६६३	१५८२	१५४५	३१४६	१०२७	८५८	१८८५	८४९	४९६	१३४५
जनजाती	१०४३	११५५	२	२२००	१९८६	२२६३	०	४२४९	११६४	११६९	२३३३	७८९	६७७	१४५८	७०२	४२४	११२६
दलित	१०६	१०१	०	२०७	२२१	३०१	०	५२२	१२९	१०८	२३८	६५	४३	१०८	३०	१५	४५
अपांगता	०	२	०	२	६	७	०	१३	५	१	६	२	२	४	१	१	२

शैक्षिक सत्र २०७९ मा बालविकासतर्फ २६९६, कक्षा १-५ मा ५३८१, कक्षा ६-८ मा ३१६९, कक्षा ९-१० मा १९३४ र कक्षा ११-१२ जम्मा १२०८ गरी बालविकास देखि कक्षा १२ सम्म कुल विद्यार्थी संख्या १४३८८ रहेको छ। कुल विद्यार्थी मध्ये छात्रा संख्या ७१६४, छात्र संख्या ७२०३ र अन्य २१ रहेको छ।

तालिका नं. १.६

तहगत शिक्षक दरबन्दी विवरण

क्र. सं.	तह	दरबन्दी	राहत	अनुदान/अस्थायी	जम्मा	न.पा. अनुदान	जम्मा
१	प्राथमिक	११६	६३	०	१७९	८	१८७
२	निम्न माध्यमिक	२६	१७	३	४६	४७	९३
३	माध्यमिक	१९	१३	१	३३	१५	४८
४	उच्च माध्यमिक	०	०	८	८	२	१०
कुल जम्मा		१६१	९३	१२	२६६	७२	३३८
५	वा.वि.के.	०	०	७५	७५	२	७७
६	सा.सि.के.	०	०	२	२	०	२

ख) राजापुर नगरपालिकाको साक्षरताको अवस्था र तह अनुसारको शैक्षिक अवस्था

राजापुर नगरपालिका, बर्दियाको साक्षर घोषणा सम्बन्धी प्रतिवेदन २०७६ अनुसार १५-६० वर्ष उमेर समूहको साक्षरता दर ९८ प्रतिशत रहेको छ। पुरुष र महिला साक्षरतामा भने थोरै अन्तर देखिन्छ। पुरुष साक्षरता ९९.६४ र महिला साक्षरता ९७.४१ प्रतिशत रहेको छ। वडागत रूपमा हेर्दा सबैभन्दा बढी साक्षरता दर वडा नं.१ मा ९९.६ प्रतिशत र सबैभन्दा कम वडा नं. ७ मा ९५.२ प्रतिशत रहेको छ। साक्षरताको दर राम्रो भए पनि उच्च शिक्षा, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिममा भने नगरपालिकाको अवस्था कमजोर देखिन्छ।

तालिका नं. १.७

राजापुर नगरपालिकाको तहगत शिक्षाको अवस्था

क्र. सं.	तह	संख्या (जम्मा ४४,६८०)	प्रतिशत
१	प्रारम्भिक बालविकास (Early Education)	१७२८	३.९%
२	प्राथमिक तह (Primary Education)	११२६४	२५.२%
३	आधारभूत तह (Lower Secondary)	१००४१	२२.५%
४	माध्यमिक तह (Upper Secondary)	७८९३	१७.७%
५	एस एल सी /एस इ इ (SLC/SEE)	२८९६	६.५%
६	इन्टिमिडियत (Intermediate Education)	४००६	९.०%
७	स्नातक (Graduate)	११०५	२.५
८	स्नातकोत्तर (Post Graduate)	५१४	१.२%
९	अन्य (Others)	३५३	०.८%

तालिका १.१० को अनुसार प्राथमिक तहमा सबैभन्दा धेरै विद्यार्थी देखिन्छन् । त्यो अनुपात घट्दै आउछ । माध्यमिक तह र एस एल सी /एस इ इ सम्म आउदा त्यो अनुपात दोब्बरले घट्छ । यसले के देखाउछ भने जसरी कक्षा बढ्दै जान्छ त्यसरी नै कक्षा छोड्नेको अनुपात पनि बढ्दै जान्छ ।

ग) राजापुर नगरपालिकाको शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषण

बर्दिया जिल्लाका १० स्थानीय तहमध्ये राजापुर नगरपालिका एक विकट नगरपालिका हो । बर्दिया जिल्लाका प्राय सबै स्थानीय तहहरूको शैक्षिक अवस्था सन्तोषजनक देखिदैन। तथापी यस नगरपालिकामा भौतिक पुर्वाधारका साथै शैक्षिक गतिविधिहरूमा समेत दिनानु दिन परिवर्तनका सङ्केतहरू भने देखिन थालेका छन्। माथि उल्लेखित तथ्याङ्क र तल उल्लेखित सूचाङ्कको आधारमा राजापुर नगरपालिकाको शैक्षिक अवस्थाको विश्लेषण गरिएको छ।

तालिका नं १.८

राजापुर नगरपालिकाको शैक्षिक सूचकहरूको अवस्था

क्र.सं.	सूचक	२०७८ को अवस्था
१	प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा	
१.१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कूल भर्नादर (%)	७५.५
१.२	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव लिई कक्षामा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिका (%)	६०
२	आधारभूत शिक्षा (१-८)	
२.१	कक्षा १ मा खुद प्रवेश दर	९६.९
२.२	कक्षा १ मा कूल प्रवेश दर	१२५.२५
२.३	कक्षा १-५ मा खुद भर्ना दर	९६.४
२.४	कक्षा १-५ मा कूल भर्ना दर	१२१.३
२.५	कक्षा ५ सम्म टिकाउ दर	९५
२.६	प्राथमिक कक्षा ५ पूरा गर्ने दर	९४.५
२.७	कक्षा १-५ कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचाङ्क	१.०९
२.८	कक्षा १-८ मा खुद भर्ना दर	९०.०५
२.९	कक्षा १-८ मा कूल भर्ना दर	११४
२.१०	कक्षा ८ सम्मको टिकाउ दर	८५
२.११	कक्षा १ मा भर्ना भई कक्षा ८ पूरा गर्ने दर	८४
२.१२	कक्षा १-८ को खुद भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक	०.८४
२.१३	आधारभूत तह महिला शिक्षकको प्रतिशत	२२.६
३	माध्यमिक शिक्षा	
३.१	कक्षा ९-१० मा कूल भर्ना दर	११०.०४
३.२	कक्षा ९-१० मा खुद भर्ना दर	६०.३
३.३	कक्षा ९-१२ मा खुद भर्ना दर	४५.४
३.४	कक्षा ९-१२ मा कुल भर्ना दर	८०.५
३.५	कक्षा ११-१२ मा कूल भर्ना दर	४८.८

३.६	कक्षा ११-१२ मा खुद भर्ना दर	२२.९
३.७	कक्षा १० सम्मको टिकाउ दर	५८.१
३.८	कक्षा १२ सम्मको टिकाउ दर	२०
३.९	कुल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक ९-१२	१.०१
३.१०	आधारभूत तहबाट माध्यमिक तहमा ट्रान्जिसन दर	८०.०४
३.११	कक्षा ९-१२ मा कार्यरत महिला शिक्षकको प्रतिशत	८.३३
३.१२	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा विद्यार्थी भर्ना प्रतिशत	१२.०९
३.१३	कक्षा १० का विद्यार्थी सकाई उपलब्धि (अङ्कमा)	६२
४	अनौपचारिक शिक्षा र निरन्तर सिकाई	
४.१	साक्षरता दर (१५ वर्ष भन्दा माथि) (%)	७०
४.२	साक्षरता दर (६ वर्ष भन्दा माथि) (%)	९५
४.३	साक्षरता दर (१५-२४ उमेर समूह) (%)	९८.५
५	सुशासन तथा व्यवस्थापन	
५.१	कक्षा १-५ मा विद्यार्थी: शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालयमा)	४०:१
५.२	कक्षा ६-८ मा विद्यार्थी: शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालयमा)	३१:१
५.३	कक्षा १-८ मा विद्यार्थी: शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालयमा)	३५:१
५.४	कक्षा ९-१० मा विद्यार्थी: शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालयमा)	२९:१
५.५	कक्षा ९-१२ मा विद्यार्थी: शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालयमा)	३१:१
६	शिक्षामा लगानी	
६.१	कुल बजेटमा शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजित बजेट ससर्त र समानिकरण समेत	१६६५१८०००।-
६.२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च (रु हजारमा)	२०
६.३	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च (रु हजारमा)	१५

स्रोत: जनगणना २०७८

माथिको डायग्राममा व्यवस्थापन र शिक्षा संकायमा अधिकतम सहभागिता देख्न सकिन्छ । जस्मा पुरुषको सहभागिता ३५.३% छ भने महिलाको सहभागिता २९.५% छ । यसैगरी शिक्षा संकायमा पुरुष २७% र महिला ४१.२% रहेका छन् । यसपछिका प्राविधिक विषयहरूमा भने एकदमै न्यून सहभागिता देखिन्छ । विज्ञान र प्रविधिमा जम्मा ५.९%, स्वास्थ्य र मेडिकल विज्ञानमा जम्मा ३.३%, इन्जिनियरिङमा १.८%, कानूनमा ०.४%, कृषिमा १.७%, वनविज्ञानमा ०.४%, जीव विज्ञान/भेटेनरी/माछामा ०.६% हुँदै सूचना प्रविधिमा जम्मा १.०% रहेको छ । प्रविधिसँग जोडिएको विषयमा सहभागिता कम हुनुको कारण कहि न कहि शैक्षिक आधार स्तम्भ कमजोर भएको या प्रयास समय दिन नसक्ने अवस्था या यस्ता विषयहरूको बारेमा जानकारी नभएको हुन सक्छ ।

१.४ नगरपालिकाका शैक्षिक समस्या, चुनौति र अवसरहरू

क) शैक्षिक समस्या

राजापुर नगरपालिकाको समग्र शैक्षिक अवस्थाको बारेमा विश्लेषण र नगरपालिकाको अनुभूति र भोगेका समस्याहरू निम्न अनुसार छन्।

- १ आधारभूत विद्यालय उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरू विशेषत सुविधाविहिन समूहका केही बालबालिकाहरू विद्यालय बाहिर रहिरहनु।

- २ आर्थिक अवस्था कमजोर भएका अभिभावकहरूले रोजगारीका लागि जाने ठाँउमा आफ्ना बालबालिकाहरूलाई समेत लगेर जानु।
- ३ विद्यालय भर्ना भएकामध्ये सबै विद्यार्थी अध्ययनमा निरन्तर नहुनु। विद्यालय छोडेको विद्यार्थीलाई पुन ल्याउन नसक्नु।
- ४ शैक्षिक सुशासन कायम हुन नसक्नु र उच्च शिक्षा प्रतिस्पर्धी, उत्पादनमुखी र अनुसन्धानमूलक हुन नसक्नु।
- ५ संघिय सरकारबाट शिक्षामा पर्याप्त लगानी नहुनु।
- ६ सार्वजनिक शिक्षामा स्थानिय समुदायको अपनत्व सिर्जना हुन नसक्नु।
- ७ सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूको पेशाप्रतिको लगनशीलता उत्तरदायित्व र उत्प्रेरणामा कमी हुनु।
- ८ शिक्षण पेशा आकर्षणको पेशा हुन सकेको छैन। शिक्षकहरूको मानमर्यादा समाजमा अन्य कर्मचारी वर्गको भन्दा तल हुनु।
- ९ सबै विद्यालयको भौतिक अवस्था सन्तोषजनक छैन। विद्यालयहरू विद्यालयको शैक्षिक गुणस्तर भन्दा भौतिक विस्तारतिर ध्यान दिनु। तथापी शौचालय तथा लैंगिक मैत्री शौचालयको व्यवस्थापन र सरसफाई गर्न नसक्नु।
- १० विद्यालयमा दण्डहिनता मौलाइरहेको छ। शिक्षकले कक्षाकोठामा विताउने समयमा कमी रहेको छ। राम्रो शिक्षकलाई पुरस्कृत र अनुशासन तथा आचारसंहिता विपरित कार्य गर्ने शिक्षकलाई नियमानुसार दण्ड हुन नसक्नु।
- ११ शिक्षकको कार्य सम्पादनमा विद्यार्थीको सिकाई उपलब्धिलाई जोड्न नसकिनु। शिक्षकको वृत्ति विकास अबैज्ञानिक र अपारदर्शी हुनु।
- १२ विज्ञान र गणित विषयका शिक्षकको अझैपनि नगरपालिकामा अभाव रहनु।
- १३ शिक्षकहरूको पेशागत विकास तालिमबाट प्राप्त गरेको ज्ञान र सिप कक्षाकोठामा विशेषतः शिक्षणमा कम प्रयोग हुनु।
- १४ विद्यालयहरूमा सिकाई सामाग्रीहरू प्रयाप्त छैनन्। भएका विद्यालयमा समेत उपलब्ध स्रोत र सामाग्रीहरूको अधिकतम प्रयोग हुन नसक्नु।
- १५ सिकाईमा सुचना र सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्न विद्यालय शिक्षक र विद्यार्थी इच्छुक भएर पनि विद्यालयमा त्यस किसिमको दक्ष जनशक्तिको अभाव हुनु।
- १६ विद्यालय व्यवस्थापन समितिको विद्यालयप्रतिको समग्र जिम्मेवारी हुनुपर्ने हो तर सो हुन नसक्नु।
- १७ विद्यालय अनुगमन निरीक्षण सुपरिवेक्षण तथा शिक्षक सहायताका कार्य र आवश्यक संयन्त्रको विकास हुन नसक्नु।
- १८ कतिपय विद्यालयहरूमा विद्यार्थी संख्या ज्यादै न्युन रहेको छ। समायोजन र तह घटाउने कार्य हुन नसक्नु।
- १९ वर्तमान परिवर्तित पाठ्यक्रमलाई शिक्षकसामु यथोचित तवरले प्रबोधिकरण गर्ने कार्य प्रयाप्त मात्रामा हुन सकेको छैन जसले गर्दा परिवर्तित पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक कक्षाकोठामा सहि ढङ्गले प्रयोग हुन नसक्नु।
- २० पाठ्यक्रम अध्ययन गरी पठनपाठन हुनुपर्नेमा विद्यार्थीको पाठ्यपुस्तकलाई नै मुख्य आधार मानी शिक्षण भएको पाइन्छ। पाठ्यक्रम र शिक्षक निर्देशिकाको कम प्रयोग हुनु।
- २१ दक्ष जनशक्ति, स्रोत साधनको अभाव, शिक्षकमा पर्याप्त अध्ययन र खोजि गर्ने बानीको अभाव आदिले स्थानिय पाठ्यक्रमको प्रभावकारी प्रयोग हुन नसक्नु।
- २२ विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका लागि नयाँ पाठ्यक्रमले तोकेबमोजिम आधारभूत तह र माध्यमिक तहमा आन्तरिक मूल्याङ्कन गर्नुपर्नेमा आन्तरिक मूल्याङ्कन नाम मात्रको हुनु र उपचारात्मक शिक्षण शुन्य प्राय हुनु।
- २३ विद्यार्थी मूल्याङ्कनको साधन लिखित परिक्षालाई मात्र ब्रम्हाशत्रको रूपमा प्रयोग गरिनु।
- २४ संघिय शिक्षा ऐन जारी नभएको कारणले गर्दा कतिपय कुराहरूमा नितीगत र कानुनी अन्योलतामा कायम भई कार्यमा अन्यौलता र अप्रभावकारीता हुनु।
- २५ महामारी जस्तो अवस्थामा शिक्षण र सिकाईलाई निरन्तरता दिन आन्तरिक तथा बाह्य दुबै पक्षले गर्दा ज्यादै कठिन हुनु।

ख) चुनौतीहरू

न्युन विद्यार्थी र न्युन शिक्षकबाट विद्यालय सञ्चालन गर्नु, उपयुक्त पूर्वाधारको विकास, समन्यायिकता गुणस्तरको सुनिश्चितता सहित सार्वजनिक शिक्षा प्रतिको आकर्षण अभिवृद्धि गर्नु, विद्यार्थी संख्याको अनुपातमा शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्वितरण गर्नु, शैक्षिक सुशासन र उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गर्नु, सबै प्रकारका विद्यालयमा भौतिक पूर्वाधार सहितको आकर्षक सिकाई वातावरण विकास गर्नु, शिक्षण सिकाई पद्धतिलाई व्यावहारिक र बालमैत्री एबम् प्रविधिमा आधारित बनाउनु, विद्यालय बाहिर रहेका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गर्नु, कक्षा छाड्ने दर शुन्यमा झार्नु, अपेक्षित सिकाई उपलब्धि प्राप्ति, शिक्षा क्षेत्रमा सुशासन र उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गर्नु, सुचना र सञ्चार प्रविधिले ल्याएका विविध अवसरहरूको सदुपयोग गर्नु यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरू हुन । त्यसैगरी सार्वजनिक शिक्षामा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नु, शैक्षिक सुधारका लागि सरोकारहरूवाला बिच अपनत्व सिर्जना गर्नु, सबै तहको शिक्षामा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नु, शिक्षक र शिक्षा क्षेत्रको जनशक्तिमा पेशागत जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्नु, शिक्षा प्रणालीमा शैक्षिक सुशासन कायम गर्नु विद्यालय नेतृत्वको भूमिकामा सबलीकरण गर्नु, सार्वजनिक शिक्षामा सबै नागरिकको विश्वास जगाउने वातावरण सिर्जना गर्नु पनि शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन ।

त्यसैगरी नक्सामा आधारमा विद्यालय स्थापना समायोजन तथा पुनर्वितरण गरी सबै विद्यालय शिक्षामा बालबालिकाहरूको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्ने, सबै विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणमा सुधार ल्याई विद्यालयलाई बालमैत्री बनाउने, आधारभूत तहको शिक्षालाई अनिवार्य तथा निःशुल्क एबम् माध्यमिक तहको शिक्षालाई निःशुल्क र गुणस्तरिय शिक्षा प्रदान गर्न क्षमता विकास गर्ने, सञ्चार लगायतका प्रविधिमा शिक्षक तथा विद्यार्थीको पहुँच विस्तार र प्रभावकारी ढङ्गले प्रयोग गर्न, विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप संकट तथा महामारी लगायतका परिस्थिति प्रति उत्थानशिल बनाउन, बालबालिकाको पोषण अवस्था तथा स्वास्थ्यमा सुधार गर्न, बालबालिकाहरूको पोषण विद्यालय दिवा खाजा लगायत सरसफाई तथा स्वच्छता आधारभूत स्वास्थ्य तथा पोषण सेवा तथा शिक्षा विद्यालय मार्फत प्रदान गर्न, गरिब तथा सुविधाविहिन बालबालिकाहरूलाई छात्रवृत्ति लगायत अन्य सहायता सहित सिकाईमा सहभागी बनाउन, विद्यालयमा हुने सबै प्रकारका विभेदहरूको अन्त गरि समावेशी र समतामूलक वातावरण सिर्जना गर्न, साक्षरता निरन्तर शिक्षा र जीवन पर्यन्त सिकाईको अवसरमा वृद्धि गर्न र विद्यालयमा नियमित उपस्थित भई शिक्षा निरन्तर गर्न नसक्ने तथा बढी उमेर भएका व्यक्तिका लागि वैकल्पिक सिकाईको प्रबन्ध गर्ने जस्ता विषयहरू विद्यालय शिक्षाका चुनौतिका रूपमा रहेका छन् ।

ग) अवसरहरू

बालबालिकाहरू शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित भई निःशुल्क र अनिवार्य भएको, आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा स्थानिय तहको एकल अधिकारभित्र रहनु, विद्यालय तहको शिक्षामा खुद भर्नादर र लैंगिक समता सूचकाङ्कहरूमा पर्याप्त सुधार हुनु, समावेशी सहभागितामा वृद्धि हुनु, सार्वजनिक विद्यालयप्रति जनअपेक्षा र चासो बढ्दै जानु, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम स्थानिय सम्म सर्वसुलभ हुनु, माध्यमिक र आधारभूत शिक्षा स्थानिय तहको एकल अधिकार भएतापनि प्रादेशिक सरकार र संघिय सरकार समेतको उत्तिकै चासो हुनु, तीनै तहका सरकारको आपसी सहयोग र साझेदारीमा लगानी वृद्धि हुनु, शैक्षिक व्यवस्थापन र सुधारमा तीनै तहका सरकारबाट शैक्षिक सेवा प्रवाह हुने अवसर प्राप्त हुनु, शैक्षिक व्यवस्थापन योजना निर्माण कार्यान्वयन अनुगमन र व्यवस्थापन जस्ता कार्य स्थानिय तहबाटै हुने व्यवस्था हुनु यस क्षेत्रका मुख्य अवसरहरू हुन् ।

परिच्छेद – २

योजनाको दूरदृष्टी, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीतिहरू

२.१ सन्दर्भ र औचित्य

नेपालको संविधान बमोजिम तीन तहको शासकीय स्वरूप कार्यान्वयनमा रहेको छ। संविधानले तीन तह बिच समन्वय सहकार्य र सहअस्तित्वको सिद्धान्तमा कार्य गर्न मार्गदर्शन गरेको सम्बन्धमा स्थानिय शिक्षा सम्बन्धि एकल तथा साझा अधिकार लगायतका व्यवस्थाहरूलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने गरी शिक्षालाई जीवनपयोगी प्रतिस्पर्धी एवं संस्थागत बनाउँदै गुणस्तरीय शिक्षामा सबैको समतामुलक पहुँचका लागि नीति तथा योजनाको आवश्यकता पर्दछ। शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गरी तीन तहका सरकारको एकल र साझा अधिकारको रूपमा कार्य क्षेत्र समेत निर्धारण गरिएको अवस्थामा स्थानिय तहको शिक्षा क्षेत्र योजनाको आवश्यकता रहेको छ।

स्थानिय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, अभिभावक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुला शिक्षा तथा वैकल्पिक निरन्तर सिकाई, सामुदायिक सिकाई र विशेष शिक्षा सम्बन्धी नीति निर्माण मापदण्ड योजना तर्जुमा कार्यान्वयन अनुगमन मूल्याङ्कन गर्ने काम स्थानिय तहको अधिकार क्षेत्रभित्र रहेको उल्लेख गरेको छ। सामुदायिक, संस्थागत गुठी र सहकारीका विद्यालय स्थापना अनुमति सञ्चालन व्यवस्थापन र नियमन मूल्याङ्कन र नियमन, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको योजना तर्जुमा सञ्चालन अनुमति, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन, मातृभाषामा शिक्षा दिने विद्यालयको अनुमति, अनुगमन तथा नियमन गर्ने कार्य पनि स्थानिय तहको रहेको छ। गाभिएका, बन्द गरिएका विद्यालयहरूको सम्पत्ती व्यवस्थापन, गाउँ तथा नगर शिक्षा समिति गठन तथा व्यवस्थापन, विद्यालय व्यवस्थापन समिति गठन तथा व्यवस्थापन, विद्यालयको नामाकरण, सामुदायिक विद्यालयको जग्गाको स्वामित्व, सम्पत्ति अभिलेख, संरक्षण र व्यवस्थापन विद्यालयको गुणस्तर अभिवृद्धि तथा पाठ्य सामग्रीको वितरण सामुदायिक विद्यालयका शिक्षक तथा कर्मचारीको दरबन्दी मिलान सम्बन्धी कार्य स्थानिय तहको रहेको छ। त्यसैगरी विद्यालयको नक्साङ्कन अनुमति स्वीकृति समायोजन तथा नियमन सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण, मर्मत सम्भार सञ्चालन र व्यवस्थापन, आधारभूत तहको परिक्षा सञ्चालन, अनुगमन तथा व्यवस्थापन, विद्यार्थी सिकाई उपलब्धी परिक्षण र व्यवस्थापन, विद्यार्थी प्रोत्साहन तथा छात्रवृत्ति व्यवस्थापन र ट्युसन कोचिङ जस्ता विद्यालय बाहिर हुने अध्यापन सेवा अनुमति र नियमनका कार्यहरू समेत स्थानिय तहको कार्य क्षेत्रभित्र रहेको छ। यसैगरी स्थानिय स्तरको शैक्षिक ज्ञान सीप र प्रविधिको संरक्षण प्रवर्द्धन र स्तरीकरण स्थानिय पुस्तकालय र वाचनालयको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन माध्यमिक तहसम्म शैक्षिक कार्यक्रम समन्वय र नियमन सामुदायिक विद्यालयलाई दिने अनुदान तथा सोको बजेट व्यवस्थापन आय ब्ययको लेखा अनुशासन कायम, अनुगमन र नियमन शिक्षण सिकाई, शिक्षक र कर्मचारीको तालिम तथा क्षमता विकास र अतिरिक्त शैक्षिक क्रियाकलाप सञ्चालन कार्यहरू स्थानीय तहको रहेको देखिन्छ।

नेपाल सरकारले मिति २०७६ कार्तिक महिनामा स्वीकृत गरेको शिक्षा निति बमोजिम स्थानिय सरकारको जिम्मेवारी निम्न अनुसार उल्लेख गरेको छ।

- १ प्रारम्भिक बाल विकास सम्बन्धी कानुन, योजना, कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन एवं प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रको अनुमति, सञ्चालन र व्यवस्थापन।
- २ आधारभूत शिक्षा सम्बन्धी कानुन, योजना, कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन एवं आधारभूत विद्यालयको अनुमति, स्वीकृति, व्यवस्थापन र नियमन।
- ३ अनौपचारिक, वैकल्पिक शिक्षा तथा आजिबन सिकाई सम्बन्धी कानुन, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन।
- ४ निरन्तर सिकाई तथा सामुदायिक सिकाई केन्द्र सम्बन्धी कानुन, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, सञ्चालन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन।

- ५ अभिभावक शिक्षा सम्बन्धी कानून, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन।
- ६ खुला र दुर शिक्षा सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन।
- ७ आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन।
- ८ मातृभाषामा शिक्षा दिने विद्यालयको अनुमति, अनुगमन तथा नियमन।
- ९ प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिमको योजना तर्जुमा, सञ्चालन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन।
- १० गाउँ तथा नगर शिक्षा समिति र विद्यालय व्यवस्थापन समिति गठन तथा व्यवस्थापन।
- ११ विद्यालयको नामाकरण, नाम परिवर्तन र स्थानान्तरण।
- १२ विद्यालयको चल अचल सम्पतिको अभिलेख, सुरक्षा र संरक्षण।
- १३ स्थानिय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास एवं कार्यान्वयन र संघ तथा प्रदेश स्तरबाट विकास गरिएका पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यसामग्री वितरण एवं कार्यान्वयनमा सहजिकरण।
- १४ विद्यालयको गुणस्तर अभिवृद्धि योजना तथा कार्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयन।
- १५ राष्ट्रिय मापदण्डका आधारमा सार्वजनिक विद्यालयको शिक्षक दरबन्दी पुनर्वितरण र मिलान।
- १६ विद्यालयको नक्साङ्कन, समायोजन तथा नियमन।
- १७ सार्वजनिक विद्यालयको शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण, मर्मत सम्भार, सञ्चालन र व्यवस्थापन।
- १८ आधारभूत तहको परिक्षा सञ्चालन, व्यवस्थापन र प्रमाणिकरण।
- १९ स्थानिय स्तरमा विद्यार्थी सिकाई उपलब्धीको परिक्षण र व्यवस्थापन।
- २० अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको कार्यान्वयन, विद्यार्थी प्रोत्साहन व्यवस्थापन।
- २१ स्थानिय स्तरको शैक्षिक ज्ञान, सिप, प्रविधिको संरक्षण, प्रवर्द्धन र स्तरीकरण।
- २२ सार्वजनिक विद्यालयलाई अनुदान प्रदान तथा सोको बजेट व्यवस्थापन।
- २३ विद्यालयको आर्थिक अनुशासन, अनुगमन र लेखापरिक्षण।
- २४ शिक्षक र कर्मचारीको क्षमता विकास, तालिम, अभिमुखिकरण, गोष्ठी, कार्यशाला सञ्चालन।
- २५ स्थानिय पुस्तकालय र वाचनालयको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन।
- २६ विद्यालय शिक्षक तथा कर्मचारीको पुरस्कार तथा प्रोत्साहन व्यवस्थापन।
- २७ अतिरिक्त शैक्षिक क्रियाकलाप सञ्चालन तथा व्यवस्थापन।

नेपाल सरकारले राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा गरेका शिक्षा सम्बन्धि प्रतिवद्धता, दिगो विकासका लक्ष्य सन् २०२२ भित्र अति कम विकसित राष्ट्रबाट विकासशिल राष्ट्रमा स्तरोन्नती र सन् २०३० सम्म मध्यम आय भएको राष्ट्रको रूपमा स्तरोन्नती हुने लक्ष्य लिएको छ। ५ वर्षे विद्यालय क्षेत्र विकास योजना (SSDP 2073-78) चालु आ.व.२०७८ को असार मसान्त समाप्त भएको छ। यस सन्दर्भमा संघिय सरकारले शिक्षा क्षेत्र योजना निर्माण गरी कार्यान्वयनमा लैजाने तयारीमा रहेको छ।

मुलुक संघिय संरचनामा गईसके पछि बदलिँदो राजनितिक परिवेश, नेपालको संविधानले प्रत्याभुत गरेका नागरिकका मौलिक हकको कार्यान्वयन, राष्ट्रले लिएका शिक्षाका लक्ष्य एवं प्रतिवद्धताहरु, प्रदेश सरकारले लिएका शैक्षिक लक्ष्य तथा उदेश्यहरु समेतको प्राप्तीका लागि योजना अपरिहार्य हुने भएकोले नेपाल सरकारको राष्ट्रिय शिक्षा नितिमा भएका मुलभूत पक्ष, स्थानिय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले तोकेका स्थानिय तहका काम कर्तव्य र अधिकारहरु समेतको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक भएकाले यो शिक्षा क्षेत्र योजनाको आवश्यकता अपरिहार्यता र सान्दर्भिकता र औचित्यता रहेको पुष्टि हुन्छ।

यस आ.व. २०७८/७९ मा संघ सरकारले १० वर्षे शैक्षिक योजना निर्माण गरि कार्यान्वयनको जादै गरेको अवस्थामा प्रदेश तथा स्थानिय तहले समेत सोही प्रकृतिका दश वर्षे शैक्षिक योजना निर्माण गर्ने जिम्मेवारी प्राप्त गरेका छन् त्यसैले राजापुर नगरपालिकाले पनि संघिय सरकारको प्राप्त जिम्मेवारी बमोजिम दशवर्षे शिक्षा योजना निर्माण गरेको छ।

२.२ नगरपालिकाको दीर्घकालिन सोच (Vision), ध्येय, उद्देश्य र रणनीतिहरू

२.२.१ परिचय

दीर्घकालिन सोच सामान्यतः आवधिक योजना अवधिभित्र प्राप्त हुने अवस्था मात्र नभई दुई तीन दशक अवधिसम्मको आदर्श कल्पनाका रूपमा उल्लेख गरिएका हुन्छन्। नेपाल सरकारले दीर्घकालिन सोचको रूपमा “ समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली “ निर्धारण गरेको छ। यसै गरि पन्ध्रौँ योजनामा सामाजिक आर्थिक रुपान्तरणका लागि मानव संसाधनको विकास दीर्घकालिन सोचको रूपमा उल्लेख रहेको छ भने शिक्षा निति २०७६ मा “शिक्षित, सभ्य, स्वस्थ र सक्षम जनशक्ति, सामाजिक न्याय, रुपान्तरण र समृद्धि “ उल्लेख छ। संघको शिक्षा योजनामा दीर्घकालीन सोचलाई “**आर्थिक तथा सामाजिक रुपान्तरणको माध्यमबाट न्यायपूर्ण समाजको विकास सहित नेपाललाई समृद्ध र नेपालीलाई सुखी बनाउन योगदान गर्ने** “ तय गरिएको छ। राजापुर नगरपालिकाको आवधिक योजनामा समेत गुणस्तरीय र व्यवहारिक शिक्षा, स्वावलम्बी र आत्मनिर्भर नागरिकको अपेक्षा भनि नगरपालिकाको दीर्घकालिन सोच निर्धारण गरेको छ। माथि उल्लेखित दीर्घकालिन सोच (Vision) विभिन्न तह र क्षेत्रले तय गरेका दीर्घकालिन सोचलाई पालिका स्तरको शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माणमा परिच्छेद १ मा उल्लेख गरिएका नगरपालिकाभित्रको शैक्षिक परिवेशको समिक्षा सहित उठान गरिएका मुख्य चुनौति तथा अवसर र सम्भावनाहरूलाई समेत मध्य नजर गरी राजापुर नगरपालिकाको यस १० वर्षे योजनाले समेत निम्न अनुसारको दीर्घकालिन सोच र गन्तव्य तय गरेको छ।

२.२.२ दीर्घकालीन सोच (Vision)

राजापुर नगरपालिकाको विकासको प्रमुख पूर्वाधार

गुणस्तरीय शिक्षाबाट प्राप्त खुसी, समृद्धी र रोजगार

२.२.३ ध्येय (Mission)

वर्तमान समयको आवश्यकतालाई सम्बोधन तथा अवसरलाई उपयोग गर्न सक्ने, नेपाली मुल्य मान्यता प्रति सचेत तथा समता र समावेशितालाई आत्मसात गर्ने आफ्नो नगरपालिका प्रति गौरव गर्न सक्ने नागरिक तयार गर्ने।

२.२.४ प्रमुख उद्देश्यहरू (Objectives)

यस नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्र योजनाका उद्देश्य निर्धारण गर्दा नगरपालिकाले सामना गर्नु परेका समस्या तथा चुनौतिहरूलाई सम्बोधन हुने गरि तयार गरिएको छ। सामान्य तथा शिक्षा क्षेत्रका अधिकांस समस्या र चुनौतिहरू एक अर्को नगरपालिका, प्रदेश र राष्ट्रिय स्तर र संघिय सरकारका एकै प्रकारका हुन सक्छन्। त्यस कारण शैक्षिक परिवर्तन ल्याउन तयार गरिएका शिक्षा उद्देश्य समेत संघिय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानिय तहका समेत मिल्दाजुल्दा हुने भएकोले यस राजापुर नगरपालिकाको १० वर्षे शिक्षा योजनाको उद्देश्य निम्न अनुसार निर्धारण गरिएको छ।

१. राजापुर नगरपालिका भित्रका सबै बालबालिकाहरूका लागि गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्नु।
२. राजापुर नगरपालिकाभित्र आधारभूत शिक्षामा सबैको सहज एवम समतामूलक पहुँच र निरन्तरता सुनिश्चित गर्दै सर्वव्यापी, जिवनपयोगी, प्रतिस्पर्धी एवम् गुणस्तरयुक्त अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षाको प्रत्याभुति गर्नु।
३. यस नगरपालिका भित्र माध्यमिक र उच्च शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गरी गुणस्तर सुधार गर्ने।
४. यस नगरपालिका भित्र सञ्चालित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा सबै वर्गका बालबालिकाहरूको पहुँच सुनिश्चित गरी प्राविधिक शिक्षाको सहज अवसर उपलब्ध गराउनु।

५. यस नगरपालिका भित्र कार्यरत शिक्षक तथा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई प्रविधिमैत्री बनाई गुणस्तरीय र प्रविधियुक्त शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर प्रदान गर्नु ।
६. सबै बालबालिकाहरूलाई बालमैत्री वातावरणमा शिक्षण सिकाईमा सहभागी गराउनु
७. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपले तोके बमोजिम नगरपालिका स्तरमा स्थानिय पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन मार्फत स्थानिय मुल्य मान्यता प्रविधि र सिप विकासमा समेतको प्रबर्धन गर्नु ।
८. सबै विद्यालयहरूमा शैक्षिक सुशासनको प्रवर्द्धन गरी बालबालिकाको सिकाईप्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास गर्नु ।
९. यस नगरपालिका भित्रका सबै विद्यालय तहमा विद्यालय शिक्षा र संरचनामा समतामुलक पहुँच र समावेशी सहभागितामा सबैका लागि प्रविधियुक्त र गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्नु ।
१०. नगरपालिकाभित्र सबै विद्यालयहरूमा आपत्कालिन तथा सङ्कटपूर्ण परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गर्नु ।

२.२.५ दीर्घकालीन रणनीतिहरू

उल्लेखित उद्देश्यहरू प्राप्त गर्नका लागि यस योजनाका केही रणनीतिक प्राथमिकताहरू रहेका छन्।

- १ नगरपालिकाभित्र विद्यालय शिक्षामा सबै बालबालिकाको सहज पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गर्ने।
- २ विद्यालय शिक्षा गुणस्तर र प्रविधिमा सुधार तथा सान्दर्भिकता वृद्धि गर्ने, विद्यालय शिक्षालाई समतामुलक र सबैको पहुँचमा केन्द्रित गराउने।
- ३ सुशासन र उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गर्ने।
- ४ सबै सहज, असहज परिस्थितिमा समेत शैक्षिक क्रियाकलापमा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने।

यी रणनीतिक प्राथमिकतामा आधारित भई यस योजनाको कार्यान्वयनको लागि निम्नलिखित रणनीतिहरू तय गरिएको छ।

- १ उपयुक्त पूर्वाधारसहितको बालमैत्री वातावरण सुनिश्चित गरी प्रारम्भिक बालविकासको अवसर विस्तार गर्ने।
- २ तोकिएको मापदण्ड र ढाँचा अनुसार प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूलाई स्थापना र व्यवस्थापन गर्ने।
- ३ विद्यार्थी संख्या न्युन भएका बाल विकास केन्द्रहरूलाई विद्यार्थी संख्या बढी भएको विद्यालय तथा समुदायमा स्थानान्तरण गर्ने।
- ४ बालविकास केन्द्रमा सिकाई सामग्री र सुचना तथा संचार प्रविधि सहितको कक्षाकोठा व्यवस्थापन सहित भौतिक सुविधा विस्तार गर्ने।
- ५ शिक्षा ऐन, नियमावली अनुकूल स्थानीय तहमा समेत शिक्षा ऐन, नियम निर्माण गरी वैज्ञानिक र व्यवहारिक मापदण्डका आधारमा भौगोलिक नक्साङ्कन समेत गरी नगरपालिकाले आवश्यकता अनुसार विद्यालय स्थापना समायोजन तथा पुनः वितरण गरी सबै बालबालिकाको पहुँच र सहभागिताको सुनिश्चित गर्ने।
- ६ नगरपालिका भित्रका विद्यालयहरूमा आफ्नै स्रोतका साथै संघिय सरकार र प्रदेश सरकारको समन्वय, सहयोग र सहजिकरणमा विद्यालयहरूको भौतिक, आर्थिक, शैक्षिक तथा मानविय व्यवस्थापनमा विकास गर्दै आधारभूत प्रवर्द्धन गर्ने।
- ७ नगरपालिका भरिका विद्यालयहरूमा निःशुल्क आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षामा सहज पहुँच र समावेशिता सुनिश्चित गरी संघ र प्रदेशको समन्वयमा विद्यालयहरूको सबै क्षेत्रमा क्षमता सुधार गर्ने ।
- ८ भर्ना भएका सबै बालबालिकाहरूलाई अध्ययनमा निरन्तरता दिने र गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि उत्प्रेरणामूलक उपायहरू अवलम्बन गर्ने।
- ९ नगरपालिकाभित्र सञ्चालित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा गरिब, दलित, पिछडिएको वर्ग लगाएत सम्पूर्णको सहभागिता सुनिश्चित गर्न आर्थिक, भौतिक तथा शैक्षिक रूपमा विद्यालयको क्षमता विस्तार गर्ने।

- १० नगरपालिकाभित्र आधारभूत र माध्यमिक प्राविधिक शिक्षा समेतका लागि शिक्षाको सान्दर्भिक र सहजिकरणका लागि सूचना प्रविधियुक्त शिक्षण सिकाई वातावरण तयार गर्न शिक्षक शिक्षा तथा तालिम र मुल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार गर्ने।
- ११ नगरपालिका भित्रका सबै विद्यालयहरूमा स्थानिय सरकारको अगुवाई, संघिय र प्रदेश सरकारको सहयोग र सहजिकरणमा विद्यालयहरूले भौतिक, आर्थिक, शैक्षिक तथा मानविय व्यवस्थापन र विकास गर्दै आधारभूत शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्ने।
- १२ वैकल्पिक प्रणाली सहजिकरण गर्न सामुदायिक सिकाई केन्द्रहरूको पुनर्वितरण तथा कार्यक्षमतामा सबलीकरण गर्ने।
- १३ नगरपालिकाभित्र शिक्षामा सहज पहुँच स्थापना गर्न अभिभावक आय आर्जन तथा अनौपचारिक शिक्षाको परिभाषासहित दीगो सामुदायिक विकासको प्रवर्द्धन गर्ने।
- १४ बालबालिका पोषणको अवस्था तथा स्वास्थ्यमा पुनेगरी दिवा खाजाको प्रवन्ध संघिय सरकारको सहयोगमा गरिनेछ। यसबाट गरिब, सुविधाविहिन कठिन परिस्थितिमा रहेका अपाङ्गता बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा भर्ना हुन, निरन्तरता दिन र सिकाईमा सहभागि भई उपलब्धि सुधारमा सहयोग गर्न छात्रवृत्ति प्रणालीलाई सुदृढ गर्ने।
- १५ विद्यालय शिक्षामा सुशासन प्रवर्द्धन गर्न विद्यालयमा नेतृत्व प्रणालीमा सुधार, प्रविधियुक्त शिक्षण व्यवस्था, नतिजामा आधारित उत्तरदायित्व प्रणालीको विकास र अनुगमन तथा संयन्त्रको विकास गर्ने।
- १६ सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षण सिकाई प्रक्रियाकोअभिन्न अङ्गको रूपमा एकिकृत गर्दै प्रविधिमैत्री, व्यावहारिक र नतिजामुलक बनाउने विद्यालयहरूको एकिकृत शैक्षिक सुचना व्यवस्थापन प्रणाली (IEMIS) को सुदृढीकरण गर्ने।
- १७ नगरपालिकास्तरमा विद्यार्थी उपलब्धीको आधारमा विद्यालयको कार्य सम्पादन परिक्षण गर्ने पद्धतिलाई सुदृढ गरी, नतिजाको आधारमा सुधार गर्ने पद्धति विकास गर्ने।
- १८ अपनत्वको सिर्जना, नेतृत्वको सवलिकरण, शिक्षण सिकाई प्रक्रियामा सुधार, पेशागत नैतिकताको प्रवर्द्धन, लगानी अभिवृद्धि र प्रविधिको उच्चतम प्रयोगद्वारा सार्वजनिक विद्यालयको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने।
- १९ समृद्ध राजापुर नगरपालिकाको नारालाई सफल बनाउन अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा तथा निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको विकास तथा व्यवस्थापनको लागि संघ, प्रदेश र स्थानिय सरकारबिच समन्वय गरी उत्तरदायित्व बहन गर्ने प्रणालीलाई प्रभावकारी गर्ने।

२.२.६ अपेक्षित मुख्य उपलब्धि

योजनाको अन्त्य वि.स. २०११ सम्ममा निम्नानुसारको उपलब्धि प्राप्त हुने अपेक्षा गरिएको छ।

- १ राजापुर नगरपालिकाभरीका सबै बालबालिकाहरूलाई सुविधा सम्पन्न कक्षाकोठामा गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको अवसर सुनिश्चित हुनेछ।
- २ राजापुर नगरपालिका भित्रका सबै बालबालिकाहरू प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको अनुभव लिएर मात्र कक्षा १ मा गएको हुनेछ।
- ३ नगरपालिकाभरि अनिवार्य र निःशुल्क आधारभूत शिक्षा, निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा र प्राविधिक शिक्षामा पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित भई गुणस्तर अभिवृद्धि भएको हुनेछ।
- ४ राजापुर नगरपालिकाभरि माध्यमिक शिक्षामा सूचना प्रविधिसहितको शिक्षण हुने र सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित भई गुणस्तर सुधार आउनेछ।
- ५ नगरपालिकाभरि पछि परेका गरिबीको रेखामुनि रहेका परिवारका बालबालिकाहरूको निमित्त अभिभावक आय आर्जन कार्यक्रम सञ्चालन गरी सार्वजनिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित हुनेछ।
- ६ राजापुर नगरपालिका शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा लगायत नगरपालिकाभरिका विद्यालयहरूमा शैक्षिक सुशासन कायम भई बालबालिकाको सिकाईप्रति उत्तरदायि प्रणालीको विकास भएको हुनेछ।
- ७ योग्य,सक्षम, प्रविधिमा निपुणता राख्ने स्वउत्प्रेरित शिक्षकको व्यवस्थापन भई विद्यार्थीको सिकाईमा सुधार हुनेछ।

- ८ नगरपालिकाभित्र सबै तहका शिक्षामा समतामुलक पहुँच र समावेशी सहभागिता सहित सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित हुनेछ।
- ९ विद्यालय तहको पाठ्यक्रम साथै स्थानिय पाठ्यक्रमको निर्माण भई सिर्जनशील सकारात्मक सोच भएको, निरन्तर सिकाईप्रति प्रतिबद्ध र रोजगार उन्मुख नागरिक तयार गर्न सहयोग हुनेछ।
- १० सबै बालबालिकाहरुको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार भई सिकाई अभिवृद्धिमा सहयोग हुनेछ।
- ११ सहज र अप्ठ्यारो तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा पनि बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारको सुनिश्चित हुनेछ।
- १२ नगरपालिकाभरिका विद्यार्थीहरुलाई सुरक्षित उच्च व्यवस्थापनयुक्त उपयुक्त बालमैत्री भौतिक अवस्था सहितको विद्यालयमा अध्ययन गर्ने अवसर हुनेछ।
- १३ सबै विद्यालयमा सुचना, सञ्चार प्रविधिको विस्तार भई सिकारुलाई प्रविधियुक्त समयानुकूल, गुणस्तरीय बनाउन सहयोग पुग्नेछ।
- १४ नगरपालिकाभरिका विद्यालयहरुमा प्रयाप्त मात्रामा शिक्षक, खेलकुद, स्वास्थ्य शिक्षकको प्रबन्ध, ल्याब, लाईब्रेरी लगायतका संरचना स्थापना भई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नेमा सहयोग पुग्नेछ।
आर्थिक रुपमा विपन्न बालबालिकाहरुको पनि प्राविधिक शिक्षामा सहज पहुँच भएको हुनेछ।

२.७ मुख्य कार्य सम्पादन सूचक तथा परिमाणात्मक लक्ष्य

यस योजनाका मुख्य कार्य सम्पादन सूचक तथा परिमाणात्मक लक्ष्य निम्नबमोजिम निर्धारण गरिएको छः

तालिका २.१

मुख्य कार्य सम्पादन सूचक तथा लक्ष्य

क्र.सं.	सूचक	राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीय सूचक तहको	आधार वर्ष २०७८	२०८१	२०८५	२०९०	अनुगमन हुने तह
१. प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा							
१.१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कूल भर्ना दर* (%)	स्थानीय	९६.०	९७.०	९८.०	९९.०	√
		प्रदेश	७१.६				√
		राष्ट्रिय	८६.२	८९.५	९४.०	९९.०	√
१.२	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव लिई कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिका* (%)	स्थानीय	६९.०	७४.०	८६.०	९५.०	√
		प्रदेश	६७.४				√
		राष्ट्रिय	६८.७	७३.०	८५.०	९५.०	√
२. आधारभूत शिक्षा (कक्षा १ - ८)							
२.१	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको खुदप्रवेश दर (%)	स्थानीय	९८.०	९८.५	९९.०	१००	√
		प्रदेश	९७.८				√
		राष्ट्रिय	९६.८	९७.५	९९.०	१००	√
२.२	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको कूल प्रवेश दर (%)	स्थानीय	१३८.०	१२५.	११५.०	१०५.०	√
		प्रदेश	१२६.९				√
		राष्ट्रिय	१२१.९	११०.	१०७.०	१०५.०	√
२.३	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा खुद भर्ना दर* (%)	स्थानीय	९८.०	९८.५	९९.०	१००	√
		प्रदेश	९७.२				√
		राष्ट्रिय	९७.१	९९.०	९९.५	१००	√
२.४	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा कूल भर्ना दर* (%)	स्थानीय	१२५.००	११५.	११०.००	१०५.००	√
		प्रदेश	१२५.९				√

		राष्ट्रिय	११९.३				√	
२.५	आधारभूत तहको कक्षा ५ को खुदप्रवेश दर* (%)	स्थानीय	९८.०	९८.५	९९.०	१००	√	
		प्रदेश					√	
		राष्ट्रिय	९८.३				√	
२.६	आधारभूत तहको कक्षा ५ सम्म टिकाउ दर* (%)	स्थानीय	९४.०	९४.०	९७.०	९९.०	√	
		प्रदेश					√	
		राष्ट्रिय	९३.०				√	
२.७	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा ५) पुरा गर्ने दर* (%)	स्थानीय	८५.०	९३.०	९५.५	९९.५	√	
		प्रदेश					√	
		राष्ट्रिय	८५.८	९३.१	९५.५	९९.५	√	
२.८	आधारभूत तहमा (प्राथमिक कक्षा १-५)मा भर्ना ५-९ वर्ष उमेर भन्दा माथिका बालबालिका* (%)	स्थानीय	२०.०	१५.०	१०.०	५.०	√	
		प्रदेश					√	
		राष्ट्रिय	२२.२				√	
२.९	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचाङ्क*	स्थानीय	१.०३	१.०२	१.०१	१.००	√	
		प्रदेश					√	
		राष्ट्रिय	१.०२	१.०१	१.०१	१.०१	√	
२.१०	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा खुद भर्ना दर* (%)	स्थानीय	९४.०	९६.०	९९.०	१००	√	
		प्रदेश	९४.९				√	
		राष्ट्रिय	९३.८	९६.०	९९.०	१००	√	
२.११	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा कूल भर्ना दर (%)	स्थानीय	१२०.०	११५.	११००.०	१०५.०	√	
		प्रदेश	११६.७				√	
		राष्ट्रिय	११०.४	१०९.	१०७.०	१०५.०	√	
२.१३	आधारभूत तहको कक्षा ८ सम्मको टिकाउ दर* (%)	स्थानीय	८०.०	८३.०	८७.०	९६.०	√	
		प्रदेश					√	
		राष्ट्रिय	७९.३	८२.०	८६.०	९५.०	√	
२.१४	आधारभूत तहको कक्षा १ मा भर्ना भई कक्षा ८ पुरा गर्ने दर*(%)	स्थानीय	७२.०	७७.०	८१.०	९०.०	√	
		प्रदेश					√	
		राष्ट्रिय	७२.७	७७.०	८१.०	९०.०	√	
२.१५	आधारभूत तह(कक्षा १-८) कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक*	स्थानीय	०.९८	०.९९	०.९९	१.००	√	
		प्रदेश	०.९८				√	
		राष्ट्रिय	१.०१				√	
२.१६	कक्षा ३ मा न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ३ को आधारभूत वा तह २ हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय	३९.००	४९.०	५९.००	६९.००	√
			प्रदेश	३९.४४				√
			राष्ट्रिय	४३.५३				√
		गणित	स्थानीय	२५.१५	४५.०	५५.००	६५.००	√
			प्रदेश	२५.१५				√
			राष्ट्रिय	३७.२२				√
२.१७	कक्षा ५ मा न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ५ को आधारभूत तह हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय	४५.००	५२.०	६०.०	७०.०	√
			प्रदेश					√
		गणित	स्थानीय	४५.००	५२.०	६०.०	७०.०	√
			स्थानीय	२५.१५	४०.०	६०.०	७०.०	√

			प्रदेश					√
			राष्ट्रिय	२८.३	४०.०	६०.०	७०.०	√
		अङ्ग्रेजी	स्थानीय					√
			प्रदेश					√
			राष्ट्रिय					√
२.१८	कक्षा ८ मा न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ८ को तह ३ हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय	३६.००	४०	६०	७०	√
			प्रदेश	३५.००				√
			राष्ट्रिय	३९.००	७०	७२	७५	√
		गणित	स्थानीय	२०.००	४०.	६०	७०	√
			प्रदेश	१९.००				√
			राष्ट्रिय	२६.००	६०	६५	७०	√
		विज्ञान	स्थानीय	२३.००	४५.०.	६०.०	७०.०	√
			प्रदेश	२२.००				√
			राष्ट्रिय	२८.२२	५०.०	६०.०	७०.०	√
२.१९	विद्यालय वाहिर रहेका बालबालिका* (%)	आधारभूत (कक्षा १-५)	स्थानीय	२.८	२.०	०.५	०.०	√
			प्रदेश	२.८				√
			राष्ट्रिय	२.०	१.०	०.५	०	√
		आधारभूत (कक्षा १-८)	स्थानीय	५.०	३.०	१.५	०.०	√
			प्रदेश	५.१				√
			राष्ट्रिय	६.६	५.०	१.०	०	√
२.२०	आधारभूत तह (कक्षा १-८) अध्यापनरत कूल शिक्षक मध्ये महिला शिक्षकको सङ्ख्या*(%)	स्थानीय		३३.६४	४०.०	४५.०	५०.०	√
		प्रदेश						√
		राष्ट्रिय		४३.७	४५.०	४८.०	५०.०	√
३. माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२)								
३.१	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा खुद भर्ना दर* (%)	स्थानीय		५०.०	६०.०	७०.०	८०.०	√
		प्रदेश		४६.१				√
		राष्ट्रिय		४७.६	५४.०	६५.०	८०.०	√
३.२	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कूल भर्ना दर* (%)	स्थानीय		७५.०	८०.०	८५.०	९०.०	√
		प्रदेश		५१.४				√
		राष्ट्रिय		७१.४	७९.०	८३.०	९०.०	√
३.३	माध्यमिक तहमा कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक* (कक्षा ९-१२)	स्थानीय		१.०५	१.०३	१.०२	१.०	√
		प्रदेश		१.०१				√
		राष्ट्रिय		१.०२	१.०	१.०	१.०	√
३.४	आधारभूत तहवाट माध्यमिक तहमा ट्रान्जिसन दर* (%)	स्थानीय		९७.०	९८.०	९९.०	१००	√
		प्रदेश						√
		राष्ट्रिय		९७.५				√
३.५	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये कक्षा १० मा पुग्ने दर (%)	स्थानीय		६५.०	७०.०	८०.०	९०.०	√
		प्रदेश						√
		राष्ट्रिय		६०.३	६५.०	७५.०	९०.०	√
३.६	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये कक्षा १२ मा पुग्ने दर (%)	स्थानीय		३०.०	४०.०	४५.०	५०.०	√
		प्रदेश		७५.०				√
		राष्ट्रिय		२४.०	२७.०	३१.०	५०.०	√

३.८	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कार्यरत महिला शिक्षक सङ्ख्या* (%)	स्थानीय	२२.०	२५.०	२८.०	२३.०	√
		प्रदेश					√
		राष्ट्रिय	२०.६	२२.०	२७.०	३३.०	√
४. जीवन-पर्यन्त शिक्षा तथा सिकाइ र अनौपचारिक शिक्षा							
४.१	साक्षरता दर (१५ वर्ष भन्दा माथि) (%)	स्थानीय	५८.०	७५.०	९५.०	९७.०	√
		प्रदेश					√
		राष्ट्रिय	५८.०	७५.०	९५.०	९७.०	√
४.२	साक्षरता दर (६ वर्ष भन्दा माथि) (%)	स्थानीय	७७.६	८५.०	९५.०	१००	√
		प्रदेश					√
		राष्ट्रिय	८२.०	९४.०	९६.०	१००	√
४.३	साक्षरता दर (१५-२४ उमेर समूह) (%)	स्थानीय	९०.०	९५.०	९९.०	१००	√
		प्रदेश					√
		राष्ट्रिय	९२.०	९५.०	९९.०	१००	√
४.४	लैङ्गिक विकास सूचाङ्क (६ वर्ष भन्दा माथिको साक्षरता दरमा)	स्थानीय	०.६०	०.७०	०.९०	१.०	√
		प्रदेश					√
		राष्ट्रिय	०.५८	०.६१	०.६४	०.७०	√
५. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीप विकास तालिम							
५.१	प्राविधिक तथा व्यावसायिक सीप विकास तथा तालिम प्राप्त आर्थिक रूपले सक्रिय जनशक्ति*(%)	स्थानीय	५०.००	६०.००	७०.००	८०.००	√
		प्रदेश					√
		राष्ट्रिय	३१.०	४०.०	५०.०	७५.०	√
६. मुशासन तथा व्यवस्थापन							
६.१	आधारभूत तह (कक्षा१-५) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात(सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	२४:१	२७:१	३०:१	३०:१	√
		प्रदेश					√
		राष्ट्रिय	२४:१	२७:१	३०:१	३०:१	√
६.२	आधारभूत तह (कक्षा६-८) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात(सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	६८:१	६०:१	५०:१	४०:१	√
		प्रदेश					√
		राष्ट्रिय	३०:१	३०:१	३०:१	३०:१	√
६.३	आधारभूत तह (कक्षा१-८) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	३६:१	३३:१	३१:१	३०:१	
		प्रदेश					
		राष्ट्रिय	३१:१	३०:१	३०:१	३०:१	
६.४	माध्यमिक तह (कक्षा९-१०) मा विद्यार्थी: शिक्षक अनुपात(सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	४६:१	४१:१	३६:१	३३:१	√
		प्रदेश					√
		राष्ट्रिय	४०:१	३८:१	३५:१	३०:१	√
६.५	माध्यमिक तह (कक्षा९-१२) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात	स्थानीय	५६:१	५०:१	४५:१	४०:१	√
		प्रदेश					√
		राष्ट्रिय	४८:१	४०:१	३०:१	३०:१	√
७. शिक्षामा लगानी							
८.१	कूल बजेटको शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजित बजेट*(%)	स्थानीय	२१.८६ (२.४४)	२१.५० (५.००)	२१.०० (१०.००)	२०.०० (२०.००)	√
		प्रदेश					√

		राष्ट्रीय	१०.६८	१५.०	१७.०	२०.०	√
८.२	सुत्रमा आधारित शिक्षामा लगानी (%)	स्थानीय					√
		प्रदेश					√
		राष्ट्रीय					√
८.३	आधारभूत तह (कक्षा१-८) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च (रु. हजारमा)	स्थानीय	३०	३२	३४	३६	√
		प्रदेश					√
		राष्ट्रीय	१८	२१	२४		√
८.४	माध्यमिक तह (कक्षा९-१२) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च (रु. हजारमा)	स्थानीय	२९	३०	३१	३२	√
		प्रदेश					√
		राष्ट्रीय	११	१३	१७		√

RAJAPUR EDUCATION PLAN

परिच्छेद : ३

शिक्षा क्षेत्र योजनाका मुख्य उपक्षेत्रहरु

३.१ परिचय

प्रस्तुत योजनाको परिच्छेद दुईमा पहिचान गरिएका यस राजापुर नगरपालिकाको दश वर्षे शिक्षा क्षेत्रका योजनाका दिर्घकालीन सोच, उद्देश्य र रणनीतिका आधारमा यस परिच्छेदमा शिक्षा क्षेत्रसँग सम्बन्धित मुख्य मुख्य उपक्षेत्रहरु समावेश गरी विश्लेषण गरिएको छ । योजनाका सबै प्रमुख उपक्षेत्रहरु यस परिच्छेद अन्तर्गत समेटिने भएकोले पनि योजनामा यो परिच्छेद एक महत्वपूर्ण परिच्छेद हो । उपक्षेत्रहरु समेट्ने क्रममा अधिकार र जिम्मेवारीको हिसावले कुन तहको सरकारको कुन उपक्षेत्र भन्ने कुरालाई गौण रूपमा हेरी नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्रलाई समग्रमा हेर्ने काम प्रस्तुत योजनाले गरेको छ । त्यसकारण पनि योजनाको यस परिच्छेदमा शिक्षा क्षेत्रका प्रमुख उपक्षेत्रहरु अन्तर्गत प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, शिक्षक व्यवस्थापन र विकास, प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिम र शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा र निरन्तर सिकाइलाई समेटिएको छ ।

उल्लिखित उपक्षेत्र अन्तर्गतका विषयवस्तुहरुको खाका तयार गर्ने क्रममा यस पूर्वका शिक्षा योजनाहरु, दीगो विकासका लक्ष्यहरु, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६, मुलुकको पन्ध्रौं र सोह्रौं पञ्चवर्षीय योजना, सङ्घको दश वर्षे शिक्षा क्षेत्र योजना, नेपालको संविधान एवम् शिक्षा सम्बन्धी प्रचलित कानूनहरु, शिक्षा मन्त्रालय र शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रबाट प्रकाशित अद्यावधिक तथ्याङ्कहरु, संघीय शिक्षा मन्त्रालयबाट २०७९ मा प्रकाशित शिक्षाको सोचपत्र, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रबाट प्रकाशित स्थानीय तहको शिक्षा योजना निर्माण सम्बन्धी मार्गदर्शन २०७९ आदिको अध्ययन र विश्लेषण गर्ने काम भएको छ । यसका अतिरिक्त सरोकारवाहरुसँग भएका अन्तरक्रिया र छलफलबाट लिखित एवम् मौखिक रूपमा प्राप्त भएका सुझावहरुलाई समेत समेट्ने काम गरिएको छ । प्रत्येक उपक्षेत्रहरुको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणको क्रममा चुनौति र अवसरहरुको पहिचान गरी सम्बन्धि उपक्षेत्रसँग सम्बन्धित उद्देश्य, रणनीति, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य निर्धारण गर्ने काम भएको छ ।

३.२ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा

३.२.१ परिचय

बालबालिकामा प्रारम्भिक बालबिकास उमेरमा उपलब्ध सकारात्मक वातावरणले उनीहरुको स्वास्थ्य, भविष्यको पढाइ, रोजगारीको अवसर र उत्पादनशीलतामा अभिवृद्धि गर्दछ । बालबालिकाको बाँच्न पाउने अधिकार, संरक्षणको अधिकार, विकासको अधिकार र सहभागी हुन पाउने अधिकारको सुनिश्चितताले उनीहरुको सर्वाङ्गीण विकासमा टेवा पुऱ्याउँछ । सिकाइ मानव विकासको एउटा पक्ष हो । यो गर्भावस्थादेखि मृत्युपर्यन्त जारी रहन्छ । मानव जीवनको आधारशीलाका रूपमा रहेकाले प्रारम्भिक बाल्यावस्था वा बाल्यकालको विकास महत्वपूर्ण हुन्छ । दिगो विकासका १७ ओटा लक्ष्यहरु मध्ये ११ ओटा लक्ष्यहरु प्रत्यक्ष रूपमा प्रारम्भिक बालविकाससँग सम्बन्धित रहेका छन् । अतः दिगो विकासका अधिकांश लक्ष्यहरु हासिल गर्न प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्दछ ।

सरकारले आफ्ना नागरिकको सर्वाङ्गीण विकासका लागि विशेष लगानी गरेको हुन्छ । यसका लागि नेपाल सरकारले पनि संविधान, ऐन कानून, नीति र कार्यक्रमहरुमा विभिन्न व्यवस्था गरेको छ । नेपालको संविधानको धारा ३९(२) मा प्रत्येक बालबालिकालाई परिवार तथा राज्यबाट शिक्षा, स्वास्थ्य पालनपोषण, उचित स्याहार, खेलकुद मनोरञ्जन तथा सर्वाङ्गीण व्यक्तित्व विकासको हक हुने छ भन्ने व्यवस्थाले बालबालिकाको हकलाई सुनिश्चित गरेको छ । यसैगरी ३९(३) मा प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकास तथा बालसहभागिताको हक हुनेछ भनी बालबालिकाको विकास र सहभागिताको

व्यवस्था गरिएको छ । शिक्षा (नवौँ संशोधन) ऐन २०२८ ले चारवर्ष उमेर पूरा गरेका बालबालिकाहरूलाई एक वर्षको शिक्षाको परिकल्पना गरेको छ । यसैगरी सोही ऐनको दफा ११त(१) मा “प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी व्यवस्था तोकिएबमोजिम हुनेछ” भनी उल्लेख गरिएको छ ।

विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रमको प्रारूप, २०७६ ले भने चार वर्षको उमेर पूरा भएका बालबालिकालाई कम्तीमा एक वर्षको प्रारम्भिक बालविकासको अवसर प्रदान गरिने र चार वर्ष उमेरभन्दा मुनिका बालबालिकालाई शिशु विकास केन्द्रबाट शारीरिक, मानसिक वा बौद्धिक, संवेगात्मक र सामाजिक विकास तथा स्याहारका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ । बालविकास कार्यक्रमलाई प्रभावकारी कार्यान्वयनमा ल्याउनका लागि नेपालको संविधान, स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५, बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ मा प्रारम्भिक बालविकाससम्बन्धी कानूनी प्रावधान रहेका छन् । सघीय सरकारको सोह्रौँ योजना (२०८१/८२-२०८५/८६), बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९, विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (२०२२।०२३-२०३१।०३२), र बालविकास राष्ट्रिय रणनीति (२०७७।०७८), प्रारम्भिक बालविकास सम्बन्धी प्रावधानहरू समेटिएका छन् । यसका साथै पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको पाठ्यक्रम २०७७ लागु गरेको छ ।

३.२.२ वर्तमान अवस्था

प्रारम्भिक बालविकास शिक्षा औपचारिक शिक्षाको लागि पूर्व तयारी र सर्वाङ्गीण विकासको मुल आधार हो भन्ने कुरा दिगो विकास लक्ष्यको ४.२ मा उल्लेख गरिएको छ । कक्षा १० उत्तीर्ण गरेको व्यक्ति प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको शिक्षक हुनसक्ने कानूनी प्रावधान रहेको छ । मानव विकास स्रोतको फ्लास रिपोर्ट (२०८०) अनुसार हाल नेपालमा जम्मा ४०६८४ प्रारम्भिक बालविकास केन्द्र रहेका छन् जस मध्ये संघीय सरकारद्वारा संचालित २९८३६, स्थानीय सरकारद्वारा संचालित २६५८, विभिन्न धार्मिक समस्थाबाट संचालित ५६६ र संस्थागत विद्यालयमा संचालित ७६२३ रहेका छन् भने लुम्बिनी प्रदेशमा जम्मा ७,२५६ केन्द्र छन् जस मध्ये संघीय सरकारद्वारा संचालित ५,३२४, स्थानीय सरकारद्वारा ३९०, विभिन्न धार्मिक २८७ र संस्थागत जम्मा १२५५ रहेका छन् । यसैगरी बालविकास केन्द्रमा भर्ना भएका कुल बालबालिकाको संख्या १२,८६,५२६ देखिन्छ । सामुदायिक विद्यालयमा आधारित बालविकास केन्द्रमा भर्ना भएका बालबालिकाको कुल सङ्ख्या ६३९८७७ रहेको छ भने छात्राको सङ्ख्या ३११३७८ र छात्रको सङ्ख्या ३२८४९९ रहेको देखिन्छ भने संस्थागत विद्यालय तर्फ छात्राको संख्या २,६९,५१६ र छात्रहरूको संख्या ३,७७,१३३ देखिन्छ । यसरी विश्लेषण बालविकासमा बालबालिकाको कुल भर्ना दर ९९.९ र खुद भर्ना दर ७०.६ प्रतिशत पुगेको छ । यसरी हेर्दा बालबिकास केन्द्र र बालबालिकाको अनुपात समग्रमा ३६.२ जना देखिन्छ जसमा सामुदायिक बालबिकास केन्द्रमा २३.४ जना र संस्थागत तर्फ ८४.८ जना रहेको देखिन्छ ।

राजापुर नगरपालिकामा सामुदायिक विद्यालयमा आधारित बालविकास केन्द्रहरूको सङ्ख्या ७७ वटा रहेको छ भने समुदायमा आधारित ८ वटा र संस्थागत विद्यालयमा आधारित १४ वटा रहेका छन् । शैक्षिक वर्ष २०८० मा भर्ना भएका बालबालिकाको जम्मा संख्या २९३३ छ भने समुदायमा आधारित बालविकास केन्द्रमा १४९५ र संस्थागत विद्यालयहरूमा १४३८ जना बालबालिका छन जस मध्ये विद्यालयमा आधारित बालविकासमा क्रमश ७७५ छात्रा र ७२० छात्र, र संस्थागत विद्यालयहरूमा ६२३ जना छात्रा र ८१५ जना छात्र रहेका छन् । फ्लास रिपोर्ट २०८० अनुसार प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा कुल भर्नादर (GER) १२१.१ रहेको छ भने प्रारम्भिक बालविकास एवम् पूर्व प्राथमिक शिक्षाको बालबालिकाको कक्षा १ मा हुने खुद भर्ना दर ८१.६ प्रतिशत रहेको छ । बालविकासमा बालविकास केन्द्र र बालबालिकाको अनुपात हेर्दा राष्ट्रिय स्तरमा समग्रमा ३६.२ जना छ भने सामुदायिक तर्फ २३.४ जना र संस्थागत तर्फ ८४.८ जना रहेको छ । त्यसरी नै हाम्रो लुम्बिनी प्रदेशको अनुपात हेर्दा समग्रमा ४४.२ जना देखिन्छ जसमध्ये सामुदायिक तर्फ २९.० जना र संस्थागत तर्फ १०८.१ जना रहेको छ । बर्दिया जिल्लाको हेर्दा समग्रमा ५६.८ सामुदायिक तर्फ ४१.३ र संस्थागत तर्फ ११४.१ रहेको छ भने हाम्रो राजापुर नगरपालिकाको यो अनुपात समग्रमा समग्रमा ६५.५ सामुदायिक तर्फ ४९.१ र संस्थागत तर्फ १५८.० रहेको छ । तुलनात्मक रूपमा हेर्दा हाम्रो पालिकाको यो अनुपात जिल्ला प्रदेश र राष्ट्रको भन्दा पनि उच्च रहेको छ ।

यस पालिकामा सामुदायिक विद्यालय र समुदायमा आधारित सबै बालविकास केन्द्रमा महिला सहजकर्ता रहेका छन् । बालविकास केन्द्रमा सहजिकरण गर्ने ९८ प्रतिशत भन्दा सहजकर्ताहरू न्यूनतम शैक्षिक योग्यता प्राप्त छन् । सबै सहजकर्ताहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास सम्बन्धी तालिम प्रदान गरिएको छ । प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा आउने बालबालिकाहरूको लैंगिक सूचक सतप्रतिशत रहेको छ ।

बाल विकास शिक्षालाई प्रभावकारी बनाउनका लागि अभिभावक र शिक्षक विच समन्वय र अन्तरक्रिया गर्ने काम प्रभावकारी भएको देखिदैन । बालविकास केन्द्रका बालबालिकाहरूको दिवा खाजा, बुक कर्नरका लागि हरेक बर्ष स्थानीय तह मार्फत स्रोत व्यवस्थापन हुने गरेको भएता पनि त्यसको सही किसिमले सदुपयोग भएको देखिदैन । यस पूर्व बाल विकासका सहजकर्ताहरूको पारिश्रमिक न्यून भएकोमा प्रोत्साहनका लागि स्थानीय तहले रु. ७००० मासिक रुपमा तलबमा थप सुविधा प्रदान गरी दुबै सरकारबाट साझेदारी गरेर मासिक तलव रु १७०००। दिने प्रवन्ध मिलाएको छ । बालविकास सहजकर्ताहरूलाई स्थानीय स्रोत साधनको प्रयोग गरी शैक्षिक सामग्री निर्माणका लागि हरेक बर्ष तालिमको व्यवस्था समेत स्थानीय तहले गर्ने गरेको छ । यसका लागि प्रतिविद्यार्थी मसलन्द र शैक्षिक सामग्री अनुदान समेत दिने व्यवस्था गरिएको छ ।

बालविकास केन्द्रमा समस्याको रुपमा बालबालिकाहरूको उमेरमा अनेकता हुनु, बाल विकास केन्द्रको सजावट र फर्निचरको व्यवस्था उपयुक्त किसिमको नहुनु, सिकाई कुनाको व्यवस्थापन राम्रो नहुनु, बालमैत्री र मौसम मैत्री कक्षाकोठा नहुनु, बालबालिकाको सञ्चित अभिलेख व्यवस्थित नहुनु, कक्षा १ र २ मा जस्तै पढाउने परिपाटी कायम रहनु, “खेल्दै सिक्दै” को सिद्धान्त अनुसारका खेल सामग्री तथा शैक्षिक सामग्री नहुनु, बालविकास सहजकर्ताहरूमा उत्प्रेरणाको कमी रहनु, अनुगमन र सुपरीवेक्षणको प्रभावकारी व्यवस्थापन नहुनु आदि रहेका छन् ।

३.२.३ चुनौति तथा अवसर

प्रारम्भिक बाल विकास शिक्षाको सर्वसुलभता, उपयुक्त पूर्वाधारको विकास, गुणस्तरको सुनिश्चिततासहित प्रारम्भिक बाल विकास र शिक्षाप्रतिको आकर्षणमा अभिवृद्धि, बालविकासका लागि सक्षम र समर्पित जनशक्तिको व्यवस्थापन, शिक्षाप्रति अभिभावकको जिम्मेवारी, बालबालिकामैत्री घरायसी वातावरण, , प्रारम्भिक बालविकास स्तरको निःशुल्क शिक्षा, उचित मनोसामाजिक परामर्शको व्यवस्था, बालविकासमा कार्यरत शिक्षकको पारिश्रमिक तथा सेवा शर्त र शैक्षिक योग्यतासम्बन्धी उपयुक्त र स्पष्ट मापदण्डको विकास, प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको गुणस्तरको न्यूनतम मापदण्ड विकास, सरकारी विद्यालयहरूमा सञ्चालित बालविकास केन्द्र र सस्थागत विद्यालयमा सञ्चालित पूर्व प्राथमिक कक्षाको सहजीकरण र अवधिमा एकरूपता ल्याउनु आदि प्रारम्भिक बाल विकास शिक्षाका मुख्य चुनौतीहरू रहेका छन् ।

नेपालको संविधान २०७२ ले निशुल्क तथा अनिवार्य आधारभूत शिक्षा र निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको संवैधानिक सुनिश्चितता, विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजनाले प्रारम्भिक शिक्षा र बालविकासलाई विद्यालय शिक्षाको संरचनामा एकिकृत, शिक्षा ऐन, २०२८ को आठौं संशोधनले समेत प्रारम्भिक बाल विकास र शिक्षालाई विद्यालय शिक्षाको संरचनामा समेट्नु, नगरपालिकामा प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रको पहुचमा सुनिश्चितता, अभिभावक, समुदाय, वडा कार्यालय, स्थानीय र प्रदेश सरकारहरूबीच साझेदारी र सहकार्य मार्फत प्रारम्भिक बाल विकास र शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्न सकिने गरी राष्ट्रीय रणनीतिको विकास, सङ्घीय सरकारद्वारा २०७९/०८० को आर्थिक वर्षको बजेटदेखि बालविकास केन्द्रमा कार्यरत शिक्षकहरूको तलवभत्ता बृद्धि, प्रदेश सरकार र विभिन्न पालिकाहरूले समेत बालविकासका शिक्षकहरूलाई पारिश्रमिकमा टेवा पुग्नेगरी प्रोत्साहन र सेवासुविधा प्रदान, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले समेत बालविकासको गुणस्तरमा अभिवृद्धि गर्नका लागि स्पष्ट नीतिगत व्यवस्था गर्नुलाई बालविकासको क्षेत्रमा भएका अवसरहरूको रुपमा लिन सकिन्छ ।

३.२.४ उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू

राजापुर नगरपालिकाको प्रस्तुत योजना अन्तर्गत प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको समग्र उद्देश्य राजापुरका प्रारम्भिक उमेर समुहका सबै बालबालिकाको उपयुक्त किसिमबाट शारीरिक, सामाजिक, बौद्धिक, संवेगात्मक र भाषिक विकासको अवसर सुनिश्चित गर्नु रहेको छ भने यसका उद्देश्य र रणनीतिहरू निम्न बमोजिम रहेका छन् ।

क्र सं	उद्देश्य	रणनीतिक क्रियाकलापहरू
१	प्रारम्भिक बालविकासका लागि नीतिगत, संस्थागत तथा संरचनागत संयन्त्रको स्थापना गरी प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षालाई प्रभावकारी बनाउनु ।	<p>१. सरकार र अभिभावकको साझेदारीमा बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकास एवं विद्यालय शिक्षाको पूर्व तयारीका लागि संस्थागत विद्यालय र सामुदायिक विद्यालयहरूमा सञ्चालन भइरहेको बालविकास शिक्षाको अवधिलाई समायोजन गरी कम्तिमा २ वर्षको बनाउनका लागि कानून निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।</p> <p>२. प्रारम्भिक बालविकासका बालबालिकाको शारीरिक, सामाजिक, संवेगात्मक, संज्ञानात्मक, आध्यात्मिक, तथा नैतिक क्षमताको विकासलाई सन्तुलित किसिमबाट अघि बढाउनका लागि विज्ञ मार्फत बालविकास सहजकर्तालाई मनोसामाजिक परामर्श प्रदान गरिनेछ ।</p> <p>३. प्रारम्भिक बाल कक्षामा निर्धारित मापदण्ड अनुरूप बसाइ व्यवस्था र सरसफाइलाई ध्यान दिएर खेल सामग्री, सिकाइ सामग्री, मनोरञ्जन सामग्री, अडियो, भिडियो सामग्री, सहित आकर्षक, मनोरञ्जनपूर्ण र बालमैत्री कक्षाकोठा व्यवस्थापन सहितको नमुना बालविकास केन्द्रको विकास गर्ने कार्यलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।</p> <p>४. प्रारम्भिक बालविकासका लागि संस्थागत तथा संरचनागत सुधार गर्न स्थानीय तहमा सम्बन्धित क्षेत्रका विषय विज्ञहरूको संलग्नतामा प्रारम्भिक बालविकास संयन्त्रको स्थापना गरी सहजीकरण गरिनेछ ।</p> <p>५. प्रारम्भिक बालविकासको सिकाइ क्रियाकलाप सहजीकरणमा मातृभाषालाई प्राथमिकता दिई आवश्यकता अनुसार स्थानीय भाषाको प्रयोगलाई समेत जोड दिइनेछ ।</p>
२	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका सेवाहरूमा गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु ।	<p>१. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा (पूर्व प्राथमिक शिक्षा) को अनुभव नलिई कक्षा एकमा भर्ना हुनेको प्रतिशतलाई न्युनिकरण गर्नका लागि विद्यालयमा आधारित, समुदायमा आधारित, तथा घर परिवारमा आधारित विभिन्न प्रकारका प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमको प्रबन्ध गरिने छ ।</p> <p>२. अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई सहयोग गर्न र खास गरी जटिल अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई लक्षित गरी विशिष्टीकृत घरमा आधारित प्रारम्भिक बाल शिक्षा स्थापना र सञ्चालन लगायत अपाङ्गताको पहिचान गरी उपचारका लागि सिफारिस गर्ने संयन्त्रको विकास गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।</p> <p>३. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षालाई बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासमा केन्द्रित हुने गरी सक्षम र समर्पित जनशक्ति र आवश्यक स्रोत साधनको व्यवस्था गरी गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाइनेछ ।</p> <p>४. लक्षित उमेरका सबै बालबालिकालाई प्रारम्भिक बालविकासको अवसर सुनिश्चित गर्नका लागि संघ, प्रदेश र सङ्घसंस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरी उपयुक्त वातावरण सिर्जना गरिनेछ ।</p>

		५. प्रारम्भिक बालविकास सम्बन्धी मौजुदा संघीय नीति, ऐन र कानूनको मर्म र स्थानीय तहको मौलिक आवश्यकताका आधारमा कानुनी सामन्जस्यता ल्याउने काममा योगदान गर्दै कक्षा १ मा भर्ना हुनका लागि बालविकास शिक्षाको अनुभवलाई अनिवार्य रूपमा कार्यान्वयन गरिनेछ ।
३	विभिन्न संघसंस्थासंग समन्वय गरी नगरपालिकाको सबै क्षेत्रमा रहेका प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रमा कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने वातावरण सिर्जना गर्नु ।	<p>१. प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाको प्रभावकारिता अभिवृद्धिका लागि स्थानीय स्तरमा उपलब्ध कम मूल्यका (No cost, Low cost) स्रोत साधनको प्रयोग मार्फत शैक्षिक सामग्री उत्पादन, संरक्षण र प्रभावकारी उपयोग गरी बालबालिकाको प्रारम्भिक सिकाइ तथा विकास मापदण्ड (Early Learning and Development Standards-ELDS) को कार्यान्वयनको सुनिश्चित गरिने छ ।</p> <p>२. स्वैच्छिक किसिमबाट लागत साझेदारीका आधारमा कम्तिमा एक विद्यालय, एक बालविकास केन्द्रको अवधारणा सहित बालविकास केन्द्रको पुनर्वितरण र विस्तार गरिने छ ।</p> <p>३. प्रारम्भिक बालविकासमा दक्ष र बालबालिका प्रति समर्पित मानव स्रोत र पर्याप्त भौतिक एवम् आर्थिक स्रोतको व्यवस्था गरिने छ ।</p> <p>४. प्रारम्भिक बालविकास/पूर्व प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन भएका प्रत्येक विद्यालयमा कम्तिमा एक जना ३-४ वर्षको बालबालिकाको रेखदेख गर्ने शिशु स्याहार सहजकर्ता र ४-५ वर्षको बालबालिकालाई रेखदेख हेर्ने बालविकास सहजकर्ताको व्यवस्थापन गरी सो को कार्यान्वयन गरिनेछ ।</p>
४	प्रारम्भिक बालविकास उमेरका बालबालिकाहरूका सर्वाङ्गीण विकासको लागि अभिभावकको सक्रियता तथा सहभागीतमा वृद्धि गर्नु ।	<p>१. नगरपालिकाको अगुवाईमा स्वास्थ्य, पोषण, शिक्षा र सुरक्षामा एकीकृत पद्धतिबाट विद्यालयमा बालबालिकाका लागि प्रारम्भिक बालविकास बहुक्षेत्रीय पोषणकार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।</p> <p>२. बालविकास उमेरका आफ्ना सन्ततिहरूलाई अनिवार्य रूपमा बालविकास तथा शिक्षामा भर्ना गर्न र घरायासी वातावरणलाई बालमैत्री बनाउन आवश्यक कानून बनाई अभिभावकलाई जिम्मेवार बनाउन 'सन्ततिको समुन्नतिका लागि अभिभावक शिक्षा, भन्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।</p> <p>३. बालबालिकाको घरायासी वातावरणलाई बालमैत्री बनाउँदै बालबालिकाको समुचित विकासमा स्थानीय तह, आमा, बुवा, परिवार, संरक्षक तथा समुदायको सक्रिय संलग्नता सुनिश्चित गरिनेछ ।</p> <p>४. बाल विकास तहमा अध्ययन गर्ने बाल बालिकाका अभिभावकहरूलाई बाल मनोविज्ञान सम्बन्धि परामर्श दिइने कार्यक्रम संचालन गरिने छ।</p>

३.२.५ उपलब्धि, प्रमुख नतिजा, क्रियाकलाप तथा लक्ष

क. उपलब्धि (Outcomes)

लक्षित उमेर समूहका सबै बालबालिकालाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित भइ यसको सकारात्मक असर शिक्षाका अरु तहमा समेत प्रतिविम्बित हुने ।

ख. प्रमुख नतिजाहरू (Key results)

१. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई कम्तिमा दुई वर्षको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रममा सहज पहुँच भएको हुने ।
२. कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने सबै बालबालिकाहरू प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अनुभव सहितका हुने ।
३. सबै प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रहरूमा पेशाप्रति समर्पित, योग्य र तालिम प्राप्त शिक्षक तथा बालबालिकाको हेरचाह तथा सहयोगका लागि सहायक कर्मचारीसहित केन्द्रले न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेको हुने ।
४. पाठ्यक्रम परिमार्जन र अनुकुलनसहित कार्यान्वयन भई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकाहरूको विकासात्मक र सिकाइ आवश्यकता सम्बोधन हुने गरी गुणस्तरीय सेवा सुनिश्चित भएको हुने ।
५. भौगोलिक जटिलतामा रहेका तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई समेट्नका लागि आवश्यकतामा आधारित, जस्तै घरमा आधारित, समुदायमा आधारित, कार्यक्षेत्रउद्योग), कलकारखाना (तथा घुम्ती प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमका नमुनाहरूको विकास र सञ्चालन भएको हुने ।
६. सामुदायिक र सस्थागत विद्यालयहरूमा सञ्चालनमा रहेका बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमहरूमा समयावधिका हिसावले एकरूपता भएको हुने ।
७. बाबुआमा नभएका बालबालिकाहरूका निम्ति स्थानीय पालिकाहरूले अभिभावकको भूमिका निर्वाह गरेको हुने ।
८. बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सन्ततिका अभिभावकहरू कानूनी एवम् नैतिक हिसावले सन्ततिको शिक्षाका लागि जिम्मेवार र जवाफदेही भएको हुने ।

प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको कार्यान्वयनमा सबै तहका सरकार, परिवार, समुदाय, गैरसरकारी सङ्घसंस्था र विद्यालयहरू जिम्मेवार भएको हुने ।

ग. प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका ३.२.: प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवार निकाय
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका न्यूनतम मापदण्डहरूको विकास, परिमार्जन तथा प्रबोधीकरण गरी कार्यान्वयन गरिने।	पटक	१	√	√	१	√	२	२	सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग समेत सहकार्य गरी स्थानीय तहले निर्माण र कार्यान्वयन गर्ने।
२	न्यूनतम मापदण्डअनुसार प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा कार्यक्रमका लागि सुरक्षित तथा अपाङ्ग मैत्री शौचालय सहितको कक्षा कोठाको व्यवस्था गरिने	बाबिके	७०	७०	७०	७०	७०	७०	७०	वडाका साथै स्थानीय तहको लगानी
३	निजी क्षेत्र र सङ्घसंस्थाहरूको समेत साझेदारीमा मापदण्डले तोकेअनुसार पूर्वाधार, सिकाइ क्षेत्र, केन्द्रको भित्री तथा बाहिरी सिकाइ तथा खेल सामग्री व्यवस्थापन गरिने।	बाबिके	८	८	८	८	८	८	८	वडा समेत स्थानीय तहले व्यवस्थापन समितिमार्फत अभिभावक, समुदाय, गैर सरकारी संस्था, निजी क्षेत्रसँग सहकार्य र समन्वय गरी सञ्चालन गर्ने।
४	विकास साझेदार, गैरसरकारीसंस्था, निजी क्षेत्र तथा समुदायलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा समन्वय, सहयोग, सहकार्य तथा लगानी बढाउन प्रोत्साहन	बाबिके	७०	७०	७०	७०	७०	७०	७०	स्थानीय तहको अगुवाइमा विकास साझेदार र निजी क्षेत्र तथा सङ्घसंस्थासँगको साझेदारी, सहकार्य, सहयोग र सक्रियतामा
५	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको नक्साङ्कन गरी पुनर्वितरण	बाबिके	√	√	√	√	√	√	√	वडा र स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन।
६	कक्षा १ मा भर्ना हुनका लागि बालविकास शिक्षाको अनुभवलाई अनिवार्य गरिने	स्थानीय तह	७०	७०	७०	७०	७०	७०	७०	सङ्घ र प्रदेशको सहजीकरणमा स्थानीय तहले कानून बनाइ सम्पादन गर्ने।
७	कानून बनाइ बालविकास तथा शिक्षाको अवधिलाई कम्तिमा दुई वर्ष हुने गरी संशोधन गरिने	स्थानीय तह	७८	√	√	√	√	७८	७८	स्थानीय तहले कानून बनाइ सम्पादन गर्ने।

८	स्थानीय तहमा सम्बन्धित क्षेत्रका विषय विज्ञहरूको संलग्नतामा प्रारम्भिक बालबिकास सल्लाहकार संयन्त्रको स्थापना र सञ्चालन गरिने	बाबिके	७०	७०	७०	७०	७०	७०	७०	वडा समेत स्थानीय तहको सक्रियतामा
९	प्रत्येक वडामा कम्तीमा बालबिकास केन्द्रलाई नमूनाको रूपमा स्थापना गरी सञ्चालन गरिने।	वडा	९	√	√	√	√	९	९	वडा र स्थानीय तहको सहकार्य र सहलगानी।
१०	बाबूआमा दुवै नभएका बालबालिकाहरूका लागि आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्नेगरी स्थानीय तहले अभिभावकको जिम्मेवारी निर्वाह गर्नु पर्ने	सबै अनाथ	√	√	√	√	√	सबै अनाथ	सबै अनाथ	सङ्घसंस्था सँगको सहकार्यमा स्थानीय तहले बजेटको व्यवस्थापन सहित गर्ने।
११	कानून र शिक्षा दुवैको माध्यमबाट अभिभावकलाई जिम्मेवार बनाउदै घरायसी वातावरणलाई सिकाइमैत्री बनाउन अभिभावकलाई अभिप्रेरित गर्ने।	बाबिके	७०	√	√	√	√	७०	७०	विकास साझेदारहरूसँगको सहकार्य र साझेदारीमा सन्ततिको समुन्नतिका लागि अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
१२	प्रारम्भिक बालबिकास तथा शिक्षाको शिक्षकहरूको पारिश्रमिक तथा सेवा सुविधा वृद्धि	शिक्षक	७०	√	√	√	√	७०	७०	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको लगानी।
१३	बाबिकेको शिक्षालाई दुई वर्षे बनाउदा थप गरिने शिक्षकको व्यवस्थापन।	शिक्षक	७०	√	√	√	√	७०	७०	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको लगानी।
१४	शिक्षकको योग्यता र क्षमता विकास गर्दै वृत्ति विकासको अवसर प्रदान गर्ने।	शिक्षक प्रतिशत	२५	२५	२०	√	√	१४८	१४८	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको लगानी।
१५	प्रारम्भिक बालबिकास केन्द्रमा सहयोगीको व्यवस्था	सहयोगी	७०	७०	७०	७०	७०	७०	७०	वडाका साथै स्थानीय तहको लगानी
१६	बालबिकास केन्द्रको स्तरोन्नतिका लागि कार्यक्रमगत र शीर्षकगत रूपमा सशर्त बजेटको व्यवस्था गर्ने।	बाबिके	७०	७०	७०	७०	७०	७०	७०	वडाका साथै स्थानीय तहको लगानी एवम् कार्यान्वयन।
१७	चाइल्ड ट्याकिड गर्ने प्रयोजनका लागि विद्यार्थीहरूलाई कोड दिई बालबालिकाको अभिलेखीकरण गर्ने।	बाबिके	७०	√	√	√	√	७०	७०	प्रदेशको सहजीकरण र स्थानीय तहको सहयोगमा वडा र बालबिकास केन्द्रले गर्ने।

१८	अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको सिकाइ आवश्यकता सम्बोधन गर्न वैयक्तिक परिवार सेवा योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन	पहिचान भएका घरपरिवार र केन्द्रहरू	घर परिवार र केन्द्र	√	√	√	√	घर परिवार र केन्द्र	घर परिवार र केन्द्र	विकास साझेदार र परिवारसँगको समन्वयन र सहकार्यमा वडा, नपा र प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रले गर्ने।
१९	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको पाठ्यक्रमलाई बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास तथा सिकाइ सहजीकरणमा सहयोग हुने गरी सन्दर्भ सापेक्ष बनाउने र प्रवोधीकरण गर्ने	पटक	१	√	√	√	√	१	१	सङ्घ र प्रदेशको प्राविधिक सहयोग र सहजीकरणमा स्थानीय विज्ञहरू समेतको संलग्नतामा।
२०	बालबालिकालाई गुणस्तरीय एकीकृत सेवा प्रदान गरी बालबालिकाको मासिक स्वास्थ्य जाँच, खोप तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी अभिलेख व्यवस्थापन, वृद्धि अनुगमनगरी कुपोषित बालबालिकाका लागि आवश्यक प्रबन्ध गर्ने	सबै बाविके	सबै केन्द्र	√	√	√	√	सबै बाविके	सबै बाविके	स्थानीय स्वास्थ्य संस्थासँग समन्वय गरी वडा र स्थानीय तहले सञ्चालन गर्ने
२१	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमका बालबालिकाका लागि पोषणयुक्त दिवा खाजाको व्यवस्था	सबै बाविके	√	√	√	√	√	सबै बाविके	सबै बाविके	सङ्घ दिवा खाजा तथा) प्रदेश र स्थानीय तह, विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रमको क्रियाकलाप अनुसार(
२२	सिकाइ सहजीकरण कार्यमा मातृभाषालाई प्राथमिकता दिई आवश्यकता अनुसार स्थानीय भाषाको समेत प्रयोग गर्ने।	स्थानीय तह, सबै केन्द्र	सबै केन्द्र	√	√	√	√	सबै बाविके	सबै बाविके	सङ्घ र प्रदेशको सहजीकरणमा वडा र स्थानीय तहले कार्यान्वयन गर्ने।
२३	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाका व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरू र अभिभावक तथा सरोकारवालाहरूका लागि नियमित अभिमुखीकरण	सबै बाविके	√	√	√	√	√	सबै बाविके	सबै बाविके	विकास साझेदारहरूसँगको सहकार्यमा वडा र नगरपालिकाले।
२४	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रममा कम्तीमा माहिनाको एक पटक अभिभावक तथा समुदायका सदस्य मार्फत स्थानीय ज्ञान तथा सिपहरू बालबालिकालाई सिकाउने	वडा, स्थानीय तह सबै, बाविके	√	√	√	√	√	√	वडा, स्थानीय तह सबै, बाविके	विकास साझेदारहरूसँगको सहकार्यमा वडा र नगरपालिकाले।
२५	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रममा शारीरिक, सामाजिक, मानसिक तथा भावनात्मक सुरक्षाको व्यवस्था गर्ने र	सबै बाविके	√	√	√	√	√	७०	७०	विकास साझेदारहरूसँगको सहकार्यमा वडा र नगरपालिकाले।

	आवश्यकताको आधारमा मनोसामाजिक परामर्शदाता वा संस्थासँग समन्वय गर्ने ।									
२६	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा परिवार तथा समुदाय, निजी क्षेत्र तथा गैरसरकारी सङ्घ संस्थाको सहभागिता, संलग्नता र जिम्मेवारी वृद्धि	सबै बाबिके	√	√	√	√	√	७०	७०	विकास साझेदारहरूसँगको सहकार्यमा वडा र नगरपालिकाले ।
२७	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रको वर्तमान अवस्थाको परीक्षण गरी न्यूनतम मापदण्ड पूरा गराउन बजेट व्यवस्थाका लागि लागत साझेदारी मापदण्ड २०७७ परिमार्जन गरी कार्यान्वयन गरिने	कार्यान्वयन निरन्तर स्थानीय तह	√	√	√	√	√	७०	७०	सघ र प्रदेश सरकारसँगको सहकार्यमा नगरपालिकाले सम्पादन गर्ने ।
३०	सबै प्रकारका प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमहरूको अनिवार्य रूपमा शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीमा दर्ता गराउने ।	सबै बाबिके	√	√	√	√	√	७०	७०	सघ र प्रदेश सरकारसँगको सहकार्यमा नगरपालिकाले सम्पादन गर्ने ।
३१	कम्तिमा प्रत्येक वडामा एउटा बालउद्यानको स्थापना र सञ्चालन	सबै वडा	१	२	२	२	२	९	९	नगरपालिका र वडा पालिका
३२	प्रारम्भिक बालविकास सेवा तथा पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन, अनुदान तथा सहयोगको प्रभावकारिताको सङ्घ, प्रादेशिक प्रारम्भिक बालविकास समिति, स्थानीय प्रारम्भिक बालविकास समितिबाट अनुगमन, सुपरिवेक्षण, सहयोग तथा सहजीकरण	सबै वडा स्थानीय तह र बाबिके	√	√	√	√	√	√	√	विज्ञहरूलाई पनि समावेश गरी सङ्घ, प्रदेश, स्थानीय तहको अनुगमन तथा सुपरिवेक्षणमा ।

३.३ आधारभूत शिक्षा

३.३.१ परिचय

विद्यालय क्षेत्र सुधार योजना (२०६६-२०७२) ले विद्यालय शिक्षाको पुनर्संरचना गरेर कक्षा १-८ लाई आधारभूत शिक्षा र कक्षा ९-१२ लाई माध्यमिक शिक्षाको रूपमा परिभाषित गरेपछि विद्यालय शिक्षा हाल दुई तहको भएको छ। यसपूर्व भएको प्राथमिक र निम्न माध्यमिक तहलाई मिलाएर हाल व्यवस्था गरिएको आधारभूत तहको शिक्षाले व्यक्ति, समाज र राष्ट्रको विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने भएकोले नेपालको संविधानको धारा ३१ मा यसलाई नागरिकको मौलिक हक (१) अन्तर्गत राखेर आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निशुल्क गरी मातृभाषामा शिक्षा दिने व्यवस्था गरेको छ। सबैका लागि शिक्षा २०००-२०१५, सहश्राब्दी विकास लक्ष्य, दिगो विकासको लक्ष्यहरू, इन्चोन घोषणा (२०१५- २०३०), संयुक्त राष्ट्रसंघ, मानव अधिकारको विश्वब्यापी घोषणा पत्रको धारा २६, शिक्षा सम्बन्धि ऐन २०७५ मा आधारभूत तहको शिक्षा अनिवार्य र निशुल्क हुनेछ भनी उल्लेख गरिएको छ।

गुणस्तरीय आधारभूत शिक्षाले गरिबी घटाउन मद्दत गर्ने र व्यक्तिको जीवनस्तरमा उल्लेखनीय सुधार ल्याउन सक्ने तथा यसबाट समाज र राष्ट्रलाई नै विकासको पथमा अगाडि बढ्नमा सहयोग हुने कुरा विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदनहरूले देखाएका छन्। युनेस्कोको एउटा प्रतिवेदनले यदि कम आय भएका मुलुकका सबै विद्यार्थीहरूले आधारभूत पढाइ सीप हासिल गरेर विद्यालय छाड्ने हो भने १७ करोड १० लाख मानिसलाई गरिबीबाट माथि उठाउन सकिने तथ्य प्रकाशन गरेको छ। मुलुकले अघि सारेको सार्वजनिक विद्यालय सवलिकरण दशक २०७६-२०८५ अभियान सञ्चालन गर्ने नीति लगायत थुप्रै आधारहरूले आधारभूत तहको शिक्षाको महत्त्वलाई दृष्टिगत गरेर नै यसलाई योजनाबद्ध रूपमा व्यवस्थित र गुणस्तरीय बनाउनका लागि राजापुर नगरपालिकाले यस योजनामा आधारभूत शिक्षा विकासका कार्यक्रमहरू समावेश गरेको छ।

३.३.२ वर्तमान अवस्था

आधारभूत शिक्षामा सबै बालबालिकाको समतामूलक पहुँच पुऱ्याउन विगतमा गरिएका प्रयासहरूको नतिजा स्वरूप फल्यास रिपोर्ट २०८० का अनुसार मुलुकभर आधारभूत तहका सामुदायिक विद्यालयहरू २०७७४ र संस्थागत आधारभूत विद्यालयहरू ३६१० गरी जम्मा २४३८४ आधारभूत विद्यालयहरू संचालनमा छन् भने कक्षा १ देखि कक्षा ८ सम्म अध्ययन गरिरहेका विद्यार्थीहरूको संख्या ५३७१७०७ रहेको छ। यी मध्ये सामुदायिक विद्यालयहरूमा अध्ययनरत विद्यार्थीको संख्या ३६९२८५९ र संस्थागत विद्यालयहरूमा अध्ययनरत विद्यार्थीको संख्या १६७८८४८ रहेको छ। यसरी हेर्दा मुलुकको आधारभूत तहका विद्यार्थीहरूको कुल भर्नादर १२०.४ प्रतिशत र कक्षा १ देखि ८ को खुद भर्नादर ९५.१ प्रतिशत पुगेको छ। यस्तै आधारभूत तह पूरा गर्ने दर ८०.३ प्रतिशत र कक्षा ८ को टिकाउ दर ८६.२ प्रतिशत रहेको छ। अझै पनि आधारभूत तहको उमेर समूहका ४.९ प्रतिशत बालबालिका विद्यालय बाहिर रहेका छन् कक्षा दोहोऱ्याउने दर ७ प्रतिशत र कक्षा छोड्ने दर ३ प्रतिशत रहेको छ। (शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, २०८०)।

फ्लास रिपोर्ट २०८० कै अनुसार हाल लुम्बिनी प्रदेशमा जम्मा ४००७ वटा आधारभूत विद्यालयहरू रहेका छन् जसमध्ये ३३६६ वटा सामुदायिक र ६४१ वटा संस्थागत रहेका छन्। यसैगरी बर्दिया जिल्लाको हकमा ३८१ (२८५ सामुदायिक र ९६ वटा संस्थागत) आधारभूत विद्यालयहरू छन्।

फ्लास रिपोर्ट २०८० कै अनुसार राजापुर नगरपालिका भित्र हाल सामुदायिक बालविकासको सङ्ख्या ६९, कक्षा १-५ सञ्चालित २५ (३ वटा संस्थागत सहित), कक्षा १-८ सञ्चालित १०(सामुदायिक ५ वटा र संस्थागत ५), कक्षा १-१० सञ्चालित ८ वटा (सामुदायिक ३ वटा र संस्थागत ५) र १-१२ सञ्चालित विद्यालयहरू ६ (सामुदायिक ६ वटा र संस्थागत ०) गरी जम्मा विद्यालयहरूको संख्या ४९ रहेको छ। यसरी नै सामुदायिक विद्यालयमा आधारित बालविकासका विद्यार्थीको

सङ्ख्या २९३३ जना, सामुदायिक विद्यालय तर्फ आधारभूत कक्षा १ देखि ५ सम्मको विद्यार्थी सङ्ख्या ३८१२ रहेको छ भने आधारभूत तह कक्षा ६ देखि कक्षा ८ सम्मको विद्यार्थी सङ्ख्या २६४७ रहेको छ ।

३.३.३ चुनौति र अवसर

निःशुल्क तथा अनिवार्य आधारभूत शिक्षालाई पूर्णरूपले निःशुल्क र अनिवार्य किसिमले प्रदान गर्नु, विद्यालयमा विद्यार्थीको नियमिततालाई बढाउनु, सबै प्रकारका विद्यालयमा भौतिक पूर्वाधारसहितको आकर्षक सिकाइ वातावरण विकास गर्नु, उपयुक्त संख्यामा दक्ष र पेशाप्रति समर्पित शिक्षकको व्यवस्थापन गर्नु, शैक्षिक सेवा प्रवाहमा सुधार ल्याउनु, शैक्षिक सुशासन र उत्तरदायित्व अभिवृद्धि गर्नु, शिक्षण सिकाइ पद्धतिलाई व्यावहारिक, बालमैत्री एवं प्रविधिमा आधारित बनाउनु, सामुदायिक तथा नीजि विद्यालयबीचको शिक्षण सिकाइको प्रक्रिया र उपलब्धिको खाडल घटाउनु, शैक्षिक सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु, कक्षा छाड्ने दर शून्यमा झारी विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धी अभिवृद्धि गर्नु, गुणस्तरको सुनिश्चितता सहित सार्वजनिक शिक्षाप्रतिको आकर्षण अभिवृद्धि गर्नु, विद्यार्थी संख्याको अनुपातमा शिक्षक दरबन्दी मिलान तथा पुनर्बितरण गर्नु, विभिन्न किसिमका प्रकोप तथा माहामारीबाट शिक्षालाई मुक्त बनाउनु लगायत विद्यालय सुपरीवेक्षण र अनुगमन तथा नियमनलाई संस्थागत र संरचनागत रूपमा विकास गर्नु आधारभूत शिक्षासँग सम्बन्धित चुनौतिहरू हुन् ।

आधारभूत तहको शिक्षाको सवालमा अवसरहरू पनि प्रशस्त देखिएका छन् । शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गर्दै अधिकार र जिम्मेवारी सहित स्थानीय तहलाई जिम्मेवार गराउने संवैधानिक आधार भएकाले नगरपालिकाका निमित्त शिक्षामा सहभागीता र पहुँचमा बृद्धि गरी गुणस्तर सुधार गर्न सकिने अवसर सिर्जना भएको छ । देशमा संघीयताको कार्यान्वयनसंगै सरोकारवालाहरूमा सार्वजनिक विद्यालयहरूप्रतिको चासो र चिन्ता बढिरहेको छ । शिक्षकका पेशागत संघ संस्था, राजनीतिक दल, नागरिक समाज आदिवाट शैक्षिक सुधारमा सकारात्मक प्रतिवद्धताहरू प्राप्त भइरहेका छन् ।

यसरी नै शिक्षामा पहुँच र गुणस्तर अभिवृद्धिमा गैर सरकारी र नीजि क्षेत्रको भूमिका पनि महत्वपूर्ण बन्दै गएको अवस्था छ । विद्यालयमा आधारभूत तहको खुद भर्नादर र लैंगिक समता सूचकाङ्कमा प्रगति देखिएको छ । स्थानीय तहको सरकारको क्षमता विकास गर्दै आधारभूत शिक्षाको व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी तुल्याइ शैक्षिक सेवा प्रवाहमा सुधार गर्न सकिने अवसर रहेको छ । शिक्षा तीन वटै तहका सरकारको साझा अधिकार क्षेत्रको रूपमा रहेकोले आपसी साझेदारीमा आधारभूत शिक्षामा प्रयास लगानी अभिवृद्धि गर्न सकिने अवस्था देखिन्छ ।

३.३.४ उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू

प्रस्तुत राजापुर नगरपालिकाको दश वर्षे स्थानीय शिक्षा योजनाले सबैका लागि आधारभूत शिक्षालाई अधिकारका रूपमा स्थापित गर्दै बालमैत्री वातावरणमा ५ देखि १२ वर्ष उमेर समूहका सम्पूर्ण बालबालिकाहरूका लागि समतामूलक किसिमबाट गुणस्तरीय आधारभूत शिक्षामा पहुँचको सुनिश्चितता गर्ने समग्र उद्देश्यलाई पूरा गर्नका लागि निर्धारण गरेका उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू देहायबमोजिम रहेका छन् ।

क्र सं	उद्देश्य	रणनीतिक क्रियाकलापहरू
१	अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी यस तहको शिक्षामा सबैको समतामूलक पहुँच र	१. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको कार्यान्वयन गर्न प्रदेश र संघीय सरकारसँग समेत समन्वय र सहकार्य गर्दै आवश्यक कानून तर्जुमा तथा आवश्यक स्रोतको व्यवस्था मिलाइनेछ । २. प्रत्येक विद्यालयसँगको सहकार्यमा शैक्षिक सत्रको प्रारम्भमा सेवाक्षेत्र भित्र विद्यार्थी भर्ना अभियानलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरिनेछ । ३. आधारभूत विद्यालय उमेरका आफ्ना परिवारका बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा भर्ना नगराएमा नगरपालिका तथा सम्बन्धित वडाबाट प्राप्त हुने सेवा सुविधाबाट बञ्चित गरिने तर्फ अभिभावकलाई सजग गराइनेछ ।

	सहभागिता सुनिश्चित गर्नु ।	<p>४. घरधुरी सर्वेक्षण मार्फत बालबालिकाहरूको पहिचान गरी उनीहरूको आधारभूत तहको शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ ।</p> <p>५. आधारभूत शिक्षामा सबैको अपनत्व बृद्धि गरी गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न राजापुर नगरपालिकामा स्थायी बसोबास गर्ने शिक्षक, कर्मचारी, जनप्रतिनिधी, वि. व्य. स, शिक्षक अभिभावक संघका पदाधिकारीहरूलाई आफ्ना छोराछोरी सामुदायिक विद्यालयमा भर्ना गर्न गराउन अभिप्रेरित गरिनेछ ।</p> <p>६. आधारभूत विद्यालय उमेरका बालबालिकाहरूलाई आधारभूत तहको शिक्षा पूरा गर्ने अवस्थाको सुनिश्चितताका लागि अभिभावक, सरोकारवाला र सञ्चार माध्यमसँग सहकार्य गरिने छ ।</p> <p>७. विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकालाई विद्यालय भर्ना गर्न र विद्यालयमा विद्यार्थी टिकाइ राख्नका लागि आधारभूत तहमा अध्ययन गर्ने आर्थिकरूपले विपन्न दलित, विपन्न जनजाति, विपन्न सिमान्तकृत, विपन्न द्वन्द्व पिडित तथा कठिन परिस्थितिमा रहेका अभिभावकका बालबालिकाहरूलाई उनीहरूको अवसर लागत (Opportunity Cost) लाई समेत दृष्टिगत गरी छात्रवृत्ति र प्रोत्साहन कार्यक्रम सरल र सहज रूपमा उपलब्ध गराउनुका साथै स्वास्थ्य परीक्षण र उपचारजस्ता सेवाहरू उपलब्ध गराउन आवश्यक कार्य गरिनेछ ।</p> <p>८. आधारभूत तहको शिक्षा मातृभाषामा प्राप्त गर्ने बालबालिकाको मौलिक हकलाई सुनिश्चित गरिनेछ ।</p> <p>९. आधारभूत शिक्षालाई कानूनी रूपमा अनिवार्य गर्न सहयोग पुग्ने गरी यस नगरपालिकामा सरकारी ढुकुटीबाट तलवभत्ता खाने कुनै पनि जागिरको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता आधारभूत शिक्षा उत्तीर्ण हुनु पर्ने प्रावधानको व्यवस्थापन गरी सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनेछ ।</p>
२	आधारभूत शिक्षा पूरा गरेका सबै बालबालिकाहरूमा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धी हाँसिल हुने अवस्था सुनिश्चित गर्नु ।	<p>१. आधारभूत तहमा न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हाँसिल गराउन आवधिक रूपमा सिकाइको मूल्याङ्कन गरी विद्यार्थीको सिकाइका लागि शिक्षकलाई प्रधानाध्यापक र प्रधानाध्यापकलाई स्थानीय तहप्रति जवाफदेही हुने प्रणाली विकास गरिनेछ ।</p> <p>२. सबै विद्यालयहरूमा प्राथमिकता प्राप्त न्यूनतम सक्षमता पूरा गराउने सवालमा आवश्यक लगानीको प्रबन्ध गर्न संघीय सरकार र प्रदेश सरकारसँग आवश्यक समन्वय गरी तत्सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।</p> <p>३. निश्चित समयको अन्तरालमा विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण तथा विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धी परीक्षणमार्फत जवाफदेहिता सुनिश्चितताका लागि सुधारका क्षेत्र पहिचान गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।</p> <p>४. आधारभूत शिक्षालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन लगायत विद्यालयमा रचनात्मक शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरू सञ्चालनका लागि विद्यालयको प्रस्तावनाका आधारमा अनुदान उपलब्ध गराउने गरी कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।</p> <p>५. आधारभूत शिक्षालाई कानूनी रूपमा अनिवार्य गर्न सहयोग पुग्ने गरी यस राजापुर नगरपालिकामा सरकारी ढुकुटीबाट तलव भत्ता खाने कुनै पनि जागिरको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता आधारभूत शिक्षा उत्तीर्ण हुनु पर्ने प्रावधानको व्यवस्था गरी सो को प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनेछ ।</p>
३	आधारभूत विद्यालयहरूको	१. सबै आधारभूत विद्यालयहरूमा भवन, कक्षाकोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला खानेपानी, शौचालय तथा सरसफाइको उचित प्रबन्ध सहित पुस्तकालय, बुक कर्नर जस्ता

	<p>भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित बनाउनु ।</p>	<p>न्यूनतम भौतिक र शैक्षिक सुविधा उपलब्ध गराइ बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित सिकाइ वातावरणको सुनिश्चतता प्रदान गरिनेछ ।</p> <p>२. विद्यार्थीको पोषण तथा स्वास्थ्यमा सुधार गर्नका लागि स्थानीय स्वास्थ्य इकाइ तथा संघ संस्थाको सहकार्यमा विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।</p> <p>३. तीनै तहका सरकारको सहकार्यमा स्थानीय उत्पादनमा आधारित पौष्टिक तथा स्वस्थकर दिवा खाजाको प्रबन्धलाई थप व्यवस्थित गरी विद्यालयहरूमा दिवा खाजाको व्यवस्थापन गरिनेछ ।</p> <p>४. विद्यालयमा जडकफुड, मध्यपान, धुम्रपान पूर्णरूपमा निषेध गरिनुका साथै विद्यालय क्षेत्रको कम्तिमा १०० मिटर वरपर बेचबिखन गर्न रोक लगाइनेछ ।</p> <p>५. संघ र प्रदेश सरकारसँग समेत समन्वय र सहकार्य गरी विद्यार्थीलाई विद्यालयमा आधारित शैक्षिक तथा मनोसामाजिक परामर्श प्रदान गरिनेछ ।</p> <p>६. विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, संकट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील (Resilient) र शिक्षण संस्थाहरूलाई प्रविधिसम्बन्धी सीप र साधनसहितको भौतिक पूर्वाधार सम्पन्न बनाउनुका साथै विद्यालयलाई बहुप्रकारका विपद्प्रति संवेदनशील र अपांगमैत्री बनाउने कार्यको कार्यान्वयन गरिनेछ ।</p>
४	<p>आधारभूत शिक्षाको शैक्षिक गुणस्तर अभिवृद्धि सुनिश्चित गर्नु ।</p>	<p>१. मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्गको रूपमा प्रयोगमा ल्याउने किसिमले विद्यार्थीलाई आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराउँदै सिकाइमा सुधार ल्याउने अवस्था सिर्जना गर्न कक्षाकोठा र प्रयोगात्मक कार्यमा आधारित मूल्याङ्कनसंग सम्बन्धित क्षमताको विकास गरिनेछ ।</p> <p>२. शिक्षण सिकाइ विधिमा समेत आवश्यक परिमार्जन गर्दै कक्षा ३ सम्म कक्षा शिक्षणलाई कार्यान्वयन गरिने छ र यसका लागि आवश्यक पर्ने प्रविधि, शिक्षक तालिम तथा प्रोत्साहनका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।</p> <p>३. आधारभूत तहको कक्षा ५ र कक्षा ८ को वार्षिक परीक्षा नगरपालिका स्तरमा सञ्चालन गरी परीक्षाको नतिजा र निश्चित मानकका आधारमा मूल्याङ्कन गरी प्रत्येक वर्ष उत्कृष्ट शिक्षकहरू छनौट गरी पुरस्कृत गरिनेछ ।</p> <p>४. कक्षा १ देखि कक्षा ३ सम्म विद्यार्थी सङ्ख्या न्यून भएका र समायोजन गर्न पनि दूरीको हिसावले असहज देखिएका विद्यालयहरूमा शिक्षकलाई प्रोत्साहन रकम प्रदान गरेर एकल शिक्षक विद्यालय सञ्चालनका लागि व्यवस्थापन गरिनेछ ।</p> <p>५. शिक्षक होइन कि अनुदान देउ हामी चाहेको गुणस्तर दिन सक्छौं भन्ने स्थानीय तहका केही विद्यालयहरूलाई शिक्षक दरबन्दीको सट्टा अनुदान उपलब्ध गराइ नमूनाका रूपमा सञ्चालन गर्न अभिप्रेरित गरिनेछ ।</p> <p>६. सबै विद्यालयहरूलाई सरोकारवालाहरूको व्यापक सहभागितामा विद्यालय सुधार योजना निर्माण र अद्यावधिक गर्न लगाइ सोही योजनाका आधारमा विद्यालयहरूमा स्थानीय स्रोतसाधन परिचालन गरिनेछ ।</p>
५	<p>आधारभूत तहको सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गराउदै अन्तरसम्बन्धित</p>	<p>१. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ अनुरूप सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गराउनका लागि व्यवहार कुशल सिपहरूलाई सिकाइ क्रियाकलापमा एकीकृत गर्नुका साथै अन्तरसम्बन्धित विषयवस्तुलाई एकीकृत गरी सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने गरी सिकाइ सामग्री, विधि तथा क्रियाकलापमा परिमार्जन तथा सुधार गर्ने कार्यमा समन्वय र सहजीकरण गरिने छ ।</p>

<p>विषयवस्तुलाई एकीकृत गरी सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने ।</p>	<p>२. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले निर्दिष्ट गरेअनुसार विद्यालय शिक्षालाई विविधता अनुकूल, समावेशी र समतामूलक बनाउनका लागि स्थानीय परिवेशअनुकूल सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन, भाषिक विविधता अनुकूलको माध्यम भाषाको उपयोग तथा सामाजिक सांस्कृतिक विविधताको सम्मान र समावेश हुने गरी सिकाइ सामग्री, विधि तथा प्रक्रियाको प्रयोग गरिने छ ।</p> <p>३. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले निर्दिष्ट गरेअनुसार शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप र मूल्याङ्कन प्रणालीलाई परियोजना कार्य, प्रयोगात्मक कार्य र अनुभव एवम् अनुभूतिजन्य कार्यबाट सिकने गरी क्रियाकलापहरूको विकास एवम् सोको अभ्यास गर्ने कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन आवश्यक व्यवस्थापन गरिनेछ ।</p>
---	---

३.३.४ उपलब्धि, नतिजा र प्रमुख क्रियाकलाप एवम् लक्ष्य

क) उपलब्धि (Outcomes)

१. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा यस तहको उमेर समूहका सबै बालबालिकाको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित भई गुणस्तर अभिवृद्धि हुने ।

ख) प्रमुख नतिजाहरू (Key results)

१. सबै बालबालिका गुणस्तरीय आधारभूत शिक्षाको पहुँचमा भई सहभागी भएको हुने ।
२. सम्बन्धित विद्यालयको सेवा क्षेत्र अन्तर्गतका बालबालिकाहरू सम्बन्धित विद्यालयमा नै अध्ययन गरेको हुने ।
३. संविधानको मर्म अनुसार आधारभूत शिक्षा निशुल्क र अनिवार्य रूपमा सञ्चालन भएको हुने ।
४. अनाथ र गरीबको रेखामुनी रहेका परिवारका बालबालिकाहरूले सहज वातावरणमा अनिवार्य र निशुल्क आधारभूत शिक्षा हासिल गरेका हुने ।
५. सबै अभिभावकहरू बालबालिकाको आधारभूत तहको शिक्षा अनिवार्य रूपले पूरा गराउनु पर्ने सवालमा सजग र जिम्मेवार भएको हुने ।
६. पेशाप्रति पर्याप्त समर्पण, सीप र संख्यामा भएका शिक्षकहरूले बालमैत्री वातावरणमा शिक्षण सिकाइ गरेको हुने ।
७. सबै विद्यालयले प्राथमिकता प्राप्त सक्षमता (PMEC) पूरा गरेको गरी न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार तथा सिकाइ सामग्रीको उपलब्धता र आवश्यक सङ्ख्यामा योग्य, सक्रिय तथा उत्प्रेरित शिक्षकको व्यवस्था भई बालमैत्री र समावेशी वातावरणमा सिकाइ हुने ।
८. विद्यालय पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम सञ्चालन र पौष्टिक तथा स्वस्थकर दिवा खाजाको प्रबन्धबाट बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार भएको हुने ।
९. आधारभूत शिक्षा पूरा गर्ने बालबालिकाले न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेको हुने ।
१०. विद्यालय शिक्षा प्रणाली प्रकोप, संकट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील भएको हुने ।
११. विद्यालय शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलगायतका प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार तथा सहज उपयोग भई सिकाइमा सहयोग भएको हुने ।

१२. शैक्षिक निकायमा कार्यरत जनशक्तिको क्षमता विकास भई आधारभूत तहमा गुणस्तरीय शिक्षा प्रवाह तथा शैक्षिक सुशासन कायम भएको हुने ।
१३. विद्यालयहरु सञ्चार सूचना र प्रविधिको उपलब्धता र उपयोगको हिसावले सम्पन्न भएका हुने ।
१४. जीवन र जगतप्रति सकारात्मक सोच, श्रमप्रतिको श्रद्धा, व्यवहारकुशल सीप र सामाजिक आचरणको हिसावले आधारभूत तह पूरा गरेका बालबालिकाहरु उल्लेख गर्न लायक भएका हुने ।

RAJAPUR EDUCATION PLAN

(ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका ३.३.६:
आधारभूत शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (पहिलो ५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवार निकाय
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	विद्यालयहरूको नक्साङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन ।	पटक	१	१	√	√	√	२		वडा पालिका र नगरपालिका
२	शिक्षक योग्यताका मापदण्ड र दरवन्दी निर्धारणका मापदण्ड तथा आधार पुनरावलोकन तथा परिमार्जन र कार्यान्वयन ।	पटक	१	√	√	√	√	१		सङ्घ शिक्षक व्यवस्थापन) (विकासको क्रियाकलाप अनुसार र नगरपालिका
		विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	
३	विद्यालयमा मापदण्डअनुसार नपुग शिक्षकको व्यवस्था	शिक्षक नपुगेका विद्यालयहरू	√	√	√	√	√	√		नगरपालिका र प्रदेश सरकार
४	आधारभूत तहका सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना गर्ने कार्यको निरन्तरता ।	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	वडा र नगरपालिका
५	विद्यालयमा न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार विकास भवन तथा)कक्षाकोठा, फर्निचर, शौचालय, खानेपानी, खेलमैदान, घेराबार, खाजा घर(	अपुग विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	१००	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका विद्यालय भौतिक सुधारको क्रियाकलाप अनुसार(
६	विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण तथा विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण	विद्यालय प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	संघ, प्रदेश र नगरपालिका
		पटक	१				१	२		
७	राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ मा भएका सम्पूर्ण प्रावधानहरूको कार्यान्वयन	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै		संघ, प्रदेश र नगरपालिका (पाठ्यक्रम तथा मुलङ्कनको कृयाकलाप अनुसार)

	- अनाथ विद्यार्थीका लागि शिक्षा सहित खाना नाना र छानाको व्यवस्था	अनाथ विद्यार्थी	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	
	- सिकाइ सामग्री तथा विद्यालय व्यवस्थापन	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	
१५	कक्षाकोठामा आधारित मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा एकीकृत गरी सिकाइ सुधारमा प्रयोग गर्ने गरी कार्यान्वयन	विद्यालय प्रतिशत	४०	१००	१००	१००	१००	१००	१००	संघ, प्रदेश तथा नगरपालिका
१६	स्थानीय पाठ्यक्रममा आधारित एक विद्यालय एक ब्यवसाय कार्यक्रम सञ्चालन	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	नगरपालिकाले विद्यालयलाई बीउ, पूजी उपलब्ध गराएर सञ्चालन गर्ने ।
१७	शिक्षण सिकाइमा सुधार र बालमैत्री विद्यालयको विकासका लागि प्रस्तावमा आधारित अनुदान प्रणालीको कार्यान्वयन	आवेदक विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	नगरपालिका
१८	शिक्षक दरबन्दीको सट्टा अनुदानमा आधारित विद्यालयहरूका लागि कार्यक्रम	इच्छुक विद्यालय	१	१	१	१	१	५	६	संघ र प्रदेश सहजीकरणमा नगरपालिकाले कार्यान्वयन
१९	आधारभूत तहमा सञ्चालन गरिने परीक्षालाई थप व्यवस्थित ।	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	नगरपालिका पाठ्यक्रम तथा) मूल्याङ्कनको क्रियाकलाप अनुसार
२०	- शैक्षिक मानव संसाधन सूचना प्रणाली स्थापना	प्रणाली सङ्ख्या	१	१	१	१	१	१	१	संघ, प्रदेश तथा नगरपालिका
	- विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघका पदाधिकारीको क्षमता विकास र अभिभावक अभिमुखीकरण	विद्यालय प्रतिशत	३०	४०	३०			१००		
२१	सरकारी ढुकुटीबाट तलव खाने कुनै पनि पदमा जागीर खानका लागि कम्तीमा पनि आधारभूत तहको शिक्षा पूरा गरेको योग्यता निर्धारण गरी सोको कार्यान्वयन	कार्यविधि निर्माण	√					√	√	नगरपालिका
		कार्यान्वयन		√	√	√	√	√	√	

३.४ माध्यमिक शिक्षा

३.४.१ परिचय

शिक्षा ऐन, २०२८ अनुसार कक्षा ९ देखि १२ सम्मको शिक्षालाई माध्यमिक शिक्षा भनेर परिभाषित गरिएको छ । नेपालको संविधानले माध्यमिक तहको शिक्षा निःशुल्क प्राप्त गर्ने हक स्थापित गरेको छ भने अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन २०७५ ले पनि प्रत्येक नागरिकलाई माध्यमिक शिक्षा प्रदान गर्ने दायित्व राज्यको हुने उल्लेख गरेको छ । संविधानले एकातिर विद्यालय तहको शिक्षालाई स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रभित्र रहने व्यवस्था गरेको देखिन्छ भने अर्कोतिर सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको साझा अधिकारभित्र पनि राखेको छ । संविधानका उल्लिखित प्रावधानहरूले आम नागरिकका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न एकल तथा साझा सूचीका आधारमा तीनै तहका सरकारलाई जिम्मेवार बनाउने स्पष्ट दिशा निर्देश गरेको छ ।

राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ ले गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षामा सबैको निःशुल्क पहुँच सुनिश्चित गर्दै यसबाट सिर्जनशीलता, रचनात्मकता, अध्ययनशीलता, सकारात्मक चिन्तन र सदाचार जस्ता गुण सहितको प्रतिस्पर्धी, सीपयुक्त एवम् उत्पादनशील जनशक्ति तयार गर्ने उद्देश्य राखेको छ । विज्ञान प्रविधि तथा नवप्रवर्तन नीति, २०७६ ले विद्यालय तहदेखि नै परम्परागत मौलिक ज्ञान, प्रविधि तथा सिपका बारेमा अध्ययन-अध्यापन गरी वैज्ञानिक चिन्तन तथा सिर्जनशीलता अभिवृद्धि गर्ने रणनीति लिएको छ । माध्यमिक तहमा साधारण, परम्परागत र प्राविधिक धारमा शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालनमा छन् । कक्षा ११ र १२ मा धारको विकल्पहरूसहित एकलपथीय पाठ्यक्रम लागू गरिएको छ । कक्षा १२ पछि उच्च शिक्षामा प्रवेश गर्न वा कामको संसारमा जान मार्ग प्रशस्त हुने व्यवस्था छ ।

३.४.२ वर्तमान अवस्था

फ्लास रिपोर्ट २०८० अनुसार हाम्रो देशमा ११४९२ वटा माध्यमिक विद्यालयहरू छन् । कक्षा १-१० सम्मका माध्यमिक विद्यालयको संख्या ६६७२ वटा जस मध्ये ३५३३ वटा सामुदायिक (५३%) र ३१३९ वटा संस्थागत रहेका छन् । यसैगरी कक्षा १-१२ सम्म संचालन भएका माध्यमिक विद्यालयहरूको संख्या ४८२० रहेको छ जस मध्ये ३६८३ वटा सामुदायिक (७६.४%) र ११३७ वटा (२३.६%) संस्थागत माध्यमिक विद्यालयहरू रहेका छन् ।

माध्यमिक तह कक्षा ९-१२ सम्म १७७१५५५ जना विद्यार्थीहरू मध्ये कक्षा ९-१० सम्म १०४५०९२ जना (६०%) र कक्षा ११-१२ मा ७२६४६३ जना (४०%) विद्यार्थीहरू अध्ययनरत छन् । सामुदायिक विद्यालय कक्षा ९-१० को हकमा ८३१४८८ (७६.७%) जना विद्यार्थीहरू छन् भने संस्थागत मावि मा २५१२९२ (२३.७%) विद्यार्थीहरू अध्ययनरत छन् ।

प्रदेशिक तथ्याङ्कलाई हेर्दा लुम्बिनी प्रदेशमा ५८०० वटा माध्यमिक विद्यालयहरू मध्ये ४५३१ वटा सामुदायिक र १२६९ संस्थागत विद्यालयहरू छन् ।

मुलुकको माध्यमिक तहको शिक्षाको अवस्था अध्ययन गर्दा यस तहमा विद्यार्थीको पहुँचमा क्रमिक प्रगति भएको छ । फ्लास प्रतिवेदन २०८० अनुसार माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कुल भर्ना दर र खुद भर्ना दर क्रमशः ८०.४% र ५७.९% पुगेको छ । कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिकामध्ये माध्यमिक तहको कक्षा १० र कक्षा १२ मा पुग्ने दर क्रमशः ६९.०% र ३७.२% मात्र रहेको देखिन्छ । यसले कक्षा ८ र कक्षा १० (एसईई) पछाडि ठूलो सङ्ख्यामा बालबालिकाहरूले विद्यालय छाड्ने गरेको देखाउँछ ।

यस पालिकाको २०८० शैक्षिक तथ्याङ्क अनुसार माध्यमिक तहमा जम्मा १४ वटा माध्यमिक विद्यालयहरू संचालनमा छन् । जस मध्ये ९ वटा सामुदायिक र ५ वटा संस्थागत विद्यालय पर्दछन् । यी माध्यमिक विद्यालयहरू मध्ये ६ वटा विद्यालयहरूमा मात्र ११-१२ कक्षा संचालनमा रहेका छन् भने संस्थागत विद्यालयहरूमा कक्षा ११-१२ संचालन शून्य छ ।

त्यसैगरी माध्यमिक तह कक्षा ९-१० मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको संख्या १६८७ र कक्षा ११-१२ मा १३३१ गरी जम्मा ३०१८ जना विद्यार्थीहरू अध्ययनरत रहेका देखिन्छन्। कक्षा ९-१२ मा छात्रा र छात्रको संख्या क्रमशः १७७६ र १२४२ रहेको देखिन्छ भने जनजाति, दलित, मधेशी तथा अपाङ्ग विद्यार्थी क्रमशः २४६३, १४२, ७ र ६ देखिन्छन्। यसैगरी यस पालिकामा संचालित संस्थागत विद्यालयमा कक्षा ९-१० मा जम्मा १४९ जना विद्यार्थीहरू अध्ययनरत छन् भने जस मध्ये ६६ जना छात्रा र ८३ जना छात्र रहेका छन्। उल्लेखित तथ्याङ्कहरूलाई विश्लेषण गर्दा यस नगरपालिकामा सामुदायिक विद्यालयको माध्यमिक तहमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कक्षा ९-१० मा ३८.२२ र कक्षा ११-१२ मा १३३.१ रहेको पाइन्छ।

यस नगरपालिका अन्तरगत माध्यमिक तहमा स्थायी, अस्थायी, राहत, अनुदान तथा नगर अनुदान शिक्षक गरी जम्मा ५९ जना शिक्षकहरू कार्यरत छन्। जसमध्ये कक्षा ९-१० मा स्विकृत दरबन्दी १९ जना; राहत १३ जना; अनुदान २ र नगर अनुदान १५ जना गरी जम्मा ४९ जना शिक्षकहरू कार्यरत छन् भने कक्षा ११-१२ मा ८ जना अनुदान र २ जना नगर अनुदान गरी जम्मा १० जना शिक्षक कार्यरत रहेका छन्।

हाम्रो मुलुकमा विगत लामो समयदेखि नै विद्यालय र शिक्षकको क्षमता विकासलाई गुणस्तरीय शिक्षाको मुख्य आधारका रूपमा व्याख्या गरिदै आएको छ भने शैक्षिक संस्था भित्र सिकाइ संस्कार विकास गर्नु पर्छ भनेर बहस र पैरवीसमेत हुँदै आएको छ। विज्ञान शिक्षा परियोजना तथा माध्यमिक शिक्षा विकास परियोजनादेखि हाल सञ्चालनमा रहेको विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमसम्म क्षमता विकासले प्राथमिकता पाएको छ। कर्मचारीका लागि तालिम तथा अध्ययन भ्रमण, शिक्षकलाई पेसागत तालिम र अध्ययनको अवसर, प्रधानाध्यापकका लागि नेतृत्व विकास तालिम जस्ता पक्षमा काम पनि भइरहेका छन्। प्रधानाध्यापकको छुट्टै पदको विकास गर्ने भन्ने नीति तय गरिए पनि कार्यान्वयन भएको छैन।

संघीयता संरचनाअनुसार तीन ओटै तहबाट शिक्षाको व्यवस्थापन गर्ने कार्य भए पनि माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा मूलतः स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्र भित्र राखिएको छ। शिक्षा विकाससँग सम्बन्धित संरचनाहरू पनि सोहिअनुसार बन्ने क्रममा छन्। शिक्षाको व्यवस्थापनका लागि स्थानीय तहमा शिक्षा सेवाका कर्मचारी रहने व्यवस्था छ। शिक्षकको पेसागत तालिमका लागि प्रदेश सरकारअन्तरगत तालिम केन्द्रहरू छन्। शिक्षकका केही पेसागत संगठनहरू तथा विभिन्न गैरसरकारी सङ्घ संस्थाले पनि विभिन्न किसिम र समयवधिका क्षमता विकासका कार्यक्रमहरू संचालन गर्दै आएका छन्।

३.४.३ चुनौति र अवसर

माध्यमिक शिक्षाका चुनौतिको रूपमा निःशुल्क माध्यमिक शिक्षालाई निःशुल्क किसिमबाट कार्यान्वयन गर्नु, माध्यमिक शिक्षाको पहुँचबाट बाहिर रहेका बालबालिकालाई विद्यालयमा ल्याउनु, विपन्न बालबालिका, विभिन्न किसिमका अपाङ्गता भएका बालबालिका, दुर्गम क्षेत्रका महिला, दलित, पिछडिएका वर्ग र लोपोन्मुख समुदायका बालबालिका, कठिन परिस्थितिमा रहेका बालबालिकाहरूको माध्यमिक शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्नु, माध्यमिक तह विशेषतः कक्षा १० बाट कक्षा ११ को संक्रमण दर तथा माध्यमिक तहमा खुद भर्नादर बढाउनु, सूचना तथा सञ्चार लगायतका प्रविधिमा शिक्षक तथा विद्यार्थीको पहुँच विस्तारमा विस्तार गर्नु, शिक्षकको पेसागत समर्पण र दक्षतामा वृद्धि र सिकाइमा प्रभावकारी ढङ्गले त्यसको प्रयोग गरी सिकाइ उपलब्धिमा सुधार गर्नु, डिजिटल डिभाईडलाई कम गर्नु, सबै माध्यमिक विद्यालयमा न्यूनतम सक्षमताका अवस्था पूरा गरी विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणमा सुधार ल्याई विद्यालयलाई बालमैत्री बनाउनु, संघीय संरचनाअनुरूप माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्थापन तथा सञ्चालनका लागि नीतिगत, कानुनी तथा संरचनागत स्वरूपको विकास तथा कार्यान्वयन र संस्थागत क्षमता विकास गर्नु, विद्यालय शिक्षा पद्धतिलाई विद्यार्थीको सिकाइप्रति उत्तरदायी बनाउनु, विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा विकास गर्नु, आधारभूत तहको परीक्षा प्रणालीमा सुधार गरी माध्यमिक शिक्षाको प्रविष्टीलाई स्तरीय बनाउनु, शिक्षकको वृत्ति विकासलाई पारदर्शी, नतिजामा आधारित र अनुमानयोग्य बनाई व्यवस्थित गर्नु, विद्यालय शिक्षालाई विविधताअनुकूल, समावेशी र समतामूलक बनाउनु, आवश्यक विषयगत शिक्षक दरवन्दीको व्यवस्था गरी विद्यालयमा सक्षम र योग्य विद्यालय जनशक्ति व्यवस्थापन गर्नु आदिलाई लिन सकिन्छ।

संघीयताको संक्रमणकालिन अवस्था, कर्मचारीहरूको समायोजन, स्थानीय र प्रदेश तहको संरचना, कानून र व्यवस्थापकीय स्पष्टताको अभाव, शिक्षक व्यवस्थापन, विद्यालय शिक्षक र शिक्षक विद्यार्थीको उच्च अनुपात, विद्यालयमा राजनीतिक हस्तक्षेप, विद्यालय सुपरिवेक्षण, शैक्षिक गुणस्तर र सान्दर्भिकता, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा विस्तार, माध्यमिक शिक्षामा न्यून लगानी, तीनवटा तहका सरकारहरूबीचको समन्वय र सहकार्य तथा शिक्षासम्बन्धी अधिकारको साझा बुझाईमा अस्पष्टता, मेधावी व्यक्तिहरूको शिक्षण पेशामा आकर्षण, शिक्षकको पेसागत विकास, संस्थागत विद्यालयलाई सेवामूलक बनाउँदै लैजाने कार्य, माध्यमिक शिक्षालाई प्रकोप, सङ्कट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील (Resilient) बनाउने कार्य, शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग, शिक्षक तालिमको प्रभावकारी कार्यान्वयन, विद्यालय र नतिजामा आधारित सुपरिवेक्षण आदि पनि माध्यमिक शिक्षाका चुनौतिहरू हुन् ।

नेपालको संविधान (२०७२) को मौलिक हक सम्बन्धी व्यवस्थाले गुणस्तरीय शिक्षामा सबैको समतामूलक समावेशी र पहुँचको सिद्धान्तलाई अपनाएको र शिक्षालाई हरेक नागरिकको मौलिक अधिकार र राज्यको दायित्व बनाएको स्थिति रहेको छ । संविधानको धारा ३१ मा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क पाउने हक हुनेछ भनेर ग्यारेण्टी गरिएको छ । संविधानको त्यही धाराले अपांगता भएका र आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकलाई उच्च शिक्षासम्म समेत शिक्षा निःशुल्क हुने व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तै, दलितको लागि पनि नेपालको संविधानको धारा ४० ले उच्च शिक्षासम्म छात्रवृत्तिसहित निःशुल्क हुने व्यवस्था गरेको छ । संविधानको धारा ५१ ले शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यावसायिक, सीपमूलक, रोजगारमूलक एबम् जनमुखी बनाउँदै सक्षम, प्रतिस्पर्धी, नैतिक एवम् राष्ट्रिय हितप्रति समर्पित जनशक्ति तयार गर्ने नीति अंगिकार गरेको छ । त्यही धाराले शिक्षा क्षेत्रमा राज्यको लगानी अभिवृद्धि गर्दै शिक्षामा भएको निजी क्षेत्रको लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाउने भनेर निर्देशन गरेको छ । उल्लिखित कुराहरूलाई अवसरको रूपमा लिन सकिन्छ ।

शिक्षा नीति २०७६ ले कक्षा १० वा माध्यमिक शिक्षा परीक्षा सञ्चालन गर्न, शिक्षकको पेशागत विकास गर्न, शिक्षक बहुवासम्बन्धी कार्य सम्पादन गर्न र विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना तथा समग्र विद्यालय शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नका लागि स्थानीय तह र विद्यालयहरूलाई जिम्मेवार हुने गरी नीति अगाडी सारेको छ । उक्त नीतिले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहका अधिकार तथा जिम्मेवारीहरूलाई थप स्पष्ट बनाएको छ । यस नगरपालिकाका माध्यमिक विद्यालयहरू प्राविधिक शिक्षातर्फ आकर्षित हुँदै माध्यमिक तहमा विभिन्न स्ट्रिमका प्राविधिक कक्षाहरू सञ्चालन गरिरहेका छन् । शिक्षाका उल्लिखित सन्दर्भहरूलाई समेत अवसरको रूपमा हेर्न सकिन्छ ।

३.४.४ उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू

यस योजनाको माध्यमिक शिक्षा उपक्षेत्रको समग्र उद्देश्य माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँचलाई सुनिश्चित गर्दै शिक्षालाई प्रतिस्पर्धी, प्रविधिमैत्री, रोजगारमूलक र उत्पादनमुखी बनाई नगरपालिका र समग्र मुलुकको निम्ति मध्यमस्तर र उच्च शिक्षाका निम्ति अब्बल दर्जाको मानव संसाधन विकास गर्नु रहेको छ भने यस अन्तर्गतका उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू निम्न अनुसार रहेका छन् :

क्र सं	उद्देश्य	रणनीतिक क्रियाकलापहरू
१	माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच र विद्यार्थी टिकाउदर बढाउन उनीहरूकै रुचि र आवश्यकता अनुसारको साधारण र प्राविधिक तथा व्यावसायिक माध्यमिक शिक्षामा अवसर प्रदान गर्नु ।	१. माध्यमिक शिक्षा प्राप्त गर्ने सबैका लागि पहुँच सुनिश्चित गर्न र टिकाउ दर बढाउन विद्यार्थी प्रोत्साहन कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २. संघीय मापदण्ड अनुसार नगरपालिकाले आवश्यक समन्वय गरी विद्यालय नक्साङ्कन मार्फत माध्यमिक विद्यालयको स्थापना गरिनेछ । ३. नगरपालिकाले सर्वेक्षण गरी बहुआयामिक गरिबीको क्षेत्रभित्र परेका आर्थिक रूपले विपन्नहरूका लागि अवाश्यकताको आधारमा साधारण, प्राविधिक तथा व्यावसायिक माध्यमिक शिक्षामा समन्यायिक अवसर प्रदान गर्न विद्यार्थी वित्तीय सहायता कोष स्थापना गरी लागु गरिनेछ ।

		<p>४. विद्यार्थीको नियमितता र टिकाउदर बढाउन तथा कक्षा छाड्ने दर न्युनिकरण गर्न शिक्षक, वि.व्य.स., शि. अ. संघ र जनप्रतिनिधिको प्रतिनिधित्व रहेको अभिभावक समन्वय टिम बनाइ अभियान सञ्चालन गरिने छ ।</p> <p>५. विद्यार्थीको रुचि र आवश्यकतालाई मध्यनजर गरी उनीहरूकै संलग्नतामा सम्पादन हुने गरी व्यावहारिक किसिमले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरूको ढाँचा तयार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।</p> <p>६. सामुदायिक विद्यालयमा कक्षा ११ र १२ मा विज्ञान विषय अध्ययनकालागि आकर्षण बढाउन पर्याप्त पूर्वाधार सहित विद्यार्थीहरूलाई छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरिनेछ ।</p> <p>७. नगरपालिकाका प्रतिभाशाली विद्यार्थीलाई योग्यताका आधारमा माध्यमिक शिक्षा अध्ययन गर्नका लागि सहयोग प्रदान गर्ने कार्यक्रमको थालनी गरिनेछ ।</p>
२	<p>माध्यमिक शिक्षालाई 'सिकदै कमाउँदै' को अवधारणा अनुसार विद्यालय परिवेश सुहाउँदो एक विद्यालय एक कार्यक्रम मार्फत विद्यार्थीमा अत्मनिर्भरता र श्रम प्रति सम्मान गर्ने भावनाको विकास गर्नु ।</p>	<p>१. सिकाइ र सीपको तादात्म्यता मिलाइ आर्थिक सबलीकरण गर्न विद्यालयको परिवेश र स्रोत साधनको उपलब्धताको आधारमा कृषि, तरकारी, फलफूल, मेकानिक्स, सिलाइ बुनाइ, कुक, पशुपंक्षी पालन जस्ता कार्यक्रम लागु गरिने छ ।</p> <p>२. सैद्धान्तिक तथा प्राज्ञिक ज्ञानलाई गरी खाने शिक्षाको रूपमा रूपान्तरण गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाइने छ ।</p> <p>३. पढ्दै कमाउँदै कार्यक्रम अन्तर्गत हासिल गरेका सीप र दक्षता उल्लेख भएको सीप प्रमाणपत्र (Skill Certificate) उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाइने छ ।</p> <p>४. प्रदेश र संघसँगको समन्वयमा पढ्दै कमाउँदै कार्यक्रमलाई विद्यार्थीहरूको आन्तरिक मूल्याङ्कन कार्यसँग जोडी विद्यार्थीहरूमा व्यावसायिक सीप प्रवर्धन गर्न विद्यार्थी ऋण सहूलियत कार्यक्रम समेत विकास गरी सञ्चालन गरिनेछ ।</p>
३	<p>माध्यमिक शिक्षालाई नगरपालिकाको मौलिक ज्ञान सिप, नैतिक मूल्य, स्वाभिमान एवम् स्वयमसेवी भावना, साँस्कृतिक विविधता र पहिचानको आधार स्तम्भको रूपमा स्थापित गर्नु ।</p>	<p>१. संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्यका आधारमा माध्यमिक तहमा पठनपाठन हुने विषयका साथसाथै मानव मूल्य, स्थानीय सस्कृति, पूर्वीय दर्शनमा आधारित विषयवस्तुलाई सिकाइमा अन्तर्घुलन गरी सेवाभावले ओतप्रोत नैतिकवान, इमानदार र खुसी नागरिक उत्पादन गर्ने कुरालाई उच्च प्राथमिकता दिइनेछ ।</p> <p>२. स्थानीय भाषा तथा संस्कृति, इतिहास सम्बन्धी स्थानीय भौगोलिक परिवेश सुहाउँदो ज्ञान तथा सिप समावेश गरी जीवनोपयोगी सीपसंग आबद्ध गरिनेछ ।</p> <p>३. स्थानीय तहले विद्यालयसंग समन्वय गरी माध्यमिक तहको कक्षा ११ र १२ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई प्रकोप, संकट तथा महामारी लगायतका विपतको बेला स्वयम् सेवा गर्ने गरी आवश्यक पूर्व अभ्यासका कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।</p>
४	<p>निजी लगानीमा सञ्चालनमा आएका माध्यमिक विद्यालयको नियमन गरी</p>	<p>१. निजी लगानीका विद्यालयहरूको प्रभावकारीताका लागि आवश्यक नीतिगत र कानूनी व्यवस्था गरी त्यस्ता शैक्षिक संस्थाहरूलाई सेवामूलक बनाउन संघ एवम् प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ ।</p>

	<p>नाफामूलकबाट सेवामूलकमा रुपान्तरण गर्न संघ एवम् प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गर्नु ।</p>	<p>२. निजी लगानीका विद्यालयहरूसँग उनीहरूको बारेमा कुनै पनि निर्णयहरू सम्पादन गर्दा उनीहरूको सहभागिता र सहमतिलाई प्रमुख आधार बनाइनेछ ।</p> <p>३. स्थानीय तहद्वारा निजी लगानीका विद्यालयहरूको पाठ्यक्रम, भौतिक वातावरण, शिक्षक तथा कर्मचारी एवम् आर्थिक व्यवस्थापन लगाएतका विषयमा नियमन गरिने छ ।</p> <p>४. सामुदायिक विद्यालय नभएको सेवा क्षेत्रमा स्थापना भएर निशुल्क माध्यमिक शिक्षा प्रदान गर्न योगदान गर्ने संस्थागत विद्यालयहरूलाई विद्यार्थी संख्याको आधारमा अनुदान दिने पद्धतिको विकास गरिनेछ ।</p>
५	<p>उच्च शिक्षा अध्ययनका लागि विषयगत लम्बीय सम्बन्ध र आधार स्थापित हुने गरी नगरपालिकाका माध्यमिक विद्यालयहरूमा ऐच्छिक विषयको पठन पाठनमा विविधता ल्याउनु ।</p>	<p>१. विषय र विधिका हिसावले विद्यालय शिक्षादेखि नै विज्ञान, प्रविधि, ईन्जिनियर, कला र गणित (STEAM) को सिकाइलाई अन्तरसम्बन्धित गर्दै लगिने छ ।</p> <p>२. सबै जसो माध्यमिक विद्यालयहरूमा ऐच्छिक विषयको पठन पाठनमा विविधता ल्याउन विषयगत दक्षता हासिल गरेका शिक्षकहरूको समन्यायिक व्यवस्थापन मिलाइने छ ।</p> <p>३. पालिकाभित्र स्रोत र साधनका हिसावले समेत सबै माध्यमिक विद्यालयहरूमा सबै किसिमका विषयहरूको पठनपाठन नगरी माध्यमिक विद्यालयहरूमा पठनपाठन हुने ऐच्छिक विषयहरूलाई माध्यमिक विद्यालय अनुसार फरक विद्यालयमा फरक विषय पठनपाठन हुने गरी आवश्यक व्यवस्थापन गरिनेछ ।</p>
६	<p>माध्यमिक विद्यालयमा भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधार, शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया र सिकाइ वातावरणमा सुधार गरी गुणस्तर अभिवृद्धि गर्नु ।</p>	<p>१. कक्षाकोठाको वातावरण सिकाइमैत्री, बालमैत्री, र अपाङ्गमैत्री हुनुका साथै छापामय बनाउन आवश्यक पहल गरिनेछ ।</p> <p>२. विद्यालयहरूमा कम्प्युटर ल्याव, पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला बनाउन थप कक्षाकोठा र सामग्रीको व्यवस्था मिलाइनेछ ।</p> <p>३. हरेक विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि विस्तार गर्दै डिजिटल डिभाईड कम गरिने र शिक्षण सिकाइमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि बढाइने छ ।</p> <p>४. माध्यमिक तहमा (STEAM-Approach) को माध्यमबाट विद्यार्थीहरूमा व्यवहार कुशल सिपको विकास गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।</p> <p>५. संघीय सरकार, प्रदेश सरकारबाट नमुना विद्यालयको रूपमा छनोट भएका विद्यालयका साथै नगरपालिका आफैले समेत एक वडामा एक विद्यालयलाई अनुकरणीय विद्यालय घोषित गरी तिनका नमुनायोग्य कार्यलाई अन्य फिडर विद्यालयहरूमा पनि लागु गर्न आवश्यक स्रोत सामग्री सहित पहल गरिनेछ ।</p> <p>६. विद्यालयको गुणस्तरीय शैक्षिक विकास तथा व्यवस्थापनका लागि विभिन्न संघ संस्था, अभिभावक लगायत सम्पूर्ण सरोकारवालाको अपनत्व बृद्धि गराइनेछ ।</p> <p>७. माध्यमिक तहका कक्षाहरूमा विषयगत सिकाइको सहजता र सम्बन्ध स्थापित गर्न कक्षागत कक्षाकोठाका अतिरिक्त विषयगत सिकाइ कक्षाकोठा तयार गरी सहजीकरण गरिनेछ ।</p> <p>८. माध्यमिक तहका कक्षाहरूमा विद्यार्थीहरूलाई आफ्नो सिकाइ उपलब्धि सुधारका लागि आफैले योजना निर्माण (Planning of Learning</p>

		<p>Achievement by Students- PLAS) गरी अध्ययन गर्ने कार्यालाई कार्यान्वयन गरिनेछ ।</p> <p>९. माध्यमिक विद्यालयहरूलाई नियमन एवम् पुरस्कृत गर्न सङ्घ र प्रदेशसंग समन्वय गरी उत्तरदायित्व र कार्यसम्पादन परीक्षण पद्धति लागू गरिनेछ ।</p> <p>१०. विद्यालय (संस्थागत समेत) हरुको नियमन, अनुगमन र सुपरीवेक्षण गरी बस्तुगत प्रतिवेदन उलब्ध गराउन र विद्यालयहरूले गरेको राम्रा अभ्यासहरूलाई सामुदायिक र संस्थागत विद्यालयहरूको बीचमा आदानप्रदान गर्नका लागि विशेषज्ञ सम्मिलित शिक्षाका निवृत्त अधिकृत, निवृत्त प्रधानाध्यापक र शिक्षक सहितको तेश्रोपक्षसँग सम्झौता गरी अनुगमन कार्यलाई प्रभावकारी बनाइनेछ ।</p>
--	--	---

३.४.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि (Outcomes)

माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित भई नगरपालिका र समग्र मुलुकको आवश्यकता अनुसार सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार हुने ।

ख) प्रमुख नतिजाहरू (Key results)

१. सबै बालबालिकाहरूलाई निःशुल्क माध्यमिक तहको शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित भई खुद भर्ना तथा टिकाउ दरमा वृद्धि भएको हुने ।
२. सबै माध्यमिक विद्यालयले आधारभूत मापदण्ड पुरा गरेको हुने ।
३. माध्यमिक शिक्षाको सान्दर्भिकता र गुणस्तर विकासका लागि पाठ्यक्रम, पाठ्य सामग्रीमा परिमार्जन, सहजीकरणमा सूचना र प्रविधिको समुचित प्रयोग र उचित सिकाइ वातावरणको निर्माण भएको हुने ।
४. माध्यमिक शिक्षा पूरा गर्ने सबै बालबालिकाले न्यूनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेको हुने ।
५. माध्यमिक शिक्षाको भर्ना, सहभागिता तथा सिकाइ उपलब्धिमा लैङ्गिक, भौगोलिक, सामाजिक तथा आर्थिक लगायतका समता सूचकमा सुधार भएको हुने ।
६. शिक्षा प्रणाली प्रकोप, सङ्कट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील भएको हुने ।
७. विद्यालय शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलगायतका प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार तथा सहज उपयोग भई सिकाइलाई सहयोग भएको हुने ।
८. शैक्षिक निकायमा कार्यरत जनशक्तिको पेशागत क्षमता र समर्पणमा विकास भई माध्यमिक तहमा गुणस्तरीय शिक्षा प्रवाह तथा शैक्षिक सुशासन कायम भएको हुने ।
९. पर्याप्त सीप र संख्यामा भएका दक्ष र पेशाप्रति समर्पित शिक्षकहरूले बालमैत्री वातावरणमा शिक्षण सिकाइ गरेको हुने ।
१०. सबै अभिभावकहरू बालबालिकाको आधारभूत तहको शिक्षा अनिवार्य रूपले पूरा गराउनु पर्ने सवालमा सजग र जिम्मेवार हुने ।
११. शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरूमा सिर्जनशिलता र नविनता प्रदर्शन गरी शैक्षिक उपलब्धिमा सुधार गर्ने विद्यालय, शिक्षक र विद्यार्थीहरू सम्मानित र पुरस्कृत भएका हुने ।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष

तालिका ३.४.: माध्यमिक शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (पहिलो ५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवार निकाय
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने कानून, कार्यविधि, निर्देशिकाहरूको तयारी र कार्यान्वयन।	पटक	१	√	√	√	√	१	१	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
२	विद्यालयमा नक्साङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन।	पटक	१	१	√	√	√	१		नगरपालिका
३	शिक्षक योग्यताका मापदण्ड र दरबन्दी निर्धारणका मापदण्ड तथा आधार पुनरावलोकन तथा परिमार्जन र कार्यान्वयन।	पटक	१	√	√	√	√	१		सङ्घ (शिक्षक व्यवस्थापन विकासको क्रियाकलाप अनुसार) र नगरपालिका
		विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	
४	विद्यालयमा मापदण्डअनुसार नपुग शिक्षकको व्यवस्था।	दरबन्दी नपुग विद्यालय	√	√	√	√	√	√	√	नगरपालिका र प्रदेश सरकार
५	सिर्जनात्मक क्रियाकलापका लागि विद्यालयहरूलाई प्रस्ताव र कामका आधारमा प्रोत्साहन अनुदान	इच्छुक विद्यालय	√	√	√	√	√	√	√	नगरपालिका
६	विद्यालयमा न्यूनतम भौतिक पूर्वाधार विकास (भवन तथा कक्षाकोठा, फर्निचर, शौचालय, खानेपानी, खेलमैदान, घेराबार, खाजा घर आदि)	विद्यालय प्रतिस्त	२५ %	२५%	२५%	२५%	२५%	१००%	सबै	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका (विद्यालय भौतिक सुधारको क्रियाकलाप अनुसार)

७	विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण तथा विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण	विद्यालय प्रतिशत	२५ %	२५%	२५%	२५%	२५%	१००%	सबै	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
		पटक	१				१	२		
८	राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ मा भएका सम्पूर्ण प्रावधानहरूको कार्यान्वयन	कक्षा प्रतिशत	२५	२५	२५	२५		१००	१००	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको आपसी समन्वयमा (पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कनको क्रियाकलाप अनुसार)
९	व्यवहारकुशल सिपहरूको एकीकरण तथा विद्यार्थी मूल्याङ्कनसम्बन्धी शिक्षक क्षमता विकास	शिक्षक प्रतिशत	२०	२०	२०	२०	२०	१००	१००	सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तह (शिक्षक व्यवस्थापन विकासको क्रियाकलाप अनुसार)
१०	विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, सङ्कट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउने योजना तयार गरी कार्यान्वयन	योजना तयारी पटक	१							योजना निर्माणमा सङ्घ र प्रदेश सरकारको समन्वयमा नगरपालिकाबाट कार्यान्वयन
		विद्यालय	७	७	७	७	७	७	७	
११	सिकाइका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधि लगायतको प्रयोगमा वृद्धि गर्न आवश्यक संरचना, सामग्री तथा क्षमता विकास	विद्यालय प्रतिशत	२०	३०	३०	२०	१००	१००	१००	संघीय सरकार र प्रदेश सरकारको समन्वय र सहजीकरणमा स्थानीय तहबाट कार्यान्वयन।
१२	माध्यमिक शिक्षामा विज्ञान, प्रविधि, ईन्जिनियरिङ्, कला र गणित शिक्षा (STEAM) जस्ता विषयहरूको सिकाइलाई अन्तरसम्बन्धित गर्ने र विज्ञान, गणित तथा कम्प्युटर विज्ञान विषय अध्ययनका लागि अवसर बढाउने कार्य संचालन।	विद्यालय प्रतिशत	२०	२०	२०	२०	२०	१००		सङ्घ, प्रदेश तथा नगरपालिकाको सहकार्य सहलगानीमा
१३	विभिन्न किसिमका अपाङ्ता भएका विद्यार्थीलाई सहयोग	विद्यार्थी सङ्ख्या	√	√	√	√	√			सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका

३.५. उच्च शिक्षा

३.५.१ परिचय

माध्यमिक शिक्षा भन्दा माथि अर्थात स्नातक तह र सो भन्दा माथिको अध्ययनबाट हासिल गरिने शिक्षालाई उच्च शिक्षाको रूपमा परिभाषा गर्ने चलन छ । अर्को शब्दमा भन्नु पर्दा उच्चस्तरीय दक्ष एवम् समालोचक, सर्जक, अनुसन्धानमूलक तथा विचारक जनशक्ति उत्पादन गर्ने शिक्षा भनेको उच्च शिक्षा हो । नेपालको संविधान २०७२ ले सबैलाई शिक्षाको हक प्रदान गर्ने नीति अनुरूप उच्च शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्रविधिक, व्यावसायिक, सिपमुलक, रोजगारमुलक एवम् जनमुखी बनाउदै सक्षम प्रतिस्पर्धी, नैतिक एवम् राष्ट्रिय हितप्रति जनशक्ति तयार गर्ने तथा उच्च शिक्षालाई सहज, गुणस्तरीय र पहुँचयोग्य बानई क्रमशः निशुल्क बनाउदै लैजाने प्रावधान लिएको छ । नेपालमा उच्च शिक्षा स्नातक, स्नातकोत्तर, एमफिल र अनुसन्धान तह गरी चार तहमा विभाजन गरेको छ जसको प्रमुख ध्येय देशको आर्थिक तथा सामाजिक परिवर्तनका लागि आवश्यक पर्ने स्वस्थ, प्रतिस्पर्धी, नवप्रवर्तनात्मक, स्वाबलम्बी, रोजगारन्मुख तथा मूल्यउन्मुख उच्च तहको जनशक्ति उत्पादन गर्नु हो ।

राजापुर नगरपालिका लगायत समग्र मुलुकको समृद्धि र विकासका लागि आवश्यक पर्ने क्षमता र तत्परतामा आधारित चौतर्फी क्षमता, दक्षता र योग्यता भएका विश्वस्तरीय नागरिक उत्पादन र विकास गर्नु आजको आवश्यकता हो जुन उच्च शिक्षाको माध्यमले मात्र सम्भव छ। एकातिर उच्च शिक्षालाई गुणस्तरीय बनाइ समतामुलक पहुँच सुनिश्चित गर्न र आधुनिक ज्ञान, सिप, विज्ञान, कला एवम् प्रविधिमा दक्ष जनशक्ति गर्न उच्च शिक्षा को समय सापेक्षा रूपमा विकास र विस्तार गर्नु आवश्यक छ अर्कोतिर स्थानीय श्रोत र साधनको अत्याधिक सदुपयोग गर्दै नगरपालिकामा सम्पत्तिको रूपमा रहेको प्राकृतिक स्रोत एवम् मौलिक ज्ञान, सीप, अनुभव, कला, संस्कृति, सभ्यता आदिलाई अध्ययन अध्यापन र अनुसन्धानमार्फत नगरपालिकाको विकासमा योगदान गर्नसक्ने जनशक्ति उत्पादन गर्ने उच्च शिक्षाले अहम भुमिका निर्वाह गरिनु आवश्यक छ। यसले मात्र समृद्ध नेपाल सुखी नेपालीको परिकल्पनालाई सार्थक तुल्याउन सक्छ।

नेपालको संविधानले केन्द्रिय विश्वविद्यालय संबन्धि अधिकार, संघ र उच्च शिक्षासम्बन्धि शासकीय अधिकार प्रदेश सरकारले सुनिश्चितता गरेता पनि साझा अधिकारको सूचिमा रहेको शिक्षाले स्थानीय तहले समेत माध्यमिक शिक्षाको उच्च शिक्षा संग सम्बन्ध राखी आफ्नो क्षेत्रमा रहेका उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाको विकासमा अग्रणी भुमिका निर्वाह गर्न सक्दछ र गरिनु पर्दछ। उच्च शिक्षामा नमुना विकास गर्नका लागि सामुदिक सहभागित, मागमा आधारित कार्यक्रम संचालन र विश्वविद्यालयबाट आय स्रोतको परिचालन, तीनै तहका सरकारहरू र समुदाय उच्च शिक्षा विकास साझेदारका रूपमा सहभागि हुने अवसर खुला गरिनुपर्छ।

३.५.२ वर्तमान अवस्था

विश्वविद्यालय अनुदान आयोगको EMIS तथ्याङ्क ०७८/०७९ अनुसार हाम्रो देशमा १५ वटा विश्वविद्यालय र ५ वटा स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानहरू तथा विदेशी विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त गरी उच्च शिक्षा प्रदान गरिरहेका छन् । तथ्याङ्क अनुसार विभिन्न विश्वविद्यालय अन्तर्गतका हाल १४५५ उच्च शिक्षा प्रदायक क्याम्पसहरू मध्ये १६२ वटा आंगिक (११.१४%), ५३९ वटा सामुदायिक (३७.०४) र ७५४ वटा निजी (५१.८२%) क्याम्पसहरू संचालनमा छन । नेपालको सबै भन्दा जेठो विश्वविद्यालय त्रिभुवन विश्वविद्यालय अन्तर्गत ११४४ क्याम्पसहरू संचालित छन जसमध्ये ६२ वटा आंगिक र १०८२ वटा सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसहरू संचालित छन् ।

भौगोलिक अवस्था अनुसार उच्च शिक्षाको वितरणहरूलाई हेर्दा ८५५ वटा क्याम्पसहरू पहाडी क्षेत्रमा अवस्थित छन भने क्रमशः ५२३ र ७७ वटा क्याम्पसहरू तराई र हिमाली भेगमा अवस्थित छन् । उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको प्रदेशगत वितरणलाई नियाल्दा वागमति प्रदेशमा मात्र ६३३ वटा छन् भने लुम्बिनी प्रदेशमा १८५ वटा, २०३ वटा कोशी प्रदेशमा, १२२ वटा मधेश प्रदेशमा, १५३ वटा गण्डकीमा, ९५ वटा सुदूरपश्चिममा र ६४ वटा कर्णाली प्रदेशमा अवस्थित छन । उल्लेखित उच्च शिक्षा प्रदायक

क्याम्पसहरू मध्ये क्रमश आंगिक क्याम्पसमा २,१७,१२१ जना, सामुदायिकमा १,७३,५५६ र निजी क्याम्पस/संस्थाहरूमा १,८८,७७१ गरी जम्मा ५,७९,४४८ जना विद्यार्थीहरू अध्ययनरत छन्।

लुम्बिनी प्रदेशको हकमा तथ्याङ्कले प्रस्तुत गरे अनुसार २० वटा आंगिक क्याम्पसहरू, ८६ वटा सामुदायिक र ७९ वटा निजी क्याम्पस गरी जम्मा १८५ (१२.७१%) क्याम्पसहरू संचालनमा छन्। जसमध्ये १६६ वटा क्याम्पसहरूमा स्नातक तहसम्मको अध्ययन अध्यापन भइरहेका छन् भने ३७ वटा क्याम्पसहरूमा स्नातकोत्तर तहका कक्षाहरू संचालन भइरहेका छन्। लैङ्गिक आधारमा विद्यार्थी संख्या हेर्ने हो भने छात्र संख्या २९३६८ छ भने छात्राहरूको संख्या ४७४९५ गरी जम्मा ७६८६१ जना विद्यार्थी छ। यसैगरी तहगतको आधारमा हेर्ने हो भने स्नातक तहमा ७०६५९ जना र स्नातकोत्तर तहमा ६२०४ जना छन्। विश्वविद्यालय अनुसारको तथ्याङ्कलाई हेर्दा सबै भन्दा बढि त्रिभुवन विश्वविद्यालय सम्बन्धन प्राप्त उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूमा (६६१६३ जना) देखिन्छ भने सबै भन्दा कम कृषी विज्ञान संस्थान (२९२ जना) देखिन्छ।

बर्दिया जिल्लामा १ वटा आंगिक र ९ वटा सामुदायिक गरि जम्मा १० वटा क्याम्पसहरू संचालनमा छान भने सामुदायिक क्याम्पसहरू मा ३८९१ जना विद्यार्थी तथा आंगिक क्याम्पसमा .....गरी जम्मा .....विद्यार्थीहरू अध्ययनरत छन्

राजापुर नगरपालिकामा उच्च शिक्षाको रूपमा एक मात्र क्याम्पस अमर शहीद बहुमुखी क्याम्पस रहेको छ। यो क्याम्पस यस क्षेत्रका जनताहरूको अथक प्रयास र लगनले स्थापित भएको गैरनाफामुखी सामुदायिक क्याम्पस हो। आर्थिक रूपले विपन्न तथा बाहिर गएर पढन नसक्ने विद्यार्थीहरूको लागि यो क्याम्पस वरदान सावित भएको छ। ८०% भन्दा बढि छात्रा अध्ययन गरिरहेका यो क्याम्पस उच्च शिक्षाका धरोहरको रूपमा सावित भएको छ भने समाज विकास तथा सामाजिक परिवर्तनमा निकै नै ठुलो टेवा पुर्याएको देखिन्छ। यस क्याम्पसमा स्नातक तहमा शिक्षाशास्त्र संकाय, वाणिज्य संकाय र मानविकी संकाय गरी तीनवटा संकायहरू संचालनमा छन भने स्नातकोत्तर तहमा शिक्षाशास्त्र संकायमा नेपाली शिक्षाको सम्बन्धन प्राप्त गरेको छ यद्यपी फिडर क्याम्पसहरूको अभावले गर्दा विद्यार्थी नहुनु र भए पनि स्नातकोत्तर तहको लागि शहर बजारतिर नै अध्ययन गर्न जाने प्रवृत्तिले स्नातकोत्तर तह संचालन गर्न कठिन परेको अवस्था देखिन्छ। हाल यस क्याम्पसमा तीनवटै संकायमा जम्मा ७९७ विद्यार्थीहरू अध्ययनरत छन् भने जसमध्ये छात्राहरूको संख्या ५७० रहेको छ जुन जम्मा संख्याको ७१.६९ प्रतिशत हो।

३.५.३ चुनौति र अवसर

पालिकामा एउटा मात्र उच्च शिक्षाको धरोहरको रूपमा रहेको अमर शहीद बहुमुखी क्याम्पस, व्यवस्थापनमा स्थानीय जनसमुदायको सकारात्मक भुमिका, संघ, प्रदेश, स्थानीय सरकारको आर्थिक सहयोग, मौलिक कला-संस्कृति, भेषभुषाले सम्पन्न समुदाय, कृषि तथा अन्य प्राविधिक शिक्षाका लागि उपयुक्त भौगोलिक वातावरण, छिमेकी जिल्ला तथा नगरपालिकाहरूमा तल्लो तहमा कृषी तथा अन्य प्राविधिक विषयहरूको अध्यापन, यस पालिकाका समुदायका छात्रछात्राहरूको उच्च शिक्षा अध्ययन गर्न सहज तुल्याउनका लागि नगर प्रमुख उच्च शिक्षा छात्रवृत्ति वितरण कार्यक्रमको नगर प्रमुख उच्च शिक्षा छात्रवृत्ति कार्यक्रम लागु गर्नु जस्तालाई अवसरको रूपमा लिन सकिन्छ।

उच्च शिक्षामा शैक्षिक गुणस्तरियता, उच्च शिक्षालाई स्थानीय सरकारको मातहतमा नहुनु, प्रदेश तथा संघ सरकारले पनि यसलाई प्राथमिकता नदिनु, उच्च शिक्षा सम्बन्धि नीतिगत समस्या देखिनु, भौतिक पूर्वाधार विकास, नियमित आय स्रोत, सूचना तथा संचार प्रविधिको पहुच, आर्थिक लगानीको सुनिश्चितता तथा प्रवर्धन, दक्ष तथा योग्य जनशक्ति, पूर्णकालिन शिक्षक, उचित पुस्तकालय, प्राविधिक तथा व्यवसायिक विषयका पठनपाठन, समयानुकुल गुणस्तर शिक्षा, साधारण विषयको मात्र अध्ययन अध्यापन, विषयगत अनुसन्धान, विद्यार्थीहरूले बिचमै अध्ययन कार्य छोड्नु लगायत विभिन्न चुनौतीहरू छन्।

३.५.४ उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू

यस योजनाको उच्च शिक्षालाई गुणस्तर, वैज्ञानिक, अनुसन्धानमुखी, प्रतिस्पर्धि, रोजगारमूलक र क्षमतावान जनशक्ति उत्पादन, स्वावलम्बि, उत्पादनमुखी तथा सबैको सहज पहुँच बनाई नगरपालिका र समग्र मुलुकको निम्ति अब्बल दर्जाको मानव संशाधन विकास गर्नु रहेको छ भने यस अन्तर्गतका उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू निम्न अनुसार रहेका छन् :

क्र.स.	उद्देश्यहरू	रणनीतिहरू
१.	उच्च शिक्षामा नगर र समग्र मुलुकले गरेको अपेक्षा अनुरूप उच्च शिक्षालाई गुणस्तर, नवप्रवर्तनात्मक, अनुसन्धानात्मक प्रविधिमैत्री, रोजगारमूलक दक्ष र प्राविधिक जनशक्ति उत्पादन गर्न योगदान गर्नु ।	<ol style="list-style-type: none"> प्राविधिक धार सञ्चालन भएका माध्यमिक विद्यालयहरूको संख्या र गुणस्तरमा अभिवृद्धिका साथै उच्च तहको दक्ष र प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनका लागि पूर्वाधारको रूपमा नगरपालिकामा रहेका माध्यमिक विद्यालयहरूमा प्राविधिक विषयहरूको अध्ययन अध्यापन गुणस्तरीय किसिमबाट सञ्चालन गरिनेछ । नगरपालिकामा संचालनमा रहेका उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थामा समतामूलक पहुँच गुणस्तर अभिवृद्धि गरी उच्च शिक्षालाई प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षाको मार्गमा लैजान सहयोग र सहजिकरण गरिनेछ ।
२.	उच्च शिक्षालाई नगरपालिकाको मौलिक ज्ञान र पहिचानको आधार स्तम्भका रूपमा स्थापित गर्नु ।	<ol style="list-style-type: none"> नगरपालिका भित्रका उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थालाई नगरपालिकाको मौलिक ज्ञान र पहिचानको आधारको रूपमा स्थापित गर्नका लागि यस पालिका भित्रका मौलिक संस्कृति, भेष भुषा जडिबुटी, व्यवसायलाई उच्च शिक्षासित जोडिनेछ।
३.	नगरपालिकाको समग्र विकास र समृद्धिका सबै पक्षमा कुशल नेतृवदायी भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने सान्दर्भिक, क्षमतावान, उपयोगी, गुणस्तरीय एवम् राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश अनुकूल प्रतिस्पर्धी र अब्बल जनशक्ति उत्पादन गरी नगरपालिकाको सम्पूर्ण विकासमा योगदान गर्न उपयुक्त वातावरणको सिर्जना गर्न अभिप्रेरित गर्नु ।	<ol style="list-style-type: none"> नगरपालिकाको समग्र विकास र समृद्धिका सबै पक्षमा कुशल नेतृवदायी भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने सान्दर्भिक, उपयोगी, गुणस्तरीय एवम् राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश अनुकूल प्रतिस्पर्धी र अब्बल जनशक्ति तयार गर्न उच्च शिक्षाका कार्यक्रमलाई अगाडि बढाइनेछ । नगरपालिका भित्रका उच्च शिक्षा हासिल गरेका अब्बल जनशक्तिलाई नगरपालिकाको उन्नतिमा योगदान गर्न विभिन्न किसिमका कार्यक्रम संचालन गरिनेछ र तिनीहरूको क्षमता अनुसारले गर्न सक्ने काम गर्न अभिप्रेरित गरिनेछ । नगरपालिकाको सहयोगबाट उत्पादित उच्च शिक्षाको अब्बल जनशक्तिलाई नगरपालिकाकै काम गर्नका लागि आकर्षित गर्न संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरी विविध सम्मान र प्रोत्सहानका कार्यक्रमहरू संचालन गरिनेछ।
४.	उच्च शिक्षामा कार्यरत शिक्षकहरूलाई अनुसन्धान गर्न प्रेरित गर्नु ।	<ol style="list-style-type: none"> यस पालिका अन्तरगत उच्च शिक्षामा अध्यापनरत शिक्षकहरूलाई अनुसन्धान कार्यमा सहयोग गर्नका लागि अभिप्रेरित गर्न उचित बजेटको व्यवस्थापन गरिनेछ । यस क्षेत्र भित्र रहेका समस्याहरूलाई अनुसन्धान गरी सोको निराकरण गर्न यहाँका उच्च प्रदायक शिक्षकहरूलाई जिम्मेवारी दिने तथा अनुसन्धानात्मक, खोजमूलक जर्नल प्रकाशन गर्न सहयोग गरिनेछ ।

		<p>३. उच्च शिक्षामा कार्यरत शिक्षकहरूको अनुसन्धानमा क्षमता अभिवृद्धि गर्न अनुसन्धानात्मक क्षमता विकास तालिम प्रदान गर्न प्रदेश तथा संघ सरकारसित समन्वय गरी कार्यक्रम संचालन गरिनेछ ।</p> <p>४. शिक्षा क्षेत्रको विभिन्न विषयमा अनुसन्धान गर्नका लागि अनुसन्धान हबको रूपमा विकास गर्न उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूलाई अभिप्रेरित गरिनेछ ।</p>
५.	नगर प्रमुख उच्च शिक्षा छात्रवृत्ति प्रदान गरी छात्रवृत्ति प्राप्त गरेका विद्यार्थीहरूलाई नगरपालिका मातहतमा रहेका सरकारी विद्यालय तथा अन्य सरकारी संघ-संस्थाहरूमा अनुभव प्राप्त गर्न वा जनशक्ति अपुग भएको संस्थामा सहयोग गर्न खटनपाटन गर्नु ।	<p>१. नगर प्रमुख उच्च शिक्षा छात्रवृत्ति प्राप्त गरी अध्ययन गरेका प्राविधिकधार वा साधारण शिक्षाका विद्यार्थीहरूलाई कम्तिमा एक महिनादेखि छ महिनासम्म यस नगरपालिका अन्तरगतका संघ-संस्थाहरूमा निशुल्क वा स-शुल्क सेवा गर्न अभिप्रेरित गरिनेछ ।</p> <p>२. नगर प्रमुख उच्च शिक्षा प्राप्त गरी अध्ययन गरेका विद्यार्थीहरूलाई नगरपालिकाले आवश्यक परेका जुनसुकै बेला वा जुनसुकै संस्थामा तिनीहरूको योग्यत र दक्षता अनुसार कामकाजमा खटाउन प्रबन्ध मिलाइनेछ ।</p>
६.	उच्च शिक्षा नीति २०७६ ले अबलम्बन गरेका पढ्दै कामउदैको धारणालाई सफल पार्नका लागि वातावरण तयार गर्नु ।	<p>१. राष्ट्रको उच्च शिक्षा नीति २०७६ को पढ्दै कामउदै भन्ने नारालाई सफल पार्नका लागि यस पालिका अन्तरगत रहेका उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूबाट अबल विद्यार्थीहरूलाई छनौट गरी विभिन्न संघ-संस्थाहरू सित समन्वय गर्ने र सोही अनुसार वातावरण तयार गरिनेछ ।</p> <p>२. पढ्दै कामउदैको धारणालाई मुर्त रूप दिनका लागि पढ्दै कामउदै कार्यक्रम समन्वय केन्द्रको स्थापना गरी पढिहेका विद्यार्थीहरूलाई आंशिक वा पूर्ण रूपमा रोजगरी सृजना गरिनेछ ।</p> <p>३. उच्च शिक्षालाई कामउदै र सिक्दैको अवधारणा अनुरूप शिक्षालाई प्रत्यक्ष रूपमा आयआर्जनसँग आवद्ध गरी सञ्चालन गर्न संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ ।</p>
७.	उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको आवश्यकता अनुसार छात्रावास लगायत अन्य भौतिक संरचना विस्तार गर्दै नगरपालिकाको सहयोगमा संचालन गर्न मद्दत गर्नु ।	<p>१. उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको भौतिक पूर्वाधार विकासका छात्रबास, शौचालय, पुस्तकालय, खानेपानी, कक्षाकोठा तथा अन्य संरचना निर्माणका लागि बजेट विनियोजन गर्ने र प्रदेश तथा संघ सरकारसित समन्वय गरी भौतिक संरचना निर्माण गर्न पहल गरिनेछ ।</p> <p>२. नगरपालिका भित्र पर्ने उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको संचालनका लागि नगरपालिकाद्वारा बजेट विनियोजना गरिनेछ ।</p> <p>३. यस पालिकाको उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाको भौतिक पूर्वाधार निर्माण तथा प्रशासनिक संचालनका लागि प्रदेश तथा संघ सरकारसित समन्वय गरिनेछ ।</p> <p>४. यस पालिका अन्तरगत पर्ने उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थामा अध्ययनरत टाढ-टाढा बाट अध्ययन गर्न आउने विद्यार्थीहरूला लागि छात्रबास निर्माण गर्न बजेट विनियोजन गरिनेछ ।</p>

		<p>५. यस पालिका अन्तर्गत पर्ने उच्च शिक्षामा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूका लागि छात्रबास निर्माण गर्नका प्रदेश तथा संघ सरकार सित समन्वय गरी जमिन खरिद गरिनेछ ।</p>
८.	<p>यस नगरपालिका भित्र स्थायी रूपमा बसोबास गर्ने लक्षित तथा विपन्न बर्गका विद्यार्थीहरूको उच्च शिक्षामा सहज पहुचका लागि उच्च शिक्षा छात्रवृत्ति कार्यक्रम संचालन गर्नु ।</p>	<p>१. मुक्त कमलहरी, मुक्त कर्मैया महिला, मुश्लिम महिला, दलित, द्रुण्दपिडित, सहिद तथा घाइते परिवार विद्यार्थी, जनजाति, विपन्न, लोपोन्मुख वर्गका विद्यार्थीहरूको उच्च शिक्षामा सहज पहुचका लागि उच्च शिक्षा छात्रवृत्ति प्रदान गर्न प्रदेश तथा संघिय सरकारसित समन्वय गरिनेछ ।</p> <p>२. नगर प्रमुख उच्च शिक्षा छात्रवृत्ति अन्तर्गत लक्षित वर्गलाई प्राथमिकतामा राखी छात्रवृत्ति वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।</p> <p>३. नगर प्रमुख उच्च शिक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत नगरपालिकाले तयार गरेको राजापुर नगरपालिका छात्रवृत्ति वितरण सम्बन्धि कार्यविधि २०८० लाई प्रभावकारी तरिकाले कार्यन्वयन गरिनेछ ।</p> <p>४. यस पालिकाका उच्च शिक्षामा अध्ययनरत लक्षित वर्ग तथा विपन्न अन्तर्गत पर्ने प्राविधिक धारका विद्यार्थीहरूको अध्ययन पुरा गर्नका लागि वार्षिक रूपमा तिनीहरूको प्रगतिका आधारमा छात्रवृत्ति रकम उपलब्ध गराइनेछ ।</p>
९.	<p>स्नातक तथा स्नातकोत्तर तहमा साधारण तथा कृषि विज्ञान, वन विज्ञान लगायत विश्वविद्यालयद्वारा संचालित अन्य प्राविधिक तथा साधारण विषयहरू थप गरी संचालन गर्न सहयोग गर्नु ।</p>	<p>१. यस पालिका भित्र रहेका उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थामा स्नातक तथा स्नातकोत्तर तह संचालन गर्नका लागि प्रदेश तथा संघिय सरकार सित समन्वय गरी बजेटको व्यवस्थापन गरिनेछ ।</p> <p>२. यस पालिका अन्तर्गत रहेका उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूमा स्नातक तथा स्नातकोत्तर तहमा कृषि विज्ञान, वन विज्ञान लगायत विश्वविद्यालय र सि.टि.इ.भि.टि द्वारा संचालित अन्य प्राविधिक विषयहरूमा कार्यक्रम थप गर्न सहयोग गरिनेछ ।</p>
१०.	<p>उच्च शिक्षालाई स्थानीय तहमा उपलब्ध भएका सिप विकास कार्य, कल-कारखाना, कृषि फर्म, व्यवसाय, विभिन्न सरकारी गैरसरकारी कार्यालय, बैङ्किङ क्षेत्रहरूसित जोडी रोजगारी सृजना गरी उच्च शिक्षालाई आय आर्जनसित जोड्नु ।</p>	<p>१. यस पालिका भित्रका रहेका उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको क्षमता विकासका साथै रोजगारी सृजना गर्नका लागि स्थानीय स्तरमा उपलब्ध भएका कल-कारखाना, कृषि फर्म, सरकारी तथा गैरसरकारी र बैकिङ्ग क्षेत्रहरूसित समन्वय गरिनेछ ।</p> <p>२. उच्च शिक्षामा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई रोजगारी प्रदान गर्नका लागि रोजगारी सम्पर्क बैङ्कको स्थापना गरिनेछ ।</p> <p>३. उच्च शिक्षा अन्तर्गत साधारण विषयमा शिक्षा हासिल गरिरहेका विद्यार्थीहरूलाई विशेष ध्यानमा राखी उनिहरूको क्षमता तथा स्थानीय स्तरमा उपलब्ध भएका वस्तुहरूको प्रयोग गरी निर्माण गर्न सकिने खालको वस्तु वा सेवा उत्पादन गर्ने र बाजारिकरणको लागि व्यवस्थापन गर्न प्रबन्ध मिलाइनेछ ।</p> <p>४. उच्च शिक्षालाई आय आर्जनसित जोड्न सोही तहका विद्यार्थीहरूका लागि विभिन्न किसिमका तालिमहरू संचालन गर्ने र आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइनेछ ।</p>

३.५.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि (Outcomes)

नगरपालिकामा सञ्चालन भएको उच्च शिक्षाको कार्यक्रमबाट क्षमतावान, अब्बल, नैतिकवान, र मातृभूमिप्रति उच्च सम्मान भाव भएको जनशक्ति मार्फत नगरपालिका लगायत प्रदेश र मुलुककै समृद्धिका लागि उच्च योगदान पुगेको हुने।

ख) प्रमुख नतिजाहरू (Key results)

- १) उच्च शिक्षामा नगर र समग्र मुलुकले गरेको अपेक्षा अनुरूप दक्ष र प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनका लागि गुणस्तरीय किसिमबाट विषयगत अध्ययन अध्यापनको व्यवस्था भएको हुने।
- २) पहुँच र गुणस्तर अभिवृद्धि गरी उच्च शिक्षालाई वैज्ञानिक, नवप्रर्वतनात्मक, अनुसन्धानात्मक, प्रविधिमैत्री र रोजगारमूलक बनाउन योगदान भएको हुने।
- ३) उच्च शिक्षालाई नगरपालिकाको मौलिक ज्ञान र पहिचानको आधार स्तम्भका रूपमा स्थापित भएको हुने।
- ४) नगरपालिकाको समग्र विकास र समृद्धिका सबै पक्षमा कुशल नेतृवदायी भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने सान्दर्भिक, उपयोगी, गुणस्तरीय एवम् राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशअनुकूल प्रतिस्पर्धी र अब्बल जनशक्ति उत्पादन भएको हुने।
- ५) उच्च शिक्षा हासिल गरेका क्षमतावान जनशक्तिलाई नगरपालिकाको सम्पूर्ण विकासमा योगदान गर्न उपयुक्त वातावरणको सिर्जना गरी अभिप्रेरित भएको हुने।
- ६) उच्च शिक्षामा कार्यरत शिक्षकहरूलाई अनुसन्धान गर्न प्रेरित भएका हुने।
- ७) नगर प्रमुख उच्च शिक्षा छात्रवृत्ति प्रदान गरी छात्रवृत्ति प्राप्त गरेका विद्यार्थीहरूलाई नगरपालिका मातहातमा रहेका सरकारी विद्यालय तथा अन्य सरकारी संघ-संस्थाहरूमा अनुभव प्राप्त गर्न वा जनशक्ति अपुग भएको संस्थामा सहयोग गर्न खटनपाटन भएका हुने।
- ८) उच्च शिक्षा नीति २०७६ ले अबलम्बन गरेका कामउदै पढ्दैको धारणालाई सफल पार्नका लागि वातावरण तयार भएको हुने।
- ९) उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको आवश्यकता अनुसार भौतिक संरचना विस्तार भएको हुने।
- १०) टाढाबाट आउन जान कठिन परेका विद्यार्थीहरूलागि छात्रबासको व्यवस्था भएको हुने।
- ११) उच्च शिक्षालाई नगरपालिकाको सहयोगमा संचालन गर्न मद्दत गरेको हुने।
- १२) मुक्त कमलहरी, मुक्त कमैया महिला, मुश्लिम महिला, दलित, द्रुपदपिडित, सहिद तथा घाइते परिवार विद्यार्थी, जनजाति, विपन्न, लोपोन्मुख वर्गका विद्यार्थीहरूको उच्च शिक्षामा सहज पहुँचका लागि उच्च शिक्षा छात्रवृत्ति कार्यक्रम संचालन भएको हुने।
- १३) स्नातक तथा स्नातकोत्तर तहमा कृषि विज्ञान, वन विज्ञान लगायत विश्वविद्यालयद्वारा संचालित अन्य प्राविधिक विषयहरू थप गरी संचालन भएको हुने।
- १४) स्नातकोत्तर तह संचालन गर्न सहयोग भएको हुने।
- १५) नगरपालिका भित्र रहेका उच्च शिक्षामा अध्ययनरत विद्यार्थी लगायत बाहिर प्राविधिक शिक्षा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूलाई छात्रवृत्ति उपलब्ध भएको हुने।
- १६) उच्च शिक्षालाई स्थानीय तहमा उपलब्ध भएका सिप विकास कार्य, कल-कारखाना, कृषि फर्म, व्यवसाय, विभिन्न सरकारी गैरसरकारी कार्यालय, बैङ्किङ क्षेत्रहरूसित जोडी रोजगारी सृजना भएको हुने।
- १७) स्थानीय तहमा उच्च शिक्षा पहुँचमा अभिवृद्धि तथा विस्तार भएको हुने।
- १८) माध्यमिक शिक्षाको उच्च शिक्षासंग सुमधुर सम्बन्ध कायम रहने गरी उच्च प्रदायक संस्थाको विकास र संचालन गर्नमा भूमिका निर्वाह भएको हुने।
- १९) उच्च शिक्षालाई आय आर्जनसित जोडिएको हुने।

(ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

१. तालिका ३.५ : उच्च शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र सं	प्रमुख क्रियाकलापहरू	एकाइ	भौतिक लक्ष्य(पहिलो ५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य १० वर्ष	जिम्मेवार निकाय
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	उच्च तहको दक्ष र प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनका लागि पूर्वाधारको रूपमा नगरपालिकामा रहेका माध्यमिक विद्यालयहरूमा प्राविधिक विषयहरूको अध्ययन अध्यापन गुणस्तरीय किसिमबाट सञ्चालन ।	माध्यमिक विद्यालय	१	२				३	३	संघ र प्रदेश सरकारसित समन्वय गरी संचालन गरिने
२	प्राविधिक धार सञ्चालन भएका माध्यमिक विद्यालयहरूको संख्या र गुणस्तरमा अभिवृद्धिका साथै पाठ्यक्रमलाई समेत सान्दर्भिक बनाई कार्यान्वयन गर्ने तर्फ संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य ।	पटक	१	१				२	४	संघ र प्रदेश सरकारसित सहकार्य
		कार्यान्वयन निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	
३	नगरपालिकामा संचालनमा रहेका उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थामा समतामुलक पहुँच गुणस्तर अभिवृद्धि ।	उच्च शिक्षा	१					१	१	संघ र प्रदेश सरकारसित सहकार्य गर्ने
४	नगरपालिका भित्रका उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थालाई नगरपालिकाको मौलिक ज्ञान र पहिचनाको आधारको रूपमा स्थापना, मौलिक संस्कृति, भेष भुषा जडिबुटी, व्यवसायलाई उच्च शिक्षासित जोड्ने ।	पटक कार्यान्वयन निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	नगरपालिका
५	नगरपालिकाको समग्र विकास र समृद्धिका सबै पक्षमा कुशल नेतृवदायी भूमिका निर्वाह गर्न सक्ने सान्दर्भिक, उपयोगी, गुणस्तरीय एवम् राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय परिवेशअनुकूल प्रतिस्पर्धी र अब्बल जनशक्ति तयार गर्न कार्यक्रम संचालन ।	कार्यान्वयन निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	संघ र प्रदेश सरकारसित समन्वय र सहकार्य
६	शिक्षा क्षेत्रको विभिन्न विषयमा अनुसन्धान गर्नका लागि अनुसन्धान हबको रूपमा विकास गर्न उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूलाई अभिप्रेरित गर्न कार्यक्रम ।	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	संघ र प्रदेश सरकारसित समन्वय गरी कार्यक्रम संचालन गरिने।

७	नगरपालिका भित्रका उच्च शिक्षा हासिल गरेका अब्बल जनशक्तिलाई नगरपालिकाको उन्नतिमा योगदान गर्न विभिन्न किसिमका कार्यक्रम संचालन ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	संघ र प्रदेश सरकार सित समन्वय गरी कार्यक्रम संचालन गरिने ।
८	नगरपालिकाको सहयोगबाट उत्पादित उच्च शिक्षाको अब्बल जनशक्तिलाई नगरपालिकाकै काम गर्नका लागि आकर्षित गर्न संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	संघ र प्रदेश सरकारसित सहकार्य
९	नगरपालिका अन्तर्गत उच्च शिक्षामा अध्यापनरत शिक्षकहरूलाई अनुसन्धान कार्यमा सहयोग गर्न बजेट व्यवस्थान	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	संघ र प्रदेश सरकारसित समन्वय गरिने
१०	यस क्षेत्र भित्र रहेका समस्याहरूलाई अनुसन्धान गरी सोको निराकरण गर्न यहाँका उच्च प्रदायक शिक्षकहरूलाई जिम्मेवारी दिने तथा अनुसन्धानात्मक, खोजमुलक जर्नल प्रकाशन ।	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	संघ र प्रदेश सरकारसित सहकार्य गरिने
११	उच्च शिक्षामा कर्तव्य शिक्षकहरूको अनुसन्धानमा क्षमता अभिवृद्धि गर्न अनुसन्धानात्मक क्षमता विकास तालिम प्रदान गर्न प्रदेश तथा संघ सरकारसित समन्वय गरी कार्यक्रम संचालन ।	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह
१२	नगर प्रमुख उच्च शिक्षा छात्रवृत्ति प्राप्त गरी अध्ययन गरेका प्राविधिकधार वा साधारण शिक्षाका विद्यार्थीहरूलाई कम्तिमा एक महिनादेखि छ महिनासम्म यस नगरपालिका अन्तर्गतका संघ-संस्थाहरूमा निशुल्क वा स-शुल्क सेवा कार्य	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	नगरपालिकाद्वारा संचालन गरिने
१३	राष्ट्रको उच्च शिक्षा नीति २०७६ को कमाउदै पढ्दै भन्ने नारालाई सफल पार्नका लागि यस पालिका अन्तर्गत रहेका उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूबाट अब्बल विद्यार्थीहरूलाई छनौट गरी विभिन्न संघ-संस्थाहरू सित समन्वयमा काममा पठाउने	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	नगरपालिकाले अन्य संगसंस्थासित समन्वय गरी पठाइने
१४	पढ्दै कमाउदैको धारणालाई मुर्त रूप दिनका लागि पढ्दै कामाउदै कार्यक्रम समन्वय केन्द्रको स्थापना	पटक	१					१	१	संघ र प्रदेश सरकारसित सहकार्य समन्वय
१५	उच्च शिक्षालाई कमाउदै र सिक्दैको अवधारणा अनुरूप शिक्षालाई प्रत्यक्ष रूपमा आयआर्जनसँग आवद्ध गरी सञ्चालन गर्न संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	संघ, प्रदेश सरकारसित समन्वय
१६	उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको भौतिक पूर्वाधार विकासका छात्रबास, शौचालय, पुस्तकालय, खानेपानी, कक्षाकोठा तथा अन्य संरचना निर्माणका लागि बजेट विनियोजन गर्ने र प्रदेश तथा संघ सरकारसित समन्वय	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	संघ र प्रदेश सरकारसित सहकार्य

१७	नगरपालिका भित्र पर्ने उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको संचालनका लागि नगरपालिकाद्वारा बजेट विनियोजन ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	नगरपालिका
१८	मुक्त कमलहरी, मुक्त कमेया महिला, मुश्लिम महिला, दलित, द्रुपदपिडित, सहिद तथा घाइते परिवार विद्यार्थी, जनजाति, विपन्न, लोपोन्मुख वर्गका विद्यार्थीहरूको उच्च शिक्षामा सहज पहुचका लागि उच्च शिक्षा छात्रवृत्ति प्रदान गर्न प्रदेश तथा संघिय सरकारसित समन्वय	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	संघ र प्रदेश सरकारसित समन्वय
१९	नगर प्रमुख उच्च शिक्षा छात्रवृत्ति अन्तरगत लक्षित वर्गलाई प्राथमिकतामा राखी छात्रवृत्ति वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाउने	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	नगरपालिका
२०	उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूमा स्नातक तथा स्नातकोत्तर तहमा कृषि विज्ञान, वन विज्ञान लगायत विश्वविद्यालय र सि.टि.इ.भि.टि द्वारा संचालित अन्य प्राविधिक विषयहरूमा कार्यक्रम थप गर्न सहयोग	कृषि विज्ञान, वन विज्ञान	१					१	१	विश्वविद्यालय, सि.टि.इ.भि.टि संघ, प्रदेश सरकारसित समन्वय
		सि.टि.इ.भि.टी प्राविधिक		१				१	१	
२१	उच्च शिक्षा प्रदायक संस्थामा स्नातकोत्तर तह संचालन गर्नका लागि संघ तथा प्रदेश सरकारसित बजेटको व्यवस्थापन समन्वय	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	विश्वविद्यालय, संघ, प्रदेश सरकारसित सहकार्यमा
२२	नगर प्रमुख उच्च शिक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत नगरपालिकाले तयार गरेको राजापुर नगरपालिका छात्रवृत्ति वितरण सम्बन्धि कार्यविधि २०८० लाई प्रभावकारी तरिकाले कार्यान्वयन	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	नगरपालिका
२३	उच्च शिक्षामा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई रोजगारी प्रदान गर्नका लागि रोजगारी सम्पर्क बैङ्कको स्थापना	पटक	१					१	१	नगरपालिका
२४	उच्च शिक्षा अन्तरगत साधारण शिक्षा हासिल गरिरहेका विद्यार्थीहरूलाई विशेष ध्यानमा राखी उनिहरूको क्षमता तथा स्थानीय स्तरमा उपलब्ध भएका वस्तुहरूको प्रयोग गरी निर्माण गर्न सकिने खालको वस्तु वा सेवा उत्पादन गर्ने र बाजारिकरणको लागि व्यवस्थापन ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	संघ र प्रदेश सरकारसित सहकार्यमा
२५	उच्च शिक्षालाई आय आर्जनसित जोड्न सोही तहका विद्यार्थीहरूका लागि विभिन्न किसिमका तालिमहरू संचालन ।	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	संघ र प्रदेश सरकारसित सहकार्यमा

३.६. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिम

३.६.१. परिचय

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीप विकास आजको अपरिहार्य आवश्यकता हो। यो शिक्षा श्रम, सिप, रोजगारी र उत्पादनसँग प्रत्यक्ष रूपमा जोडिएको हुन्छ। यसका अतिरिक्त यो शिक्षा समाज र समग्र मुलुकको समृद्धिसँग जोडिएको हुन्छ। त्यसैले पनि हाम्रो जस्तो बसिबसी खानका लागि पढ्नु पर्छ भन्ने मानसिकताले घर गरेको समाजमा गरिखाने शिक्षालाई प्राथमिकता दिएर कार्यान्वयन नगर्दासम्म मुलुकको समुन्नति सम्भव देखिदैन। उल्लिखित विषयलाई आत्मसात गरी सरकारले गरिखाने शिक्षा अर्थात प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको विकास र बिस्तारलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेर प्रत्येक स्थानिय तहसम्म यसको पहुँच विस्तार गरी सीपयुक्त दक्ष जनशक्ति उत्पादन गरेर स्वदेशमै रोजगार एवं स्वरोजगारका अवसरहरु श्रृजना गर्दै कामका लागि विदेश जाने युवाहरुलाई स्वदेशमै आत्मनिर्भर बनाउने लक्ष्य लिएको छ।

जुन मुलुकले आफ्नो स्रोत साधनको प्रयोग र परिचालन गर्न सक्ने जनशक्ति उत्पादन गर्न सक्दैन, त्यो मुलुकले युग अनुकूल आफुलाई बदल्न पनि सक्दैन। अतः यसका लागि शिक्षालाई सीपसँग, सीपलाई रोजगारी र उत्पादनसँग र उत्पादनलाई बजारसँग जोड्न सक्ने शिक्षा प्रणालीको विकास र विस्तार गर्न आवश्यक छ। विद्यालय शिक्षाको अन्तिम तह माध्यमिक तहको शिक्षाले नागरिकलाई जीवन निर्वाह गरेर खान सक्ने आधारभूत व्यावसायिक सीप र दक्षता सहितको श्रम शिक्षा दिनु जरुरी छ। माध्यमिक तहको शिक्षाको उत्पादन कम्तिमा पनि स्थानीय स्तरमा उपलब्ध स्रोत साधनमा आधारित व्यावसायिक सीप र उद्यमशिलताको माध्यमबाट श्रम गरेर जीवनयापन र आय आर्जनमा संलग्न भई आत्मनिर्भर र स्वाबलम्बी जीवन जिउन सक्ने हुनुपर्छ। यसै कुरालाई मध्यनजर राखी माध्यमिक तह कक्षा ९-१२ मा प्राविधिक धारको पठनपाठन सुरु गरिएको भएता पनि कक्षा ९ मा प्राविधिक धारमा विद्यार्थी भर्ना गर्दा गुणस्तर भन्दा पहुँचलाई प्राथमिकता दिने गरी कोर्स डिजाइन गरिएको र कक्षा ११-१२ मा पुगेपछि साइन्सको कोर्स थप गरिएको कारण कठिनाइस्तर बढेकोले प्राविधिक धार पूरा गर्ने विद्यार्थीहरुको दर न्यून रहेको छ।

३.६.२. वर्तमान अवस्था

नेपालमा हाल बिभिन्न १२ वटा बिषयगत मन्त्रालयहरुले प्राविधिक शिक्षा र सीपमूलक तालिमसँग सम्बन्धित रोजगारमूलक तथा स्वरोजगार सिर्जना गर्ने कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्दै आएका छन। यसमध्ये पनि ६ वटा मन्त्रालयहरु (कृषि तथा पशुपंक्षी विकास, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन, शिक्षा, बिज्ञान तथा प्रविधि र स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, श्रम तथा रोजगार र उद्योग तथा वाणिज्य) ले मुख्यरूपमा प्राविधिक शिक्षा र तालिमका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरेको देखिन्छ। यसरी नै शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयको २०८० को फ्लास प्रतिवेदनका आधारमा भन्नु पर्दा मुलुकभर प्राविधिक शिक्षा तर्फ टिएसएलसीका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने शिक्षालयहरुको संख्या ४५५, डिप्लोमा तहको कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने शिक्षालयहरुको संख्या ४६५ र दुबै प्रकारका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने विद्यालयहरुको सङ्ख्या १८६ रहेका छन्। त्यसरी नै लुम्बिनी प्रदेशमा टिएसएलसीका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने शिक्षालयहरुको संख्या ७४, डिप्लोमा तहको कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने शिक्षालयहरुको संख्या ७८ र दुबै प्रकारका कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने विद्यालयहरुको सङ्ख्या ३३ रहेका छन्। यसरी नै कक्षा ९ देखि १२ सम्म प्राविधिक शिक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालयहरुको सङ्ख्या ८७९ र त्यहा अध्ययनरत विद्यार्थीहरुको सङ्ख्या २०३०६ जना रहेका छन् जस्मा छात्राको सङ्ख्या ८३९८ र छात्रहरुको सङ्ख्या ११९०८ रहेको छ।

हाल हाम्रो राजापुर नगरपालिकाको एउटा मात्र विद्यालयमा प्राविधिक धारतर्फ बाली विज्ञान विषयको अध्ययन अध्यापन हुन्छ। जग्गाजमीन र भौतिक पूर्वाधार विकासका हिसावले राजापुरका अन्य विद्यालयहरु पनि प्राविधिक शिक्षा त्यसमा पनि विशेषगरी कृषि विषय पठनपाठनका लागि सक्षम छन्। बर्दिया आफैमा पनि नेपालमा अन्नको भण्डार भनेर चिनिएको जिल्ला हो त्यसमा राजापुर नगरपालिका अझै कृषि एवम माछापालनको हिसावले उन्नत र सम्भावनायुक्त पालिका हो। यहाँका माछा लुम्बिनी कर्णाली र सुदूर पश्चिम प्रदेशसम्म प्रख्यात छन्। विद्यालयहरुमा प्राविधिक धारसँग जोडेर अर्थात पढ्दै कमाउदै कार्यक्रमसँग जोडेर

प्राविधिक एवम् गरिखाने शिक्षालाई विद्यार्थीहरूको व्यावसायिक सिप विकास र आयआर्जनसँग जोडेर सञ्चालन गर्न सक्ने अवस्था प्रचुर देखिन्छ ।

३.६.३. चुनौति र अवसर

प्राविधिक तथा व्यावसायिकको सन्दर्भमा कक्षा ९ देखि कक्षा १२ को प्राविधिक धारको पाठ्यक्रमलाई अधिकांश विद्यार्थीलाई आकर्षित गर्नेगरी परिमार्जन गर्नु, प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षाको पाठ्यक्रममा राष्ट्रियता, नैतिकता र मानवमूल्य जस्ता विषयवस्तुहरूको अन्तर्घुलन गरी समावेश गर्नु, शिक्षालाई सीप, सीपलाई रोजगारी, रोजगारीलाई उत्पादन र उत्पादनलाई बजार प्रणाली सम्म आबद्ध गर्ने गरी प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको प्रणालीगत विकास तथा विस्तार गर्नु, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षालाई उद्भवशीलता विकासमा केन्द्रित गर्नु, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा सार्वजनिक क्षेत्रको बृद्धि र लागत साझेदारी सिद्धान्तका आधारमा स्रोत परिचालन गर्नु, प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षाको लागि आवश्यक पर्ने भौतिक पूर्वाधार, ल्याब लगायत उक्त धारको कार्यक्रम संचालनका लागि दक्ष र अभिप्रेरित जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्नु, प्राकृतिक स्रोत साधनमा आधारित प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षालाई प्रवर्धन गर्नका लागि आवश्यक पर्ने अध्ययन अनुसन्धान गर्नु, प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षा संचालनको लागि आवश्यक पर्ने बजेटको व्यवस्थापन गर्नु, राजनीतिक र नागरिक इच्छाशक्ति र प्रतिबद्धतासहितको ठोस योजना कार्यान्वयनको लागि आवश्यक व्यवस्थापन गर्नु आदि यस क्षेत्रका प्रमुख चुनौतिहरू हुन ।

राजापुर नगरपालिकाका माध्यमिक विद्यालयहरूले प्राविधिक र व्यावसायिक प्रकृतिका विषयहरू पठनपाठन आरम्भ हुनु, राजापुरका अन्य विद्यालयहरू समेत पढ्दै कमाउदै कार्यक्रम र प्राविधिक शिक्षाको हिसावले उपयुक्त र उर्वर हुनु, नगरपालिका भित्र प्राविधिक एसएलसी र डिप्लोमा तहका कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा हुनु, कृषि, पशुपालन, इञ्जिनियरिङ, इलेक्ट्रिसिटी र इलोकट्रोनिक तर्फको प्राविधिक शिक्षा सञ्चालनका लागि नगरपालिकाको परिवेश अनुकूल हुनु, प्राविधिक शिक्षा प्राप्त गरेका विद्यार्थीहरूले बेरोजगार बस्नु नपरेको कारण नागरिकहरूको प्राविधिक शिक्षा तर्फको आकर्षण बढ्नु नगरपालिकाभित्रै विश्व विद्यालय स्तरको कर्णाली स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान सञ्चालन हुनु आदि यस नगरपालिकाका प्राविधिक शिक्षा तर्फका अवसरहरू हुन् ।

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्रदेश सरकारको उच्च प्राथमिकतामा पर्नु, विद्यालयदेखि उच्च शिक्षासम्म प्राविधिक शिक्षालाई प्राथमिकताका साथ सञ्चालन गर्नका लागि सरकारी नीति र कार्यक्रमहरू लागू हुँदै गएको अवस्था हुनु, सीटिइभिटी अन्तरगतका बिभिन्न तहका सिपमुलक र उद्यमशीलमा आधारित व्यावसायिक र रोजगारमुलक प्रकृतिका प्राविधिक विषय र कार्यक्रमहरूलाई व्यवस्थित बनाउन सकिने आधार हुनु, उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत र साधनको अधिकतम उपयोग गर्दै परम्परागत सीप र प्राविधिकलाई व्यावसायिक सीप र रोजगारीसँग जोड्नका लागि उपयुक्त वातावरण हुनु, राजापुर लगायत समग्र बर्दियाको परिवेश खाद्यान्न र माछापालनका लागि अनुकूल हुनु आदिलाई समेत प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षाको क्षेत्रका अवसरको रूपमा लिन सकिन्छ ।

३.६.४. उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू

यस योजनाको प्रस्तुत उपक्षेत्रको समग्र उद्देश्य राजापुर नगरपालिका लगायत समग्र मुलुकमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनहरूको प्रयोग र परिचालन गर्दै आर्थिक उपार्जन र समृद्धिको साधक प्राविधिक, व्यावसायिक र उद्यमी जनशक्ति उत्पादन गर्ने रहेको छ भने यससँग सम्बन्धित विशिष्ट उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

क्र सं	उद्देश्य	रणनीतिक क्रियाकलापहरू
१	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको विकास र विस्तार गरी क्षमता विस्तार गर्नु ।	१. पालिकाभित्र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । २. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाका क्षेत्रमा आवश्यक जनशक्ति उत्पादनका लागि स्थानीय विद्यालय, प्रदेश प्राविधिक शिक्षालय तथा संघीय र प्रदेश विश्वविद्यालयसँग सहकार्य गरिनेछ ।

		<p>३. प्राविधिक शिक्षाका गतिविधिलाई प्रयोगात्मक, व्यावहारिक र समयानुकूल बनाउन शैक्षिक संस्थाले उद्योग, व्यापार, विभिन्न संघसंस्था लगायतका सरोकारवाला र समुदायसँग सहकार्य र लागत साझेदारी गर्ने प्रबन्ध गरिने छ ।</p> <p>४. राजापुर नगरपालिकामा सञ्चालित प्राविधिक शिक्षाका कक्षा ९ -१२ का लागि छुट्टै भवनमार्फत सैद्धान्तिक तथा प्रयोगात्मक कक्षा सञ्चालन गरिनेछ ।</p> <p>५. पालिकाभित्रका विद्यालयमा सम्भाव्यताका आधारमा विद्यालयको हावापानी, परिवेश, स्थानीय माग र क्षमताका आधारमा प्राविधिक धार तथा व्यावसायिक सीप विकासका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।</p> <p>६. प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषदले तयार गरेका प्राविधिक र व्यावसायिक धारका कार्यक्रमहरूलाई नगरपालिकाको आवश्यकता, सम्भाव्यता र मौलिकताअनुकूल हुनेगरी छनौट गरेर सञ्चालन गर्न नगरपालिका स्तरमा विशेषज्ञहरु समेत भएको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा व्यवस्थापन एकाइको गठन गरी काय सञ्चालन गरिनेछ ।</p> <p>७. प्राथमिकताका आधारमा कृषि, विज्ञान तथा प्रविधि, इलिक्ट्रोनिक, इलेक्ट्रिसिटी, चिकित्साविज्ञान, आयुर्वेदिक, पर्यटन, इन्जिनियरिङ, नवीकरणीय उर्जा, अटोमोबाइल, पेन्टिङ, प्लम्बिङ, शैलुन, सेकुरिटी गार्ड, उद्योग तथा व्यापार आदिमध्ये आवश्यकताका आधारमा सबै वा केही प्राविधिक विषयक्षेत्रलाई समेटिने गरी नगरपालिकाभित्र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको स्थापना र सञ्चालन गर्नका लागि संघ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।</p>
२	<p>प्राविधिक, व्यावसायिक र सिपमूलक शिक्षामार्फत आयआर्जन र रोजगारीका अवसर वृद्धि गर्नु ।</p>	<p>१. नवीन प्रविधि, व्यावसायिक दक्षता र परम्परागत सिपलाई आवश्यकता अनुसार एकीकृत गरी आयआर्जन तथा रोजगारीका अवसर वृद्धि गरिनेछ ।</p> <p>२. परम्परागत तथा पुख्र्यौली सिप तथा व्यावसायलाई आधुनिक प्रविधिमार्फत स्थापित गर्दै परम्परागत व्यावसायिक सिपलाई प्रमाणीकरण गर्न संघीय र प्रदेशका तयस सम्बन्धी संस्थागत संयन्त्रसँग सहकार्य गरिनेछ ।</p> <p>३. पालिकाको केन्द्र वा पायक पर्ने स्थानमा प्राविधिक, व्यावसायिक र सिपमूलक शिक्षार्थीहरूबाट उत्पादित सामग्रीहरूको बजारिकरणका लागि नगरपालिकाको अनुदानमा सुपथ मूल्य पसल सञ्चालन गरिने छ र त्यसको सुरुवात पालिका भित्रका समग्र सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको पोसाकको एकरूपता एवम् विद्यालय दिवाखाजा कार्यक्रममा उत्पादित सामग्रीको उपयोग आदिबाट सुरुवात गरिनेछ ।</p> <p>४. नगरपालिकाको अगुवाइमा विद्यालय तहसम्मको प्राविधिक शिक्षालाई क्रमशः प्रविधिमैत्री र निःशुल्क गर्दै लगिनेछ ।</p>
३	<p>प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमका अवसरहरूलाई समतामूलक पहुँच स्थापित गर्दै देश विकासका लागि योग्य, सक्षम, सिपयुक्त र उद्यमशील जनशक्ति उत्पादन गर्नु ।</p>	<p>१. निजी क्षेत्रका रोजगारदाता संघसंस्थाहरूको साझेदारीमा औद्योगिक सिप विकास कार्यक्रम, इन्टर्नसीप र अन द जब ट्रेनिङ सञ्चालन गर्न संघ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।</p> <p>२. शिक्षा मन्त्रालयअन्तर्गत विद्यालय स्तरमा सञ्चालन भइरहेको प्राविधिक धारतर्फको कक्षा ९ -१२ को कार्यक्रम र प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद अन्तर्गत सञ्चालित तीन वर्षे प्राविधिक डिप्लोमा कार्यक्रमलाई एउटै ढाँचामा ल्याई समानस्तरको तीन वर्षे पाठ्यक्रम लागु गर्न संघ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।</p>

		<p>३. आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक कारणले पछि परेका व्यक्तिहरूलाई र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको प्राविधिक शिक्षाको आवश्यकता पूरा गर्न समावेशी शिक्षा एवं विशेष शिक्षाका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।</p> <p>४. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा पिछडिएका वर्ग, क्षेत्र र समुदायलाई समेट्न विशेष सहूलियत दिने नीति अबलम्बन गर्न संघ र प्रदेशसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ।</p> <p>५. नगरपालिकामा प्राविधिक शिक्षा सञ्चालन गरेका विद्यालयहरूलाई त्यहाँ अध्ययनरत विद्यार्थी संख्याका आधारमा अनुदान र छात्रवृत्ति कार्यक्रम उपलब्ध गराइनेछ। प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूका लागि निःशुल्क अवसर वा सहूलियत ब्याजदरमा ऋण उपलब्ध गराउनका साथै हाल नगरपालिकाबाट त्यसप्रकारको शिक्षा अध्ययनका लागि वा उच्चशिक्षा अध्ययनका लागि छात्रवृत्ति कार्यक्रमलाई विस्तार गरी निरन्तरता प्रदान गर्न संघ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरिने छ।</p>
४	<p>श्रमप्रति श्रद्धा र सम्मान गर्ने भावना र श्रम गर्ने अभिवृत्तिमा अभिवृद्धि गर्दै शिक्षालाई सिप, सिपलाई रोजगारी, रोजगारीलाई उत्पादन र उत्पादनलाई समृद्धिसँग आबद्ध गर्ने।</p>	<p>१. श्रम र श्रमिकप्रति सम्मान अभियानमार्फत अनुकरणीय श्रम गर्ने नवप्रवेशी श्रमिकलाई सम्मानका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।</p> <p>२. प्राविधिक र व्यावसायिक क्षेत्रमा काम गर्ने जनशक्तिको दिगो व्यवस्थापनका लागि विशेष प्रोत्साहन र पेसामा सुनिश्चितता हुने गरी कार्यक्रमको विकास गरेर कार्यान्वयन गर्न संघ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ।</p> <p>३. प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षाबाट उत्पादित जनशक्तिलाई मातृभूमि र समग्र मुलुकप्रति समर्पित र जिम्मेवारका साथै नैतिकवान र सेवाउन्मुख बनाउनका लागि र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको पाठ्यक्रममा राष्ट्रियता, नैतिकता र मानवमूल्य जस्ता विषयवस्तुहरूको अन्तर्घुलन गर्न संघ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ।</p> <p>४. सबै क्षेत्र, हैसियत र वर्गका मानिसहरूमा श्रम संस्कृतिको विकास गरेर श्रम गर्ने र उत्पादनमा संलग्न हुने श्रमिक एवम् जनशक्तिका निमित्त सम्मानजनक सुविधा र पारिश्रमिकको व्यवस्था गर्न संघ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ।</p> <p>५. थारु जातिहरूको व्यावसायिक तथा परम्परागत सिप र श्रमको सम्मान गर्दै पालिकाभित्र उनीहरूबाट उत्पादित हस्तकलासँग सम्बन्धित सामग्रीहरूको उत्पादनमा प्रोत्साहन तथा बजारिकरणमा प्रवर्द्धन गरी यस्ता सामग्रीमा आत्मनिर्भर उन्मुख हुँदै वातावरण प्रदूषणजन्य आयातित सामग्रीहरूलाई पालिका भित्र प्रतिबन्धित गरिनेछ।</p> <p>६. प्रत्येक वर्ष पालिकाभित्र विविध क्षेत्रमा व्यावसायिक सिपमा आबद्ध अनुकरणीय स्वरोजगारकर्ता तथा उत्कृष्ट रोजगारदाता घोषणा गरी व्यावसायिक शिक्षाको प्रवर्द्धन गरिनेछ।</p>

३.६.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि (Outcomes)

राजापुर नगरपालिकामा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाबाट सक्षम, सीपयुक्त र श्रमप्रति सम्मानभाव भएको जनशक्ति उत्पादन भइ आर्थिक उपार्जनका अवसरमा बृद्धि भएको हुने ।

ख) प्रमुख नतिजाहरू (Key results)

१. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमको क्षेत्रममा पिछडिएका वर्ग, क्षेत्र र समुदायको सहभागिता अभिवृद्धि भएको हुने ।
२. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षालाई व्यवस्थापन गर्नका लागि नगरपालिका स्तरमा विशेषज्ञहरू समेत भएको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा तथा तालिम व्यवस्थापन एकाइको गठन भएको हुने ।
३. प्राविधिक धारतर्फको कक्षा ९-१२ र तीन बर्षे प्राविधिक डिप्लोमा कार्यक्रमलाई एउटै ढाँचामा ल्याई समानस्तरको तीन बर्षे पाठ्यक्रम कार्यान्वयन भएको हुने ।
४. प्राविधिक शिक्षासम्बन्धी गतिविधिहरू प्रयोगात्मक, व्यावहारिक र समयानुकूल भएको हुने ।
५. प्राविधिक शिक्षाको क्षेत्रमा काम गर्ने जनशक्ति पेशाप्रति समर्पित भइ काम गरेको हुने ।
६. नागरिकमा श्रमप्रतिको सम्मान भाव विकास भएको हुने ।
७. नगरपालिकामा सञ्चालनमा रहेको सबै प्राविधिक शिक्षालयहरूले विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा अनुदान र छात्रवृत्ति कार्यक्रम प्राप्त गरेको हुने ।
८. नगरपालिकाको अगुवाइमा विद्यालय तहसम्मको प्राविधिक शिक्षालाई क्रमशः प्रविधिमैत्री र निःशुल्क गरिएको हुने ।

(ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष

तालिका ३.६.

प्राविधिक तथा व्यावसायिकत शिक्षा र तालिमका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (पहिलो ५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवार निकाय
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य र समन्वय गरी प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षाको योजनाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक कानून, नियम, निर्देशिका र कार्यविधि बनाइ कार्यान्वयन ।	पटक	१				१	२	३	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिकाको आपसरी सहकार्य र समन्वयमा ।
२	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा पिछडिएका वर्ग, क्षेत्र र समुदायलाई समेट्नका लागि छात्रवृत्ति एवम् विशेष सहूलियत दिने नीति अवलम्बन गर्न सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य ।	लक्षित समूहको पहिचानको आधारमा संख्या	√	√	√	√	√	√	√	नगरपालिकाको अगुवाइमा सङ्घ, प्रदेश सरकारसँग सहकार्य ।
३	नगरपालिका स्तरमा प्राविधिक शिक्षासम्बन्धी काम गर्नका लागि विशेषज्ञहरू समेत भएको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा व्यवस्थापन एकाइको गठन र कार्यसञ्चालन ।	पटक	१	√	√	√	√	√	√	नगरपालिका
४	आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक कारणले पछि परेका र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको प्राविधिक शिक्षाको आवश्यकता पूरा गर्न छात्रवृत्ति एवम् प्रोत्साहनका कार्यक्रमहरू सञ्चालन ।	सर्वे पश्चात आवश्यकताका आधारमा	√	√	√	√	√	√	√	नगरपालिकाको अगुवाइमा सङ्घ र प्रदेशसँग सहकार्य गर्दै
५	प्राथमिकताका आधारमा कृषि, विज्ञान तथा प्रविधि, इलेक्ट्रिसिटी, इलोकट्रोनिक, चिकित्सा विज्ञान, आयुर्वेद, पर्यटन, इन्जिनियरिङ्ग, नवीकरणीय ऊर्जा, प्लम्बिङ्ग, अटो मोवाइल, पेण्टीङ्ग, शैलुन, मेसन व्यवसाय, सेकुरिटी गार्ड, उद्योग तथा व्यापार लगायतका प्राविधिक विषय क्षेत्रलाई समेटिने गरी प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा प्रदायक संस्थाहरूको स्थापना र संचालन ।	सर्वे पश्चात मागका आधारमा	√	√	√	√	√	√	√	नगरपालिकाको अगुवाइमा सङ्घ, प्रदेश सरकार र निजी क्षेत्र समेतको लगानीका आधारमा ।

३.७ अनौपचारिक शिक्षा र निरन्तर सिकाइ

३.७.१ परिचय

शिक्षा सभ्य र सुसंस्कृत मानव जीवन पद्धतिको प्रमुख पूर्वाधार हो । यो मानव अधिकारको विषय पनि भएकाले सबैलाई सार्वजनिक शिक्षाको सुनिश्चित गर्नु राज्यको दायित्व हो । औपचारिक शिक्षावाट मात्र सबैलाई समय सुहाउदो सार्वजनिक शिक्षाको सर्वशुलभ पहुच नहुने हुदा औपचारिक शिक्षाको दायरामा नसमेटिएका नागरिकलाई विविध तरिकावाट समय सापेक्ष ज्ञान, सिप र व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन गराउन जीवन पर्यन्त चलिरहने शिक्षा नै अनौपचारिक शिक्षा हो । अनौपचारिक एवं आजीवन शिक्षाले समाजमा विद्यमान विभिन्न किसिमका समूहका लागि आफ्नो लक्ष्य बनाई सेवा प्रदान गर्दछ । निरक्षरका लागि साक्षरता, साक्षरका लागि साक्षरोत्तर, सिकाइ अवसरका लागि स्तरबृद्धि, शिक्षासँग सिप र आम्दानी जोड्दै शिक्षित समाजको विकासका लागि अनौपचारिक एवं आजीवन शिक्षाले काम गर्दछ ।

संविधानले सुनिश्चित गरेको शिक्षा पाउने हक, राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले अवलम्बन गरेको सिद्धान्त, दिगो विकासका लक्ष्य ४ तथा आवधिक योजनाले अपेक्षा गरेको प्रत्येक नागरिकले शिक्षा पाउने हकको कार्यान्वयन गर्न औपचारिक शिक्षासँगै अनौपचारिक शिक्षा प्रणालीले योगदान गर्दछ । देशको भूगोल, हालसम्मको शिक्षाको पहुँच र नागरिकको सिकाइ अवस्थाका आधारमा थप सिकाइ अवसरको निर्माण गरी आजीवन सिकाइ संस्कृतिको विकास गर्न अनौपचारिक एवं आजीवन शिक्षालाई थप व्यवस्थित गर्न आवश्यक छ । यसका लागि अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइको पहुँचको विस्तार, गुणस्तरको अभिवृद्धि र संस्थागत क्षमताको विकास गर्नु पर्दछ ।

शिक्षा क्षेत्र योजना २०७७-८७ मा अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइको प्रावधानलाई विगत आधा शताब्दीमा मुलुकमा भए गरेका परीक्षणहरू, विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय अनुभवहरू तथा सबै सरोकारवालाहरूको सल्लाह र सुझावको आधारमा समय सापेक्ष सुधार गरिएको छ । अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइलाई आगामी १० वर्ष भित्र निरन्तर सिकाइमा संलग्न समाज एवं सिकाइ संस्कृतिको प्रवर्धन गर्नेतर्फ लैजानु पर्ने देखिन्छ ।

अनौपचारिकलगायत अन्य माध्यमबाट सिकेका सिकाइहरूलाई समेत समकक्षता प्रदान गरी गतिशीलता र पारगम्यतालाई सहज बनाउनका लागि राष्ट्रिय योग्यता प्रारूप (National Qualification Framework- NQF) नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषदबाट स्वीकृत भई कार्यान्वयनको चरणमा रहेको छ । शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र (तत्कालिन अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र) बाट आधारभूत तहको समकक्षी अनौपचारिक शिक्षाको सिकाइ क्षेत्र, मापदण्ड तथा उपलब्धिहरूको प्रारूप तयारी भइरहेको छ । राष्ट्रिय शिक्षा नीति – २०७६ ले नेपाललाई पूर्ण साक्षर मुलुक तुल्याई अनौपचारिक, बैकल्पिक, परम्परागत र खुला शिक्षाका माध्यमबाट आजीवन सिकाइ संस्कृतिको विकास गर्नु, सबै प्रकारका अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि गुणस्तरीय शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गरी जीवन पर्यन्त शिक्षाका माध्यमबाट मर्यादित जीवनयापन गर्न सक्षम र प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार पार्ने उद्देश्य निर्धारण गरेको छ ।

बढैयाताल गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रको योजनाको यस खण्डमा सिङ्गो मुलुक एवम् बढैयातालमा अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइको वर्तमान अवस्था विश्लेषणका आधारमा चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ । पहिचान गरिएका चुनौतीहरूको सामना गरी अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ कार्यक्रमको स्वरूप तयार गर्ने क्रममा यस योजना अवधिका लागि अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ कार्यक्रमका उद्देश्य, रणनीतिहरू, कार्यक्रम कार्यान्वयनबाट प्राप्त हुने प्रमुख नतिजा र प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्षहरू यसमा समावेश गरिएको छ ।

३.७.२ वर्तमान अवस्था

सन् १९९४ मा दूर शिक्षा केन्द्रको स्थापना, बि.सं. २००८ मा नन्दी रात्री मा.वि. बाट खुला पद्धति अंगालेर SLC परीक्षाको सञ्चालन, प्रथम पञ्चवर्षिय योजना (२०१३-२०१८) बाट प्रौढ साक्षरताको शुरुवात, २०६५-०६६ मा नेपाल सरकारको राष्ट्रिय साक्षरता अभियान सञ्चालन, २०६९-०७२ को साक्षर नेपाल अभियान आदि कार्यक्रमहरु नेपालमा बैकल्पिक पद्धतिबाट सम्पूर्ण (विद्यालय बाहिर रहेका समेत) नागरिकलाई शिक्षित बनाउनका लागि प्रभावकारी भुमिका खेल्ने कार्यक्रमहरु रहेका थिए र प्रस्तुत कार्यक्रमहरुले उल्लिखित भूमिका निर्वाह गरेकोमा पनि कुनै सन्देह छैन।

हाम्रो मुलुकमा योजनावद्ध विकासको शुरु संगै २०१३ देखि नै अनौपचारिक शिक्षाको विकास र विस्तार हुदै आएको छ। यस अन्तरगत मुख्य गरि आधारभुत प्रौढ शिक्षा, महिला शिक्षा, साक्षरता शिक्षा, साक्षरता अभियान लगाएतका कृयाकलाप हरु संचालन हुदै आएका छन। मुलुकको संविधान, आवधिक योजना, राष्ट्रिय शिक्षा नीति, क्षेत्रगत ऐन नियम तथा तीनै तहका सरकारको नीति कार्यक्रम तथा बजेटमा समेत अनौपचारिक शिक्षालाई प्राथमिकताका साथ राखिएको छ। शैक्षिक इतिहासलाई अध्ययन गर्दा नेपालमा अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको देखिन्छ। आजीवन सिकाइलाई संस्थागत गर्न नसकिए पनि नेपालमा अनौपचारिक शिक्षाको विकासका लागि विभिन्न प्रयासहरु भइरहेका छन्। विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम अवधिमा अनौपचारिक शिक्षा तथा जीवनपर्यन्त सिकाइअन्तर्गत निरन्तर शिक्षा तथा साक्षरता कार्यक्रमहरुमा पहुँचको वृद्धि भएको र साक्षरता तथा जीवनपर्यन्त सिकाइ कार्यक्रमको गुणस्तरमा सुधार हुने नतिजाको अपेक्षा गरिएको थियो।

अनौपचारिक तथा निरन्तर शिक्षा, खुला तथा बैकल्पिक शिक्षाका पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा थप सिकाइ सामग्रीहरु विकास गरिएको छ भने तालिम मापदण्ड निर्धारण गरी सोका आधारमा सहजकर्ताहरुका लागि तालिम प्रदान गरिएको छ। महिला सहभागिता र सशक्तिकरणमा बृद्धि भएको छ। औपचारिक शिक्षाले विशेष गरी पिछडिएका समुदायका छात्राहरुको सहभागितामा वृद्धि भएको छ। सिकाइ सक्षमता १२ ओटा निर्धारण गरी साक्षर नेपाल अभियान सञ्चालन भई हालसम्म ६७ जिल्ला साक्षर घोषणा भएका छन्। उक्त अभियानकै क्रममा बढैयाताल गाउँपालिकाका साविकका गाविस र समग्र बर्दिया जिल्ला समेत २०७२ सालमा साक्षर घोषणा गरिएको देखिन्छ। त्यस अभियानमा १५ देखि ६० वर्ष उमेर समूहका मानिसहरुको साक्षरता दर ९५ प्रतिशत पुग्यो भने जिल्लालाई साक्षर घोषणा गर्न सकिने प्रावधान रहेको छ।

विगत देखिको प्रयासको फलस्वरुप २००७ सालमा २ प्रतिशत रहेको नेपालको साक्षरता दर राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार ७६.३ रहेको देखिन्छ जसमा महिलाको साक्षरता दर ६९.४ र पुरुषको साक्षरता दर ८३.६ रहेको देखिन्छ। राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार राजापुर नगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्या ६०,८३१ रहेको छ जसमा महिलाहरुको सङ्ख्या ३२,२२४ (५३%) र पुरुषको सङ्ख्या २६,६०७ (४७%) रहेको छ। लैङ्गिक अनुपात हेर्दा सयजना महिला बराबर ८८.७८ जना पुरुष रहेको देखिन्छ। यस नगरपालिकामा भएका जम्मा १० वटा वडाहरुमध्ये सबैभन्दा बढी जनसङ्ख्या वडा नं. ४ (७,८८६ जना) मा रहेको छ भने सबैभन्दा कम जनसङ्ख्या वडा नं. ७ (४,०६८) मा रहेको छ। जातिगत हिसावले हेर्दा यहाँ थारु जातिको बाहुल्यता रहेको छ। यस पालिकामा थारु जातिको कुल जनसङ्ख्या ४७,३०८ (७७.७७%) रहेको छ। त्यसरी नै दोस्रोमा क्षेत्रीहरुको सङ्ख्या ३,०७५ (५.०५%) पहाडी ब्राह्मणको जनसङ्ख्या २,८५१ (४.६९%) र विश्वकर्माको जनसङ्ख्या १,६३३ (२.६८%) रहेको छ भने अन्य जातजातिको जनसङ्ख्या उल्लिखित जातजातिहरुको भन्दा न्यून रहेको छ।

यस नगरपालिकाको ५ वर्षमाथिको कुल साक्षरता दर ७७.१ प्रतिशत रहेको छ जसमा महिलाको साक्षरता दर ७२.० र पुरुषको साक्षरता दर ८२.६ प्रतिशत रहेको छ। राष्ट्रिय जनगणनाका अनुसार यस पालिकाका साक्षर जनसङ्ख्या ४४,६८० मध्ये पूर्व प्राथमिक शिक्षासम्म पूरा गर्नेहरुको सङ्ख्या १,२२८ (३.९), प्राथमिक शिक्षासम्म पूरा गर्नेहरुको सङ्ख्या ११,२६४ (२५.२), निम्न माध्यमिक शिक्षासम्म

पूरा गर्नेहरूको सङ्ख्या १०,०४१ (२२.५), माध्यमिक शिक्षासम्म पूरा गर्नेहरूको सङ्ख्या ७,८९३ (१७.७), एसएलसीसम्म पूरा गर्नेहरूको सङ्ख्या २,८९६ (६.५), कक्षा १२ सम्म पूरा गर्नेहरूको सङ्ख्या ४,००६ (९.०), स्नातकसम्म पूरा गर्नेहरूको सङ्ख्या १,१०५ (२.५), स्नातकोत्तर पूरा गर्नेहरूको सङ्ख्या ५१४ (१.२) र त्यो भन्दा माथिको शिक्षा पूरा गर्नेहरूको सङ्ख्या ३५३ (०.८) रहेको देखिन्छ । संघीय सरकारले विद्यालय शिक्षाबाट विविध कारणले बञ्चित बालबालिकाका लागि खुला शिक्षा कार्यक्रम र प्रौढहरूका लागि अनौपचारिक प्रौढ विद्यालयहरू सञ्चालन गरेको छ । मुलुकमा त्यस्ता कार्यक्रम र विद्यालयहरूको सङ्ख्या आधारभूत तहमा क्रमशः ३७ वटा र ५० वटा रहेका छन् भने माध्यमिक तहमा क्रमशः ८४ वटा र २९ वटा रहेका छन् । यस्ता खुल्ला शिक्षा र अनौपचारिक शिक्षाका विद्यालयहरू राजापुर नगरपालिकामा छैनन् । यसरी नै सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरू मुलुकभर २१५१ वटा र त्यसमा पनि लुम्बिनी प्रदेशमा ३२९ वटा भएकोमा राजापुर नगरपालिकामा २ वटा मात्रै रहेको देखिन्छ ।

३.७.३ चुनौति र अवसर

अनौपचारिक शिक्षाका समग्र चुनौतिहरूको रूपमा सबै नागरिकलाई कार्यमुलक साक्षर बनाउनु, साक्षरतालाई उत्पादन र उत्पादकत्वसँग जोड्नु, पूर्ण साक्षर गाउँपालिका घोषणा गर्नु, अनौपचारिक माध्यमबाट साक्षरता सिप प्राप्त गरेका व्यक्तिलाई औपचारिक शिक्षामा निरन्तरता दिनु, अनौपचारिक शिक्षालाई कार्यमूलक बनाउनु, अनौपचारिक शिक्षालाई सञ्चार प्रविधिसँग जोड्नु, समाजले पठन संस्कृतिलाई जीवनको अभिन्न अङ्ग बनाउनु, औपचारिक शिक्षाबाट बञ्चितहरूका लागि भरपर्दो र सुलभ औपचारिक, खुला तथा वैकल्पिक शिक्षामा पहुँच उपलब्ध गराउनु, साक्षरतालाई आय आर्जन र निरन्तर शिक्षासँग आवद्ध गर्नु आदि मुख्य चुनौतिहरू रहेका छन् । अनौपचारिक शिक्षाप्रति अभिरुचीको कमी, सहभागीहरूको अनियमितता, साक्षरोत्तर शिक्षाको कमी, अनौपचारिक शिक्षा प्रदान गर्ने निकायहरूबिच समन्वयको अभाव, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीको उपलब्धता र व्यावहारिकता, स्रोत परिचालनमा कमी जस्ता कुरा पनि चुनौतिका रूपमा रहेका छन् ।

राजापुर नगरपालिकाका अनौपचारिक शिक्षा क्षेत्रका विशिष्ट चुनौतिहरूको रूपमा गाउँपालिका भित्रका थारु बस्तीमा बसोबास गरिरहेका र सिकाइको उमेर ढल्किसकेका व्यक्तिहरूलाई सिकाइको अवसर विस्तार गर्नु, निरक्षर व्यक्तिको तथ्याङ्क संकलन र निजहरूलाई सिकाइको लागि स्रोत व्यवस्थापन गर्नु, सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूलाई अनौपचारिक शिक्षाका निमित्त सक्रिय बनाउनु, कार्यक्रमको सफल कार्यान्वयनको प्रभावकारी अनुगमन गर्न स्थानीय तहको क्षमता अभिवृद्धि गर्नु, शिक्षाका लागि समाजका हरेक तह र तप्काका व्यक्ति एवम् संस्थाको सहयोग र समर्थन प्राप्त गर्नु, कार्यक्रम कार्यान्वयन पश्चात प्राप्त ज्ञान सिपलाई दिगो बनाउन उपयुक्त अवसरको सिर्जना गर्नु, सिकाइका लागि सिकाइ नभै सिकाइ प्रति सिकारुको अपनत्व बोध गराउनु, एकपटक सिकिसकेपछि सोको निरन्तरताका लागि पुनः सिकाइ कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु, प्रौढहरूमा 'सिकेर के हुन्छ र ?' भन्ने मनोभावना हटाइ सिकाइले जीवन सहज बनाउछ भन्ने तर्फ अभिप्रेरित बनाउनु, सिकारुको धर्म, संस्कृति आदि समेटेर उनीहरूकै मातृ भाषामा सिकाई सामग्रीको विकास गर्नु आदि रहेका छन् ।

वर्तमान सन्दर्भमा बहुशासकीय साझेदारहरूको स्रोत सहितको प्रतिबद्धता र प्राथमिकताका साथै नेपाल सरकारले अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा गरेका शिक्षासम्बन्धी प्रतिबद्धता, सबैलाई अनिवार्य शिक्षा दिने संवैधानिक व्यवस्था, समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली बनाउने संघीय सरकारको दिर्घकालिन सोच, साक्षरता अभियान, अनौपचारिक शिक्षा नीति, खुला तथा वैकल्पिक शिक्षाको व्यवस्थापन जस्ता कुराको यथोचित उपयोगलाई अवसरका रूपमा लिन सकिन्छ । शिक्षा केन्द्रबाट मात्रै सञ्चालन हुँदै रहेको स्थितिको अन्त्य गरी शिक्षा व्यवस्थापनको अधिकार स्थानीय तहमा दिनुका साथै शिक्षामा तीनै तहका सरकारको साझा अधिकार रहनु पनि अनौपचारिक तथा खुला शिक्षा विकासका लागि अवसरको रूपमा लिन सकिन्छ । राजापुर नगरपालिका यस पूर्व नै साक्षर घोषणा भइसकेकोलाई अवसरको रूपमा लिन सकिन्छ । त्यसरी नै पालिकामा सामुदायिक पुस्तकालय र सिकाइ केन्द्रहरू रहनु, शिक्षा र साक्षरताका क्षेत्रमा अन्य सहयोगी विकास

साझेदारहरूले सहयोग गरिरहेको अवस्था हुनु, नगरपालिका शिक्षा र साक्षरताको क्षेत्रमा लगानी गर्न प्रतिबद्ध हुनु आदिलाई यस नगरपालिकामा भएका अनौपचारिक शिक्षाका अवसरहरूको रूपमा लिन सकिन्छ ।

३.७.४ उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू

राजापुर नगरपालिकाको यस शिक्षा योजनाको प्रस्तुत उपक्षेत्रको समग्र उद्देश्य अनौपचारिक शिक्षालाई साक्षरताको मुल आधारको रूपमा विकास गर्दै पूर्ण साक्षर गाउँपालिका सहितको समुन्नत समाज निर्माण गर्ने रहेको र यस अन्तर्गतका उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू देहायबमोजिम रहेका छन् ।

क्र सं	उद्देश्य	रणनीतिक क्रियाकलापहरू
१	विविध कारणबस यस नगरपालिकाभित्र औपचारिक शिक्षाको अवसरबाट वञ्चित वा बीचैमा पढाइ छाडेका नवसाक्षर र निरक्षर सबै टोलवासी नागरिकका लागि समावेशी तथा समतामूलक साक्षरता र आजीवन सिकाइका अवसर सुनिश्चित गर्नु ।	<ol style="list-style-type: none"> साक्षर घोषणा भइसकेको राजापुर नगरपालिकालाई पूर्ण साक्षरका साथै शिक्षित बढैयाताल बनाउनका लागि आजीवन सिकाइका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । राजापुर नगरपालिकाभित्र विविध कारणवश औपचारिक शिक्षाबाट वञ्चित विभिन्न उमेर समूहका नागरिकहरूको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न प्रत्येक वडाभित्रका माध्यमिक र आधारभूत विद्यालयका विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य मार्फत परिचालन गरिनेछ । विद्यालयका अभिभावक गोष्ठीमार्फत नवसाक्षर र निरक्षर नागरिकहरूलाई चेतनामूलक साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । साक्षरता सिकाइका लागि स्थानीय रेडियो, टेलिभिजन, विभिन्न मोबाइल एप, अनलाइन जस्ता सञ्चार प्रविधि, सार्वजनिक पुस्तकालय, सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमा पहुँचको अभिवृद्धि गरिनेछ । नगरपालिकाका, विभिन्न सहकारी वित्तीय संस्था, विभिन्न आमा समूह, वनउपभोक्ता समूह, बालक्लव, रेडक्रस, स्काउट र सरकारी तथा गैरसरकारी संघसंस्था र अन्य साझेदारहरू परिचालन गरी साक्षरता र निरन्तर शिक्षाको निम्ति नागरिकहरूलाई अभिप्रेरित गरिनेछ । नागरिक समाज, आमा समूह, बालक्लव, युवाक्लव तथा अन्य स्थानीय सरोकारवालाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरी नगरपालिकालाई पूर्ण साक्षर सुनिश्चितताको घोषणा गरिनेछ ।
	अनौपचारिक, खुला र निरन्तर शिक्षाका माध्यमबाट प्राप्त ज्ञान र सिपलाई दैनिक जीवनसँग जोड्दै औपचारिक शिक्षाको समकक्षताको विकास र विस्तार गर्ने ।	<ol style="list-style-type: none"> अनौपचारिक शिक्षालाई आवश्यकतानुसार सूचना र सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरी दूर तथा खुला र प्रत्यक्ष एवम् ई-पत्राचार आदिको माध्यमबाट सञ्चालन गरिनेछ । अनौपचारिक एवं आजीवन सिकाइका लागि सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबीच स्रोत साझेदारीको प्रारूप विकास गरी लागु गर्न सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ । राष्ट्रिय योग्यता प्रारूप अनुसार औपचारिक, अनौपचारिक र अतिरिक्त शिक्षाबीच समकक्षताको लागि निर्माण गरिएका नीति, ऐन, नियमावली,

		<p>निर्देशिका र मापदण्डको कार्यन्वयन गर्न संघीय र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ ।</p> <p>४. अनौपचारिक शिक्षाको सञ्चालन र व्यवस्थापन पालिकाको समन्वयमा वडाले गर्नेछ र सोको प्रत्यक्ष सुपरीवेक्षण अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन पालिकाले गर्नेछ ।</p>
<p>पठन संस्कृतिको विकास र निरन्तर शिक्षाको अभिन्न अङ्गको रूपमा बढैयाताल सार्वजनिक पुस्तकालय र सामुदायिक सिकाइ केन्द्र स्थापना, क्षमता अभिवृद्धि, व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्ने ।</p>	<p>१. सार्वजनिक पुस्तकालयलाई संघ र प्रदेशसँगको समन्वयमा सूचना तथा सञ्चार, प्रविधियुक्त बनाई क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।</p> <p>२. पुस्तकालयलाई आत्मनिर्भर बनाउँदै सार्वजनिक पुस्तकालयलाई पालिकाका सबै वडाहरूमा स्याटलाईट पुस्तकालय तथा घुम्ती पुस्तकालय सेवा सञ्चालन गरिनेछ ।</p> <p>३. नगरपालिका भित्रका सबै विद्यालयमा तह र कक्षाअनुसार सन्दर्भ सामग्री सहितका पुस्तकालयहरू स्थापना गरिनेछ ।</p> <p>४. आजीवन सिकाइ तथा निरन्तर शिक्षालाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालनका लागि प्रत्येक वडामा साधन र स्रोतसम्पन्न सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको स्थापना, क्षमतावृद्धि, विस्तार र सुदृढीकरण गरिनेछ ।</p> <p>५. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई आधारभूत सुविधा सम्पन्न विद्युतीय पुस्तकालय, सामुदायिक सूचना केन्द्र, एफ. एम. सञ्चालन र सेवा प्रवाह गर्ने बहुउद्देश्यीय संयन्त्रको रूपमा सुदृढीकरण गरी समावेशी एवम् समतामा आधारित आजीवन सिकाइ थलो (Lifelong Learning Hub) को रूपमा विकास गरिनेछ ।</p>	
<p>नगरपालिकाका विभिन्न उमेर समूहका व्यक्तिहरूलाई आवश्यकतानुसार व्यवहारिक ज्ञान, सिप र सूचना प्रदान गर्ने ।</p>	<p>१. विभिन्न समुदायलाई कामको उनीहरूको व्यवहार र कामको प्रकृति हेरी अनौपचारिक शिक्षामा सहभागी गराईनेछ ।</p> <p>२. व्यावहारिक शिक्षालाई वैयक्तिक विकास, सामाजिक सहभागिता एवम् कार्यथलोमा सफलता प्राप्तिका लागि अपनाइने अन्तरनिहित तथा अन्तरवैयक्तिक सामाजिक संवेगात्मक कार्यकुशल सिपसँग जोडिनेछ ।</p> <p>३. व्यावहारिक सिप र साक्षरताका क्षेत्र (7Rs) पढाइ (Reading) लेखाइ (Writing) अङ्कगणित (Arithmetic) अधिकार (Right) उत्तरदायित्व (Responsibility) अन्तरसम्बन्ध (Relationship) मनोरञ्जन (Recreation) लाई अन्योन्याश्रित बनाई कार्यमूलक साक्षरता सिपसँग जोडिनेछ ।</p> <p>४. नगरपालिका क्षेत्रका विद्यालय बाहिर रहेका सबै बालबालिकाहरूको यथार्थ विवरण सङ्कलन गरी उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्न आवश्यक कार्यक्रमहरू (वैकल्पिक, अनौपचारिक, खुला, परम्परागत शिक्षा तथा सिकाइ, लक्षित कार्यक्रम, प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रम, आवासीय सुविधा आदि) सञ्चालन गरिनेछ ।</p>	

--	--	--

३.७.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि (Outcomes)

१. नगरपालिकाका सबै नागरिकहरूका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर प्राप्त भइ यसै कारण उनीहरूको जीवनस्तरमा सकारात्मक प्रभाव परेको हुने।

ख) प्रमुख नतिजाहरू (Key results)

१. राजापुर नगरपालिका पूर्ण साक्षर गाउँपालिकाको रूपमा घोषणा भइ नवसाक्षर र शिक्षालाई निरन्तरता दिन चाहनेहरूका लागि आवश्यकतामा आधारित निरन्तर शिक्षाका कार्यक्रमहरूको प्रबन्ध भएको हुने।
२. सिकाइको आवश्यकताअनुसार आजीवन सिकाइका नमुना मोड्युल र सिकाइ सामग्रीहरू विकास भइ कार्यान्वयन भएको हुने।
३. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको संस्थागत संयन्त्र एवम् सञ्चालन मापदण्ड तयार भई एकीकृत सेवा प्रवाह गर्ने आजीवन सिकाइको केन्द्र (Lifelong Learning Hub) को रूपमा विकास भएको हुने।
४. अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइबाट आर्जित ज्ञान तथा सिपको पहिचान एवम् प्रमाणीकरण गर्न नीति/नियमावली/कार्यविधि तयार भई गरी राष्ट्रिय योग्यता प्रारूपअनुरूप समकक्षता प्रदान भएको हुने।
५. अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइका लागि लागत साझेदारिताको प्रारूप तयार भइ कार्यान्वयन भएको हुने।
६. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई प्रत्येक वडामा आवद्ध तथा विस्तार एवं प्रविधि मैत्री बनाइ सिकाइका अवसर प्रदान गरिएको हुने।

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका ३.७.: अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलाप	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					जम्मा	भौतिक लक्ष्य (१०वर्ष)	जिम्मेवार सरकार र निकायहरू
			१	२	३	४	५			
१	नगरपालिकालाई पूर्ण साक्षर सुनिश्चितताको घोषणा ।	पटक	१	√	√	√	√	१		नगरपालिका
२	'साक्षर अभिभावक हाम्रो गौरव' लाई साक्षरता अभियानसँग गाँसेर विद्यालय सेवा क्षेत्र अन्तरगतका सबै अभिभावकलाई साक्षर बनाउनका लागि टोल र वडामा रहेको शिक्षित व्यक्ति, जनप्रतिनिधि, विद्यालय, विद्यार्थी आदिको परिचालन ।	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै		नगरपालिका र विद्यालय
३	साक्षरता सिकाइमा रेडियो, टेलिभिजन, मोवाइल, अनलाइनजस्ता सञ्चार प्रविधि, सामुदायिक पुस्तकालय तथा सहभागी मैत्री स्थानीय भाषाका सामग्री तथा विधि समेतका आधारमा पहुँचको अभिवृद्धि ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
४	नगरपालिकाको कम्तीमा एउटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई आधारभूत सुविधा सम्पन्न विद्युतीय पुस्तकालय, सामुदायिक सूचना केन्द्र, एफ. एम. सञ्चालन र सेवा प्रवाह गर्ने बहुउद्देश्यीय संयन्त्रको रूपमा सुदृढीकरण गरी समावेशी एवम् समतामा आधारित आजीवन सिकाइ थलो (Lifelong Learning Hub) को रूपमा विकास ।	गाउँपालिका	१	√	√	√	√	१	१	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
५	सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई अनौपचारिक शिक्षाका कार्यक्रमको स्रोतकेन्द्र बनाइ समुदायमा रहेका नवसाक्षर व्यक्तिहरूलाई नजिकै रहेको सामुदायिक सिकाइ केन्द्र र विद्यालयको पुस्तकालय उपयोग गर्नका लागि प्रोत्साहन ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह
६	स्थानीय मागका आधारमा एउटा वडामा एउटा हुनेगरी सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको स्थापना तथा सञ्चालन ।	वडा	१	२	२	२	२	९	१०	नगरपालिका
७	पठन संस्कृतिको विकास र जीवनपर्यन्त सिकाइलाई सुनिश्चित गर्न वडामा रहेको सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधियुक्त पुस्तकालय र वाचनालय स्थापना ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह
८	सामुदायिक पुस्तकालयहरूको स्थापना र सञ्चालनलाई सामुदायिक सिकाइ केन्द्रसँगको आवद्ध कायम ।	पुस्तकालय		√	√	√	√			सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका

९	विद्यालय अध्ययनरत विद्यार्थीहरूबाट आफ्नो परिवारका निरक्षर सदस्यहरूलाई साक्षर बनाउनका लागि परियोजना एवम् प्रयोगात्मक कार्य संचालन	विद्यालयहरू	√	√	√	√	√	√	√	प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार र विद्यालयहरू
१०	सामुदायिक सिकाइ केन्द्रमा संयोजक व्यवस्था तथा सहयोगीको व्यवस्था	गाउँपालिका	√	√	√	√	√	√	√	नगरपालिका
११	तीनै तहका सरकारको लागत सहभागिताको प्रारूप तयार गरी सोको कार्यान्वयन ।	पटक	१							सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह
१२	एफएम रेडियो, सञ्चारकर्मी र मिडियासँग साक्षरता र निरन्तर शिक्षाका लागि सहकार्य ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	नगरपालिका
१३	आजीवन सिकाइका लागि मोड्युल तथा सामग्री विकास (मौलिक तथा परम्परागत ज्ञानसहित) र डिजिटाइज्ड)	मोड्युल		१०	१०	१०		३०		सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह
१४	सिकाइ प्रक्रियामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग (रेडियो, टेलिभिजन, अनलाइन तथा अफलाइन डिजिटल सामग्री, डिजिटल प्लेटफर्म विकास र सञ्चालन)	निरन्तर	√	√	√	√	√	√		सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह
१५	राष्ट्रिय योग्यता प्रारूपअनुसार योग्यता प्रमाणीकरण तथा समकक्षतासम्बन्धी कार्यविधिको कार्यान्वयन /	पटक	१	√	√	√	√	१		सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह
१६	साक्षरता र निरन्तर शिक्षाका लागि अनौपचारिक प्रौढ विद्यालय, खुला विद्यालय, पेशागत विद्यालय, व्यावसायिक विद्यालय, धार्मिक प्रकृतिका विद्यालय लगायतको संस्थागत विकास र सञ्चालनका लागि अनुदानको प्रवन्ध ।	विभिन्न प्रकृतिका विद्यालयहरू	√	√	√	√	√	√		सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह

परिच्छेद : चार

शिक्षा योजनाका अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू

४.१ परिचय

योजनामा शिक्षा क्षेत्रका अन्तर्गतका मुख्य उपक्षेत्रहरू अन्तर्गत प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र अनौपचारिक शिक्षा र निरन्तर सिकाइसँग सम्बन्धित वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणका आधारमा चुनौती र अवसरहरूको पहिचान गरी यस योजनाका लागि उद्देश्य, रणनीतिहरू तथा प्रमुख नतिजा, क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरूसहितको योजनाको खाका परिच्छेद ३ मा प्रस्तुत गर्ने काम भएको छ ।

प्रस्तुत परिच्छेदमा शिक्षाका उल्लिखित विभिन्न उपक्षेत्रहरूसँग सम्बन्धित विभिन्न अन्तरसम्बन्धित विषयहरू जस्तै: शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकास, पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री तथा मूल्याङ्कन, शैक्षिक सुशासन र गुणस्तर व्यवस्थापन,, शिक्षामा सूचना र प्रविधि, शिक्षामा समतामूलक समावेशिकरण र मनोसामाजिक परामर्श, आपतकालीन तथा सङ्कटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा, भौतिक पूर्वाधार विकास समावेश गरी विश्लेषण गरिएको छ । यी अन्तरसम्बन्धित विषयहरूलाई योजनामा प्राथमिकता प्रदान गर्न र विभिन्न उपक्षेत्रसँग सम्बन्धित गराउन सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले यस परिच्छेदमा प्रस्तुत गरिएको छ । यी विषयलाई यस खण्डमा अलग्गै प्रस्तुत गर्दा कतिपय रणनीति तथा क्रियाकलापहरू दोहोरिन जाने भए पनि अधिल्लो परिच्छेदका रणनीति तथा क्रियाकलापहरूले सम्बन्धित खण्ड वा उपक्षेत्रमा प्रयोग गर्ने कुरामा विशेष ध्यान दिन्छ भने यस परिच्छेदले ती विषयलाई व्यवस्थित गर्न र विभिन्न उपक्षेत्रमा उपलब्धि प्राप्तिलाई सहयोग पुऱ्याउने काम गर्दछ ।

४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

४.२.१ परिचय

शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा शिक्षक एक जीवन्त स्रोत हो । यही जीवन्त स्रोतको क्रियाशिलतामा शिक्षण सिकाइमा अरु स्रोतहरूले गति लिने गर्दछन् । शिक्षकमा भएको पेशाप्रतिको समर्पण र उत्साह, विषयवस्तुको पर्याप्त ज्ञान, शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनमा दक्षता र नमुना व्यक्तित्व प्रदर्शनले विद्यार्थीहरूको सिकाइमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ । सबै तहको शिक्षामा योग्य, दक्ष, समर्पित र अभिप्रेरित शिक्षकहरूको व्यवस्थापनबाट नै शिक्षाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न सकिन्छ । गुणस्तरीय शिक्षाका लागि शिक्षक योग्य, व्यावसायिक रूपमा दक्ष, पेशाप्रति उत्प्रेरित, समर्पित, प्रतिबद्ध र विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही हुन आवश्यक छ । यसका लागि शिक्षक व्यवस्थापन र विकास प्रभावकारी हुन आवश्यक छ ।

हाम्रो मुलुकमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले शिक्षकको पेशागत विकासका लागि नीति निर्माण गर्दछ । शिक्षक तयार गर्ने काम विश्वविद्यालय र विद्यालयहरू (उच्च मावि) ले गरिरहेका छन् । शिक्षक अध्यापन अनुमति पत्र सम्बन्धी काम र रिक्त शिक्षक दरबन्दीमा स्थायी पदपूर्तिका लागि परीक्षा सञ्चालन गरी नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने र शिक्षक बढुवासम्बन्धी कार्य शिक्षक सेवा आयोगले गर्ने गरेको छ भने आयोगबाट सिफारिस भई आएका शिक्षकहरूलाई नियुक्ति र पदस्थापन गर्ने कार्य स्थानीय तहहरूबाट हुने गरेको छ । यसैगरी अस्थायी वा विद्यालयको निजी स्रोतमा शिक्षक नियुक्ति गर्ने, शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने कार्य पनि स्थानीय तहबाट हुने गरेको छ । शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले प्रमाणीकरण तथा कष्टमाइज्ड तालिम पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने र प्रशिक्षक तयार गर्ने कार्य गर्दछ भने प्रदेश शिक्षा तालिम केन्द्रहरूले शिक्षकको क्षमता अभिवृद्धिका लागि तालिम सञ्चालन गर्ने काम गर्दै आएका छन् ।

४.२.२ वर्तमान अवस्था

शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ९२ अनुसार सामुदायिक विद्यालयमा रहने शिक्षक दरबन्दीको विवरण अनुसूची १२ मा व्यवस्था गरेको छ । पूर्व प्राथमिक विद्यालयमा १ जना, प्राथमिक विद्यालयमा ५० जनासम्म विद्यार्थी भएमा कम्तीमा २ जना र सोभन्दा बढी विद्यार्थी भएमा कम्तीमा ३ जना, कक्षा ६-८ का लागि कम्तीमा ४ जना र माध्यमिक तह ९-१२ का लागि ८ जना शिक्षक रहने व्यवस्था उक्त नियमावलीले गरेको छ । नियमावली अनुसार नेपालमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात हिमाली भेकमा १:३०, पहाडी भेकमा १:४० र तराई तथा काठमाडौँ उपत्यकामा १:५० रहेको छ ।

यही अनुपातलाई आधार मानेर शिक्षक सङ्ख्या कम भएका विद्यालयमा स्थानीय तहबाट नियुक्त भएका शिक्षकहरूका लागि नेपाल सरकारले शिक्षक सहायता अनुदान रकम प्रदान गर्दै आएको छ । शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रको अभिलेखअनुसार प्रदेश, जिल्ला र विद्यालयपिच्छे शिक्षक विद्यार्थी अनुपात फरक फरक छ । तराईमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात उच्च रहेको पाइन्छ भने हिमाली भेकमा यो अनुपात न्यून रहेको छ ।

फ्लास प्रतिवेदन २०८० का अनुसार नेपालमा सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत राहत र स्वीकृत दरबन्दीमा कार्यरत शिक्षकको कुल सङ्ख्या १,५६,१७७ रहेको छ जसमध्ये आधारभूत तह कक्षा १ देखि ५ सम्म १०२०३५ जना, आधारभूत तह कक्षा ६ देखि ८ सम्म २५८६१ जना र माध्यमिक तह कक्षा ९ देखि १२ सम्म २५३७९ जना रहेको देखिन्छ । साथै मुलुकमा सामुदायिक विद्यालयहरूको कुल सङ्ख्या २७,९९० रहेको छ भने मुलुकभर संस्थागत विद्यालयहरूको सङ्ख्या ७,८८६ रहेको छ । कक्षा १ देखि १२ सम्मका कुल विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या ७१,४३,२६२ रहेको छ । तीमध्ये सामुदायिक विद्यालयमा ४९,९५,४६६ जना विद्यार्थीहरू अध्ययनरत छन् । तीमध्ये पनि कक्षा १ देखि कक्षा ८ सम्म ३६९२८५९ जना र कक्षा ९ देखि कक्षा १२ सम्म १३०२६०७ जना रहेका छन् ।

त्यसै गरी नगरपालिकाको शैक्षिक तथ्याङ्क हेर्दा राजापुर नगरपालिकामा कक्षा १ देखि १२ सम्म अध्ययन गर्ने कुल विद्यार्थीहरूको सङ्ख्या १३३३३ रहेको छ, जसमध्ये कक्षा १देखि ५ सम्म ५६६३ जना, कक्षा ६ देखि ८ सम्म ३१४६ जना, कक्षा ९ देखि १० सम्म १८८५ जना र कक्षा ११ देखि कक्षा १२ सम्म १३४५ जना विद्यार्थी रहेको देखिन्छ । यसरी नै राजापुर नगरपालिकामा शिक्षकहरूको कुल सङ्ख्या ३३८ रहेकोमा तीमध्ये प्राथमिक तहका १८७ जना, निम्न माध्यमिक तहका ९३ जना, माध्यमिक तहका ४८ जना र उच्च माध्यमिक तहका १० जना रहेका छन् । यसरी अध्ययन गर्दा यस पालिकामा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात प्राथमिक तहमा ३० जना, निम्न माध्यमिक तहमा ३४ जना, माध्यमिक तहमा ३९ जना र उच्च माध्यमिक तहमा १३४ जना रहेको देखिन्छ ।

राष्ट्रिय शिक्षा नीति, २०७६ मा हालको शिक्षक दरबन्दी पुनर्वितरणबाट पनि शिक्षक नपुग भएमा नेपाल सरकारबाट दायित्व नपर्ने गरी प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले आवश्यकताका आधारमा थप शिक्षक दरबन्दी सिर्जना गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाइने छ भनिएको छ । राजापुर नगरपालिकाको हकमा राहत शिक्षकको व्यवस्थापनले शिक्षकको अपर्याप्ततालाई केही हदसम्म समाधान गरेपनि निम्न माध्यमिक र माध्यमिक र उच्च माध्यमिक तहमा भएको शिक्षक विद्यार्थीको उच्च अनुपातलाई उपयुक्त बनाउन र माध्यमिक विद्यालयहरूमा विषयअनुसारको शिक्षकको व्यवस्थाका लागि शिक्षक दरबन्दी थप गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

४.२.३ चुनौति र अवसर

शिक्षण पेसालाई रोजाइको पेसाका रूपमा विकास गर्नु एवम् शिक्षण पेसालाई रोजाइको पेशा बनाएकालाई शिक्षण पेशामा प्रवेश गराउनु, कक्षाकोठाको आवश्यकता र पाठ्यक्रमको मर्म एवम् बालबालिकाको रुचिअनुसारको शिक्षकको आपूर्तिका निम्ति शिक्षक सेवा आयोगको परीक्षा र पाठ्यक्रमलाई समसामयिक बनाउनु, विद्यालय तहको पाठ्यक्रम र शिक्षण आवश्यकतालाई सम्बोधन हुने गरी विश्वविद्यालयका शिक्षक तयारी कोर्स वा शिक्षक शिक्षा कार्यक्रमहरूलाई समायोजन गर्नु, सक्षम शिक्षक आपूर्तिका लागि

विश्वविद्यालयमा शिक्षा संकायमा विद्यार्थी भर्ना र शिक्षण सिकाइ तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया सुधार गरी व्यवस्थित बनाउनु, कक्षाकोठालाई पेशागत विकास र सिकाइको थलोको रूपमा विकास गर्नु, पुरष्कार र दण्डको प्रावधानलाई वस्तुगत र न्यायोचित किसिमले कार्यान्वयन गरिनु, विद्यालयहरूमा तहगत रूपमा न्यूनतम विषयगत शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्थापन गर्नु, नपुग शिक्षकको आपूर्ति नगरपालिकाले आफ्नै लगानीबाट गर्नेगरी निरन्तर स्रोतको व्यवस्थापन गर्नु र शिक्षकको सरुवा र बृत्ति विकासलाई पारदर्शी, निष्पक्ष, न्यायोचित र विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा आधारित बनाउनु शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकासका क्षेत्रमा देखिएका मुख्य चुनौतिहरू हुन् ।

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्न र शिक्षण सिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित बनाउन शिक्षण विधि तथा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा विविधता ल्याउनु, शिक्षक पेसागत सहयोगको सुदृढ प्रणाली स्थापित गर्नु, शिक्षकलाई राजनीतिक गन्ध आउने थरिथरिका पेशागत संस्थातिर नभई विशुद्ध पेशाको उन्नयनमा सहयोग पुर्याउने गरी सबैको साझा पेशागत संस्थाप्रति प्रतिबद्ध बनाउनु, शिक्षकको पेसागत विकासको अवसर विस्तार र प्रभावकारीतामा सुधार गर्ने गरी संस्थागत प्रबन्ध गर्नु, विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धिलाई शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनसँग आवद्ध गर्ने कार्यलाई प्रभावकारी बनाउनु, शिक्षक नियुक्ति र व्यवस्थापनको विविधतालाई एकिकृत किसिमबाट समायोजन गर्नु राजापुर नगरपालिकाको शिक्षक विद्यार्थी अनुपात राष्ट्रिय अनुपातभन्दा अधिक हुनु, नगरपालिकाले आफ्नै स्रोतबाट नपुग भएका शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्थापन गर्नु आदि पनि शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकासका क्षेत्रमा देखिएका चुनौतिहरू नै हुन् ।

शिक्षक सेवा आयोगले निरन्तर रूपमा स्थायी शिक्षकको पदपूर्ति गर्नु, बढुवाका नियमित कार्यहरू प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउनु, नेपाल सरकारले शिक्षक दरबन्दी मिलान गर्नका लागि कार्यदल निर्माण गरी प्राप्त प्रतिवेदनअनुसार दरबन्दी मिलानका कार्यहरू शिक्षा तथा मानव श्रोत विकास केन्द्रबाट तदारुकताका साथ अगाडि बढ्नु, शिक्षकको पेशागत विकास प्रारूपअनुसार पेसागत विकासका विविध तरिकाहरू कार्यान्वयनमा आउनु, प्रदेश र स्थानीय तहले समेत शिक्षक व्यवस्थापनमा लगानी गर्दै आउनु, शिक्षकका पेशागत संस्थाहरू प्रविधि तथा अन्य पेशागत विकाससम्बन्धी तालिम र प्रशिक्षण कार्यक्रमको आयोजना र सहजिकरणमा अभिप्रेरित देखिनु आदि यस क्षेत्रका अवसरहरू रहेका छन् ।

४.२.४ उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू

उपर्युक्त चुनौति र अवसरहरूका आधारमा राजापुर नगरपालिकाको दशवर्षे स्थानीय शिक्षा योजनामा शिक्षक व्यवस्थापन र विकासको समग्र उद्देश्य पर्याप्त सङ्ख्यामा भएका पेशाप्रति समर्पित र दक्ष शिक्षकहरूबाट बालबालिकाको सिकाइ उपलब्धिप्रति उत्तरदायी भइ सहजिकरण गर्नु रहेको छ भने योसँग सम्बन्धित उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू देहायबमोजिम निर्धारण गरिएका छन्

क्र सं	उद्देश्यहरू	रणनीतिक क्रियाकलापहरू
१	नगरपालिकाको शिक्षक व्यवस्थापन गर्न समय सापेक्ष शिक्षक तयारीको स्वरूप तथा प्रक्रियामा परिवर्तन गरी पेशाप्रति समर्पित र सक्षम शिक्षकको आपूर्ति गर्नु ।	<ol style="list-style-type: none"> शिक्षक, प्रधानाध्यापक र कर्मचारीहरूको पेशागत आचारसंहिता निर्माण गरी सो अनुसार लागू भए नभएको अनुगमन गरिनेछ । शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यताका सम्बन्धमा प्रारम्भिक बालविकास एवम् पूर्व प्राथमिक शिक्षा र कक्षा १-३ का लागि कक्षा १२ उत्तीर्ण, कक्षा ४-८ का लागि स्नातक तह उत्तीर्ण र कक्षा ९-१२ का लागि स्नातकोत्तर उत्तीर्ण उम्मेदवारलाई कायम गरी शिक्षकको योग्यता अद्यावधिक संघ र प्रदेशसँग सहकार्य गरिनेछ । शिक्षा नीति अनुसार नपुग शिक्षक दरबन्दीमध्ये स्थानीय तह र प्रदेश सरकारले आर्थिक भार व्यहोर्ने गरी कानून बमोजिम सिर्जना गरिएका शिक्षक दरबन्दीहरूको न्यायोचित किसिमले वितरण गरी शिक्षकहरूको नियुक्ति र पदस्थापनमा योगदान गरिनेछ । रिक्त शिक्षक दरबन्दीको प्रक्षेपणका आधारमा शैक्षिक सत्रको पहिलो महिनामा शिक्षक नियुक्ति गरिनेछ ।

		<p>५. शिक्षक विद्यार्थी अनुपातको आधारमा तहगत, क्षेत्रगत, विषयगत सरोकारवाला निकायको समन्वयको आधारमा शिक्षक दरबन्दी मिलान/पुनर्वितरण तथा थप गरिनेछ ।</p> <p>६. नगरपालिकास्तरमा नियुक्ति गरिएका शिक्षकहरूको तलब स्केल सरकारी सरह कायम गरी उनीहरूको दक्षता र योग्यताका आधारमा स्थायी गर्नका लागि प्रदेश र संघ सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ ।</p> <p>७. सबै विद्यालयमा शिक्षकका साथै क्रमश कर्मचारी, नर्स, कुचिकार, माली, सेक्युरिटी गार्डको व्यवस्था गरिनेछ ।</p> <p>८. शिक्षण पेशामा मेधावी विद्यार्थीहरूलाई आकर्षित गर्न छनौट तथा वृत्ति विकास प्रणालीलाई योग्यतामा आधारित बनाई परीक्षण प्रणालीमा सुधार गरी वस्तुनिष्ठ तथा विश्वनीय परीक्षण प्रणालीको विकास गरिनेछ।</p> <p>९. विषयवस्तुका अतिरिक्त शिक्षण पेसा प्रति गर्व गर्ने, बालबालिकासँग रमाउने, सूचना र प्रविधिमा दक्ष, सामाजिक सेवाभावले अभिप्रेरित र आचरणको हिसावले निष्कलङ्कित व्यक्ति शिक्षण पेसामा छनौट हुने गरी सङ्घीय शिक्षक सेवा आयोग र प्रदेश शिक्षक सेवा आयोगको पाठ्यक्रमलाई पुनरावलोकन गर्न योगदान गरिनेछ ।</p>
२	<p>नगरपालिकामा शिक्षक व्यवस्थापन गर्न विषयविज्ञ, स्रोत शिक्षक, रोष्टर शिक्षक र शिक्षक बैङ्कको व्यवस्था गर्नु ।</p>	<p>१. नगरपालिका भित्रका विद्यालयहरूमा शिक्षक छनौट र तालिम सञ्चालन गर्ने विषयगत रूपमा आफ्नो विषयमा दक्षता राख्ने शिक्षकहरू मध्येबाट विषयविज्ञ र रोष्टर शिक्षकको व्यवस्था गरी परिचालन गरिनेछ ।</p> <p>२. विद्यालयको शिक्षण सिकाइमा प्राविधिक सहायता प्रदान गर्न र अन्य शैक्षिक गतिविधिलाई प्रभावकारी बनाउन नगरपालिकाको शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखामा दुई जना विद्यालय सुपरिवेक्षक, एक/एक जना सुचना प्रविधि, खेलकुद र सङ्गीत शिक्षकहरूको रूपमा नियुक्ति गरी परिचालन गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ ।</p> <p>३. विद्यालयमा शिक्षक सुत्केरी विदा, प्रसुति स्याहार विदा, किरिया विदा जस्ता विभिन्न कारणले अनुपस्थित भई शिक्षक विहिन हुने अवस्थामा नगरपालिकाले स्वयंसेवक शिक्षकको व्यवस्था गर्नेछ ।</p> <p>४. रिक्त शिक्षक दरबन्दीको प्रक्षेपणका आधारमा एक वर्षअघि नै छनौट गरी प्रत्येक शैक्षिक सत्रको पहिलो महिनामा नै नियुक्ति गरिने र प्रकाशित प्रतिक्षा सूचीबाट अर्को वर्षको छनोटसम्म शिक्षक नियुक्त गर्ने कार्यमा आवश्यक योगदान गरिनेछ ।</p> <p>५. प्रदेश र स्थानीय तहबाट सिर्जना गरिएका शिक्षक दरबन्दीमा स्थायी नियुक्ति गर्नका लागि प्रदेश स्तरमा स्वायत्त संस्थाको रूपमा प्रदेश शिक्षक सेवा आयोगको स्थापना गरी तत्सम्बन्धी कार्य गर्नका लागि पहल गरिनेछ ।</p>
३	<p>शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकासका लागि शिक्षण सिप विकास सम्बन्धी सेवाकालीन तालिम अनिवार्य बनाउनु ।</p>	<p>१. शिक्षकहरूको पेशागत विकासका सवालमा नीति निर्माण र कार्यान्वयनका सवालमा पेशागत संघसंगठन एवम् स्थानीय तहसँग सहकार्य र समन्वय गरिनेछ ।</p> <p>२. शिक्षकहरूको साझा सङ्गठनको रूपमा एउटा मात्र संस्थाको व्यवस्था गरी उक्त संस्थालाई शिक्षकको पेशागत सहयोग र विकासका निम्ति क्रियाशील बनाउनका लागि सङ्घ एवम् स्थानीय तहसँग सहकार्य गरिनेछ ।</p> <p>३. शिक्षकको सेवा सर्त, सुविधा, प्रोत्साहन, बढुवा लगायत वृत्ति विकासका प्रावधानहरूलाई पुनरावलोकन गरी समसामयिक बनाउने सवालमा संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ ।</p>

		४. शिक्षकको पेशागत विकास र समयसापेक्ष अद्यावधिक हुनका लागि शिक्षकका निम्ति मागको आधारमा पुनर्ताजगी तालिम सञ्चालन गरिनेछ
४	शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकको वृत्ति विकासलाई विद्यार्थीको सिकाइ सुधारसँग सम्बन्धित गरी नतिजा प्रति जवाफदेही हुने पद्धतिको विकास गर्नु ।	१. शिक्षकको उपस्थिति, नियमितता र कार्यसम्पादनमा सुधार गरी नतिजाप्रति जवाफदेहीहुने पद्धति विकासका लागि शिक्षक तथा प्रधानाध्यापकको वृत्ति विकासलाई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुधारसँग सम्बन्धित गरिनेछ । २. पालिका भित्रविद्यालयमा कार्यरत नगरपालिका अनुदान शिक्षक तथा कर्मचारीको तलब नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको सम्बन्धित तहको न्युनतम तलब स्केलसँग बराबर हुनेगरी निर्धारण गरिनेछ । ३. शिक्षकको बढुवा र वृत्ति विकासलाई शिक्षकहरूले गर्ने शिक्षा सम्बन्धी लेखन, अध्ययन र अनुसन्धानसँग समेत आवद्ध गरिनेछ ।
५	शिक्षक पुरस्कृत र दण्डको प्रावधानलाई वस्तुनिष्ठ र न्यायोचित हुने गरी प्रभावकारी बनाउनु ।	१. शिक्षक पुरस्कार र प्रोत्साहन कार्यक्रमलाई सम्बन्धित शिक्षकको सामाजिक आचरण, पेशाप्रतिको निष्ठा र समर्पणभाव, विद्यार्थीकोसिकाइ उपलब्धि र उनीहरूको अभिमतलाई समेत आधार बनाइ लागू गरिनेछ । २. बार्षिक कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन तथा विद्यार्थीको नतिजामा उत्कृष्टता हासिल गरेका शिक्षकलाई विद्यालय र स्थानीय तहले प्रशंसा, पुरस्कार तथा सम्मान दिने व्यवस्था गरिनुका साथै प्रदेश र संघीय सरकारलाई समेत सिफारिस गरिनेछ । ३. शिक्षकको कार्यसम्पादनका बस्तुनिष्ठ सुचकहरूका आधारमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गरी पुरस्कार र दण्डको पद्धति लागू गरिनेछ । ४. कुनै विद्यालयमा कुनै शिक्षकको काम सन्तोषजनक भएमा बढीमा पाँच वर्ष काम गर्न पाउने र तत्पश्चात प्रधानाध्यापकको सिफारिसमा सरुवा गर्न सक्ने कानूनी प्रावधान बनाइ सरुवालाई वस्तुनिष्ठ, न्यायोचित र अनुमानयोग्य बनाउनका लागि सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ ।

४.२.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि (Outcomes)

१. पर्याप्त मात्रामा सक्षम र पेशाप्रति अभिप्रेरित शिक्षकको व्यवस्था भई विद्यार्थीको सिकाइ सक्षमतामा सुधार भएको हुने ।

ख) नतिजा (Results)

१. शिक्षक सक्षमता प्रारूपको पुनरावलोकन भई राष्ट्रिय शिक्षक सक्षमता कार्यढाँचाका आधारमा शिक्षकको तयारी, छनौट र पेसागत विकास भएको हुने ।
२. शिक्षक तयारीका कोर्सहरूमा पर्याप्त विषयगत तथा शिक्षण सिकाइसम्बन्धी सक्षमता विकास हुने गरी पुनर्संरचना तथा सुधार भएको हुने ।
३. विभिन्न तहका शिक्षकमा प्रवेशका लागि हालको न्यूनतम शैक्षिक योग्यतामा पुनरावलोकन तथा सुधार भएको हुने ।
४. कक्षाकोठाको आवश्यकता र पाठ्यक्रमको मर्म एवम् बालबालिकाको रुचिअनुसारको शिक्षकको आपूर्तिका निम्ति शिक्षक सेवा आयोगको परीक्षा र पाठ्यक्रम निर्माण भइ लागू भएको हुने ।
५. शिक्षण पेसा थप प्रतिस्पर्धी र सम्मानित भएको हुने ।

६. पेसागत विकासका प्रावधानहरूको विस्तार र सुदृढीकरण भई स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणालीमार्फत निरन्तर पेसागत सहयोग प्राप्त भएको हुने ।
७. शिक्षकको उपस्थिति, शिक्षण विधि तथा तौरतरिका र कार्यसम्पादनमा सुधार भएको हुने ।
८. विद्यालयमा हुनु पर्ने न्यूनतम शिक्षकका साथै शिक्षक विद्यार्थी अनुपातका आधारमा तहगत र विषयगत रूपमा पर्याप्त सङ्ख्यामा शिक्षक दरबन्दीको मिलान एवम् पुनर्वितरण र शिक्षकको आपूर्ति नियमित रूपमा भएको हुने ।
९. शिक्षक सरुवा र वृत्ति विकासका लागि पारदर्शी, अनुमानयोग्य र वस्तुनिष्ठ आधारसहितको पद्धति स्थापित भएको हुने ।
१०. पारदर्शी, बस्तुनिष्ठ र न्यायोचित आधारमा शिक्षकको प्रोत्साहन र पुरष्कार पद्धति स्थापित भएको हुने ।
११. शिक्षकहरू राजनीतिक आस्थाको हिसावले हुने गुटउपगुट र झुण्डलाई छोडेर विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा समर्पित हुनुका साथै आफू स्वयमको पेसागत विकासका लागि एउटै साझा संस्थामा आबद्ध हुने भएको कारण शिक्षकहरूमा पेशाप्रतिको समर्पण र विद्यार्थीप्रतिको सेवाभाव उच्च भएको हुने ।

RAJAPUR EDUCATION PLAN

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

तालिका नं : ४.२

शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकाससम्बन्धी प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (पहिलो ५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवार निकाय
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	शिक्षकहरूका निम्ति कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन तथा सुविधाका निम्ति बस्तुनिष्ठ मापदण्ड बनाइ कार्यान्वयन गर्ने ।	सबै शिक्षक	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
२	नगरपालिकाका सबै शिक्षकको स्वास्थ्य विमा अनिवार्य गरी सोको कार्यान्वयन गर्ने ।	सबै शिक्षक	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
३	सरुवा र बढुवालाई पूर्वनिर्माणयोग्य र वस्तुनिष्ठ बनाउने गरी कानूनको निर्माण एवम् कार्यान्वयन गर्ने ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
४	अस्थायी तथा प्रदेश र स्थानीय तहबाट दरबन्दी सिर्जना गरी नियुक्त शिक्षकहरूको व्यवस्थापनका लागि उपयुक्त मापदण्ड तथा निर्देशिका निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने ।	दरबन्दी सिर्जना	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरेर
		वितरण	√	√	√	√	√	√	√	
५	स्थानीय तहबाट महंगी, यातायात, खाजा खर्च , सञ्चार खर्च आदिको व्यवस्था गरेर निजामतिको तुलनामा शिक्षकको सेवा सुविधालाई अझै आकर्षक बनाई सोको कार्यान्वयन गर्ने ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरेर
६	बालविकासका शिक्षक र विद्यालयका कर्मचारीलाई कम्तिमा एउटा शैक्षिक मजदूरले पाउनु पर्ने सुविधामा नघटाइ सङ्घले दिएको सुविधामा थप गरी तलवभत्ता उपलब्ध गराउने व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्ने ।	बाविकेका शिक्षक र विद्यालयका कर्मचारी	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरेर
७	अपाङ्गता भएका व्यक्ति, महिला, सीमान्तकृत वर्गका व्यक्तिहरूलाई शिक्षण पेसामा सहभागी गराउन क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य

८	नयाँ नियुक्ति पाएका शिक्षकहरूलाई एक महिने सेवा प्रवेश तालिम सञ्चालन गर्ने ।	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
९	शिक्षण पेशालाई रोजाइको पेसा बनाउन चाहनेहरूका निम्ति पेसामा प्रवेशका लागि पूर्व सेवाकालीन तालिम र मनोसामाजिक परामर्शको व्यवस्था गर्ने ।	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
१०	विद्यार्थीको सिकाइ सुनिश्चित गर्न शिक्षकले काममा बिताउने समय सुनिश्चित गर्न प्र.अ.लाई जिम्मेवार बनाउने ।	सबै प्र अ	१९	१९	१९	१९	१९	१९		प्रदेश र स्थानीय तहको सहकारी
११	शिक्षण सिकाइमा सुधारका लागि शिक्षकहरूलाई प्रधानाध्यापक प्रति जवाफदेही बनाउने र प्रधानाध्यापकले शिक्षकलाई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको आधारमा बढुवा र अन्य प्रोत्साहनको व्यवस्थापन गर्ने ।	कानूनमा संशोधन गरेर	√	√	√	√	√	√		प्रदेश र स्थानीय तहको सहकारी
१२	प्रत्येक शिक्षकले प्रत्येक शैक्षिक सत्रमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरूको सुधारका लागि कार्यमुलक अनुसन्धान गर्नुपर्ने र त्यस्ता उत्कृष्ट अनुसन्धानलाई नगरपालिकाले प्रकाशन गरी सम्प्रेषण गर्ने ।	सबै शिक्षक	√	√	√	√	√	√	सबै विद्यालय	प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
१३	स्थानीय तहमा शिक्षक पेसागत सहयोग मार्गदर्शन-कार्यविधिको विकास गर्ने ।	कार्यविधि निर्माण	१	१						प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
१४	मार्गदर्शन-कार्यविधिका आधारमा सिकाइका लागि शिक्षकहरूको ई-सञ्जाल-समूह निर्माण गर्ने ।	नगरपालिका	१	१	१	१	१	१		प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
१५	शिक्षकहरूको संस्था शिक्षक महासंघलाई शिक्षकहरूको पेशागत सहयोगको निम्ति जिम्मेवार बनाउने ।	नगरपालिका	√	√	√	√	√	√		शिक्षक महासंघसँग सहकारी
१६	प्रधानाध्यापकबाट नियमित रूपमा शिक्षकको कार्यसम्पादनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने ।	सबै विद्यालय	१९	१९	१९	१९	१९	१९		प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
१७	शिक्षकलाई परामर्श कार्य गर्न, अध्ययन अनुसन्धान, अनुगमन गर्न तथा विज्ञ सेवा प्रदान गर्नका लागि स्थानीय तहमा सेवानिवृत्त दक्ष शिक्षकहरूको विज्ञ टोली गठन गर्ने ।	नगरपालिका	√	√	√	√	√	√		प्रदेश सरकारसँग सहकार्य
१८	सहपाठी कक्षाअवलोकन गर्ने गराउने । (प्रत्येक शिक्षकको प्रत्येक महिनामा कम्तिमा २ ओटा कक्षाअवलोकन र पृष्ठपोषण आदानप्रदान)	सबै विद्यालय	√	√	√	√	√	√		विद्यालय संग सहकार्य

१९	शिक्षकको पेशागत आवश्यकता अनुसार शैक्षिक तालिम केन्द्रहरूमा खटाइ शिक्षकहरूलाई पेशागत विकास तालिम लिन प्रेरित गर्ने र तालिम पश्चात विद्यालयमा आइ सिकाइ आदानप्रदानको संस्कार विकास गर्ने ।	शिक्षक संख्या	२५	२५	२५	२५	२५	२५		प्रदेश र तालिम केन्द्रसँग सहकार्य
२०	स्थानीय तहमा विषयगत शिक्षक समूह निर्माण गरी उक्त समूहलाई सम्बन्धित विषयमा पेशागत दक्षता अभिवृद्धिका लागि उपयोग गर्ने ।	समूह संख्या	६	६	६	६	६	६		शिक्षक समूह संग सहकार्य
२१	स्थानीय पालिकास्तरमा सञ्चालन हुने प्रधानाध्यापक बैठकलाई नियमित र व्यवस्थित गराउनुका साथै हरेक बैठकमा हरेक प्रधानाध्यापकले आफ्नो विद्यालयमा गरेको केही न केही अनुकरणीय कार्य अर्थात असल अभ्यासलाई प्रस्तुतिका लागि अनिवार्य गर्ने ।	विद्यालय	१९	१९	१९	१९	१९	१९		प्रधानाध्यापक संग सहकार्य
२२	विद्यालयहरूले गरेका असल अभ्यासहरूको अवलोकन एवम् सिकाइका लागि अवलोकन भ्रमणको व्यवस्था (पालिका र प्रदेशस्तरमा) गर्ने ।	पटक	२	२	२	२	२	८		विद्यालय संग सहकार्य
२३	सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित सिकाइका लागि अनलाइन+अफलाइन शिक्षक तालिम सञ्चालन गर्ने । (प्रत्येक शिक्षकले प्रत्येक ७ वर्षमा तालिम पाउने)	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	शिक्षक र तालिम केन्द्रसँग सहकार्य
२४	विद्यालय तहमा शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकास गर्न प्रधानाध्यापकलाई जिम्मेवार बनाउनुको साथै शिक्षकको निरन्तर पेसागत विकास कार्यलाई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिसँग आवद्ध गर्ने ।	पद्धति	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	प्रधानाध्यापक संग सहकार्य
२५	विद्यालयलाई प्रविधिका हिसावले स्रोतसम्पन्न बनाउने ।	विद्यालय	१९	१९	१९	१९	१९	१९		विद्यालय संग सहकार्य
२६	शिक्षकलाई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिप्रति जिम्मेवार बनाउने र सोका आधारमा शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्न प्रधानाध्यापकलाई जिम्मेवार बनाउने ।	पद्धति	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	प्रधानाध्यापक संग सहकार्य
२७	विद्यालयमा छुट्टै प्रधानाध्यापक पदको व्यवस्था गरी करारमा नियुक्त गर्ने कानुनी व्यवस्था ।	पद्धति	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	संघ र प्रदेश संग सहकार्य
२८	शिक्षकको बहुवा, सरुवा र प्रोत्साहनलाई पूर्वानुमानयोग्य र वस्तुनिष्ठ बनाइ सोको कार्यान्वयन ।	पद्धति	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	संघ र प्रदेश संग सहकार्य
२९	शिक्षकले शिक्षणमा बिताउने समयका लागि प्रधानाध्यापकलाई जिम्मेवार बनाउने ।	सबै विद्यालय	१९	१९	१९	१९	१९	१९	१९	प्रधानाध्यापक संग सहकार्य

४.३ पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री र मूल्याङ्कन

४.३.१ परिचय

पाठ्यक्रम औपचारिक शिक्षाको बाटो हो। यही बाटोमा मानिसलाई समुन्नति शिखरमा पुऱ्याउने औपचारिक शिक्षारूपि साधन हिड्ने गर्दछ वा शिक्षा हिड्नु पर्दछ। कुनै मुलुक वा प्रदेश वा पालिका वा विद्यालयको शिक्षा कस्तो छ र त्यहाँका बालबालिकाहरूले कुन कक्षा वा तहमा गएर के सिक्नु पर्दछ भन्ने कुरालाई त्यहाँको पाठ्यक्रमले तय गर्दछ। यत्ति मात्र नभइ पाठ्यक्रमले उक्त बाटोमा सिकारुलाई कसरी हिड्न सिकाउने वा हिड्न सहयोग गर्ने भन्ने कुराको समेत पाठ्यक्रमले व्याख्या गर्दछ। पाठ्यक्रमले देखाएको बाटोमा सिकारु हिड्न सकेनसकेको पहिचान गरी हिड्न नसकेको भए वा अर्को कुनै अनपेक्षित बाटोमा हिडेको भएमा सिकारुलाई पाठ्यक्रमले नै तोकेको बाटोमा हिड्न प्रेरित गर्ने काम मूल्याङ्कनले गर्दछ। यसरी पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कनले एउटै सिक्काका दुईपाटा भएर काम गरिरहेका हुन्छन्। अर्को शब्दमा भन्नुपर्दा मूल्याङ्कनको पाटोलाई समेत पाठ्यक्रमले आफूमा समाहित गरेर पाठ्यक्रम अघि बढ्ने गर्दछ।

पाठ्यक्रमको माध्यमबाट प्राप्त हुने शिक्षा अर्थात् ज्ञान, सिप तथा अभिवृत्तिको माध्यमबाट व्यक्तिलाई समाज तथा विश्व परिवेशअनुकूल समायोजन हुन, रोजगारी प्राप्त गर्न, पेसा व्यवसाय छनोट तथा सञ्चालन गर्न र आर्थिक क्रियाकलापमा सरिक हुन सहयोग प्राप्त हुनुपर्छ। यसका साथै पाठ्यक्रम निश्चित मूल्य तथा मान्यतामा विकास गरिएको हुनाले यसले सामाजिक मूल्य मान्यता तथा व्यवहारलाई सान्दर्भिकरणसहित आत्मसात् गर्न; विभेदरहित, समतामूलक र समावेशी दृष्टिकोणअनुरूप व्यवहार गर्न, आफ्नो र अरुको अधिकार र कर्तव्यप्रति सचेत रहन, र सिर्जनात्मक तथा तथ्यपरक ढङ्गबाट सोचन र निर्णय गर्न सहयोग गर्नुपर्छ। यसरी पाठ्यक्रम एउटा शिक्षा प्रणालीलाई मार्गदर्शन गर्ने आधार भएकाले यसको विकास तथा कार्यान्वयन उपयुक्त ढङ्गले हुनुपर्दछ। मानवीय आवश्यकता, सिकारुको रुचि, सामाजिक मूल्य मान्यता र समाज तथा विश्वपरिवेशमा विकास भएका ज्ञान, सिप तथा प्रविधिअनुकूल पाठ्यक्रमलाई एउटा गतिशील र लचिलो प्रक्रियाका रूपमा लिनु आवश्यक छ।

शिक्षा क्षेत्र योजनाको प्रस्तुत खण्डमा नेपालमा विद्यालय तह (बालविकास तथा शिक्षादेखि कक्षा १२ सम्मको) पाठ्यक्रम विकास, कार्यान्वयन तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरिएको छ। पाठ्यक्रम र सन्दर्भ सामग्रीको सवालमा राजापुर नगरपालिकाका प्रयासहरूलाई सन्दर्भ अनुसार जोड्ने काम समेत गरिएको छ। पाठ्यक्रमको सम्बन्धमा गरिएको समीक्षाका आधारमा चुनौति र अवसरहरूको पहिचान गरिएको छ। पहिचान गरिएका चुनौती र अवसरहरूलाई मध्यनजर गरी यस योजना अन्तर्गत राजापुर नगरपालिकामा पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कनलाई अझ सान्दर्भिक बनाउन र यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी यस योजनाका उद्देश्य, रणनीतिहरू, अपेक्षित मुख्य नतिजा, मुख्यमुख्य कार्यक्रम तथा लक्षहरू प्रस्तुत गरिएको छ।

४.३.२ वर्तमान अवस्था

शिक्षाका अधिकांस सरोकारवालाहरू अहिले पनि पाठ्यक्रमतिर भन्दा पनि पाठ्यपुस्तकतिर बढी चासो राखिरहेका हुन्छन्। मिडियाले समेत पाठ्यपुस्तकहरू सम्बन्धित विद्यालयमा पुगे नपुगेको कुरालाई प्रमुख खबर बनाइरहेको हुन्छ। अरुका त कुरै टाढा भयो, कतिपय शिक्षकहरूले समेत पाठ्यक्रमलाई भन्दा पाठ्यपुस्तकलाई प्राथमिकतामा राखी पठनपाठन गरेका तथ्यहरू भेटिन्छन्। यसो हुनुमा पठनपाठन सुरु भएको केही दशक नाघिसकेपछि मात्रै औपचारिक रूपमा हाम्रो मुलुकमा पाठ्यक्रमको जन्म भएको सन्दर्भले भूमिका निर्वाह गरेको हुन सक्छ यसकारण कि शिक्षक, विद्यार्थी र शिक्षाका सरोकारवालाहरूले पाठ्यक्रमलाई भन्दा पनि पहिले पाठ्यपुस्तकलाई देख्ने मौका पाए। नेपालमा वि.सं. २०२८ को राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजनामा सर्वप्रथम विद्यालय तहमा आवश्यक अङ्गहरूसहित पाठ्यक्रमलाई दस्तावेजीकरण गरिएको

थियो भने पाठ्यक्रम विकासका लागि संस्थागत प्रबन्धका रूपमा शिक्षा मन्त्रालयअर्न्तगत पाठ्यक्रम विकास केन्द्र स्थापना भएको थियो। हालको अवस्थामा वि.सं. २०७६ मा नयाँ पाठ्यक्रम प्रारूप तयार भई सोको कार्यान्वयन गर्ने क्रममा विद्यालय तहमा नयाँ पाठ्यक्रम विकास गरी वि.सं. २०७६ देखि कक्षा १ र ११ मा कार्यान्वयन सुरु भई वि.सं. २०८० सम्ममा विद्यालय तहका सबै कक्षाहरू अर्थात् कक्षा १-१२ मा यो पाठ्यक्रम कार्यान्वयन भएको छ।

यसरी कार्यान्वयन हुन गइरहेको पाठ्यक्रममा विद्यालय तहको पाठ्यक्रमलाई सान्दर्भिक तथा प्रभावकारी बनाउन कक्षा १-३ मा अन्तरसम्बन्धित विषयवस्तुलाई एकीकृत गरिएको, व्यवहारकुशल तथा जीवनोपयोगी सिपहरू समावेश हुने गरी सिकाइ क्रियाकलापहरूको तर्जुमा गरिएको छ। पाठ्यभारलाई विस्थापन गरेर पाठ्यघण्टाको व्यवस्था गरिएको छ। आधारभूत तह कक्षा १ देखि कक्षा ८ सम्म स्थानीय कला, संस्कृति, भाषा, इतिहास, परम्परा, सिप तथा ज्ञानमा आधारित स्थानीय पाठ्यक्रम स्थानीय तहले विकास गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने र सबै कक्षाका विषयवस्तुलाई यथासम्भव स्थानीय परिवेश तथा दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गराई व्यावहारिक किसिमले सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। कक्षा १ देखि कक्षा ३ सम्मको मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सिकाइ उपलब्धिमा आधारित गरिएको छ भने कक्षा ४ देखि कक्षा ८ सम्मको मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सैद्धान्तिक परीक्षा र परियोजना कार्यमा आधारित बनाइएको छ। त्यसै गरी यसले सिकाइमा प्रयोग गरिने माध्यम भाषाले सिकाइमा बाधा नपर्ने गरी आवश्यकताअनुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा वा बहुभाषाको प्रयोग गरी सिकाइ सहजीकरण गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ।

पाठ्यक्रममा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई जीवनोपयोगी तथा व्यवहारकुशल सिपका रूपमा एकीकृत गर्नुका साथै सिकाइको माध्यमका रूपमा प्रयोगलाई विस्तार गर्ने र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा सिकाइ सुधारका लागि निरन्तर पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने गरी प्रयोग गर्ने नीति लिएको छ। विद्यालय तह पुरा गरेपछि पेसा, व्यवसाय तथा रोजगारीमा जान चाहनेलाई सहयोग गर्ने र उच्च शिक्षा प्रवेश गर्न चाहनेहरूका लागि तयारी गराउने गरी माध्यमिक तहमा अनिवार्य तथा विभिन्न ऐच्छिक विषयहरू समावेश गरिएको छ भने प्राविधिक धार अध्ययन गर्न सक्ने व्यवस्था पनि गरिएको छ। विद्यालय शिक्षाको समग्र पाठ्यक्रमलाई सक्षमतामा आधारित बनाई विकास तथा कार्यान्वयन गरिएको छ भने विषयवस्तु तथा सिकाइ क्रियाकलापको भार पाठ्यघण्टा (Credit Based) मा निर्धारित गरिएको छ। विद्यार्थी मूल्याङ्कनको नतिजालाई अक्षराङ्कन पद्धतिमा व्याख्या गर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७६ तथा सोअनुरूप विकास गरिएका पाठ्यक्रमका उल्लिखित परिवर्तन तथा सुधारको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि थप तयारी तथा क्षमता विकास आवश्यक छ। यसका लागि शिक्षकको तयारी, क्षमता विकासको अवसर, उत्प्रेरणा तथा जवाफदेहिता ज्यादै महत्वपूर्ण छ भने शिक्षक सहायता प्रणालीको स्थापना, स्थानीयलगायत सबै तहका सरकार तथा पाठ्यक्रम विकास गर्ने निकाय र कार्यान्वयन गर्ने विद्यालय सबैको क्षमता तथा जवाफदेहितामा सुधार आवश्यक छ। विद्यालय तहको कक्षा ९ देखि नै प्राविधिक धारको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको जटिलताको विश्लेषण गरी यस धारको पाठ्यक्रममा सुधार तथा समायोजन गर्नु जरुरी भएको छ। प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको पाठ्यक्रम, शिक्षणसिकाइ तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी व्यवस्थामा सुधारको खाँचो देखिएको छ।

पाठ्यक्रम, शिक्षण सिकाइ र मूल्याङ्कनलाई सँगसँगै हिडाउन अपेक्षाकृत सकिएको छैन। अन्य मुलुकमा सफल भएको निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली हाम्रो मुलुकमा असफल भएको छ। हाल कार्यान्वयन भइरहेको सिकाइ उपलब्धिमा आधारित र परियोजना कार्यमा आधारित मूल्याङ्कन प्रणाली सफल र प्रभावकारी हुनका लागि पनि विद्यालयको कुशल व्यवस्थापन र शिक्षकको समर्पणको आवश्यक पर्दछ। यसतर्फ ध्यान दिन सकिएन भने अहिलेको मूल्याङ्कनको हविगत पनि निरन्तर मूल्याङ्कनको जस्तै नहोला भन्न सकिन्न। सबै कक्षाहरूमा नयाँ पाठ्यक्रम कार्यान्वयन भइसक्दा समेत शिक्षकहरूलाई यस बारेमा अभिमुखीकरण गर्न नसकेको अवस्था छ। निर्माणात्मक मूल्याङ्कन प्रभावकारी हुन नसकिरहेको अवस्था छ।

पूर्वीय दर्शनमा आधारित शिक्षा, मातृभाषा तथा स्थानीय विषय, संस्कृतलगायत शास्त्रीय भाषा शिक्षाका लागि कानुनी तथा नीतिगत आधारहरू तयार भई मौलिक एवम् स्थानीय ज्ञान, सिप तथा प्रविधिको उपयोग तथा निरन्तरताका लागि सरोकारवाला पक्षका साथै स्थानीय तह तथा विद्यालयका लागि अवसरको सुनिश्चितता गरिएको छ । विडम्बना भन्नुपर्छ हालसम्म आइपुग्दा पनि कतिपय पालिकाहरूले यसतर्फ गम्भीर नभएको अवस्था छ । यो समस्या राजापुर नगरपालिकामा पनि केही हदसम्म देखिएको छ । पालिकाले अझैसम्म पनि तोके बमोजिमको पाठ्यघण्टा र विषयवस्तुलाई समेटेर स्थानीय पाठ्यक्रम र सोही अनुसारका पाठ्यपुस्तकहरू प्रकाशन गरी पठनपाठन गर्न नसकेको अवस्था छ । अब भने राजापुर नगरपालिकाले पाठ्यक्रमको आधारमा पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्रीहरू पनि लेखन एवम् प्रकाशन गर्ने कामलाई तिब्रता दिएको छ । कोविड १९ को कारण विद्यालयहरू बन्द भएको अवस्थामा घरमै बसेर अध्ययन गर्नका लागि राजापुर नगरपालिकाले स्वाध्ययन सामग्री प्रकाशन गरेर विद्यार्थीहरूलाई वितरण गरेको अवस्था थियो ।

संघीय सरकारले स्थानीय तहमार्फत् पाठ्यपुस्तक खरिदका लागि विद्यालयलाई रकम उपलब्ध गराई सामुदायिक विद्यालयमा कक्षा १-१० मा अध्ययन गर्ने सबै विद्यार्थीले निःशुल्क रूपमा पाठ्यपुस्तक प्राप्त गर्ने व्यवस्था गरेको छ । विकल्पविहिन र प्रतिस्पर्धाविना तयार हुने यस्ता पुस्तकहरूमा विविध पक्षमा कमजोरी हुन सक्ने सम्भावनालाई नकार्न सकिन्न । विद्यार्थीको हातमा सरकारी पाठ्यपुस्तक आइपुग्दा कागज र छपाइको गुणस्तर निजीको तुलनामा कमजोर देखिएकोले विद्यार्थीहरू निजी प्रकाशनतिर आकर्षित भएको अवस्था छ । यसका लागि पुस्तक डिजायन र मुद्रणमा सुधार आवश्यक देखिन्छ । त्यसैगरी स्पेसिफिकेसन अनुसारको कागज तथा मुद्रणको गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु उत्तिकै आवश्यक छ । अधिकांश संस्थागत र केही सामुदायिक विद्यालयहरूले भने निजी क्षेत्रका प्रकाशकद्वारा प्रकाशित र पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले सन्दर्भ सामग्रीका रूपमा प्रयोग गर्ने प्रयोजनका लागि सूचीकृत पुस्तकमध्येबाट छनोट गरी पाठ्यपुस्तकका रूपमा प्रयोग गरिरहेका छन् । पाठ्यपुस्तक तथा सन्दर्भ सामग्रीहरूको विद्युतीय प्रती तयार गरी पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको वेबसाइटमा राखिएको तथा शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रले निर्माण तथा सञ्चालन गरेको विद्युतीय सिकाइ पोर्टल (e-Learning Portal) मा उक्त सिकाइ सामग्रीहरू राखिएका छन् । माध्यमिक तहको प्राविधिक धारतर्फ पनि विषयगत सिकाइ तथा स्रोत सामग्री विकास गरी वेबसाइटमा राखिएका छन् ।

४.३.३ चुनौति र अवसर

नयाँ पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि शिक्षक तयारी, विकास र विषयगत शिक्षकको व्यवस्था गर्नु, विद्यालयमा आधारित पेसागत सहयोग पद्धति स्थापना र सञ्चालन गर्नु, स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री विकासका लागि स्थानीय तहको क्षमता विकास गर्नु, सबै शिक्षकलाई नयाँ पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्रीको अभिमुखीकरण गर्नु, पाठ्यक्रम विकास तथा परिमार्जनमा सरोकारवालाको अर्थपूर्ण सहभागिताको सुनिश्चितता गर्नु, पाठ्यक्रम विकास तथा अद्यावधिक कार्यलाई अनुसन्धानमा आधारित बनाउनु, पालिका स्तरमा पाठ्यक्रम निर्माण र परिमार्जनका लागि आवश्यक पर्ने संरचनाको स्थापना गर्नु, बालबालिकाको सिकाइलाई माध्यम भाषाका कारण अवरोध नहुने गरी भाषाको छनोट गर्नु, विशेषतः प्रारम्भिक कक्षाहरूमा आवश्यकताअनुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा, बहुभाषा आदिको प्रयोग गर्नु, विद्यालय तहको प्राविधिक धारको पाठ्यक्रममा सुधार, परिमार्जन तथा समायोजन गर्नु, अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूका लागि पाठ्यक्रम तथा सिकाइ सामग्रीमा पर्याप्त विकल्पहरू प्रदान गरी अपाङ्गताको प्रकृतिअनुसार लचकता प्रदान गर्नु, पाठ्यपुस्तकको गुणस्तर सुधार तथा बहुपाठ्यपुस्तक नीतिको कार्यान्वयन गर्नु, मूल्याङ्कनलाई व्यावहारिक र प्रयोजनमूलक बनाउनु आदि पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री तथा विद्यार्थी मूल्याङ्कनका क्षेत्रमा देखिएका प्रमुख चुनौतीहरू हुन् ।

यसका अतिरिक्त शिक्षक निर्देशिकालगायत विद्यार्थीका लागि मुद्रित तथा डिजिटल सन्दर्भ सामग्रीको विकास तथा उपलब्धताको सुनिश्चित गर्नु, मूल्याङ्कन पद्धतिलाई शिक्षणसिकाइसँग जोड्नु, परीक्षा पद्धतिलाई स्मरण र बोध जस्ता सामान्य संज्ञानात्मक पक्षको मात्र लेखाजोखा नगरी उच्च तहको संज्ञान तथा सिप परीक्षण गर्ने गरी कार्यान्वयन र विद्यार्थीको

कार्यसम्पादन स्तरलाई मूल्याङ्कनको नतिजाले स्पष्ट गर्न सक्ने बनाउनु, योग्यता प्रमाणीकरणका लागि तहगत स्तर निर्धारण र समकक्षता प्रदान (राष्ट्रिय योग्यता प्रारूपको कार्यान्वयन) गर्नु, सिकाइ सहजीकरण र मूल्याङ्कनमा सूचना प्रविधिको उपयोग सहितको वैकल्पिक विधिको प्रयोग गर्नु, अनलाइन पद्धतिमा आधारित शिक्षण सिकाइको लागि सीप प्रविधि र पहुँचा विस्तार गर्नु, पाठ्यक्रम विकास, परिमार्जन कार्यान्वयन तथा मूल्याङ्कनमा स्थानीय तह, प्रदेश सरकार तथा विद्यालयको अर्थपूर्ण सहभागिता कायम गरी पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा जवाफदेहिताको सुनिश्चितता गर्नु आदि समेतलाई पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री तथा विद्यार्थी मूल्याङ्कनको क्षेत्रमा देखिएका चुनौतीहरू हुन्।

पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र मूल्याङ्कन प्रणालीमा कण्ठ गर्ने किसिमको संज्ञानात्मक पक्षभन्दा सीप र सिर्जनालाई प्राथमिकता दिने कार्यको आरम्भ हुनु, मूल्याङ्कन प्रणाली क्रमशः विद्यालय र शिक्षकमा आधारित हुँदै जानु, स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिलाई क्रमशः पाठ्यक्रममा समावेश गरी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने नीति र कार्यक्रमहरूको विकास गरिनु, तुलनात्मक रूपमा पहिलेको भन्दा पाठ्यपुस्तक छपाइ, गुणस्तर र डिजाइनमा सुधार हुँदै जानु, पाठ्यपुस्तक प्रकाशनमा भएको एकाधिकार क्रमशः प्रतिस्पर्धात्मक किसिमले बजारमा जानु, पहिले भन्दा अहिलेको शैक्षिक सत्रमा पाठ्यपुस्तकहरू समयमै उपलब्ध हुनु, वेबसाइटहरूमा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भसामग्रीका इकपिहरू पढ्न मिल्ने गरी उपलब्ध हुँदै जानु, प्रारम्भिक कक्षा पढाइ कार्यक्रम अन्तर्गत विद्यालयहरूमा बालबालिकाहरूका निमित्त कक्षाकोठाहरूमा सन्दर्भ सामग्रीहरूसहितका बुककर्नरहरूको व्यवस्था हुनु, राजापुर लगायतका पालिकाहरूले आफ्नै परिवेश अनुकूलको स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिरहेको अवस्था हुनु, कतिपय कक्षाकोठाहरू डिजिटल किसिमबाट सञ्चालन हुँदै जानु जस्ता पक्षहरूलाई पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र मूल्याङ्कन प्रणालीमा देखिएका अवसरहरूको रूपमा लिन सकिन्छ।

४.३.४ उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू

राजापुर नगरपालिकाको प्रस्तुत योजनाले पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री र मूल्याङ्कन उपक्षेत्रको समग्र उद्देश्यको रूपमा पाठ्यक्रमलाई समयसापेक्ष, सान्दर्भिक, गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाई सम्बृद्ध नगरपालिका निर्माणका लागि सक्षम, सृजनशील तथा प्रतिस्पर्धी नागरिक तयार गर्न सहयोग गर्नु रहेको छ भने यससम्बन्धी उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

क्र सं	उद्देश्य	रणनीतिक क्रियाकलापहरू
१	स्थानीय आवश्यकता र विश्वपरिवेशलाई आत्मसात गरी पाठ्यक्रमलाई आवश्यकतामा आधारित (समय सापेक्ष, सान्दर्भिक, गुणस्तरीय र प्रभावकारी) बनाउने।	१) स्थानीय पाठ्यक्रमलाई आवश्यकतामा आधारित (समय सापेक्ष, सान्दर्भिक र गुणस्तरीय) बनाई सम्बृद्ध नगरपालिका बनाउनका लागि सक्षम र राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने नागरिक तयार गर्नको लागि स्थानीय पाठ्यक्रमको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन गरी आवधिक रूपमा परिमार्जन र सुधार गरिनेछ। २) समयको माग संगसंगै विकसित भइरहेको विज्ञान र प्रविधिको परिवर्तनलाई सम्बोधन र तिनीहरूलाई समावेश गरी पाठ्यक्रमको परिवर्तन र परिमार्जन गर्ने कार्यलाई सहज, सरल, छरितो बनाउन संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ।
२	यस नगरपालिकामा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र मूल्याङ्कनको क्षेत्रमा कार्य	१) स्थानीय तहबाट प्रकाशित हुने पाठ्यपुस्तकको गुणस्तर सुधार गर्ने प्रतिस्पर्धात्मक प्रक्रियालाई अवलम्बन गरी पाठ्यपुस्तकको विकास गरिने छ। कागज तथा छपाइको गुणस्तर समेत सुधार गरी बहुवर्षीय प्रयोगको सम्भाव्यता परीक्षण गरिनेछ।

	गर्नका लागि आवश्यक पर्ने उपयुक्त संरचनासहित दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने।	<p>२) स्थानीय आवश्यकतामा आधारित पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीको विकास गरी त्यसलाई प्रयोग र व्यवस्थित गर्न नगरपालिकाले आफ्नो र विद्यालयको सक्षमता, जिम्मेवारी र जवाफदेहिताको विकास गर्नेछ।</p> <p>३) भाषा आयोगको परामर्शमा पालिकास्तरीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानको स्थापना गरी विद्यालय तहको पाठ्यक्रम विकासमा सहयोग पुग्नेगरी भाषिक तथा साहित्यिक लेख्य परम्पराको विकास गर्ने कार्यको आरम्भ गरिनेछ।</p> <p>४) संघीय सरकार र प्रदेश सरकारको सहयोग र सहकार्यका आधारमा स्थानीय पाठ्यक्रम विकास गरी मौजुदा संरचनालाई पुनरावलोकन गरिनेछ।</p>
३	सिकाइलाई सिकारुको दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित हुने गरी विषयवस्तुलाई अन्तर सम्बन्धित हुने गरी सिकाइ क्रियाकलापहरूलाई सञ्चालनमा ल्याउने।	<p>१) वैकल्पिक सिकाइका आधारमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गरी सम्बन्धित स्थानीय तहमा पर्न सक्ने विपद, महामारी र संकटपूर्ण अवस्थामा सिकाइलाई निरन्तरता दिनको लागि सामुदायिक विद्यालयको संरचनामा संरचनागत सुधार, शिक्षकको पेसागत सक्षमता र पर्याप्त सिकाइलाई आवश्यक सामग्री विकास गरी सिकाइ अवसरको अभिवृद्धि गरिनेछ।</p> <p>२) शिक्षण सिकाइलाई दैनिक जीवन र व्यवहारसँग सम्बन्धित हुने गरी तदनुसृतका कक्षा कार्य र परियोजना कार्यहरू मार्फत सहजीकरण गर्नका लागि पालिकाका सम्पूर्ण विद्यालयहरूलाई सक्षम बनाउँदै लगिनेछ।</p>
४	पूर्वीय दर्शन अनुसार मूल्य मान्यता र आदर्शलाई अन्तर सम्बन्धित विषयवस्तुको रूपमा पाठ्यक्रममा समावेश गरी पाठ्यक्रमलाई अनुसन्धानमुखी तरिकाले विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने।	<p>१) पूर्वीय दर्शन, मानव मूल्य र आदर्शमा आधारित समाज निर्माणमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास र प्रयोग गरी सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, धार्मिक र राजनैतिक जस्ता कुराहरूलाई पाठ्यक्रममा समावेश गर्न स्थानीय पाठ्यक्रमलाई समसायिक, सान्दर्भिक र व्यावहारिक बनाउँदै लगिनेछ।</p> <p>२) स्थानीय पाठ्यक्रम, तथा पाठ्यपुस्तक विकास प्रक्रियालाई सहभागितामूलक बनाई स्थानीय सरोकारवाला निकायहरूलाई अपनत्व हुने गरी जवाफदेही बनाउन विद्यालयमा आधारित पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियालाई अवलम्बन गरी परीक्षणका लागि कार्यान्वयनमा लगिनेछ, साथै विकास गरिएका पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीका सम्बन्धमा सम्बन्धित शिक्षक तथा सरोकारवाला निकायलाई प्रभावकारी ढङ्गबाट प्रबोधिकरण गरिनेछ।</p> <p>३) संघीय संरचना अनुसार स्थानीय तहबाट स्थानीय पाठ्यक्रम विकास गरी पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका गर्नका लागि आवश्यक कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ।</p> <p>४) स्थानीय तहबाट निर्माण गरिने पाठ्यक्रम र सन्दर्भ सामग्रीहरू स्थानीय आवश्यकतामा आधारित बनाई निर्माण र कार्यान्वयन गरिनेछ।</p> <p>५) विद्यालयमा सम्पादन गरिने शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापहरू पाठ्यक्रमले निर्धारण गरे बमोजिम हुने गरी सञ्चालन र कार्यान्वयन गरिनेछ।</p>
५	कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइलाई पाठ्यपुस्तकमा मात्र सीमित नगरी पाठ्यक्रमको उद्देश्य पुरा गर्न अन्य उपयुक्त क्रियाकलापहरू	<p>१) परम्परागत पाठ्यपुस्तकमा आधारित शिक्षण सिकाइलाई बालकेन्द्रित, अपाङ्गमैत्री बनाई सूचना र सञ्चार प्रविधिको उचित प्रयोग गर्दै सहभागितामूलक, अन्तरक्रियात्मक, खोजमूलक, समस्या समाधान केन्द्रित विधिको विकास गरिनेछ र शिक्षण सिकाइमा पाठ्यपुस्तकको मात्र निर्भरतालाई न्युनिकरण गर्दै लगिनेछ।</p>

	<p>सञ्चालनका लागि शिक्षकको दक्षता र समर्पण भावमा सुधार गर्ने ।</p>	<p>२) सामुदायिक विद्यालयहरूलाई वैकल्पिक तथा बहुकक्षा शिक्षण सिकाइ अनुरूपका शैक्षिक क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न प्रत्येक सामुदायिक विद्यालयहरूलाई सक्षम बनाउँदै लगिनेछ ।</p> <p>३) पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा रहेका समस्याहरूलाई कार्यान्वयन तहमा नै समाधान गरी शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाईनेछ र सिकारुको सिकाइ उपलब्धीप्रति सम्बन्धित शिक्षकलाई जिम्मेवार र जवाफदेही बनाई विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धीलाई शिक्षकको वृत्तिविकाससँग जोड्दै लगिनेछ ।</p> <p>४) पाठ्यक्रम परिमार्जनका क्रममा परिमार्जित पाठ्यक्रम वा विकसित नयाँ पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि शिक्षकमा हुनुपर्ने र विकास गर्नुपर्ने सक्षमताको यकिन गरी तदनुसार शिक्षकको पेसागत सक्षमतामा विकास गरी पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने व्यवस्था मिलाईनेछ ।</p> <p>५) विद्यार्थीहरूलाई पाठ्यपुस्तकप्रतिको निर्भरतालाई न्यूनिकरण गर्ने क्रममा हप्तामा एक दिनलाई पाठ्यपुस्तकमुक्त शिक्षण सिकाइ दिवसको रूपमा घोषणा गरी तदनुसूपमा क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरी पठनपाठन गरिनेछ ।</p>
६	<p>पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाद्वारा स्थानीय र आधुनिक विश्व परिवेश अनुसार सिकारुमा ज्ञान, सीप, र व्यवहार विकासमा सहजीकरण गर्ने ।</p>	<p>१) शिक्षकका लागि शिक्षक निर्देशिका, स्रोत सामग्री तथा विद्यार्थीका लागि सिकाइ सामग्री, स्वअध्ययन तथा सन्दर्भ सामग्रीहरूको विकास, परिमार्जन तथा समायोजन गरी डिजीटलाइज्ड, अनलाइन सिकाइ पोर्टलमार्फत सर्वसुलभ गराइने छ ।</p> <p>२) पाठ्यक्रम विकास गरी त्यसलाई कार्यान्वयनमा लैजानको लागि सम्बद्ध सरोकारवालाहरू, अभिभावक, शिक्षक, विद्यार्थी, समाजसेवी, शिक्षाप्रमी, बद्धिजीवि, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरू, शिक्षक अभिभावक संघका पदाधिकारीहरू, परम्परागत ज्ञान र सीपका ज्ञाताहरू, अनुसन्धाताहरू आदिको सहभागिता र भूमिकामा बृद्धि गरिने छ ।</p>
७	<p>सिकारुको सिकाइको क्रममा देखिएका समस्याहरूको समाधान गर्नको लागि उपयुक्त शैक्षिक सामग्री र सहजीकरणका साथै आवधिक र स्तरीकृत मूल्याङ्कन पद्धतिको व्यवस्था गर्ने ।</p>	<p>१) शिक्षण सिकाइलाई भन्दा परीक्षालाई बढी महत्व दिने संस्कारलाई केही हदसम्म न्यूनिकरण गरी शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई प्राथमिकतामा राखिनेछ ।</p> <p>२) विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई विश्वसनीय, बैध र बस्तुनिष्ठ बनाइनेछ ।</p> <p>३) बालबालिकाको सिकाइलाई माध्यम भाषाका कारण अवरोध नहुने गरी माध्यम भाषा छनोट गरिने छ , यसका लागि विशेष गरी प्रारम्भिक कक्षाहरूमा सिकाइ सहजीकरणका लागि आवश्यकता अनुसार स्थानीय भाषाको प्रयोग हुने गरी व्यवस्था मिलाइने छ ।</p> <p>४) संघीय र प्रदेश सरकारको सहयोगमा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको शैक्षिक पहुँच बढाउनका लागि सिकाइ सामग्रीलाई ब्रेललिपिको व्यवस्था गर्ने र श्रव्यदृश्यमा आधारित सांकेतिक भाषाका शैक्षिक सामग्रीको विकास र प्रयोगलाई कार्यान्वयनमा ल्याउनको लागि उच्च प्राथमिकतामा राखिने छ ।</p> <p>५) प्रत्येक सामुदायिक विद्यालयमा एक एक सूचना सञ्चार तथा प्रविधि ल्याब र सिकाइ सामग्रीयुक्त पुस्तकालय स्थापना गरी शिक्षक तथा सिकारुलाई प्रविधिको प्रयोग, थप ज्ञान, सिप विस्तारको अवसरमा बृद्धि तथा खोजमूलक शिक्षणसिकाइको प्रयोग गर्ने वातावरण सुनिश्चित गर्न योगदान गरिनेछ ।</p>

४.३.५ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि (Outcomes)

विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रमलाई सान्दर्भिक तथा मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी भई दैनिक जीवनका लागि आवश्यक आधारभूत सक्षमतासहित सृजनशील, सकारात्मक सोच भएको, निरन्तर सिकाइप्रति प्रतिबद्ध र रोजगारउन्मुख नागरिक तयार गर्न सहयोग भएको हुने।

ख) नतिजा(Results)

- १) राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ अनुसार प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षादेखि कक्षा १२ सम्मको पाठ्यक्रम विकास भइ प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन भएको हुने।
- २) कक्षा १-८ सम्म सबै विद्यालयमा सम्बन्धित स्थानीय तहले विकास वा समायोजन गरेअनुसार स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन भएको हुने।
- ३) प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षादेखि आधारभूत तहसम्म विशेषत कक्षा १-३ मा आवश्यकतानुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा वा बहुभाषाको प्रयोग गरी सिकाइ सहजीकरण भएको हुने।
- ४) बहुपाठ्यपुस्तक प्रयोग हुने र पाठ्यपुस्तकको गुणस्तरमा सुधार गर्न आवश्यक योगदान भएको हुने।
- ५) कक्षाकोठा सिकाइको अभिन्न अङ्गका रूपमा सिकाइ सुधारको माध्यमका रूपमा मूल्याङ्कनको प्रयोग हुनका साथै विभिन्न तहमा सञ्चालन गरिने सार्वजनिक परीक्षाले विद्यार्थीको क्षमताको सही व्याख्या गरेको हुने।
- ६) पाठ्यसामग्रीहरू अपाङ्ग मैत्री तथा सामाजिक, सांस्कृतिक तथा भौगोलिक विविधता सापेक्ष भएको हुने।
- ७) सिकाइ क्रियाकलाप बालमैत्री, स्थानीय सन्दर्भ सापेक्ष, सान्दर्भिक तथा प्रभावकारी भएको हुने।
- ८) पाठ्यक्रम कार्यान्वयनका लागि नतिजा अर्थात् विद्यार्थीको सिकाइमा आधारित उत्तरदायित्व बहन भएको हुने।
- ९) नगरपालिकास्तरको पाठ्यक्रम निर्माण एवम् परिमार्जन र पाठ्यपुस्तकको विकास र प्रकाशनका लागि उपयुक्त संरचनाको स्थापना भएको हुने।
- १०) सङ्घ र प्रदेश सरकारको समन्वय र सहकार्यमा राजापुर नगरपालिकाले निर्माण गर्ने स्थानीय पाठ्यक्रम र सन्दर्भ सामग्रीहरू स्थानीय आवश्यकता, मूल्यनिष्ठ समाज एवम् मानवता र पूर्वीय दर्शनमा आधारित भएको हुने।

RAJAPUR EDUCATION PLAN

ग) प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष (Major activities and target)

तालिका ४.३.: पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (पहिलो ५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवार निकाय
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	शिक्षक निर्देशिका विकास, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री अभिमुखीकरण आदि गरी राष्ट्रिय एवम् स्थानीय पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन।	कक्षा/ विषय	√	√	√	√	√			सङ्घको नेतृत्व र प्रदेश एवम् स्थानीय सरकारको सहयोग।
२	विद्यार्थी मूल्याङ्कनका लागि विकास गरिएका मापदण्ड (आन्तरिक, प्रयोगात्मक, बाह्य) हरूको प्रबोधिकरण र कार्यान्वयन।	कक्षा/ विषय	√	√	√	√	√	√		सङ्घको नेतृत्व र प्रदेश एवम् स्थानीय सरकारको सहयोग।
३	प्राविधिक धारतर्फका पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री अन्तरगत समस्या तथा विकल्प पहिचान र संरचना तयारी, पाठ्यक्रम समायोजन, परिमार्जन तथा विकास पाठ्यसामग्री समायोजन, परिमार्जन तथा विकास प्रयोगात्मक कार्यविधि विकास र पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री प्रबोधिकरण।	विषय क्षेत्र र पटक	१ √	√	√					सङ्घीय सरकारको नेतृत्व र प्रदेश एवम् स्थानीय सरकारको सहयोग।
४	निर्देशिका, कार्यविधि तथा मार्गदर्शन विकास तथा परिमार्जन तथा एकीकरण	पटक	१	१	१	१	१	५		सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको समन्वय र सहकार्यमा
५	विभिन्न विषयमा विद्यार्थीका लागि नमूना डिजिटल अन्तरक्रियात्मक सामग्री विकास गरी सम्पूर्ण सामग्रीलाई डिजिटलाइज गरी केन्द्रको इ-पुस्तकालयमा व्यवस्थित गरी सार्वजनिक पहुँच हुने गरी राख्ने।	पद्धति कक्षा विषय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			दृष्टिविहिन तथा श्रवण क्षमताविहिनले समेत प्रयोग गर्न सक्ने गरी सङ्घको नेतृत्वमा निर्माण

	पटक										
६	पाठ्यपुस्तक										
	—बहुपाठ्यपुस्तक नीति कार्यान्वयन (गुणस्तर सुनिश्चि गर्ने, मूल्याङ्कन तथा छनोट) एवम् निःशुल्क पाठ्यपुस्तक उपलब्ध गराउने	कक्षा/ विषय	१-१ ०	१-१ ०	१-१ ०	१-१ ०	१-१ ०				सङ्घीय सरकारको नेतृत्व र प्रदेश एवम् स्थानीय सरकारको सहयोग ।
	—पाठ्यपुस्तकको बहुबर्षे प्रयोगको परीक्षण	कक्षा/ विषय	तयारी	तयारी	परीक्षण	परीक्षण					
—विभिन्न किसिमका अपाङ्गता भएकाहरूका लागि अनुकूल पाठ्यपुस्तक/पाठ्यसामग्री विकास तथा निःशुल्क उपलब्ध गराउने	कक्षा/विषय सङ्ख्या	१ देखि ३	४ देखि ५	६ देखि ८	९ र १०	११ र १२					
७	पाठ्यक्रम मूल्याङ्कन										
	— अनुसन्धान तथा मूल्याङ्कन	तह/कक्षा				१	१				सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको समन्वय र सहकार्यमा
	— सुधार	कक्षा/ विषय					अधार भूत	माध्यमिक			
—विद्यालयमा आधारित पाठ्यक्रम विकास परीक्षण	विषय				कक्षा १	कक्षा २	कक्षा ३				
८	स्थानीय पाठ्यक्रम										
	— स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास, समायोजन तथा कार्यान्वयन	कक्षा/विषय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर				नगरपालिकाले सम्पादन गर्ने
९	संस्थागत प्रबन्ध र क्षमता विकास										
	—स्थानीय सरकार तहमा पाठ्यक्रमको विकास, कार्यान्वयन, परीक्षा तथा मूल्याङ्कन,	पटक	१	१							सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको समन्वय र सहकार्यका

	अनुगमनलगायतका प्राविधिक सहयोगका लागि स्थानीय विज्ञ सम्मिलित प्राविधिक संयन्त्रको व्यवस्था									आधारमा नगरपालिकाले सम्पादन गर्ने
	—नयाँ पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षक तालिम तथा सहायता प्रणालीमार्फत् शिक्षकको क्षमता विकास	पटक	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			तीनै सरकारको सहकार्यमा
१०	आधारभूत तथा माध्यमिक तहका सार्वजनिक परीक्षा प्रणाली सुधारका लागि क्षमता विकास गर्ने	स्थानीय तह	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह
११	नगरपालिका स्तरमा पाठ्यक्रम निर्माण एवम् परिमार्जन र पाठ्यपुस्तकको विकास र प्रकाशनका लागि उपयुक्त संरचनाको स्थापना हुने ।	स्थापना	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			सङ्घ र प्रदेशसँगको सहकार्यमा नगरपालिकाले सम्पादन गर्ने
१२	स्थानीय तहले निर्माण गर्ने पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक स्थानीय आवश्यकता, मूल्यनिष्ठ समाज एवम् मानवता र पूर्वीय दर्शनमा आधारित हुने	लेखन र प्रकाशन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			सङ्घ र प्रदेशसँगको सहकार्यका आधारमा नगरपालिकाले सम्पादन गर्ने
१३	स्थानीय तहबाट स्थानीय आवश्यकता अनुसार मातृभाषा लगायत अन्य भाषाका पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्री सम्पादन प्रकाशन र वितरण सम्बन्धी कार्य गरिने ।	लेखन र प्रकाशन	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर			सङ्घ र प्रदेशसँगको सहकार्यका आधारमा नगरपालिकाले सम्पादन एवम् प्रकाशन गर्ने ।

४.४. शैक्षिक सुशासन र गुणस्तर व्यवस्थापन

४.४.१ परिचय

आधुनिक राज्य व्यवस्थामा सुशासन र जनशक्ति व्यवस्थापनको सवाल एक महत्वपूर्ण सवाल हो। त्यसैले पनि भन्ने गरिन्छ – ‘सुशासन राज्यप्रणालीमा प्राणी जगतलाई नभइ नहुने वायू जस्तै हो जसको उपस्थितिको बारेमा खासै चासो राखिदैन तथापि यसको अनुपस्थितिले भने जीवनमा ठूलो फरक पर्दछ।’ सुशासनको बारेमा हाम्रो मुलुकमा पनि बेलाबेलामा चर्चा भइरहन्छ। सुशासनको खम्बाको रूपमा रहेका कानूनी शासन, सहभागिता, पारदर्शिता, उत्तरदायित्व र जवाफदेहिता, समता र समावेशिता, प्रभावकारिता र मितव्ययिताजस्ता कुराहरूको पालना भएन र धज्जी उडाउने काम शासकबाट भयो भन्ने कुराहरूको बारेमा बेलाबेलामा चर्चापरिचर्चा हुनु हाम्रो मुलुक र हाम्रो प्रदेशमा नौलो मानिदैन। शिक्षा क्षेत्रमा यसको बहस झनै चर्को रूपमा उठ्ने गरेको छ।

सामान्यतया गुणस्तर भन्नाले उपभोक्तालाई बस्तु वा सेवाबाट प्राप्त हुने सन्तुष्टी हो। उपभोक्तालाई प्राप्त हुने सन्तुष्टीको स्तर जति उच्च हुन्छ बस्तु वा सेवा त्यति धेरै गुणस्तरीय भन्ने बुझिन्छ। शिक्षामा गुणस्तर भन्नाले पहिलो कुरा, परिवार र समुदायबाट सहयोग र प्रोत्साहन प्राप्त स्वस्थ र सिकाइका लागि उत्प्रेरक सिकारू, दोश्रो कुरा, सिकाइका लागि स्वस्थ, सुरक्षित, लैङ्गिक समतामूलक र उपयुक्त स्रोतसाधन र सुविधायुक्त वातावरण, तेश्रो कुरा, साक्षरता, जीवनोपयोगी सीप र ज्ञान लगायत लैङ्गिकता, स्वास्थ्य, पोषण, सडकक्रामक रोगहरूबाट बचावट गर्नका लागि सान्दर्भिक हुने पाठ्यक्रम, विषयवस्तु र शैक्षिक सामग्री, चौथो कुरा, सिकाइ सहजीकरणमा प्रवर्धन र विभेदको न्यूनीकरणलाई सहयोग पुग्ने गरी उपयुक्त कक्षाकोठा, विद्यालय र मूल्याङ्कन प्रणालीमा आधारित तालिमप्राप्त र दक्ष शिक्षकबाट सहजीकरण गरिएको बालकेन्द्रित शिक्षण प्रणाली र पाँचौं कुरा, शिक्षाका राष्ट्रिय लक्ष र समाजमा सकारात्मक सहभागिताको परिपूर्ति हुने गरी ज्ञान, सीप र अभिवृत्ति भएका नागरिकहरूको उत्पादन आदि पर्दछन् (UNICEF, June, 2000)।

शिक्षामा गुणस्तरलाई व्यक्ति, परिवार, समाज र राष्ट्रको दृष्टिकोणबाट पनि विश्लेषण गर्न सकिन्छ। दृष्टान्त दिएर भन्नुपर्दा राष्ट्रका लागि गुणस्तरीय शिक्षा अन्तर्गत विद्यार्थीको राम्रो राष्ट्रिय शैक्षिक उपलब्धि, विश्वव्यापी प्रतिस्पर्धी नागरिकको उत्पादन, विकासलाई सहयोग गर्ने, राष्ट्रियता प्रवर्धन गर्ने र राष्ट्रको विकासका लागि आवश्यक जनशक्ति परिपूर्ति गर्ने जस्ता पक्षहरू पर्दछन्। समाजका निम्ति गुणस्तरीय शिक्षा अन्तर्गत सहिष्णुता, सामुदायिक सद्भाव, नैतिकवान, शिष्ट, संस्कृतिको प्रवर्धन गर्ने, सकारात्मक सोच भएको आदि जस्ता पक्षहरू पर्दछन्। परिवारका लागि गुणस्तरीय शिक्षा अन्तर्गत रोजगारमूलक, परम्पराको संरक्षण र पालना गर्ने तथा आर्थिक उपार्जन गर्ने आदि जस्ता कुराहरू पर्दछन्। त्यसैगरी व्यक्तिका लागि गुणस्तरीय शिक्षा अन्तर्गत रोजगारी, स्वतन्त्र जीवन यापन र समुन्नत चेतना जस्ता कुराहरू गुणस्तरीय शिक्षा अन्तर्गत पर्दछन्।

हाम्रो देश, प्रदेश र स्थानीय सन्दर्भमा कुरा गर्नुपर्दा, गुणस्तरीय शिक्षाका बारेमा चर्चा भएका र सरोकारवालाहरूले बुझेको अर्थ र परिभाषाबाट सन्तुष्ट हुने ठाउँ देखिदैन। कतिपय सरोकारवालाहरूले अंग्रेजी माध्यममा पढ्ने, अङ्ग्रेजी बोल्ने, परीक्षामा राम्रो ग्रेड ल्याउने, व्यवहारमा भन्दा पनि पठनपाठन र सैद्धान्तिक पक्षमा सफल, बैदेशिक रोजगारका लागि बाञ्छनीय जस्ता कुराहरू गुणस्तरीय शिक्षाका लागि प्राथमिकतामा परेको देखिन्छ। कतिपयमा गुणस्तरीय शिक्षा कामदार हुनका लागि भन्दा पनि बसेर खानका लागि भन्ने सोचले घर गरेको अवस्थालाई पनि नकार्न नसकिने स्थिति छ।

शिक्षामा सुशासन र गुणस्तर व्यवस्थापन एउटै सिक्काका दुईटा पाटा जस्तै अन्तरसम्बन्धित विषयहरू हुन। एउटाको उपस्थिति भएको ठाउँमा अर्कोको उपस्थिति पनि अनिवार्य देखिन्छ। अर्थात् जहाँ सुशासन हुन्छ त्यहाँ गुणस्तर पनि हुन्छ। त्यसैगरी जहाँ गुणस्तर हुन्छ त्यहाँ सुशासन पनि हुन्छ। यसको विपरीत जहाँ सुशासन हुँदैन त्यहाँ गुणस्तरका कुरा गर्नु पनि हास्यास्पद हुन्छ र गुणस्तर नभएको ठाउँमा सुशासनको अवस्था कमजोर हुनु पनि अन्यथा नभइ स्वभाविक मानिन्छ। हाम्रो मुलुकको शिक्षामा सुशासन र गुणस्तर सडकटमा परेका कुराहरू धेरै पहिले देखि उठिरहेका छन्। सुशासन र गुणस्तरलाई उच्च बनाउनका लागि विभिन्न समयमा विभिन्न प्रयासहरू पनि हुँदै आएका छन् तथापि प्रयासहरू त्यति सफल भएको देखिदैन जति हुनु पर्थ्यो। प्रस्तुत योजनाको यस

खण्डमा सुशासन र शैक्षिक गुणस्तरको वर्तमान अवस्थाको विश्लेषण गर्दै यससँग सम्बन्धित चुनौति र अवसरहरू योजनाले निर्धारण गरेका उद्देश्य र रणनीतिहरू योजनाका अपेक्षित उपलब्धि र लक्षित क्रियाकलापहरूलाई सिलसिलेवार किसिमबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.४.२ वर्तमान अवस्था

विगत लामो समयसम्म सरकार र शैक्षिक कार्यक्रमहरूको प्राथमिकता शिक्षामा सबैको पहुँच हुनु पर्ने विषयले पाएको अवस्था हो । अबका सरकार र कार्यक्रमहरूले भने पहुँचका साथसाथै गुणस्तर र समावेशितालाई समेत प्राथमिकतामा राखेको अवस्था छ । शिक्षालाई व्यावहारिक, रोजगारमूलक, वैज्ञानिक, जीवनोपयोगी, सान्दर्भिक, प्रतिष्पर्धी आदि जे बनाउने भनेपनि त्यो भनेको गुणस्तरीय शिक्षा हो भन्ने कुरामा कसैलाई द्विविधा छैन । अवको सरकार र सरकारका योजना, नीति र कार्यक्रमहरूले यिनै शब्दावलीहरूको प्रयोग गर्दै शिक्षालाई सम्बोधन गरेको अवस्था छ ।

विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजनाले शिक्षाको गुणस्तरलाई सम्बोधन गर्दै सिकाइको वातावरण, पाठ्यक्रम, शिक्षण सिकाइको सामग्री (पाठ्यपुस्तक लगायत), विधि, मूल्याङ्कन तथा परीक्षाको सान्दर्भिकता तथा गुणस्तरीयतामा अभिवृद्धि गराइ विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार सुनिश्चित गर्नु पर्ने कुरामा जोड दिएको छ । राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले सबै तहको शिक्षालाई प्रतिष्पर्धी, प्रविधिमैत्री, रोजगारमूलक र उत्पादनमूखी बनाइ देशको आवश्यकता अनुरूपको मानव संसाधन विकास गर्ने लक्ष्य राखेको छ । शिक्षालाई गुणस्तरीय बनाउनका लागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कनमा समेत परिमार्जन गरेको छ । अवको शिक्षण सिकाइ र मूल्याङ्कनका क्रियाकलापहरूले शिक्षाको संज्ञानात्मक पक्षको मात्र लेखाजोखा नगरी उसको सीप, व्यवहार र अभिवृत्तिको समेत मूल्याङ्कन गर्ने गरी हरेक विषयमा पच्चीस प्रतिशत भार आन्तरिक मूल्याङ्कनका लागि व्यवस्था गरेको छ ।

राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले मूल्याङ्कनलाई कक्षाकोठाको सिकाइमा आधारित बनाउनका लागि मूल्याङ्कनको केही अधिकार विषयगत शिक्षकलाई प्रदान गरिएको छ भने निर्णयात्मक मूल्याङ्कनका लागि समेत निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई आधार मान्ने गरी पाठ्यक्रमको विकास गरिएको छ । यसका साथै शिक्षालाई जीवनोपयोगी र व्यावहारिक बनाउने सवालमा निरन्तर मूल्याङ्कनको पद्धति पनि अवधारणागत हिसावले प्रभावकारी पद्धति हो जसले आधारभूत तहका प्रारम्भिक कक्षाहरूमा लागू गरिएको छ । यसका साथै स्थानीय आवश्यकता अनुसारको पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नका लागि स्थानीय तहलाई अधिकार दिएको अवस्था छ । माध्यमिक तहमा प्राविधिक धारको पठनपाठन गरी शिक्षालाई उत्पादन र रोजगारमुखी बनाउने प्रयास गरिएको छ । उल्लिखित सन्दर्भहरूले शिक्षालाई गुणस्तरीय बनाउने सवालमा टेवा पुगेको देखिन्छ ।

योजना, नीति र कानूनहरूमा शिक्षाको गुणस्तरलाई विशेष सम्बोधन गरेको अवस्था भएपनि सरकारका कार्यक्रमहरूमा भने शिक्षा अझै पनि प्राथमिकतामा नपरेको अवस्था छ । शिक्षामा बिनियोजित बजेट ७० प्रतिशत हाराहारीको बजेट शिक्षकको तलव भत्ताको निमित्त खर्च हुने गर्दछ भने शिक्षकको तलवभत्ता र सुविधालाई समेत आकर्षक बनाउन सकिएको छैन । शिक्षाको गुणस्तरको धेरै प्रतिशत शिक्षकको दक्षता र पेशाप्रतिको समर्पणमा निर्भर रहने गर्दछ जब कि यो पक्षलाई प्रभावकारी रूपमा सम्बोधन गर्न सकिएको छैन । कतिपय विद्यालयहरू शिक्षक दरबन्दी विना नै चलिरहेका छन् । दुई दशकभन्दा बढि समयको अन्तरालमा पनि शिक्षकहरूको दरबन्दीमा बढोत्तरी गर्ने काम भएको छैन । कुनै बेला कुल बजेटको सत्र प्रतिशत बजेट शिक्षामा बिनियोजित हुने गरेकोमा हालका वर्षहरूमा आएर दश प्रतिशतको वरिपरि विनियोजन हुने गरेको अवस्था छ । मुलुकमा संविधानको भावनालाई समेट्ने गरी लामो समयसम्म शिक्षा ऐन निर्माण हुन नसक्नुले पनि शिक्षामा गुणस्तरको बाटोमा अघि बढ्न असहज भएको अवस्था छ ।

शिक्षाका संरचनाहरू पनि व्यवस्थित र आवश्यकता अनुसारका हुन सकिरहेका छैनन् । संस्थागत संरचनाका चुरो कुरो भनेको नीति नियम र कानूनको निर्माण गर्नु हो । त्यो काम हुन सकेको छैन । संविधानको मर्म अनुरूप शिक्षा, शिक्षक र निजामति सेवाका कानूनहरू निर्माण हुन नसकिरहेको अवस्था छ । यसकारण पनि कतिपय प्रदेश र स्थानीय तहहरूले जागरुकता देखाएर बनाएका ऐन कानून पनि कामयावी हुन नसकिरहेको अवस्था छ । शिक्षा क्षेत्र र विद्यालयको अनुगमन, कक्षाकोठामा हुने क्रियाकलापहरूको अवलोकन

र पृष्ठपोषणका लागि अहिले जिम्मेवार पदाधिकारी कोही पनि नभएको अवस्था छ । स्रोतकेन्द्र लगायत पहिलेका कतिपय संरचनाहरू खारेज गरिएको अवस्था छ भने नयाँ संरचना निर्माण हुन नसकिरहेको अवस्था छ । बौद्धिक पलायन बढ्दो क्रममा रहेको छ । अध्ययन गर्न नाममा राजधानी र सहरतिर लागेपछि फेरि फर्केर आफ्नो थात्थलोतिर आउनेहरू विरलै छन् । कोही राजधानीतिर लाग्छन् भने कोही विदेशतिर । त्यस्तो जनशक्तिलाई आकर्षण गर्नका लागि सरकारहरूले शिक्षा लगायत मुलुकको समग्र अवस्थामा सुशासन र गुणस्तरको प्रत्याभूति जति दिन सक्नु पर्थ्यो त्यति दिन नसकिरहेको अवस्था छ ।

उल्लिखित विश्लेषणबाट बोध हुन्छ कि नेपालमा शिक्षाको क्षेत्रमा सुशासन र गुणस्तर व्यवस्थापनको पाटो अपेक्षाकृत प्रभावकारी हुन नसकिरहेको अवस्था छ । यी दुबै पक्ष प्रभावकारी नहुनुमा यसलाई परिचालन गर्ने मानिस वा जनशक्ति पनि सक्षम र इमान्दार भएनन् कि भन्ने कुरा पनि त्यत्तिकै जल्दोबल्दो किसिमबाट उठिरहेको छ । काम गर्ने मानिसहरू किन सक्षम र इमान्दार हुन सकेनन् त भन्ने कुरालाई सिंहावलोकन गरेर विश्लेषण गर्नु पर्ने भएको छ । कतै इमान्दारीपूर्वक काम गर्नेहरू होर्छोअर्घेलोमा परेका छन् भने कतै काम नगर्नेहरू सम्मान र प्रशंशाको पगरी पाउनेमा परेका छन् । कतै काम गर्नका लागि जनशक्तिको अभाव छ भने कतै जनशक्तिले काम नपाएर घाम तापेर बसेको अवस्था छ । कतै सुविधाको उपभोग गर्न पनि भ्याइनभ्याइ छ भने कतै सुविधाको नाममा तोकिएको तलवभत्ता पनि समयमा पाउन नसकेको अवस्था छ । एउटै ऐन कानूनबाट प्रवेश गरेकाहरूको बीचमा समेत विभेद छ । प्रभावकारी कानूनको अभावमा कतिपय सुशासन र गुणस्तर व्यवस्थापन सँगसँगै जनशक्ति व्यवस्थापनका पाटो समेत बिलखबन्दमा परेको देखिन्छ ।

शिक्षण संस्थाहरूमा कतिपय स्वअभिप्रेरित जनशक्तिले अनुकरणीय काम गरेको अवस्था छ । दृष्टान्तको रूपमा कतिपय सामुदायिक विद्यालयहरूमा प्रधानाध्यापक र तिनीहरूको टिमले विद्यालयलाई आकर्षणको केन्द्र बनाउन सफल भएका सन्दर्भहरूलाई लिन सकिन्छ । हाम्रा कतिपय विद्यालयहरू भने मर्नु र बाँच्नुको अवस्थामा छन् । कतै शिक्षकहरू धेरै छन् विद्यार्थीहरू छैनन् । कतै विद्यार्थीहरू धेरै छन् शिक्षकहरू छैनन् । सरकारले शिक्षकहरूलाई अपायक हुने गरी शिक्षक दरबन्दीको कटौति र पुनर्वितरण गर्न नसकेको अवस्था छ । शिक्षकहरूलाई माया पनि गर्न नसकेको अवस्था छ र उनीहरूमाथि शासन पनि गर्न नसकेको अवस्था छ । कतिपय शिक्षकहरू वर्षौंदेखि घरदेखि टाढा काम गरेको अवस्था छ भने कतिपयले घरै नछोडे एउटै विद्यालयबाट निवृत्त भएको अवस्था छ ।

४.४.३ चुनौति र अवसर

शैक्षिक सुशासन र गुणस्तर व्यवस्थापनमा मुलुकमा थुप्रै चुनौतिहरू छन् जसमध्ये समयमा शिक्षा ऐन र कानूनहरू निर्माण गरेर कार्यान्वयन गर्नु, शिक्षालयहरूमा आवश्यकता अनुसारको शिक्षक दरबन्दी पदपूर्ति गर्नु, शिक्षामा अब्बल क्षमताको उम्मेदवारहरूलाई प्रवेश गराउनु, जनशक्ति व्यवस्थापनको सवालमा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको कामलाई विश्वसनीय र निष्पक्ष बनाउनु, शिक्षालयका कर्मचारी र अध्यापकलाई तोकिएको जिम्मेवारी प्रति जिम्मेवार बनाउनु, कामको आधारमा दण्ड र पुरष्कारको व्यवस्थापन गर्नु, उपयुक्त स्थानमा उपयुक्त व्यक्तिको व्यवस्थापन गर्नु, शिक्षालयहरूको नियमनकारी भूमिकालाई प्रभावकारी बनाउनु, शिक्षालयहरूलाई राजनीतिक हस्तक्षेपबाट मुक्त गर्नु, बालविकासका सहयोगी कार्यकर्ता र विद्यालय कर्मचारीलाई कानूनले तोकेको न्यूनतम पारिश्रमिक उपलब्ध गराउनु, शिक्षामा पर्याप्त लगानीको सुनिश्चितता गर्नु आदि प्रमुख रूपमा रहेका छन् । मुलुकमा बल्लिझएका यिनै चुनौतिहरूका कारण राजापुर नगरपालिकासमेत उल्लिखित चुनौतिहरूबाट अछुतो हुन नसकिरहेको अवस्था छ ।

शैक्षिक सुशासन र गुणस्तर व्यवस्थापनका सवालमा केही अवसरहरू पनि देखिएका छन् जसमध्ये शिक्षाको तहगत व्यवस्थापन गर्न साविकको ऐनकानूनको आधारमा काम भइरहेको, स्थानीय तहदेखि संघीय मन्त्रालय तथा विद्यालय देखि विश्वविद्यालयसम्मका सङ्गठन र संरचना एवम् जनशक्तिको व्यवस्थापन तथा कामको बाँडफाँडसमेत भइ सेवाप्रवाह भइरहेको, निजी तथा सहकारी र गैरसरकारी क्षेत्रको पनि शिक्षामा महत्वपूर्ण योगदान रहेको, विभिन्न निकायहरूका प्रतिबेदन मार्फत शिक्षा क्षेत्रको सुशासनलाई अभिवृद्धि गर्नु पर्ने आवश्यकतालाई औल्याउने काम भएको, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले सुशासन र गुणस्तरका सवालमा विभिन्न मापदण्ड निर्धारण गर्ने गरी नीति निर्धारण गरेको, कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली, कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन प्रणाली, योग्यतामा आधारित जनशक्ति छनौट प्रणाली आदि प्रमुख रूपमा रहेका छन् ।

यसका अतिरिक्त राजापुर नगरपालिकामा भएका शिक्षाका अवसरहरूको कुरा गर्नु पर्दा शिक्षा क्षेत्रमा नगरपालिकाले लगानीको अनुपात बढाउदै लिएको, सम्बन्धित तहका स्थायी शिक्षकहरूलाई प्रधानाध्यापकमा नियुक्त गरी कामकाजमा लगाएको, अधिकार र जिम्मेवारीका आधारमा प्रधानाध्यापक लगायत शिक्षकहरूसँग समयसमयमा अन्तरक्रिया र छलफल गरेको, स्थानीय कला संस्कृति र सम्पदाको सम्बर्धनका लागि स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिरहेको, बजेट र कार्यक्रमलाई पारदर्शी किसिमबाट कार्यान्वयन गरिरहेको आदिलाई शिक्षामा सुशासन र गुणस्तर प्रवर्धन गर्नका लागि नगरपालिकाले विकास गरेका अवसरहरूको रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.४.४ उद्देश्य र रणनीतिहरू

राजापुर नगरपालिकाको प्रस्तुत योजनाको यस उपक्षेत्रको समग्र उद्देश्य शिक्षामा सुशासन र गुणस्तर व्यवस्थापन मार्फत नागरिक समाजलाई समतामूलक र समावेशी किसिमबाट शैक्षिक व्यवस्थापनमा समान किसिमले जिम्मेवार बनाउदै नगरपालिकाको शैक्षिक पद्धतिलाई सबैका निम्ति पारदर्शी, विश्वसनीय र मितव्ययी बनाउनु रहेकामा यस अन्तर्गतका उद्देश्य र रणनीति निम्नानुसार रहेका छन् :

क्र सं	उद्देश्य	रणनीति
१	सबै प्रकारका सिकाहरूको गुणस्तरीय शिक्षामा सहज पहुँच र सोको व्यवस्थापनका लागि आवश्यक कानून र संस्थागत संरचनाको स्थापना गर्न योगदान गर्नु ।	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षालयहरूले सम्पादन गर्ने कामलाई सार्वजनिक सुनुवाइ, वेभसाइट, डिजिटल बोर्ड, नोटिस बोर्ड, गुनासो एवम् सुझाव पेटिका, नियमित अन्तरक्रिया एवम् सम्वाद मार्फत सार्वजनिक गरिनेछ । विभिन्न कारणले शिक्षामा पछि परेका एवम् गरिवीको रेखामुनि रहेका परिवारका बालबालिकाहरूको माध्यमिक तहसम्मको शिक्षालाई निशुल्क गर्न लगायत विद्यार्थीलाई निशुल्क किसिमले उपलब्ध गराउने पाठ्यपुस्तक र छात्रवृत्ति आदिको भुक्तानी गर्न एकद्वार एवम् भौचर प्रणालीलाई कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । प्रत्येक वडामा अनिवार्य रूपमा कम्तिमा एक माध्यमिक विद्यालय हुने गरी विद्यालयहरूको स्थापना गरिनेछ ।
२	शिक्षा क्षेत्रलाई तुलनात्मक रूपले आकर्षक र सम्मानित बनाउनु ।	<ul style="list-style-type: none"> विश्वविद्यालय लगायत नगरपालिकाका सर्वोत्कृष्ट व्यक्तिहरूलाई शिक्षालयहरूमा आकर्षित गर्नका लागि उनीहरूका निम्ति प्रदान गर्ने अध्यापन अनुमति पत्रलाई खुकुलो बनाउने र अध्यापन सेवालाई सुविधा र वृत्ति विकासका हिसावले आकर्षक बनाउने काम गरिनेछ । नगरपालिकाको अब्बल शैक्षिक जनशक्तिलाई अन्य पालिका, प्रदेश वा विदेश पलायन हुनबाट रोकी आफ्नै नगरपालिकामा काम गर्नका लागि प्रोत्साहित गर्नु । शिक्षक तथा कर्मचारी सरुवा हुँदा नियमानुसार कर्मचारीले पाउने सरहको सेवासुविधा र भ्रमण खर्च उपलब्ध गराउने गरी कानून बनाइ कार्यान्वयन गरिनेछ । शिक्षा सम्बन्धी खोज, अनुसन्धान र शिक्षक तालिमका लागि नगरपालिका स्तरमा शैक्षिक अनुसन्धान तथा तालिम केन्द्रको स्थापना गरी सञ्चालन गरिनेछ ।

		<ul style="list-style-type: none"> उत्कृष्ट विषयगत नतिजा हासिल गर्ने विद्यालय एवम् शिक्षकहरूलाई प्रोत्साहन, पुरस्कार र नमूना विद्यालयको भ्रमण अवलोकन तथा अनुभव आदानप्रदानको अवसर प्रदान गरिनेछ ।
३	शिक्षा प्रणालीमा भएको शिक्षण सिकाइ, परीक्षा र मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रयोगात्मक, प्रविधिमैत्री, व्यावहारिक र जीवनसापेक्ष हुनेगरी परिमार्जन गरी कार्यान्वयन गर्न योगदान गर्नु ।	<ul style="list-style-type: none"> प्रविधिमा आधारित शैक्षिक सामग्री (डिजीटल शैक्षिक सामग्री) को विकास तथा प्रयोग क्रमशः बढाउदै लगिनेछ । सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकासमा भएको तीव्र विकाससँगै शिक्षण सिकाइ र प्रशिक्षणको पद्धतिमा समेत परिमार्जन गरी आमने सामने (Face to face), विद्यालयमा आधारित (School Based), मिश्रित (Blended) र अनलाइन तथा भर्चुअल (Online and Virtual) पद्धतिको अवलम्बन गरिनेछ । विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीमा घटनामा आधारित, परियोजनामा आधारित, समूहकार्यमा आधारित र सिकारु केन्द्रित अभ्यासलाई आधार बनाइनेछ । सिकारुको मूल्याङ्कनको आधारमा सिकारुका सिकाइका कमजोर पक्षहरू, सिकारुले थप सुधार गर्नुपर्ने पक्षहरू, शिक्षकले गर्नुपर्ने थप शिक्षण क्रियाकलापसमेत स्पष्ट हुने गरी विद्यार्थीको प्रगति विवरण कार्ड तयार गरी समयसमयमा अभिभावकलाई समेत प्रदान गरिनेछ ।
४	गुणस्तरीय शिक्षाप्रतिको सरोकारवालाहरूको बुझाइमा परिमार्जन र शिक्षामा उनीहरूको सहभागितालाई शैक्षिक अभिमुखीकरण र प्रशिक्षणका माध्यमबाट सुनिश्चित गर्नु ।	<ul style="list-style-type: none"> विद्यालय व्यवस्थापन समितिको क्रियाशिलतामा अभिभावकहरूसँगको सम्बाद र अन्तरक्रियालाई निरन्तरता प्रदान गरी अभिभावक र शिक्षाका सरोकारवालाहरूलाई बालबालिका र शिक्षालयप्रति जिम्मेवार हुन अभिप्रेरित गरिनेछ । संस्थागत विद्यालय र सामुदायिक विद्यालयहरूले गरेका राम्रा अभ्यासहरू एक अर्काले अनुकरण र कार्यान्वयन गर्ने गरी उपयुक्त वातावरण सिर्जना गरिनेछ । अभिभावक लगायत नागरिक सबैका लागि शिक्षा साझा सरोकारको विषय हो भन्ने कुराको सहजीकरण गरी विद्यालय र बालबालिकाको विकासमा अपनत्वको भावना विकासका लागि बस्ती बस्तीहरूमा बस्ती वा टोल शिक्षा समिति गठन गरी शैक्षिक जागरणका कार्यहरू सञ्चालन गरिनेछ । विद्यार्थीले घरबाट गरेर ल्याउने गृहकार्य र परियोजना कार्यमा अभिभावकको संलग्नता र अपनत्वलाई सुनिश्चित गरिनेछ । सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरूलाई पुर्नताजगी तालिमका साथै शिक्षक र विद्यार्थीहरूको बीचमा अन्तरक्रिया र अनुभव आदानप्रदानका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
५	शिक्षामा सिर्जनशिलता, सांस्कृतिक सम्पत्तिहरूको संरक्षण, प्राकृतिक स्रोत र साधनको जगेर्ना एवम् उपयोग र बदलिदो विश्वपरिवेश अनुसारको शिक्षाको	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षालय सिकारुको हो त्यसकारण शिक्षालय अरुको भावना र ईच्छा अनुसार होइन कि सिकारुको भावना र ईच्छाअनुसार चलायमान हुनुपर्छ भन्ने कुरालाई आत्मसात गरी विद्यार्थीको उत्प्रेरणाको स्तर र विद्यालयको बालमैत्री वातावरणको अभिवृद्धि हुने गरी PLAS

	<p>गुणस्तरलाई कायम गर्नका लागि सोही अनुसारको अध्ययन र अनुसन्धान गर्न शिक्षामा आवश्यक प्रवन्ध गर्नु ।</p>	<p>(Planning of Learning Achievement by Students) कार्यक्रम, विहानीपख विद्यालय खुल्ने समयमा हरेक दिन शिक्षकहरुबाट विद्यार्थीहरुलाई भलाकुसारीका साथ स्वागत गर्ने र सोही समयमा विद्यालय परिशरमा बालमनोविज्ञान र राष्ट्रिय भावनामा सकारात्मक प्रभाव पार्ने किसिमका गीतसङ्गीत श्रवण कार्यक्रम, विद्यार्थीहरुको बौद्धिकता (Intelligence) पहिचान कार्यक्रम आदि जस्ता कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरी विद्यार्थीको सक्षमताको पहिचान र जगेर्ना गरिनेछ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • पुस्तक समीक्षा, कला तथा सिर्जना परीक्षण, कक्षाकोठामा आधारित वा सिकारुको समुदाय वा परिवारमा आधारित ससाना खोजमुलक कार्य र तिनको सङ्क्षिप्त प्रतिबेदन, मौखिक मूल्याङ्कन, सिर्जनात्मक अभ्यास आदि तरिकाहरुलाई परीक्षा र मूल्याङ्कनका साधनको रुपमा संस्थागत गरिनेछ । • पाठ्यक्रमको पुरावलोकन गर्दा पूर्वीय दर्शन, नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा र आधुनिक विज्ञान प्रविधिलाई सन्तुलित रुपमा समावेश गरिनेछ ।
<p>६</p>	<p>अध्यापन सेवामा प्रवेश गर्नका लागि व्यक्तिको मनोसामाजिक र प्रवृत्तिगत परीक्षालाई मूल्याङ्कनको आधारको रुपमा प्रयोग गर्नका लागि आवश्यक प्रवन्ध गर्नु ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • शिक्षालयहरुमा काम गर्ने बैतनिक र गैरबैतनिक व्यक्तिहरुको शैक्षिक पृष्ठभूमि, सामाजिक क्षेत्रमा गरेको योगदान, मूल्यनिष्ठ व्यक्तित्व आदिको समेत मनोवैज्ञानिक परीक्षण र विश्लेषण गरी ठीक ठाउमा ठीक ब्यक्तिको चयन गर्ने कार्यलाई पालिकाको शिक्षा सम्बन्धी ऐन कानूनमा व्यवस्था गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । • कानूनअनुसार स्थापना भइ सञ्चालनमा रहेका सवै प्रकारका विद्यालयहरुमा पूर्वाधार, पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया, गुणस्तर, परीक्षा तथा मूल्याङ्कन प्रणाली सम्बन्धमा समान ढाँचा बनाइ लागू गरिनेछ ।
<p>७</p>	<p>नगरपालिका एवम् प्रदेशबाट सिर्जना गरिएको दरबन्दी शिक्षक एवम् कर्मचारी नियुक्तिका लागि प्रदेश शिक्षा आयोगको स्थापनाका लागि सङ्घ र प्रदेशसँग समन्वय र सहकार्य गर्नु ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • स्थानीय तह र प्रदेश सरकारबाट शिक्षक दरबन्दी सिर्जना गरी नियुक्त हुने शिक्षकको पदपूर्ति गर्नका लागि स्वतन्त्र र स्वायत्त निकायको रुपमा प्रदेश शिक्षक सेवा आयोगको गठन र सञ्चालन गर्नका लागि सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ । विद्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरुको निम्ति समेत यही प्रदेश शिक्षक सेवा आयोगले काम गर्नेछ ।
<p>८</p>	<p>शिक्षक र कर्मचारीका लागि प्रदान गरिने पुरस्कार, प्रोत्साहन, बृत्तिविकास र दण्डसजायलाई बस्तुगत बनाइ लागू गर्नु ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • सम्झौतामा तोकिएको जिम्मेवारी इमान्दारीपूर्वक तोकिएको समयमा उत्कृष्ट किसिमले सम्पादन गर्ने एवम् सिर्जनात्मक क्षमता भएका विद्यालय, शिक्षक तथा कर्मचारीहरुलाई सम्मानित र प्रोत्साहित गर्नका लागि विभिन्न किसिमका अभिप्रेरणात्मक कार्यक्रमको विकास गरी सञ्चालन गरिनेछ । • शिक्षालयमा काम गर्ने प्रधानाध्यापक, कर्मचारी र शिक्षकबाट सम्पादन गरिने कार्यविरणको आधारमा कार्य सम्झौता गर्ने र सोअनुसार काम भए नभएको कुराको अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्नका लागि गैरराजनीतिक किसिमबाट शिक्षाविदहरुको समूह बनाइ उक्त टिमको सिफारिसको आधारमा आवश्यक कारवाही अघि बढाउने काम गरिनेछ ।

		<ul style="list-style-type: none"> • सङ्घ, प्रदेश एवम् स्थानीय तहको ढुकुटीबाट पारीश्रमिक लिएर शिक्षालयमा काम गर्ने कुनै पनि शिक्षक एवम् कर्मचारीलाई राजनीतिक दल विशेषको सदस्य भई सार्वजनिक पद एवम् सेवामा रहेर काम गर्न नपाउने गरी कानून बनाइ लागू गरिनेछ । • शैक्षिक कार्यविधि र प्रक्रियालाई प्रक्रियामुखी भन्दा पनि परिणाममुखी बनाइ कार्यसम्पादन गर्ने गरी संयन्त्रको निर्माण एवम् कार्यान्वयन गरिनेछ ।
९	<p>शिक्षालयहरूको शासकीय सुधारसहित जनसहभागिता, सरोकारवालाहरूको प्रतिनिधित्व, पारदर्शिता, अपनत्व र उत्तरदायित्व प्रवर्धन गर्न सहभागितामूलक संयन्त्र निर्माण गरी शैक्षिक सुशासन कायम गर्नु ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • कानूनमा एउटा शिक्षालयमा विशेष अवस्था बाहेक बढिमा पाँच वर्ष भन्दा बढि समय प्रधानाध्यापक एवम् शिक्षक भइ काम गर्न नपाउने गरी सरुवा प्रणालीलाई पारदर्शी, निष्पक्ष र अनुमानयोग्य बनाइ लागू गरिनेछ । • जनप्रतिनिधि, अभिभावक, शिक्षाप्रेमी र समाजसेवीहरूको बाहुल्यता हुने गरी विद्यालय व्यवस्थापन समिति गठन गर्ने र विद्यालय व्यवस्थापन समितिले गरेका निर्णयहरूको कार्यान्वयन गर्नका लागि कार्यकारी अधिकार प्रधानाध्यापकलाई हुने गरी कानून बनाइ कार्यान्वयन गरिनेछ । • निवृत्त र अवकाशप्राप्त शिक्षाका अधिकृत र योग्य शिक्षकहरूको समेत रोष्टर तयार गरी शैक्षिक सुपरीवेक्षण, अनुगमन, अनुसन्धान, तालिम आदि सञ्चालन गरिनेछ । • अनुगमन र सुपरीवेक्षण पद्धतिलाई असल व्यक्ति, असल संस्था र असल कामहरूको बढावा, प्रचारप्रसार र विस्तार हुने गरी संयन्त्रको निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । • प्रदेश र स्थानीय तहबाट आवधिक रूपमा सवै प्रकृतिका विद्यालयहरूको सिकाइ स्तर जाँच गर्ने र देखिएका समस्या पहिचान गरी सुधारका उपायहरूको पृष्ठपोषण प्रदान गरिनेछ । • विभिन्न प्रकारका महामारी, जोखिम र हिंसामा परेका बालबालिकाहरूका लागि उनिहरूको अनुकूल हुने गरी सिकाइ सहजीकरणका विभिन्न विकल्पहरूको प्रयोग गरेर शिक्षामा समन्यायको वातावरण गरिनेछ । • विभिन्न प्रकारका जोखिम र हिंसामा परेका बालबालिकाहरूका लागि मनोसामाजिक परामर्श तथा शैक्षिक पुनर्लाभको व्यवस्था गरिनेछ । • संस्थागत र सामुदायिक विद्यालयका प्रारम्भिक तहका कक्षाहरूको शिक्षण सिकाइ बालबालिकाको स्थानीय वा मातृभाषामा हुने गरी आवश्यक वातावरणको सिर्जना गरिनेछ ।
१०	<p>स्थानीय तहको शिक्षा सम्बन्धी कामलाई चुस्त र प्रभावकारी बनाउनका लागि त्यही अनुसारको जनशक्ति र संरचनाको विकास गरी कार्यान्वयन गर्नु ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • अनौचारिक शिक्षा, निरन्तर शिक्षा र खुला शिक्षाको क्षेत्रमा काम गर्नका लागि स्थानीय तहमा साधन, स्रोत र प्रविधिसम्पन्न सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको स्थापना र संचालन गरिनेछ ।

		<ul style="list-style-type: none"> • उत्कृष्ट विद्यालयहरूलाई नमूना विद्यालयको रूपमा विकास गरी त्यस्ता विद्यालयहरूबाट अरु विद्यालयहरूले सिक्ने गरी प्रेरणादायी वातावरणको विकास गरिनेछ । • स्थानीय तहमा कार्यपालिकाको मातहतमा रहने गरी एउटा शिक्षा, युवा तथा खेलकुदको क्षेत्रमा काम गर्नका लागि छुट्टै कार्यालयको रूपमा शिक्षा, युवा तथा खेलकुद कार्यालयको स्थापना गरिनेछ । • नगरका सबै माध्यमिक विद्यालयमा उस्तै उस्तै विषयहरूको शिक्षण सिकाइ नगरी कुनै एउटा माध्यमिक विद्यालयमा कुनै एउटा विषय वा स्ट्रिमको मात्र अनुमति दिएर उक्त विषय वा क्षेत्रमा विशिष्टता हासिल गर्ने गरी माध्यमिक विद्यालयहरूलाई क्षमता विकासको अवसर प्रदान गरिनेछ ।
११	विद्यालयको प्रधानाध्यापकलाई अधिकार र सुविधा सम्पन्न बनाउनु ।	<ul style="list-style-type: none"> • विद्यालय व्यवस्थापन समितिको सिफारिसको आधारमा स्थानीय तहले प्रधानाध्यापकको नियुक्ति गर्ने गरी कानूनमा परिमार्जन गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । • प्रधानाध्यापकलाई आफ्नो जिम्मेवारी इमान्दारीपूर्वक सम्पादन गर्न उत्प्रेरित गर्नका लागि प्रोत्साहन स्वरूप खाइपाइ आएको तलवको कम्तिमा पनि ३० प्रतिशत प्रोत्साहन भत्ता उपलब्ध गराइनेछ । • विद्यालय व्यवस्थापन समितिमा प्रधानाध्यापकबाट पेश भएका प्रस्तावहरूलाई अनुमोदन गर्ने वा नगर्ने वा संशोधन सहित गर्ने अधिकार निहित राखी अनुमोदन भएका निर्णयहरूको कार्यान्वयन गर्ने पूरा अधिकार प्रधानाध्यापकलाई हुने गरी कानूनी व्यवस्था गरी सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनेछ । • शिक्षकहरूलाई पेशाप्रति प्रतिबद्ध र जिम्मेवार बनाउनका लागि उनिहरूको कार्यसम्पादनको स्तर र विद्यार्थी एवम् अभिभावकको अभिमतलाई बढुवा र प्रोत्साहन सुविधासँग आवद्ध गर्न सहजीकरण र समन्वय गरिनेछ । • सामुदायिक विद्यालयका प्रधानाध्यापकलाई विद्यालयमै आवास र सवारी साधनको सुविधा उपलब्ध हुनेगरी आवश्यक प्रवन्ध गरिनेछ ।

४.४.५. उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि (Outcomes)

१. शिक्षामा सुशासन र गुणस्तरमा अभिवृद्धिमाफत नागरिक समाजलाई समतामूलक र समावेशी किसिमबाट शैक्षिक व्यवस्थापनमा समान किसिमले जिम्मेवार बनाउदै नगरपालिकाको शैक्षिक पद्धति सबैका निम्ति पारदर्शी, विश्वसनीय, गुणस्तरीय र मितव्ययी हुने ।

ख) प्रमुख नतिजा (Key Results)

१. नगरपालिकाको शिक्षामा अब्बल दर्जाका प्रतिभाहरु आकर्षित भएर काम गरेका हुने ।

२. शिक्षालयहरूमा मनोबैज्ञानिक र प्रवृत्तिगत हिसावले बालबालिका र शिक्षण पेशाप्रति रुचि भएका जनशक्तिको प्रवेशको आवृत्तिमा बढोत्तरी भएको हुने ।
३. कामको आधारमा पुरस्कार, प्रोत्साहन र वृत्ति विकासको अवसर प्रदान गरिएको हुने ।
४. शिक्षालयहरू हरेक किसिमका अभावबाट मुक्त भई न्याय, समता, शान्ति र सुशासनका क्षेत्रको रूपमा स्थापित भएका हुने ।
५. शिक्षालयहरूले सम्पादन गर्ने क्रियाकलापहरूप्रति सरोकारवालाहरूको सहभागिता र सोच सकारात्मक र प्रेरणादायी हुने ।
६. नगरपालिकाको अब्बल जनशक्ति नगरपालिकाको विकासका निम्ति प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा नगरपालिकाको उन्नति र प्रगतिका लागि खुसीपूर्वक समर्पित भएको हुने ।
७. मन, बचन र कर्मले पेशाप्रति समर्पित व्यक्तिको शिक्षण पेशामा प्रवेशका लागि उपयुक्त पाठ्यक्रम र परिवेशको सिर्जना भएको हुने ।
८. सक्षम शिक्षकलाई प्रधानाध्यापक बनाइ विद्यालयको विकासका लागि प्रधानाध्यापकलाई अधिकारसम्पन बनाइएको हुने ।
९. विद्यार्थीलाई सरकारले प्रदान गर्ने हरेक निशुल्क सामग्री लगायत वित्तीय सहयोग र सुविधाहरूको रकम बैङ्क मार्फत उनीहरूकै खातामा भौचर पद्धतिबाट उपलब्ध गराइएको हुने ।
१०. पाठ्यक्रमको पुरावलोकन गर्दा पूर्वीय दर्शन, नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा र आधुनिक विज्ञान र प्रविधिलाई सन्तुलित रूपमा समावेश गरिएको हुने ।
११. विभिन्न प्रकारका जोखिम र हिंशामा परेका परेका बालबालिकाहरूका लागि मनोसामाजिक परामर्श तथा शैक्षिक पुनर्लाभको व्यवस्था गरिएको हुने ।
१२. उत्कृष्ट विद्यालयहरूलाई नमूना विद्यालयको रूपमा विकास गरी त्यस्ता विद्यालयहरूबाट अरु विद्यालयहरूले सिक्ने गरी प्रेरणादायी वातावरणको विकास गरिएको हुने ।
१३. संस्थागत विद्यालय र सामुदायिक विद्यालयहरूले गरेका राम्रा अभ्यासहरू एक अर्काले अनुकरण र कार्यान्वयन गर्ने गरी उपयुक्त वातावरण सिर्जना गरिएको हुने ।
१४. संस्थागत र सामुदायिक विद्यालयका प्रारम्भिक तहका कक्षाहरूको शिक्षण सिकाइ बालबालिकाको स्थानीय वा मातृभाषामा हुने गरी आवश्यक वातावरणको सिर्जना भएको हुने ।
१५. अभिभावक लगायत नागरिक सबैका लागि शिक्षा साझा सरोकारको विषय हो भन्ने कुराको सहजीकरण गरी विद्यालय र बालबालिकाको विकासमा अपनत्वको भावना विकासका लागि बस्ती बस्तीहरूमा बस्ती वा टोल शिक्षा समिति गठन गरी शैक्षिक जागरणका कार्यहरू सञ्चालन गरिएको हुने ।
१६. प्रत्येक वडामा अनिवार्य रूपमा कम्तिमा एक माध्यमिक विद्यालय हुने गरी विद्यालयहरूको स्थापना गरिएको हुने ।
१७. शिक्षा सम्बन्धी खोज, अनुसन्धान र शिक्षक तालिमका लागि नगरपालिका स्तरमा शैक्षिक अनुसन्धान तथा तालिम केन्द्रको स्थापना गरी सञ्चालन गरिएको हुने ।
१८. नगरका सबै माध्यमिक विद्यालयमा उस्तै उस्तै विषयहरूको शिक्षण सिकाइ नगरी कुनै एउटा माध्यमिक विद्यालयमा कुनै एउटा विषय वा स्ट्रिमको मात्र अनुमति दिएर उक्त विषय वा क्षेत्रमा विशिष्टता हासिल गर्ने गरी माध्यमिक विद्यालयहरूलाई क्षमता विकासको अवसर प्रदान गरिएको हुने ।
१९. विद्यार्थीले घरबाट गरेर ल्याउने गृहकार्य र परियोजना कार्यमा अभिभावकको संलग्नता र अपनत्व सुनिश्चित गरिएको हुने ।
२०. शिक्षक सरुवा हुँदा नियमानुसार कर्मचारीले पाउने सरहको सेवासुविधा र भ्रमण खर्च उपलब्ध गराउने गरी कानून बनाइ कार्यान्वयन गरिएको हुने ।
२१. उत्कृष्ट विषयगत नतिजा हासिल गर्ने शिक्षकलाई प्रोत्साहन, पुरस्कार र नमूना विद्यालयको भ्रमण, नमूना विद्यालयको भ्रमण अवलोकन तथा अनुभव आदानप्रदानको अवसर प्रदान गरिएको हुने ।
२२. सामुदायिक विद्यालयका प्रधानाध्यापकलाई विद्यालयमै आवास र सवारी साधनको सुविधा उपलब्ध हुनेगरी आवश्यक प्रवन्ध गरिएको हुने ।
२३. सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयका शिक्षकहरूलाई पुर्नताजगी तालिमका साथै शिक्षक र विद्यार्थीहरूको बीचमा अन्तरक्रिया र अनुभव आदानप्रदानका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको हुने ।

ग. प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तालिका ४.४.: शैक्षिक सुशासन सबलीकरण र जनशक्ति व्यवस्थापनका लागि प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवार निकाय
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	आवश्यक कानुनी प्रबन्ध तथा मापदण्ड विकास ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेशको सहकार्यमा
२	विश्वविद्यालय र नगरपालिकाका सर्वोत्कृष्ट व्यक्तिहरूलाई शिक्षालयहरूमा आकर्षित गर्नका लागि उनीहरूका निमित्त प्रदान गर्ने अध्यापन अनुमति पत्रलाई खुकुलो बनाउने र अध्यापन सेवालालाई सुविधा र वृत्ति विकासका हिसावले सम्पन्न बनाउनका लागि नीति र कानून र प्रोत्साहनको व्यवस्था ।	निरन्तर सञ्चालन	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेशसँगको सहकार्यमा
३	शिक्षण पेशामा मनोवैज्ञानिक परीक्षण र विश्लेषण गरी ठीक ठाउमा ठीक व्यक्तिको चयन गर्ने कार्यलाई पालिकाको शिक्षा सम्बन्धी ऐन कानूनमा समेत व्यवस्था गरी सोको कार्यान्वयन	निरन्तर सञ्चालन	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेशको सहकार्यमा
४	एउटा शिक्षालयमा विशेष अवस्था बाहेक बढिमा पाँच वर्ष भन्दा बढि समय प्रधानाध्यापक एवम् शिक्षक भइ काम गर्न नपाउने गरी सरुवा प्रणालीलाई पारदर्शी, निष्पक्ष र अनुमानयोग्य बनाउन कानूनको निर्माण एवम् कार्यान्वयन ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेशसँगको सहकार्यमा
५	गैरराजनीतिक किसिमबाट शिक्षाविदहरूको टिम बनाइ उक्त टिमले जनशक्तिको कामको मूल्याङ्कन गरी आवश्यक कार्यवाही (सजाय र पुरष्कार) का निमित्त सिफारिस ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेशसँगको सहकार्यमा
६	सरकारको ढुकुटीबाट बेतन खाने कुनै पनि शिक्षक र कर्मचारी राजनीतिक दल विशेषको सदस्य नहुने गरी कानून बनाइ कार्यान्वयन ।	पटक निरन्तर	१	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेशको सहकार्यमा
७	विद्यार्थीलाई सरकारले प्रदान गर्ने हरेक निशुल्क सामग्री लगायत वित्तीय सहयोग र सुविधाहरूको रकम बैङ्क मार्फत उनीहरूकै खातामा भौचर पद्धतिबाट उपलब्ध गराउने व्यवस्था	लक्षित विद्यार्थी	१	√	√	√	√	√	√	नगरपालिका
८	शिक्षकहरूको पेशागत विकास, अधिकार र कर्तव्यको सवालमा काम गर्नका लागि एउटा मात्र पेशागत संस्था हुने गरी कानूनको निर्माण गरी कार्यान्वयन ।	पटक	१	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तह

		निरन्तर								
९	सङ्घ र प्रदेशसँग समन्वय र सहकार्य गरी स्थानीय तहमा सँगठन तथा व्यवस्थापन सभे गरी सँगठन तथा जनशक्तिको पुनर्संरचना ।	पटक	१	√	√	√	√	१		सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
१०	कानूनमा व्यवस्था गरी प्रधानाध्यापकलाई कार्यसम्पादन करार गरी नतिजाप्रति जिम्मेवार र आफ्ना शिक्षक र स्टाफका निमित्त अधिकार सम्पन्न बनाउने व्यवस्था	पटक निरन्तर	१	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
११	प्रधानाध्यापकलाई आफ्नो जिम्मेवारी इमान्दारीपूर्वक सम्पादन गर्न उत्प्रेरित गर्नका लागि प्रोत्साहन स्वरूप खाइपाइ आएको तलवको कम्तिमा पनि ३० प्रतिशत प्रोत्साहन भत्ता उपलब्ध गराउने प्रवन्ध ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
१२	शिक्षक तथा समस्त विद्यालय शिक्षा प्रणालीलाई सिकाइप्रति उत्तरदायी बनाउने पद्धति विकास गरी सोको कार्यान्वयन ।	पद्धति	१	√	√	√	√	१		स्थानीय तह, विद्यालय
१३	स्थानीय तहमा शिक्षक सहायता प्रणाली स्थापना तथा सञ्चालन ।	विद्यालय	५७	√	√	√	√	१९		नगरपालिका
१४	अनौचारिक शिक्षा, निरन्तर शिक्षा र खुला शिक्षाको क्षेत्रमा काम गर्नका लागि स्थानीय तहमा साधन, स्रोत र प्रविधिसम्पन्न सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको स्थापना र संचालन ।	पटक संचालन	१	√	√	√	√	√		नगरपालिका
१५	पालिकामा शिक्षा, युवा तथा खेलकुदको क्षेत्रमा काम गर्नका लागि छुट्टै कार्यालयको रूपमा शिक्षा, युवा तथा खेलकुद कार्यालयको स्थापना ।	स्थापना र संचालन	१	√	√	√	√	√		सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
१६	पाठ्यक्रमको पुनरावलोकन गर्दा पूर्वीय दर्शन, नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा र आधुनिक विज्ञान प्रविधिलाई सन्तुलित रूपमा समावेश गर्नका लागि आवश्यक योगदान	पटक	१	√	√	√	√	१	२	सङ्घ, प्रदेश, स्थानीय तह
१७	प्रदेश र स्थानीय तहबाट लगानी भइ सिर्जना गरिएका शिक्षक दरबन्दीमा नियुक्तिका लागि प्रदेश शिक्षक सेवा आयोगको स्थापना र कार्यान्वयनमा योगदान	पटक संचालन	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर		प्रदेश, स्थानीय तह
१८	उत्कृष्ट विद्यालयहरूलाई वृहत एवम् नमूना विद्यालयको रूपमा विकास गरी त्यस्ता विद्यालयहरूबाट अरु विद्यालयहरूले सिक्ने गरी प्रेरणादायी वातावरणको विकास ।	निरन्तर	१	√	√	√	√	√	√	नगरपालिका
१९	पालिकाबाट स्थानीय भाषा र आवश्यकतामा आधारित पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्रीहरू विकास र प्रकाशनका लागि उपयुक्त संयन्त्रको निर्माण गरी सोको कार्यान्वयन ।	संयन्त्रको विकास र कार्य संचालन	१	√	√	√	√	√	√	नगरपालिका

२०	संस्थागत विद्यालय र सामुदायिक विद्यालयहरूले गरेका राम्रा अभ्यासहरू एक अर्काले अनुकरण र कार्यान्वयन गर्ने गरी उपयुक्त वातावरणको सिर्जना ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√		नगरपालिका
२१	अभिभावकलाई बालबालिकाको शिक्षा प्रति जिम्मेवार बनाउनका लागि कानून बनाइ कार्यान्वयन ।	पटक	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	√		नगरपालिका
२२	अभिभावक लगायत नागरिक सबैका लागि शिक्षा साझा सरोकारको विषय हो भन्ने कुराको सहजीकरण गरी विद्यालय र बालबालिकाको विकासमा अपनत्वको भावना विकासका लागि बस्ती बस्तीहरूमा बस्ती वा टोल शिक्षा समिति गठन गरी शैक्षिक जागरणका कार्यहरू सञ्चालन ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√		नगरपालिका र विद्यालय
२३	शैक्षिक अनुसन्धान एवम् तालिम केन्द्र स्थापनाका लागि कानून बनाइ कार्यान्वयन	केन्द्र	√	√				√	√	प्रदेशको समन्वयमा पालिकाले

४.५. शिक्षामा समतामूलक समावेशिकरण र मनोसामाजिक परामर्श

४.५.१. परिचय

स्वभाविक रूपमा एकै किसिमको देखेतापनि मानव मानव विचमा केहि समानता साथै धेरै फरकपन समेत देखिन्छ । उनिहरु विचमा भएका क्षमता , स्वभाव र भविष्यमा हुने बन्ने विभिन्न सम्भावनाहरुमा समेत भिन्नता पाईन्छ। यहि कुराको अनेकौ क्षेत्रबाट आएका अध्ययन , खोजमूलक र सम्बोधन गर्ने योजनाहरु यस खण्डमा प्रस्तुत गरिनेछ ।

नेपाल सामाजिक—सांस्कृतिक रूपमा विविधता भएको मुलुक हो । यहाँ विभिन्न भाषिक , त सांस्कृ तथा जातजातिगत समुदायहरुको बसोवास छ । नेपाली समाजको यो विविधतालाई एकातिर पहिचान तथा सामर्थ्यका रूपमा लिने गरिन्छ भने अर्कोतिर ऐतिहासिक रूपमा यही भिन्नताका आधारमा सामाजिक विभेद र बञ्चितिकरण परेका समुदायहरु पनि छन् । उदाहरणका लागि दलित तथा सीमान्तकृत समुदाय अल्पसङ्ख्यक सांस्कृतिक समुदायहरु , नेपालीबाहेक अन्य मातृभाषी समुदाय , आर्थिक तथा शैक्षिक बञ्चितिकरणमा पर्न गई अहिलेसम्म पनि यस्तो बञ्चितिकरणको असर कुनै , ऐतिहासिक रूपमा सामाजिक आर्थिक , न कुनै रूपमा देखिने गरेको छ । भौगोलिक क्षेत्रगतस्तरगत तथा लैङ्गिक भिन्नताको प्रभाव पनि शैक्षिक पहुँच सहभागिता र नतिजामा परिरहेको देखिन्छ । त्यसैगरी विभिन्न किसिका अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरु तथा कठिन परिस्थितिमा रहेका बालबालिकाहरुमा शिक्षाको पहुँच पुऱ्याई सहभागी बनाउन थप प्रयास आवश्यक छ । उल्लिखित विविधता भएको नेपाली समाजमा विविधतालाई पहिचान दिनुसम्मान गर्नु , र व्यक्तिगत भिन्नताको कदर गरी विविधता (diversity) लाई प्रोत्साहित गर्नु आवश्यक छ । बालबालिकामा भएका उल्लिखित लगायतका भिन्नताले पहुँच सहभागिता तथा नतिजामा फरक , नपर्ने अवस्था सृजना गरी समता (equity) कायम गर्नु आवश्यक छ । यस्तो समताले अवसरको समानता मात्र सृजना नगरी अवसर असमान हुनाका कारण पहिचान गरी तिनलाई समान बनाउन विशेष तथा थप प्रबन्ध गर्नु पर्दछ । समता अभिवृद्धिसहित विविधतालाई समावेश गर्न (inclusion) प्रत्येक बालबालिकाले स्वीकारिएको र महत्त्व दिएको महसुस गर्नु पर्दछ । यस प्रकार शिक्षामा विविधता (diversity) समता , (equity) र समावेशिता (inclusion) को प्रवर्धन गर्नु आवश्यक छ । यो सामाजिक न्याय स्थापित गर्न शिक्षामा सबैको पहुँच तथा सहभागिताको अधिकार सुनिश्चित गर्ने कार्य भएकाले महत्त्वपूर्ण र अत्यावश्यक छ ।

विविधताको सम्मान गर्न नसकेको कारणबाट व्यक्तिमा मनोसामाजिक समस्याहरु बल्झिने गर्दछन् । यी कुराहरु जानी वा नजानी बालबालिकाहरुमा विद्यालय र परिवारले समेत सिर्जना गरिरहेको हुन्छ । कतिपय कामहरु बालबालिकाको विकासका निम्ति गरिएका भए तापनि त्यसले उनीहरुको विकासमा बाधा पुऱ्याइरहेको हुन्छ । यस्ता बाधाहरु पहिचान गरी ती बाधाहरु हटाउनु पर्दछ । यस्ता बाधाहरुमा समुदाय तथा परिवेशअनुसार भिन्नता हुनसक्ने कुरालाई पनि ध्यान दिनु पर्दछ । कुनै बाधाहरु भौतिक तथा स्रोत—सामग्रीसँग सम्बन्धित हुन सक्दछन् भने कुनै सांस्कृतिक मनोवैज्ञानिक हुनसक्दछन् । कतिपय बाधाहरु , सामाजिक , संरचनागत पनि हुन सक्दछन् । यस्तो अवस्थामा बालबालिकालाई मनोसामाजिक परामर्शको आवश्यकता हुने गर्दछ । हाम्रो जस्तो मुलुकमा अभिभावक र विद्यार्थीका लागि मनोसामाजिक परामर्श सेवाको अहम महत्त्व छ । अभिभावकहरुमा चेतनाको अभाव छ । बालबालिकाहरु चुलबुले र चकचके स्वभाव भएको हाम्रा अभिभावकलाई मन पर्दैन जव कि यो बालबालिकाको प्राकृतिक स्वभाव हो । हाम्रा कतिपय अभिभावकहरुलाई चकचक नगर्ने, एकैठाउमा चुप्प लागेर बस्ने, अभिभावकको आज्ञाकारी हुने जस्ता स्वभाव भएको बालबालिकाहरु मन पर्छ जवकि बालबालिकामा यस्तो स्वभाव देखिनु भनेको अस्वाभाविक हो र बालबालिकामा देखिएको समस्या हो । बालबालिकाको सम्बन्धमा अभिभावकसँग यस्ता अनगिन्ति भ्रमहरु छन् । जसले गर्दा बालबालिकाहरुको उपयुक्त विकासमा बाधा पुऱ्याइरहेको हुन्छ । कतिपय बालबालिकाहरुले आफ्नो विशेष प्रतिभा र क्षमता देखाउन खोजिरहेको हुन्छ हामी त्यसलाई पनि हुर्कन र फष्टाउन नदिएर निषेध गर्न खाजिरहेका हुन्छौं । यस्तो अवस्थामा बालबालिका, अभिभावक र केही हदसम्म शिक्षकलाई समेत परामर्श सेवा र यससम्बन्धी सीपको विकास गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

यस परिच्छेदमा विविधताको सम्मान र समतामूलक समावेशीकरण र मनोसामाजिक परामर्श सेवामा अभिवृद्धि गरी शिक्षामा सबैको सहज पहुँच सहभागिता तथा सिकाइका लागि नेपालको विद्यालय शिक्षा पद्धतिमा हाल सम्मका कार्य तथा प्रगतिको सङ्क्षिप्त ,

समीक्षा गरि त्यसमा देखिएका अन्तरहरू (gaps) का आधारमा चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ । यसमा देखिएका अन्तर तथा चुनौतीहरू हटाई शिक्षामा सबैको सहज पहुँचसहभागिता तथा सिकाइका लागि समता, मूलक समावेशीकरण र मनोसामाजिक परामर्श सेवामा अभिवृद्धि गर्नका लागि यस योजनामा अपनाइने रणनीति तथा क्रियाकलापहरूसमेत उल्लेख गरिएको छ ।

४.५.२. वर्तमान अवस्था

नेपालको शिक्षामा बालिका तथा महिलाहरू र अपाङ्गता भएकाहरूका लागि केही विशेष प्रबन्ध स्वरूप वि २००४ सालमा .सं. छात्राहरूका लागि छुट्टै विद्यालय पद्यकन्या विद्याश्रमको स्थापना र वि २०२१ मा लेबोरेटरी स्कुलमा दृष्टिविहीन .सं. बालबालिकाका लागि एकीकृत विद्यालय शिक्षा प्रारम्भ भई हालसम्म सञ्चालित छ । त्यसैगरी वि २०२५ देखि खगेन्द्रबहादुर .सं. बस्नेतको अगुवाइमा सुरु भएकोनेपाल अपाङ्ग अन्ध सङ्घ नवजीवन गृहले २०२६ सालदेखि अपाङ्ग पुरुषहरूको लागि आवासीय व्यवस्था सुरु गरेकोमा २०३१ सालदेखि महिलाहरूका लागि पनि आवासीय प्रबन्धको सुरुआत भएको थियो । अपाङ्गता भएका व्यक्तिको स्याहार तथा शिक्षाको प्रबन्धसहित यसलाई नेपाल अपाङ्ग अन्ध सङ्घ र नवजीवन गृह एवम् केही पछि खगेन्द्र नवजीवन केन्द्रका रूपमा स्थापित भई हाल काठमाडौँको जोरपाटीमा सञ्चालन भइरहेको छ ।

खासगरी सबैका लागि शिक्षाको डकार घोषणापत्र र तदनुसार नेपालले बनाएको राष्ट्रिय कार्ययोजनाले विभिन्न कारणले शिक्षाको पहुँचभन्दा बाहिर रहेका बालबालिकाहरूलाई शिक्षामा समावेश गर्नका लागि समावेशीकरणको अवधारणासहित पहुँच विस्तारमा जोड दिई छात्रवृत्तिलगायत प्रोत्साहनमूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुका साथै महिला शिक्षक नियुक्तिबाट प्रारम्भ भएको आरक्षणलाई कानुनी मान्यतासहित महिलामधेशी र दुर्गम क्षेत्रका लागि शि, दलित, जनजाति, क्षक नियुक्तिमा निश्चित प्रतिशत आरक्षणको प्रबन्ध भएको छ ।

नेपालको संविधानको प्रस्तावनाले नेपाललाई समावेशी बनाउने अटोट गरेको छ । संविधानले आधारभूत तहको शिक्षालाई नागरिकको मौलिक हकको रूपमा लिदै आधारभूत तहको शिक्षा अनिवार्य र निशुल्क हुने र अपाङ्गता भएका र: आर्थिक रूपले विपन्न नागरिकले कानुन बमोजिम नि शुल्क शिक्षा पाउने हक हुने र नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानुन: बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने हक हुने व्यवस्था गरेको छ । राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले पनि शिक्षामा समता र व्यक्तिको अधिकारसम्बन्धी ऐन २०७४ र अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षा नियमावली: २०७७ ले अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा आर्थिक सामाजिक रूपले पछाडि परेका समुदायलाई छात्रवृत्ति तथा नेपाल सरकारले तोकिएका बमोजिमका शैक्षिक संस्थाद्वारा नि:शुल्क रूपमा विद्यालय शिक्षा, उच्च शिक्षा र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा उपलब्ध गराउने प्रावधान राखेको छ ।

विद्यालय शिक्षामा समता र समावेशीकरणका लागि सूचकसहितको एकीकृत समता रणनीति २०७१ कार्यान्वयनबाट बहुबिचतीकरणमा परेका बालबालिकहरूलाई थप सहयोग सहितको शैक्षिक अवसरको व्यवस्था गरिएको छ । विद्यालय शिक्षामा छात्रा र दलित समुहको सहभागिता अभिवृद्धिका लागि छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरियो । आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना अन्तर्गत सञ्चालन गरिएको यो छात्रवृत्ति कार्यक्रमले विद्यालय तहमा छात्रा र दलित लगायत अन्य समूहको भर्नादर उल्लेख्य रूपमा बढेको अवस्था छ । करिब तीन दशक अघि सबै छात्रा र सबै दलित विद्यार्थीहरूका लागि ब्लाड्केट अप्रोचबाट कार्यान्वयन गरिएको यो छात्रवृत्ति कार्यक्रम अहिले पनि त्यही किसिमबाट कार्यान्वयन भइरहेको छ र छात्रवृत्ति रकम पनि खासै समसामयिक हुने गरी वृद्धि गर्न सकिएको छैन । अहिलेको आवश्यकता भनेको छात्राहरू र दलितहरूमध्ये पनि विपन्न समूहलाई छनोट गरी महङ्गी समेतलाई मध्यनजर गरी छात्रवृत्ति रकम दिनु पर्ने देखिन्छ । यसका अतिरिक्त यस प्रकारको छात्रवृत्ति अपाङ्गता भएका विद्यार्थी, लोपोन्मुख र सिमान्तकृत समुदायका विद्यार्थी, मुक्त कम्लहरी विद्यार्थी, गरीव तथा विपन्न विद्यार्थी, द्रन्ध्रपीडित विद्यार्थी र सहिद परिवारका विद्यार्थीका निमित्त यस्तो छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरिएको छ ।

विद्यालय देखि अभिभावकसम्म पुग्दा विद्यार्थीलाई जे कामको लागि दिइएको हो त्यो काममा कमैमात्र प्रयोग भएको देखिन्छ । गरीवको रेखामुनी रहेका बालबालिकाले छात्रवृत्ति पाउन नसकेको अवस्था छ । अबको आवश्यकता भनेको जाति र लिङ्को

आधारमा भन्दा पनि विपन्नताको आधारमा छात्रवृत्ति दिनु पर्ने हुन्छ र यो रकम पुग्ने गरी पनि हुनु आवश्यक छ । विद्यार्थीहरू जति बेला छात्रवृत्ति बाँडिन्छ त्यतिबेलामात्र विद्यालयमा आउने र अरु समयमा नआउने वा कम आउने समस्या पनि कतिपय विद्यालयहरूमा छ । सरकारले प्रदान गर्ने छात्रवृत्ति सस्थागत विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले नपाउने भएको हुँदा विद्यार्थीहरू संस्थागत विद्यालयमा अध्ययन गरे पनि सामुदायिक विद्यालयबाट परीक्षा दिने कार्य राजापुर नगरपालिकामा कहिँ कतै देखिन्छ । यो समस्या लगायत छात्रवृत्तिको दुरुपयोगलाई नियन्त्रण गर्न भौचर प्रणालीबाट पुग्ने मात्रामा छात्रवृत्ति दिनु पनि त्यत्तिकै जरुरी छ ।

देशका संघीयताको कार्यान्वयन सँगसँगै कतिपय प्रदेश सरकार र स्थानीय तहहरूले विपन्न समुदाय र छात्राहरूका निम्ति पनि छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यस राजापुर नगरपालिकाले उच्च शिक्षा अन्तर्गत प्राविधिक अध्ययनका लागि छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरेको छ ।

समाजको बनावट सरलबाट क्रमशः जटिल प्रकारको हुँदै गएपछि समाजका हुने विकृतिहरू पनि बढ्दै गएको अवस्था छ । यो विकृतिमा बालबालिका र त्यसमा पनि विशेष गरी बालिकाहरू बढि प्रताडित भएको देखिन्छ । बालबालिकाहरूको उमेरसँगै हुने गरेको शारीरिक र मानसिक बृद्धि र विकासको कारण हुने गरेको विविध किसिमका परिवर्तनलाई उचित किसिमले व्यवस्थापन गर्न नसक्नुको कारणले पनि कतिपय समस्याहरू देखा पर्ने गर्दछन् । यस्तो अवस्थामा विद्यालय र घरपरिवारले उनीहरूलाई उचित किसिमले मनोसामाजिक परामर्श उपलब्ध गराउनु पर्ने हुन्छ । बालबालिकाको निम्ति यो परामर्शको टडकारो आवश्यकता भएपनि सरकारी तवरबाट यसलाई महत्व दिएको देखिदैन । गैर सरकारी क्षेत्रबाट भने कतिपय आवश्यकता परेका विद्यालयहरूमा शिक्षकहरूका निम्ति छोटो अवधिका तालिम र प्रशिक्षण प्रदान गरेको देखिन्छ ।

राष्ट्रियजनगणना २०७८ अनुसार राजापुर नगरपालिकाको कुल जनसङ्ख्याको.....प्रतिशत जनसङ्ख्यामा अपाङ्गताको अवस्था छ । तीमध्ये महिलाको प्रतिशत..... रहेको छ भने पुरुषको प्रतिशत ..... रहेको देखिन्छ । बर्दिया जिल्लाको कुरा गर्ने हो भने कुल जनसङ्ख्याको..... प्रतिशत र लुम्बिनी प्रदेशको .... प्रतिशत जनसङ्ख्यामा अपाङ्गता भएको अवस्था छ । समग्र मुलुकको स्थिति हेर्दा यो प्रतिशत ..... प्रतिशत रहेको छ । यसरी अपाङ्गता भएको जनसङ्ख्याको तुलना गर्दा बर्दिया जिल्ला र समग्र मुलुकको तुलनामा राजापुर नगरपालिकाको प्रतिशत कम देखिन्छ भने लुम्बिनी प्रदेशको प्रतिशतको तुलनामा समेत कम देखिन्छ ।

समतामूलक किसिमले सबै प्रकारका विद्यार्थीहरूको शिक्षामा पहुँचको अभिवृद्धिका लागि नगरपालिकाले हरेक वर्ष विभिन्न किसिमका छात्रवृत्तिहरू प्रदान गरेको अवस्था छ । आ२०७९ .व./८० को विनियोजित बजेट र कार्यक्रम कार्यान्वयन निर्देशिका अनुसार राजापुर विद्यालयमा कक्षा १ देखि १०सम्मका सबै छात्राहरूले जनही चार सय दिने प्रावधान रहेको छ । साथै कक्षा १ देखि कक्षा १० सम्मका दलित विद्यार्थीहरूले वार्षिक जनही चारसय रुपैयाँका दरले छात्रवृत्ति पाउने व्यवस्था छ । अपाङ्ग भएका विद्यार्थीहरूलाई अपाङ्ग परिचयपत्रको आधारमा छात्रवृत्ति पाउने व्यवस्था छ। यसका साथै उच्च शिक्षामा प्राविधिक विषय अध्ययन गर्नका लागि विपन्न समुदायका विद्यार्थीहरूलाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

४.५.३. चुनौति तथा अवसरहरू

बालबालिकालाई समावेशी तथा विशेष शिक्षा प्रदान गर्नका लागि अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई शैक्षिक अवसर प्रदान गर्ने क्रममा घरपरिवार, समुदाय र विद्यालयहरूबाट उचित सहयोग र सकारात्मक सोचमा प्रवर्धन गर्नु, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको सामाजिक समावेशीकरणमा अपेक्षित सुधार गर्नु, विशेष शिक्षा मार्फत गुणस्तरीय जीवनयापन र आत्मनिर्भर गराउने कार्यमा अपेक्षित उपलब्धी हासिल गर्नु, सहपाठी सिकाइ तथा सहायता आदानप्रदानको संस्कृतिलाई विद्यालयहरूले प्रोत्साहान गर्ने कार्यक्रमको व्यवस्था गर्नु, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक समिति तथा स्थानिय शिक्षाप्रेमी, नागरिक समाजले अपाङ्गता शिक्षामा चासो र सकारात्मक सहायता उपलब्ध गराउनु, अपाङ्गताको प्रकृतिका आधारमा बालबालिकाका निम्ति सहज पहुँच हुनेगरी विशेष प्रकृतिका शिक्षालयहरूको स्थापना र सञ्चालन गर्नु, दृष्टिविहीन बालबालिकाहरूका निम्ति आवश्यक पर्ने ब्रेललिपिका पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्री एवम सुस्त श्रवण भएका बालबालिकाहरूका निम्ति साङ्केतिक भाषाको सीप भएका

शिक्षकहरूको उपलब्धतालाई सहज बनाउनु, विशेष शिक्षाका आवश्यक पर्ने दक्ष जनशक्तिको उत्पादन र व्यवस्थापन गर्नु, विविध प्रकारका बालबालिकाको तथ्यांक तथा सूचनालाई अद्यावधिक गर्नु, समावेशी किसिमबाट बालबालिकाको आवश्यकता र सिकाईलाई सहज बनाउने गरी नविनतम् सूचना प्रविधिको अवलम्बन र उपयोग गर्ने कार्यलाई व्यवस्थित गर्नु, समावेशी र विशेष शिक्षा अनुकुलन मूल्यांकन परीक्षा प्रणाली र सिकाई व्यवस्थापनका लागि प्रयास खोज, अनुसन्धान तथा अभ्यास हुनु, समाजमा विद्यमान कतिपय कुरि र कुप्रथा विद्यमान भएको कारण समावेशी किसिमको सामाजिक संरचनाको स्थापना गर्नु आदि जस्ता चुनौतिहरू समावेशी एवम् विशेष शिक्षाको क्षेत्रमा प्रमुख रूपमा रहेका छन् ।

त्यसरी नै छात्रवृत्ति र मनोसामाजिक परामर्श सेवाका सम्बन्धमा देखापरेका प्रमुख चुनौतीहरूमा धेरै विद्यार्थीले प्राप्त गर्ने छात्रा, दलित र लोपोन्मुख तथा सीमान्तकृत जनजाति छात्रवृत्तिको रकमलाई समयसापेक्ष बृद्धि गर्नु, धेरैजसो छात्रवृत्तिहरू ब्लाङ्केट अप्रोचबाट नभई निश्चित आधार तथा आवश्यकतामा आधारित बनाई प्रदान गर्नु, अधिकांश छात्रवृत्ति गरिबी केन्द्रित नभई जातजाति र लिङ्गलाई आधार मानेर प्रदान गरिनाले यसको औचित्य र सान्दर्भिकतामा प्रश्न उठ्नु, आवासीय बाहेकका छात्रवृत्तिका उद्देश्य तथा उपयोगिता स्पष्ट पार्नु, जातजाति र लिङ्गका आधारमा दिइने छात्रवृत्तिप्रति नागरिक समाजमा सकारात्मक भावनाको विकास गर्नु, छात्रवृत्ति कार्यक्रमको सहयोगबाट सामाजिक विभेदलाई न्यूनिकरण गर्नु, लक्षित विद्यार्थी छनोट गरी छात्रवृत्ति वितरण गर्नका लागि स्थानीय तहलाई स्वायत्तता प्रदान गर्नु, छात्रवृत्ति वितरण र यसको उपयुक्तता तथा प्रभावकारिताको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउनु, विद्यार्थीको निम्ति प्रदान गरिने मनोसामाजिक परामर्शको क्षेत्रलाई सरकारको प्राथमिकतामा पार्नु, मनोसामाजिक परामर्शको पहुँच लक्षित समूहसम्म पुर्याउनु आदि रहेका छन् ।

विद्यालय शिक्षा र शिक्षक तालिम कार्यक्रम मार्फत फरक क्षमता र विशेष आवश्यकता भएका बालबालिकाहरूका लागि अन्य बालबालिकाहरूसँगै समावेशी किसिमबाट शिक्षण सिकाइ गर्ने कार्यलाई प्राथमिकतापूर्वक सञ्चालन गरिएको, संघीय सरकारबाट प्राथमिक तहका पाठ्यपुस्तकहरू २५ भन्दा बढि मातृभाषामा प्रकाशन गरी पठनपाठनका लागि प्रयोग गरिएको, शिक्षा ऐन एवम् शिक्षक सेवा आयोग नियमावलीले समेत शिक्षक छनौट प्रक्रियालाई समावेशी बनाएको आदिलाई यस क्षेत्रका अवसरका रूपमा लिन सकिन्छ ।

यसका साथै छात्रवृत्तिले दलित, छात्रा, अपाङ्गता भएका विद्यार्थी, लोपान्मुख, सिमान्तकृत, विपन्न, द्वन्द्वपिडित र सहिदका परिवारका बालबा लिकाहरूको शिक्षामा पहुँचको बृद्धि भएको, छात्रवृत्ति लगायतका कार्यक्रमहरूले शिक्षालाई मौलिक अधिकारको रूपमा स्थापित बनाएको, शिक्षालाई समावेशी बनाउने कार्यमा गैरसरकारी क्षेत्रबाट पनि योगदान भइरहेको, मनोसामाजिक परामर्शको क्षेत्र सबैको चासोको क्षेत्र हुदै गएको, मनोसामाजिक परामर्शको क्षेत्रमा गैरसरकारी क्षेत्रबाट सीमित भए पनि पाठ्यक्रमहरूमा समेत मनोसामाजिक परामर्शको क्षेत्रलाई समेटिएको आदिलाई पनि शिक्षालाई समावेशीका साथै मनोसामाजिक परामर्शयुक्त बनाउने सवालमा अवसरहरूको रूपमा लिन सकिन्छ ।

४.५.४. उद्देश्य

राजापुर नगरपालिकाको प्रस्तुत योजनाको यस उपक्षेत्रको समग्र उद्देश्य विभिन्न कारणले शिक्षाबाट बञ्चित र अपाङ्गता भएका नगरपालिकाका सबै प्रकारका व्यक्तिका लागि अधिकारमुखी अवधारणाका आधारमा आवश्यकता अनुसार मनोसामाजिक परामर्श सहितको गुणस्तरीय समावेशी एवम् विशेष शिक्षाका अवसर मार्फत सक्षम र प्रतिष्पर्धी नागरिक उत्पादन गर्नु रहेकोमा यस अन्तर्गतका उद्देश्यहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :

१. आर्थिक रूपले विपन्न, द्वन्द्व प्रभावित तथा सामाजिक तथा आर्थिक कारणले बञ्चितमा परेका व्यक्तिहरूलाई शिक्षामा पहुँच पुर्याउनु ।
२. लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको सिकाइमा सहभागिता बृद्धि गरी गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु ।
३. विविधतासमता एवं समावेशी शिक्षाका मूल्य, मान्यता अनुकुल गुणस्तरीय सेवा प्रवाहका गर्ने जनशक्तिहरूको पेसागत दक्षता सुनिश्चित गर्दै शैक्षिक सुशासन कायम गर्न विद्यमान संरचनाहरूलाई जवाफदेही तथा पुर्ण अधिकार दिई बनाउनु ।

४. समस्त शैक्षिक प्रणालीमा विविधता समता तथा समावेशिता ,अभिवृद्धि गरी विद्यालयलाई सम्पूर्ण पक्ष मैत्री बनाउनु ।
५. विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेददुर्व, यवहार हेपाई नहुने ,आधार तयार गर्नु ।
६. विभिन्न पक्षका कारण अलमलको जीवन बाँचिरहेका बालबालिकालाई मनोसामाजिक परामर्शको माध्यमबाट शिक्षामा उनीहरूको सहभागितालाई थप जिम्मेवारी दिई सक्रिय र अर्थपूर्ण बनाउनु ।

४.५.५ रणनीतिहरू

१. सबै विद्यालयहरूमा लैङ्गिक तथा अपाङ्गमैत्री भौतिक अवस्था तथा शैक्षिक वातावरणको विकास गरी लक्षित समूहका सबै बालबालिकाहरूलाई विद्यालय शिक्षा उपलब्ध गराइनेछ ।
२. लोपोन्मुख तथा सीमान्तकृत समुदायका बालबालिका, सामाजिक बहिस्करणमा परेका बालबालिका तथा अपाङ्गता भएका सबै बालबालिकालाई समेट्नका लागि आवश्यकतामा आधारित बैकल्पिक शिक्षा कार्यक्रमका विकास गरी पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ ।
३. विद्यालयमा दिवा खाजासहित स्वास्थ्यसरसफाई तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवा तथा शिक्षा ,पोषण ,को प्रबन्ध तथा किशोरिहरू लक्षित महिनावारी स्वच्छतासम्बन्धी सेवा तथा शिक्षा प्रदान गरिनेछ ।
४. सघीय सरकारबाट खाजाको निम्ति प्राप्त हुने अपर्याप्त बजेटलाई नगरपालिकाको सहकार्यको वातावरण सिर्जना गरी पर्याप्त बजेटको व्यवस्थापन गरेर पर्याप्त र पौष्टिक अर्गानिक खाजाको व्यवस्था गरिनेछ ।
५. आधारभूत तहको स्थानीय पाठ्यक्रममा स्थानीय भाषासं,स्कृति ,भूगोल ज्ञान तथा सिप समावेश ,इतिहास ,गरी सिकाइलाई जीवनोपयोगी बनाइनेछ ।
६. गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्त गर्ने हकको सुनिश्चितताका लागि समयसापेक्ष पाठ्यक्रम अनुकूल नमुना शैक्षिक सामग्रीको विकास तथा शिक्षण गर्ने सिपयुक्त जनशक्तिको व्यवस्था गरिनेछ ।
७. औपचारिक विद्यालय शिक्षाबाट बञ्चित बालबालिकाहरूको शिक्षा पाउने हकको सुनिश्चितताका लागि समुदाय,गैर सरकारी सङ्घ संस्था, निजी क्षेत्र र औपचारिक विद्यालयहरूलाई त्यसमा सहभागी गराइनेछ ।
८. सबै प्रकारका बालबालिकामा क्षमता विकास हुने गरी औपचारिक, अनौपचारिक, खुला तथा दूर शिक्षा र निरन्तर सिकाईको व्यवस्था गर्न समन्वय र साझेदारीको विकास गरिनेछ ।
९. सबै प्रकारका विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न तहमा भर्ना गर्दा उनीहरूको शारीरिक, मानसिक, इन्द्रियजन्य र बौद्धिक क्षमताको लेखाजोखा गरिनेछ ।
१०. विशेष बालबालिकाहरूको विशेषता अनुसार विद्यालय र विश्वविद्यालयहरूमा प्राविधिक शिक्षातर्फ उनीहरूको भर्ना प्रक्रियालाई सहज बनाउन सङ्घ एवम् प्रदेश सरकारसँग समन्वय र साझेदारीको विकास गरिनेछ ।
११. विशेष बालबालिकाहरूलाई आत्मनिर्भर बनाउन सीपमा आधारित जीवनोपयोगी सीपमूलक शिक्षा र तालिमको अवसर व्यवस्था गर्न पाठ्यक्रम, शिक्षक तयारी र संस्थागत संरचनाको पुनरावलोकन गर्न सङ्घ एवम् प्रदेश सरकारसँग समन्वय र साझेदारीको विकास गरिनेछ ।
१२. अपाङ्गमैत्री शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप गर्न सूचना प्रविधिमा आधारित दक्ष मानवीय स्रोतको व्यवस्था गरिनेछ ।
१३. नगरपालिकाभित्र निर्माण हुने पूर्वाधारहरूलाई अपाङ्गतामैत्री बनाउदै लिने सवालमा नगरपालिकाबाट सङ्घीय सरकार र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।
१४. अपाङ्गता, अशक्त बालबालिका विद्यालयमा अध्ययन गर्न सक्ने वातावरण को सिर्जना गरिनेछ ।
१५. अपाङ्गता तथा फरक क्षमता भएका बालबालिकाहरूलाई आत्मनिर्भर बनाउनका लागि व्यवसायिक सीप सिक्ने अवसर प्रदान गरिनेछ ।

१६. साधारण अवस्थाका बालबालिकासँग बसेर अध्ययन गर्न सक्ने अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूका लागि अपाङ्गताको प्रकृति र स्तर अनुसार आवश्यक पर्ने सामग्रीहरू (जस्तै: ह्वील चेयर, छडी, ब्रेल पुस्तक, सांकेतिक चित्र आदि) को समुचित प्रबन्ध गरिनेछ ।
१७. अपाङ्गता भएका बालबालिका तथा व्यक्तिहरूको शिक्षा पाउने अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न आवश्यक पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा श्रव्य दृश्य र सहयोग सामग्रीको विकास र सहज पहुँचका लागि सङ्घ एवम् प्रदेश सरकारसँग समन्वय र साझेदारीको विकास गरिनेछ ।
१८. अपाङ्गताको प्रकृति अनुसार लचिलो पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक, वैकल्पिक सिकाइ सामग्री तथा शिक्षण विधिमा जोड दिनुको साथै विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई अपाङ्गता भएका बालबालिका अनुकूल बनाउन सङ्घ एवम् प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।
१९. हालको छात्रवृत्तिका किसिम र छनोटका आधारको परिमार्जन गरी लक्षित र आवश्यकतामा आधारित छात्रवृत्ति पद्धतिको विकास गरिने छ । छात्रवृत्तिका लागि मूलतः गरिबीलाई केन्द्रित गरी आर्थिक रूपले विपन्न, सुविधाविहिन, र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरू सहभागी हुने गरी व्यवस्था मिलाइने छ ।
२०. नगरपालिकामा भित्र विभिन्न कारणले अभिभावकविहीन भएका बालबालिकाहरूको अभिभावकत्वको भूमिका नगरपालिकाले निर्वाह गर्दै उनीहरूको गाँस, बास, कपास, शिक्षा र स्वास्थ्यका निम्ति विशेष व्यवस्था गरिनेछ ।
२१. सम्बन्धित शिक्षण संस्था र समुदायको सहभागितामा नगरपालिकामा छात्रवृत्ति व्यवस्थापन र अनुगमन समिति गठन गरिने छ ।
२२. गैर आवासीय छात्रवृत्तिका लागि विद्यार्थीको नाममा बैङ्क खाता सञ्चालन गरी उनीहरूलाई प्रदान गरिने छात्रवृत्तिलाई एकद्वार भौचर प्रणाली मार्फत प्रदान गरिनुका साथै उद्देश्यअनुरूप पर्याप्त हुने गरी छात्रवृत्ति रकमको समय अनुसार पुनरावलोकन गर्दै लगिनेछ ।
२३. शिक्षा क्षेत्रको बजेटमा समावेश गरिएको छात्रवृत्ति विद्यार्थीलाई विद्यालयमा अध्ययन गर्न र सिकाइ क्रियाकलापमा सहयोगी हुने कार्यमा केन्द्रित गरिनेछ भने परिवार तथा व्यक्तिको जीवनयापन तथा कल्याणसँग सम्बन्धित सहयोग आवश्यकतानुसार सामाजिक सुरक्षाअन्तर्गत स्थानीय तहले अलग्गै प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ ।
२४. घरायसी वातावरण बालमैत्री नहुनुका साथै अन्य विविध कारणले शिक्षा लगायत जीवनका विभिन्न क्रियाकलापहरू अघि बढाउने सवालमा अलमल र द्विविधामा परेका बालबालिकालाई मनोसामाजिक परामर्शको माध्यमबाट उनीहरूको जीवनलाई अर्थपूर्ण तरिकाबाट अघि बढाउन सहयोग गरिनेछ ।
२५. विद्यार्थीहरूमा मनोसामाजिक समस्याहरू सघन रूपमा देखिदै गएको कारण उनीहरूको शिक्षा लगायत समग्र जीवनमा प्रतिकूल असर परिरहेको कुरालाई मध्यनजर राखी नगरपालिकाबाट यससम्बन्धी आवश्यक संरचना र जनशक्तिको व्यवस्थापन गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
२६. विद्यार्थीहरूलाई उचित र नियमित किसिमले मनोसामाजिक परामर्श प्रदान गर्नका लागि शिक्षकहरूमा समेत यससम्बन्धी आधारभूत जानकारी र सिपको विकास गरी शिक्षकहरूलाई विद्यार्थीप्रति व्यक्तिगत रूपमा जिम्मेवार बनाइनेछ ।
२७. सिकाइ क्रियाकलापलाई सहभागितामूलक बनाई विद्यार्थीका आवश्यकता सम्बोधन गर्ने गरी विविधता कायम गरिने छ भने विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद हेपाइ र दुर्व्यवहार नहुने सुनिश्चितता एवम् बाल बालमैत्री वातावरण सिर्जना गरिनेछ ।

४.५.६. उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि (Outcomes)

२. विद्यालय तहको शिक्षामा उचित मनोसामाजिक परामर्शका साथ समतामूलक पहुँच र समावेशी सहभागितासहित सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित भएको हुने ।

ख) नतिजा (Key Results)

१. महिला, दलित, जनजाति, लोपोन्मुख समुदाय, अपाङ्गता भएका, जोखिममा परेका, आर्थिक रूपले विपन्न, द्रन्द्र प्रभावित तथा सामाजिक तथा आर्थिक कारणले बञ्चितमा परेका सबै बालबालिकाहरूले शिक्षा प्राप्त गर्ने अवसर सुनिश्चित भएको हुने ।
२. लक्षित समूहका बालबालिकाहरूको सिकाइमा सहभागिता वृद्धि गरी गुणस्तर सुधार भएको हुने ।
३. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको गुणस्तरीय जीवनयापन र आत्मनिर्भर दिनचर्या कायम भएको हुने ।
४. अपाङ्गता र प्रविधि मैत्री विद्यालय र कक्षाकोठा व्यवस्थापन भएको हुने ।
५. समावेशी विद्यालय र अपाङ्गमैत्री सिकाई वातावरण स्थापना भएको हुने ।
६. समावेशी र विशेष शिक्षाका लागि आवश्यक पर्ने दक्ष सीपयुक्त र तालिमप्राप्त शिक्षकको उचित व्यवस्था भएको हुने ।
७. समावेशी र विशेष शिक्षामार्फत गुणस्तरीय, दक्ष र सक्षम जनशक्ति उत्पादन र त्यसको उचित व्यवस्थापन भएको हुने ।
८. अपाङ्गता भएका बालबालिकाको सिकाइमा आधारित विभिन्न सिकाई सामग्रीको प्रयोग र व्यवस्थापन भएको हुने ।
९. बालबालिकाको आवश्यकतालाई पहिचान गरी विशेष विद्यालयहरू स्थापना भएका हुने ।
१०. लक्षित समूहका बालबालिकाको शिक्षा र सिकाइमा अभिभावकको विशेष सक्रियता भएको हुने ।
११. विविधतासमता एवं समावेशी शिक्षाका मूल्य ,, मान्यता अनुकूल गुणस्तरीय सेवा प्रवाहका गर्ने जनशक्तिहरूको पेसागत दक्षता र सक्षमता सुनिश्चित गर्दै शैक्षिक सुशासन कायम गर्न विद्यमान संरचनाहरू जवाफदेही भएको हुने ।
१२. विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेदहेपारङ्कित बालमैत्री वातावरण सिर्जना ,दुर्व्यवहार , भएको हुने ।
१३. पाठ्यक्रम समता तथा समावेशिता ,शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया लगायत समस्त शैक्षिक प्रणालीमा विविधता ,पाठ्यसामग्री , अभिवृद्धि भएको हुने ।
१४. विशेषतः गरिबी र कठिन परिस्थितिमा रहेका सुविधाविहिन र अपाङ्गता भएका बालबालिकालाई केन्द्रित गरी एकीकृत ,
१५. अभिभावकविहीन बालबालिकाको अभिभावकको भूमिका नगरपालिकाले निर्वाह गर्दै उनीहरूको गाँस, बास, कपास, शिक्षा र स्वास्थ्यका निम्ति विशेष व्यवस्था गरेको हुने ।
१६. लक्षित समूहको विद्यालयमा भर्ना हुने टिकिरहने र सिकाइमा सहभागिताको दरमा सुधार भई सिकाइमा सुधार,भएको हुने ।
१७. छात्रवृत्तिलाई भौचर एवम् एकद्वार प्रणालीबाट वितरण गरी यसको दुरुपयोगमा न्यूनिकरण भइ उपलब्धिमा सुधार भएको हुने ।
१८. विविध किसिमका कठिनाइ असहज परिवेश र समस्यामा परिरहेका बालबालिकाहरूलाई मनोसामाजिक परामर्श सेवा प्रदान गरी शिक्षामा उनीहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित भएको हुन

ग. प्रमुख क्रियाकलापहरू र लक्ष्य

तालिका ४.५

समता :मूलक समावेशिकरण र मनोसामाजिक परामर्श सेवाका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						१० वर्षको लक्ष्य	जिम्मेवार निकाय
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	नगरपालिकामा व्यक्तिको अवस्था र सिकाइ आवश्यकता पहिचान गर्ने गरी संयत्रको विकास र सोको परिचालन ।	पटक	√	१	√	√	√	१	२	नगरपालिका
२	कुनै पनि व्यक्ति शिक्षाको अवसरबाट बञ्चित हुनुका कारण पहिचान गरी वैयक्तिक आवश्यकता अनुसारको बैकल्पिक शैक्षिक कार्यक्रमहरू तथा सहायता पद्धति तर्जुमा गरी कार्यान्वयन ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेशसँगको समन्वयनमा नगरपालिका
४	विद्यालय बाहिर रहेका सबै बालबालिकालाई विद्यालय भित्र ल्याउन तथा अध्ययनमा निरन्तरताको सुनिश्चित गर्न जनसहभागिता सहितको कार्यक्रम सञ्चालन ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेशसँगको समन्वयनमा नगरपालिका
५	विशेष लक्षित समूहका विद्यार्थीहरूको आवश्यकता र सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम तथा अवसर लागत (Opportunity Cost) सँग तादम्यता गरी छात्रवृत्ति दिने व्यवस्था ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेशसँगको समन्वयनमा नगरपालिका
६	सबै आधारभूत विद्यालयहरूमा भवन, कक्षाकोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, शौचालय, पानी, पुस्तकालय, बुक कर्नर जस्ता भौतिक तथा शैक्षिक पूर्वाधार अपाङ्गता एवं लैङ्गिक मैत्री हुने गरी निर्माण ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेशसँगको समन्वयनमा नगरपालिका

७	बालबालिकालाई अध्ययनको निरन्तरताका लागि दिवा खाजा व्यवस्था लगायतका विभिन्न प्रोत्साहनको व्यवस्था गर्दै बालकेन्द्रित शिक्षण, बालमैत्री शैक्षणिक वातावरण, शिक्षक विद्यार्थीबिच सुमधुर सम्बन्ध विकास, सिकाइमुखी शिक्षण पद्धति, कक्षाकोठा, सम्मानपूर्ण व्यवहार जस्ता उपायहरूको अवलम्बन ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ र प्रदेशसँगको समन्वयनमा नगरपालिका
८	दिवाखाजा कार्यक्रम कक्षा ८ सम्म विस्तार गरी यसलाई पर्याप्त र प्रभावकारी बनाउने	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	अभिभावक, संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य ।
९	विशेष आवश्यकता हुने बालबालिकाहरूका लागि मौजुदा पाठ्यक्रममा पुनरावलोकन गरी कार्यान्वयन ।	पटक	१					१	२	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
१०	बालबालिकाहरूको सिकाइ आवश्यकता अनुरूपका सिकाइ सामग्री तथा अन्य आवश्यक सामग्री विकासका लागि पेसागत विकासका कार्यक्रममा समता तथा समावेशीकरणका विषयवस्तुहरूको प्रविष्टी ।	पटक	१					१	२	सङ्घ, प्रदेश सरकार र नगरपालिका
११	विद्यालय शिक्षा तथा आजीवन सिकाइको आवश्यकता अनुसारको सिकाइ सामग्रीको विकास ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√		सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
१२	सिकाइ सहजीकरणमा सञ्चार तथा सूचना प्रविधिको उपयोगका लागि आवश्यक पूर्वाधार तथा क्षमता विकास ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√		सङ्घ र प्रदेश
१३	राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप अनुरूप पाठ्यक्रमको स्थानीयकरण गरी पाठ्यक्रममा स्थानीय आवश्यकताअनुसारका विषयवस्तु समावेश गर्न स्थानीय तहका शिक्षा अधिकृत, प्रधानाध्यापक, शिक्षक तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीलाई अभिमुखीकरण ।	पटक		१		१		२	२	सङ्घ, प्रदेश सरकार र नगरपालिका
१४	पाठ्यक्रम तथा सिकाइ सामग्रीलाई अपाङ्गमैत्री तथा लैङ्गिक उत्तरदायी बनाउदै सबै बालबालिकाको सिकाइमा सुनिश्चितता ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका

१५	शिक्षण पेसामा विशेष लक्षित समूहका व्यक्तिहरूको सहभागिता बढाई समावेशी तुल्याउन उल्लिखित समूहलाई शिक्षक तयारीका लागि छात्रवृत्तिको अवसर प्रदान ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश सरकार र नगरपालिका
१५	अभिभावकविहीन बालबालिकाको अभिभावकको भूमिका नगरपालिकाले निर्वाह गर्दै उनीहरूको गाँस, बास, कपास, शिक्षा र स्वास्थ्यका निम्ति विशेष व्यवस्था ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
१६	आजीवन सिकाइ तथा निरन्तर शिक्षाका सहभागीहरूको आवश्यकता अनुसारको सिकाइ सहजीकरण सामग्रीको व्यवस्था गर्ने तथा कार्यान्वयनका लागि स्थानीय तहका शैक्षिक व्यवस्थापक तथा सहजकर्ताहरूको क्षमता विकास ।	पटक	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश सरकार र नगरपालिका
१७	पाठ्यक्रममा स्थानीय भाषा, संस्कृति, भूगोल, इतिहास, ज्ञान तथा सिप समावेश गर्ने र सिकाइलाई जीवनोपयोगी सिपसँग आबद्धता ।	पटक	१	१	१			३	५	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
१८	आधारभूत तह सम्मको शिक्षा मातृभाषा/बहुभाषामा पाउने व्यवस्था गर्ने तथा मातृभाषाका पाठ्यपुस्तक विकास तथा निर्माणमा सहकार्य ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
१९	समता रणनीतिले गरेको व्यवस्थाअनुसार लैङ्गिक समानता र समावेशीकरणलाई एकीकृत मुद्दाको रूपमा सम्बोधन ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
२०	विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारको विभेद, दुर्व्यवहार, हेपाई नहुने सुनिश्चित गर्न यससम्बन्धी शिक्षा तथा संयन्त्र स्थापना गरिने ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
२१	पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री, विद्यालय वातावरण तथा सिकाइ प्रक्रियालाई समता र समावेशिताका दृष्टिले परीक्षण तथा सुधार ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
२२	शिक्षामा समता र समावेशीकरणका क्षेत्रमा कार्यरत सरकारी तथा गैर सरकारी सङ्घ संस्थाहरूसिच जवाफदेहिता सहितको कार्यगत समन्वय ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश सरकार र नगरपालिका

२३	लैङ्गिक सञ्जाललाई वडा र विद्यालयसम्म विस्तार गरी बालविवाह, लैङ्गिक हिंसा, जातीय विभेद, आदि विषयमा सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन र विद्यालय तहमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिको क्षमता अभिवृद्धि।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	नगरपालिका र वडा पालिका र विद्यालय
२४	छात्रवृत्ति छनोट तथा वितरण निर्देशिका विकास र कार्यान्वयन।	पटक	१		-		-	१	२	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
२५	नगरपालिका स्तरमा छात्रवृत्ति व्यवस्थापन समिति गठन र कार्य सञ्चालन।	पटक	१					१	२	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
२६	निर्देशिकाअनुसार छात्रवृत्तिका लागि विद्यार्थी छनोट तथा छात्रवृत्ति वितरण।	लक्षित विद्यार्थी	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
२७	अपाङ्गमैत्री भौतिक पूर्वाधारको विकास सम्बन्धी भवन आचार संहिताको पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
२८	मनोसामाजिक परामर्शका लागि आवश्यक संरचना र जनशक्तिको स्थापना र कार्यान्वयन।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
२९	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका

४.६. शिक्षामा सूचना र प्रविधि

४.६.१. परिचय

आजको युग सूचना र प्रविधि को युग हो । सूचनाको संकलन ,सम्प्रेषण एवम संचार गर्ने पत्रपत्रिका, कम्प्युटर,हार्डवेयर, सफ्टवेयर,नेटवर्क ,इन्टरनेट लगायतका प्रविधिको समष्टिगत रुपलाई नै सूचना तथा संचार प्रविधि भनिन्छ। बैज्ञानिक आविष्कार तथा आधुनिक प्रविधिले मानव जीवनमा धेरै ठुला परिवर्तन ल्याउन सफल भएका छन । मानिसको दैनिकी लगायत विविध क्षेत्रमा विशेषतः शिक्षा क्षेत्र मा सूचना प्रविधि को प्रयोगले अकल्पनीय बदलाव ल्याई दिएको छ । परम्परागत मुल्य मान्यता मा बदलाव आई नविनतम मुल्य मान्यताहरु स्थापित हुदै आएका छन जुन आज को युगको यथार्थ हो ।

आजको युगमा अन्य क्षेत्र जस्तै शिक्षा क्षेत्र पनि सूचना प्रविधिको प्रभावबाट अछुतो रहन सक्दैन । यदी रह्यो भनेपनि त्यो अपुरो र अपूर्ण हुन जान्छ । शिक्षा क्षेत्रमा शिक्षण सिकाई लगायत शैक्षिक प्रशासन तथा व्यवस्थापनमा सूचना प्रविधिको प्रयोग अपरिहार्य जस्तै भई सकेको छ । जुन देशले शिक्षा तथा शैक्षणिक क्षेत्रमा सूचना तथा प्रविधिको प्रयोग गरे ति देशहरुको शिक्षा क्षेत्रमा ठुलो फड्को मारिसकेका छन् भने अन्य देश पछाडी परेका छन् । यस कारण नेपालले पनि सूचना प्रविधिको पहुँच बढाऊदै सूचना प्रविधिको पहुँच हुने र नहुने बीच को खाडल कम गर्ने प्रयास गरेको छ । तथापी यस क्षेत्रमा आशातित प्रगति तथा प्रतिफल प्राप्त हुन सकेको छैन ।

४.६.२. वर्तमान अवस्था

सर्वप्रथम राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ ले विद्यालय तहमा सूचना प्रविधिको आवश्यकता औल्याएको पाइन्छ । त्यस्तै सूचना प्रविधि नीति २०७२ मा शिक्षामा सूचना तथा संचार प्रविधि सम्बन्धि गुरु योजना कार्यान्वयन गर्ने उल्लेख गरेको छ । शिक्षाको राष्ट्रिय नीति २०७६ को ४८ मा सूचना तथा संचार प्रविधिलाई शिक्षा प्रणालीको अँगको रुपमा एकिकृत गर्दै विद्यालय तथा शिक्षण संस्थामा प्रविधिको पूर्वाधार विकास गर्ने र शिक्षण सिकाई प्रक्रियालाई सूचना मैत्री बनाउने नीति लिएको छ । डिजिटल नेपालको कार्यढाचा २०७६ ले विद्यालयमा सूचना तथा संचार प्रविधि शिक्षा प्रदान गर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ । हालको कोभिड -१९ को विषम परिस्थितिमा सूचना प्रविधिको माग अझ बढेको छ । नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालयले मिति २०७७/२/१८ मा जारी गरेको वैकल्पिक प्रणालीबाट विद्यार्थी को सिकाई सहजीकरण निर्देशिका , २०७७ मा पनि सिकाई सहजीकरणको लागि सूचना प्रविधिको प्रयोगलाई नै बढी जोड दिएको छ । सरकाले गत आर्थिक बर्ष सम्म उच्च शिक्षा र माध्यमिक शिक्षा प्रदान गर्ने शिक्षण संस्थालाई वार्षिक रु १२००० का दरले सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा खर्च गर्न अनुदान प्रदान गर्दै आएको थियो भने चालु आर्थिक बर्षको बजेट मार्फत सबै आधारभूत तह संचालित विद्यालयमा पनि इन्टरनेट जडान अनुदान प्रदान गर्ने घोषणा गरेको छ । यसका साथै सबै विद्यालयमा सूचना प्रविधिको पहुँच विस्तार गर्न ICT ल्याब स्थापना र संचालन को लागि पनि वार्षिक अनुदान प्रदान गर्दै आइरहेको छ । यसैगरी विद्यालयमा ई-पुस्तकालयका साथै डिजिटल डिभाइसहरुको पनि प्रयोग लाई जोड दिदै आएको छ ।

राजापुर नगरपालिकाको शिक्षामा सूचना प्रविधिको अवस्था सुधारन्मुख भए पनि सन्तोषजनक रहेको पाइदैन । इन्टरनेट भएको ठाउमा पनि गुणस्तरीय सेवा प्रवाह हुन सकेको छैन । तथापी यस पालिकाका प्राय माध्यमिक विद्यालय मा आइसीटि ल्याब र इन्टरनेट जडान भैसकेको छ भने आधारभूत तहका विद्यालयमा पनि इन्टरनेट जडान गरिएको छ ।

४.६.३. चुनौति र अवसर

राजापुर नगरपालिकाको शिक्षामा सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा सूचना प्रविधिसम्बन्धी दक्ष प्राविधिक जनशक्तिको अभाव हुनु , सूचना प्रविधिमात्रै कक्षा कोठाको व्यवस्थापन हुन नसक्नु, विभिन्न डिजिटल सामग्रीको उत्पादन र प्रयोगको अवस्था कमजोर हुनु सूचना प्रविधिको प्रयोग गर्न तालिम प्राप्त शिक्षकको अभाव हुनु, समय-समयमा सूचना प्रविधि सम्बन्धि तालिमको आयोजना हुन नसक्नु , यस क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिई प्रयास लगानी हुन नसक्नु , विद्यार्थी तथा सरोकारवालाबाट सूचना प्रविधिको सदुपयोग हुन नसक्नु । सूचना तथा प्रविधिलाई विषय वा माध्यम के का रुपमा ल्याउने भन्ने अस्पष्टता रहनु, सबै विषय,तह र कक्षाका पाठ्यसामग्री

डिजिटाइजेसन हुन नसक्नु, प्रविधिको दुरुपयोग हुने डर (साइबर अपराध), विद्यार्थीहरूमा क्षमताको कमी, शिक्षकहरूमा ज्ञान तथा इच्छा शक्तिको कमी, विद्यालय परिवार सूचना प्रविधिमैत्री नहुनु आदि समस्या तथा चुनौतीको रूपमा रहेका छन्।

शिक्षामा सूचना र सञ्चार क्षेत्रका अवसरहरूको रूपमा कोविड १९ ले शिक्षामा सूचना र सञ्चारको महत्वको बारेमा सरोकारवालाहरूलाई आत्मबोध गराउनु, मोवाइल सेवाको विस्तारले पनि अनलाइनबाट हुने शिक्षण सिकाइमा सकारात्मक योगदान पुर्याउनु, प्रविधिमैत्री शिक्षक समाज नेपालले प्रविधिमैत्री शिक्षक तालिमको लागि स्वतस्फुर्त किसिमबाट योगदान गर्नु, वाइफाई र इन्टरनेट प्रविधि छोटो समयमै मानिसको जीवनको अभिन्न अङ्गको रूपमा विकास हुनु, विद्यार्थीहरूमा अनलाइन शिक्षाप्रति अपेक्षाकृत चासो बढेको कारण शिक्षकहरूमा तत्सम्बन्धी दक्षता अभिवृद्धिका लागि दवावको सिर्जना हुनु, बारबर्दियाका सबै विद्यालयहरूमा विद्युत सेवा र अधिकांश विद्यालयहरूमा इन्टरनेट सेवा पुगेको अवस्था हुनु, सूचना र सञ्चारको विकास र विस्तारका लागि सरकारी एवम् गैरसरकारी क्षेत्रहरू प्रतिष्पधात्मक किसिमबाट अघि बढ्नु, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, शिक्षा तथा मानव संशाधन विकास केन्द्र एवम् पाठ्यक्रम विकास केन्द्र लगायत निजी क्षेत्रबाट अन्य धेरै संघसंस्थाहरूले अनलाइनमा पढ्न मिल्नेगरी पाठ्यसामग्रीको विकास गर्नु आदिलाई लिन सकिन्छ।

४.६.४ उद्देश्यहरू

योजनाको प्रस्तुत विषयको समग्र उद्देश्य शिक्षालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विस्तार र विकास गरी सिकाइलाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय, सान्दर्भिक र सिकारुमैत्री बनाउन सहयोग पुर्याउनुका साथै शैक्षिक व्यवस्थापनमा सुधार आई सुशासनको प्रवर्धन हुनु भन्ने रहेकोमा यसका उद्देश्यहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

१. सिकाइलाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय र सान्दर्भिक बनाउन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग विस्तार गर्नु।
२. डिजिटल डिभाइड कम गर्दै विभिन्न किसिमका अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलगायत सबैमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा आधारित शिक्षामा पहुँच पुर्याउनु।
३. शिक्षासम्बन्धी विभिन्न सेवामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगलाई सहज, छिटोछरितो र सस्तो बनाउनु।
४. शिक्षामा कार्यरत जनशक्तिलाई सूचना र सञ्चारको प्रयोग र उपयोगका निम्ति सिपयुक्त बनाउनु।
५. शिक्षाको समग्र व्यवस्थापनलाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरी प्रभावकारी, कार्यकुशल, पारदर्शी र समतामूलक बनाउनु।

४.६.५ रणनीतिहरू

उल्लिखित उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि देहायका रणनीतिहरू अबलम्बन गरिनेछ :

१. सबै सूचनाहरू प्राप्त हुने गरी क्लाउड प्रविधिबाट डाटा सेन्टर तथा डिजिटल ल्यावको स्थापना र संचालन गर्नका लागि संघ प्रदेश सरकार नेपाल टेलिकम र अन्य इन्टरनेट प्रदायक संस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ।
२. सबै शिक्षण संस्थाहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका आधारभूत संरचना तथा उपकरणको प्रबन्ध गरिनेछ।
३. संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरी नगरपालिकाका सबै विद्यालयहरूलाई सूचना र प्रविधि सम्पन्न बनाइ विद्यालयहरूमा कार्यरत जनशक्तिमा सूचना र प्रविधिको प्रयोग तथा उपयोगका निम्ति सिप र दक्षताको विकास गरिनेछ।
४. आईसीटीमा अफिस प्रोग्राम जस्तै विद्यालय प्रोग्राम एवम् शिक्षा प्रोग्रामको विकास गरी प्रयोगमा ल्याइने छ।
५. सबै शिक्षकहरूको क्षमता विकास गर्ने क्रममा शिक्षक पेसामा प्रवेशका लागि आधारभूत सूचना तथा सञ्चार प्रविधि सम्बन्धीको सिपलाई अनिवार्य गरिनेछ।
६. विभिन्न कक्षा र विषयका लागि अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्री विकास गरिनेछ।
७. सबै पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीको डिजिटलप्रति सहजै उपलब्ध हुने व्यवस्था मिलाइने छ।
८. विभिन्न किसिमका अपाङ्गता भएकाहरूका लागि उपयोगी हुने गरी डिजिटल सामग्री विकास गरिनेछ।

९. तालिम केन्द्रहरूका ब्लेन्डेड पद्धतिबाट तालिम सञ्चालन गरी सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरी शिक्षकको पेशागत विकासमा सहयोग पुरयाउन संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ ।
१०. नगरपालिकाले शिक्षकहरूलाई म्याचिङ्ग फण्डको आधारमा एक शिक्षक एक ल्यापटप उपलब्ध गराउने गरी कार्यक्रमको विकास गरी सञ्चालन गरिनेछ ।
११. शिक्षक सहायता र पृष्ठपोषण प्रणालीमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरिनेछ ।
१२. विश्वव्यापी रूपमा उपलब्ध शैक्षिक स्रोत सामग्रीहरूमा सुविधा विस्तार मार्फत विद्यालय, शिक्षक र विद्यार्थीहरूको पहुँचमा विस्तार गरिनेछ ।
१३. IEMIS लाई थप व्यवस्थित गरी विद्यालयले जुनसुकै समयमा पनि आवश्यकता अनुसार आफ्ना सूचनालाई अपलोड अर्थात प्रविष्टी गर्न सक्ने र उक्त अद्यावधिक सूचनालाई सरोकारवालाले प्रयोग गर्न सक्ने गरी सूचना संयन्त्रको विकास गर्न संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ ।
१४. हाल मुलुक भरी सञ्चालनमा रहेका सामुदायिक अध्ययन केन्द्रहरूमध्ये कम्तिमा एक स्थानीय तह एक सामुदायिक सिकाइ केन्द्र अनुपातमा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई Digital Learning Centre को रूपमा विकास गरी औपचारिक शिक्षाका साथै साक्षरतासंग व्यावसायिक सिप विकास र अन्य क्रियाकलाप सञ्चालन गरी अनौपचारिक तथा निरन्तर शिक्षालाई निरन्तरता दिन टेवा पुरयाइनेछ ।
१५. सामुदायिक सिकाइ केन्द्र र सामुदायिक पुस्तकालयहरू एकीकृत गरी सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरी सेवालालाई सहज र प्रभावकारी बनाइनेछ ।
१६. नगरपालिका र इन्टरनेट प्रदायक संस्थाहरूविच विद्यालयमा इन्टरनेट सेवालालाई सस्तो, छिटो र सर्वसुलभ बनाउनका लागि समन्वय र सहकार्यमा अभिवृद्धि गरिनेछ ।
१७. घरपरिवार र समुदायलाई प्रविधिमैत्री हुनका लागि विद्यालय र शिक्षाका विभिन्न निकायहरू मार्फत सक्रिय र जिम्मेवार हुन प्रोत्साहित गरिनेछ ।
१८. विद्यालयमा आइसीटिका क्षेत्रमा सीप र क्षमता भएका जनशक्तिलाई प्रोत्साहित गर्नका लागि आवश्यक साधन स्रोत र संयन्त्रको व्यवस्था गरिनेछ ।
१९. शिक्षकहरूमा सूचना र प्रविधिको प्रयोग सम्बन्धी दक्षता अभिवृद्धिका लागि प्रविधिमैत्री शिक्षक समाज र शिक्षक महासंघ जस्ता शिक्षकका पेशागत संस्थाहरूलाई अवसर उपलब्ध गराइ जिम्मेवार बनाइनेछ ।
२०. नगरपालिका र शिक्षालयहरू बीचको शैक्षिक व्यवस्थापकीय र प्रशासनिक कारोवारको आदानप्रदानलाई क्रमशः योजनाअवधिसम्म पूर्ण रूपले कागजविहीन (Paperless) पद्धतिमा रुपान्तरण गरिनेछ ।
२१. सूचना र सञ्चारको दुरुपयोगको न्यूनिकरण र साइबर अपराधहरूलाई नियन्त्रण गर्नका लागि जनचेतनाको अभिवृद्धि लगायत कानूनको निर्माण एवम् कार्यान्वयन जस्ता विषयलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।

४.६.६ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलापहरू र तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि

१. शिक्षालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विस्तार भई सिकाइलाई प्रभावकारी, गुणस्तरीय, सान्दर्भिक र सिकारुमैत्री बनाउन सहयोग पुग्नाका साथै शैक्षिक व्यवस्थापनमा सुधार आई सुशासनको प्रवर्धन हुने ।

ख) प्रमुख नतिजा

१. सबै विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पूर्वाधार विकास भई सबैको पहुँच पुगेको हुने ।
२. विभिन्न कक्षा र विषयका लागि अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्री विकास भई ती सामग्रीमा विद्यार्थीको सहज पहुँच भएको हुने ।

३. सबै सामुदायिक विद्यालयहरू र विद्यार्थीहरूमा सूचना र सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी आधारभूत सुविधामा पहुँच पुगेको हुने ।
४. सबै माध्यमिक विद्यालयहरूले सिकाइ तथा व्यवस्थापकीय कार्यमा सूचना र सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गरेका हुने ।
५. सूचना प्रविधिमा आधारित शिक्षक सहायता प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन हुनुका साथै विद्यालयका हरेक शिक्षकमा प्रविधिसम्बन्धी न्यूनतम क्षमता र सिपको विकास भएको हुने ।
६. सूचना प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार गरी औपचारिक र अनौपचारिक दुबै प्रकारको शिक्षा र सिकाइका निम्ति सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई डिजीटल लर्निङ्ग सेन्टरको रूपमा विकास गरिएको हुने ।
७. सूचना प्रविधिको प्रयोगले विद्यालयदेखि नगरपालिका, प्रदेश, संघ लगायत विभिन्न निकायहरूसम्मको सम्बन्ध व्यवस्थापन र सुशासनमा सुधार भएको हुने ।
८. अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणालीमा सुधार भई लागत, जनशक्ति र समयको बचत भएको हुने ।
९. सूचना र प्रविधिको सही किसिमले प्रयोग गर्न लागि निर्माण गरिएका नियम कानून र आचारसंहिताको सवैबाट पालना भएको हुने ।
१०. शिक्षकहरूलाई म्याचिङ्ग फण्डको आधारमा ल्यापटप प्राप्त गरी शिक्षण सिकाइमा प्रयोग गरेको हुने ।
११. घरपरिवार र समुदायको वातावरण समेत प्रविधिमैत्री भई अनावश्यक रूपमा हुने वाह्य आवतजावत र भीडभाड न्यूनिकरण भएको हुने ।
१२. नगरपालिका र शिक्षालयहरू बीचको शैक्षिक, व्यवस्थापकीय र प्रशासनिक कारोवारको आदानप्रदानलाई क्रमशः योजनाअवधिसम्म पूर्ण रूपले कागजविहीन (Paperless) पद्धतिमा रूपान्तरण भएको हुने ।
१३. सूचना र सञ्चारको दुरुपयोग र साइबर अपराधका घटनाहरूमा न्यूनिकरण भएको हुने ।

RAJAPUR EDUCATION

१३	सूचना र प्रविधिको प्रयोगलाई उपयुक्त र सामाजिक बनाउनका लागि आवश्यक कानून र आचार संहिताको निर्माण गरिने।	कानूनको निर्माण र कार्यान्वयन	√	√	√	√	√	√	√	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह
१४	परिवार र समुदायलाई प्रविधिमैत्री बनाउनका लागि सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह
१५	नगरपालिका र शिक्षालयहरु बीचको शैक्षिक, व्यवस्थापकीय र प्रशासनिक कारोवारको आदानप्रदानलाई क्रमशः योजनाअवधिसम्म पूर्ण रूपले कागजविहीन (Paperless) गरिने		√	√	√	√	√	√	१००%	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह
१६	साइबर कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन र जनचेतनाको अभिवृद्धिका कारण सूचना र सञ्चारको दुरुपयोग र साइबर अपराधका घटनाहरुमा न्यूनिकरण गरिने।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√	√	संघ, प्रदेश र स्थानीय तह

४.७ सुरक्षित विद्यालय र आपतकालिन अवस्थामा शिक्षा

४.७.१ परिचय

प्राकृतिक प्रणाली र मानव निर्मित प्रणालीमा मानव जीवन आवद्ध छ । कतिपय समय र परिस्थिति प्रतिकुल हुदाँ हाम्रो क्षमता भन्दा बाहिर हुन पुग्दछ । यसरी हाम्रो क्षमता बाहिरको घटनाले मानव जातीलाई पार्ने दुख पिडाको अवस्थालाई हामी विपद्, दैवी प्रकोप आदिको नामले चिन्ने गर्दछौं । कोभिड १९, बाढी पहिरो, भूकम्प, आगलागी, जङ्गली जीवजन्तुका कारण पुग्ने क्षति, लु, शितलहर, चट्याङ्ग, विद्युतीय दुर्घटना, सडक दुर्घटना, असिना, खडेरी, अतिवृष्टि, अनावृष्टि, हावाहुरी, बतास आदि विपद्का रूप हुन् । व्यक्तिको दैनिक जीवनयापन र समाजको सामाजिक, नियमित प्रक्रिया अवरुद्ध हुन गइ समस्या उत्पन्न हुन पुग्दछ । यस्तो बिषम अवस्थामा पनि व्यक्तिको चेतना, ज्ञान प्राप्ति भने बन्द हुँदैन । सिकारु उमेरका विद्यार्थीले सिक्नु पर्ने उमेर, दिन र समयमा सिक्ने पर्ने कुरा सिक्न पाउनु पर्ने हुन्छ । त्यसकारण बालकको समयबद्ध सिक्न पाउने अधिकारको सुनिश्चितता गर्दै शिक्षण संस्थालाई सुरक्षित बनाउन हरेक शिक्षक संस्थाको लेखाजोखा मूल्याङ्कन गरेर सुरक्षित विद्यालय भौतिक संरचना बनाउने, जोखिम पूर्व तयारी कार्य गर्ने आपतकालिन समयमा उद्धार राहतका कार्य गर्ने, पुन निर्माण, पुनस्थापनाका कार्य गर्ने गरी विद्यालयको क्षमता सवलीकरण गर्ने र जस्तोसुकै समयमा पनि एक हप्ता भन्दा बढी समय नियमित औपचारिक शिक्षाबाट बालबालिका बञ्चित हुनु नपर्ने गरी विद्यालय शिक्षक र विद्यार्थीहरूको सूचना र प्रविधिमा पहुँच सुनिश्चित हुने गरी वैकल्पिक सिकाइ प्रबन्ध गर्ने कार्य आपतकालीन अवस्थामा शिक्षा व्यवस्थापनको योजना अन्तर्गत पर्दछ ।

यस राजापुर नगरपालिकाको विपत्तको रूपमा प्रत्येक वर्ष बाढी तथा डुवानको समस्या, हावाहुरी र जङ्गी जनावरले यस राजापुर नगरपालिका व्यक्ति घर धन जनको क्षति र त्यसबाट विद्यालय तथा नियमित शिक्षामा परेको असर र कोभिड १९ का कारण २०७७ र २०७८ सालमा भएको विश्व महामारीले व्यक्तिको व्यावसायिक लगायत दैनिक जनजीवन ठप्प पार्ने गरी परेको प्रभावका कारण विद्यालय बालबालिकाको पढाइ तथा सिकाइ परीक्षा र मूल्याङ्कनमा परेको प्रभावहरूलाई आगामी दिनको सुधारको लागि पाठका रूपमा लिएर समयमा नै शिक्षा व्यवस्थापन हुने गरी योजना बनाउनु आजको आवश्यकता र दूरदर्शिता हुन जान्छ । आपत्कालीन निम्न ३ प्रकारका अवस्थालाई मध्यनजर गरेर राजापुर नगरपालिकाको शिक्षा योजना तथा विपद् प्रतिकार्य योजना निर्माण भै त्यसमा शिक्षाको निरन्तर प्रवाह नरोकिने प्रबन्ध प्रस्तुत आवधिक योजनामा गर्नु पर्दछ ।

क) प्राकृतिक प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण कार्य

ख) महामारी तथा महामारीजन्य रोग व्यवस्थापन कार्य

ग) बसाइसराइको प्रभाव र असर व्यवस्थापन कार्य ।

स्थानीयस्तरको सामान्य जनजीवन र शिक्षा क्षेत्रलाई बृहत रूपमा प्रभाव पार्ने सम्भावित संकटको बृहत्तर क्षेत्रहरू व्यवस्थापनमा विषयबस्तुहरूलाई मुख्य केन्द्र विन्दुमा राखेर शिक्षाको आवधिक योजना र वार्षिक नीति कार्यक्रम तथा बजेटले नगरपालिका र विद्यालय स्तरमा देहायका सबै पक्षहरूविच प्रक्रिया अपनाइ पूर्व तयारी कार्य, तत्कालीन रेस्पोन्सको कार्य र क्षतिपछिको कार्यलाई योजना बनाइ कार्यान्वयनमा प्राथमिकता दिनु पर्ने हुन्छ:

१. आपतकालिन समयमा बाँच्ने, जोगिने, उपचार पाउने, आश्रय पाउने, शिक्षा पाउने, प्रजनन स्वास्थ्य, सुरक्षा पाउने अधिकारको सुनिश्चितता,
२. आपतकालिन समयमा बालबालिका, महिला, गर्भवती, अपाङ्ग बृद्ध बृद्धाहरू अग्रता हुने गरी सुनिश्चितता पाउने,
३. आपतकालीन समयमा पिडा, प्रभाव एवम् क्षतिका आधारमा न्यायोचित व्यवस्था गर्न प्राथमिकता पाउने,

४. आपत परेका सबैको क्षतिका आधारमा पाउने अवसर, सुरक्षा र सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने,

५. पिडामा परेका व्यक्ति अर्थात सुविधावाट वञ्चित व्यक्तिलाई (खाना नपाएका, लगाउन नपाएका, बस्न नपाएकाहरु) जे जस्तो दिए पनि हुन्छ भन्ने भावनाले काम गर्न नदिइ गुणस्तर र सुशासन कायम हुने गरी निश्चित मापदण्डका आधारमा सहयोग र सेवा प्रदान गर्ने ,

६. अपतकालिन अबस्थामा काम गर्ने निकाय र व्यक्ति, सेवा सुनिश्चितता गर्ने,

४.७.२ वर्तमान अवस्था

आपतकालिन व्यवस्थापनमा राजापुर नगरपालिकाको वर्तमान शिक्षालाई जोडेर हेर्दा नगर पालिकाले २० वर्षे नगर विकास गुरु योजना २०८०, विकास र दिगो वातावरणीय संरक्षणलाई जोडेर बनाएको एउटा महत्वपूर्ण दस्तावेज हो । शिक्षाका सन्दर्भमा नेपालको संविधान २०७२ मा भएको व्यवस्था, संघ प्रदेश र स्थानीय तहका शिक्षा ऐन नियमावली र कार्यविधिहरुमा भएका प्रावधानहरु, भयरहित शिक्षण सिकाइ निर्देशिका २०७६, विद्यालय शान्ती क्षेत्र राष्ट्रिय कार्यढाँचा र कार्यान्वयन निर्देशिका २०६८, बालमैत्री विद्यालय राष्ट्रिय प्रारूप २०६७, विद्यालय शिक्षाका लागि एकीकृत समता रणनीति २०७१, बृहत विद्यालय सुरक्षा न्यूनतम प्याकेज २०७५ मा भएको विपत् जोखिम विद्यालय पूर्वाधार तथा व्यवस्थापन कार्यविधिहरु, बृहत विद्यालय सुरक्षा गुरुयोजना २०७४ र बृहत विद्यालय सुरक्षा कार्यान्वयन कार्यविधि २०७५ मा विद्यालयको न्यूनतम सुरक्षा एवं विपत् जोखिम न्यूनीकरण तथा उत्थानशीलता विकास रणनीतिक कार्यविवरणहरु, दिगो विकास लक्ष्य, १५ औ योजना, विद्यालय क्षेत्र विकास योजना, राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले सुरक्षित विद्यालयको विपत् जोखिमको न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन र समुदाय विच उत्थानशीलता शिक्षा एवं विपत्को समयमा विद्यालय शिक्षाको निरन्तरतालाई जोड दिएको पाइन्छ । विश्व महामारी कोभिड १९ को समयमा जारी गरिएको सिकाइ सहजीकरण निर्देशिका २०७७ आदिमा भएको व्यवस्था र तीनको कार्यान्वयनको प्रभाव र अवस्थाले वर्तमान समयमा स्थानीयस्तरमा आपत्कालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षाको अवस्थालाई छर्लङ्ग पारेको छ र त्यसैमा आधारित भएर योजना निर्माण र कार्यान्वयन रणनीति अवलम्बन गरिएको छ । राजापुर नगरपालिकाको विपत् व्यवस्थापन समितिका निर्णय र कार्यहरु, आपतकालिन प्रतिकार्य योजना, आपतकालिन प्रतिकार्य रणनीति २०२२-२०३०, विपत् व्यवस्थापन ऐन २०७८ मा राखिएका प्रावधानहरु, विपत् राहत कोष र त्यसको वितरण, संघ संस्था र विशेष गरी रेडक्रस , तयार नेपाल लगायत विपत् काम गर्ने अनुभवी संस्थाहरुको भूमिकाले पनि वर्तमान अवस्था प्रष्ट पारेको छ ।

४.७.३ उद्देश्य

आपतकालिन अवस्थामा बालबालिकाको शिक्षालाई निरन्तरता दिई उनीहरुको शारीरिक, मानसिक र बौद्धिक विकासमा सहयोग पुऱ्याउने यसको मुख्य उद्देश्य हो भने यस अन्तरगतका अन्य उद्देश्यहरु यसप्रकार रहेका छन् :

१. औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षाको माध्यमबाट सम्भावित विपद्को पूर्व सावधानी र तयारीको वातावरण तयार गर्नु ।
२. सम्भावित विपद्को व्यवस्थापन तथा उत्थानशीलता प्रणाली विकासको लागि भौतिक, मानवीय तथा आर्थिक स्रोतको तयारी गर्नु ।
३. विपद् व्यवस्थापन प्रतिकार्यको संयन्त्र र कार्य ढाँचा विकास गर्नु ।
४. अल्पकालीन र दीर्घकालीन पुनःस्थापना गर्नु ।

४.७.४ रणनीति

१. विपद्को समयमा शिक्षा निरन्तरता गर्न पूर्वतयारी, व्यवस्थापन, प्रतिकार्य र पुनःस्थापना सम्बन्धी आवश्यक नीति, मार्गदर्शन तथा कार्यविधिहरू तयार गरिनेछ,
२. सम्भावित प्रकोप तथा विपत् सम्बन्धी पूर्व सावधानी, प्रकोपबाट बच्ने उपायहरूको बारेमा जानकारी तथा सीप विकास गरिनेछ,
३. प्रकोपबाट शिक्षा क्षेत्रलाई जोगाउन आवश्यक तयारी गरिनेछ,
४. कोभिड- १९ लगायतका महामारीबाट बच्न पूर्व सावधानी, रोकथाम तथा उपचारको आवश्यक तयारी गरिनेछ,
५. महामारीका समयमा शिक्षण सिकाइलाई निरन्तरता दिने वैकल्पिक उपायहरूको तयारी गरिनेछ,
६. शिक्षा क्षेत्रमा प्रभाव पार्न सक्ने विपद् वा संकटहरूको पूर्वानुमान तथा त्यसको प्रभावको मूल्याङ्कन तथा विश्लेषण गरी सोको प्रतिकार्यका लागि योजना बनाइ कार्यान्वयन गरिनेछ,
७. संकटासन्नता को मूल्याङ्कनका आधारमा पूर्वानुमान तथा प्रतिकार्यको बृहत योजना तयार गरिनेछ,
८. विद्यालयस्तरीय प्रतिकार्य योजना तयार गरिनेछ,
९. विपद् प्रतिरोधी भौतिक पूर्वाधारको निर्माण तथा पुनःस्थापना गरिनेछ,
१०. शैक्षिक सेवा निरन्तरताको लागि आवश्यक हुने यन्त्र उपकरण, खाद्यान्न, पोसाक तथा अन्य राहत सामग्रीको प्रबन्ध गरिनेछ,
११. विपद् व्यवस्थापनको लागि स्थानीय तह र विद्यालयको क्षमता विकास गरिनेछ,
१२. विपद् तथा प्रकोप र शान्ति सुरक्षा र अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने सरकारी तथा अर्धसरकारी निकायहरूसिबिच वडा तहसम्म समन्वय र जिम्मेवारीको संयन्त्र बनाइनेछ,
१३. विपद् व्यवस्थापनको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सफल अभ्यासलाई स्थानीयकृत गरिनेछ,
१४. हरित विद्यालय अभियान, जलवायु परिवर्तन, शिक्षा तथा दिगो विकास निमित्त शिक्षा जस्ता कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरिनेछ,

४.७.५ मुख्य उपलब्धी, क्रियाकलाप, र लक्ष्य

(क) उपलब्धि

१. आपत्कालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा पनि बालबालिकाको सुरक्षासहित शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित हुने ।

(ख) नतिजा

१. विद्यालय र शिक्षा प्रणालीमा विपद् तथा प्रकोप व्यवस्थापनको लागि पूर्वतयारी, प्रतिकार्य, पुनःस्थापना तथा पुनःउत्थानयोजना तथा क्षमता विकास भएको हुने,

२. भौतिक, मानवीय र आर्थिक स्रोत व्यवस्थापनसहित विद्यालय तथा शिक्षा प्रणाली उत्थानशील भएको हुने ,
३. विपद् तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शैक्षिक क्रियकलापहरू निरन्तररूपमा सञ्चालन भएको हुने,
५. विपद् तथा प्रकोप व्यवस्थापन नीति तथा मापदण्ड पुनरावलोकन तथा निर्माण भएको हुने,
६. स्थानीय तह र विद्यालयको क्षमता विकास भएको हुने,
७. विपद् पूर्वतयारी, प्रतिकार्य, पुनस्थापना तथा उत्थानशीलताको लागि सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन भएको हुने,
८. शिक्षक तथा विद्यार्थी तालिम सञ्चालन भएको हुने,
९. संकटासन्नता मूल्याङ्कनको आधारमा योजना निर्माण भएको हुने,
१०. विपद् प्रतिरोधी विद्यालय भवन निर्माण भएको हुने,

RAJAPUR EDUCATION PLAN

(ग) प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्यहरू

तालिका न
सुरक्षित विद्यालय र आपतकालीन अवस्थामा शिक्षाका प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र. स.	प्रमुख क्रियाकलाप	इकाई	भौतिक लक्ष्य ५ वर्ष						भौतिक लक्ष्य १० वर्ष	जिम्मेवार निकाय
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	सुरक्षित विद्यालय सम्बन्धी नीति, रणनीति र मापदण्ड निर्माण र कार्यान्वयन गरिने	सबै विद्यालय	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१००%	सँघ, प्रदेश र स्थानिय तह
२	सुरक्षित विद्यालय सम्बन्धी विषयलाई समावेश गरी पठनपाठन गर्न विद्यालयहरूलाई सहजीकरण गरिने	सबै विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१००%	सँघ, प्रदेश, स्थानिय तह
३	नगर, वडा र विद्यालयहरूका विपतको समयमा सहयोग पुग्ने गरी विपत् व्यवस्थापन कोषको स्थापना र सञ्चालन गरिने विद्यालयको जु.रे.स यु.रे.स मा उद्धार कोष स्थापना गर्ने	नगर वडा र विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	५	१००%	नगरपालिका र विद्यालय
४	विपत्को जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्नका लागि विद्यालयमा सुरक्षित स्थलको पहिचान गरी विद्यालय परिवार सबैलाई सोको उपयोग गर्न अभ्यस्त बनाइने	सबै विद्यालय	४०	४०	४०	४०	४०	२००	१००%	विद्यालय
५	वृहत विद्यालय सुरक्षा सम्बन्धी विद्यालयका प्र.अ. र विद्यालय सम्पर्क शिक्षकलाई तालिम प्रदान गरिने	प्र.अ र शिक्षक	८०	८०	८०	८०	८०	४००	१००%	सँघ, प्रदेश, स्थानिय तह
६	सकारात्मक अनुशासन, सामाजिक संवेगात्मक सिकाइ, दण्डरहित शिक्षण, लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण विषयको तालिम प्याकेजको निर्माण गरी सम्पूर्ण शिक्षकहरूलाई तालिम प्रदान गर्ने	सबै शिक्षक	४०	४०	४०	४०	४०	२००	१००%	सँघ, प्रदेश, स्थानिय तह
७	उत्थानशीताका लागि Whole school approachका आधारमा सचेतना विकास गर्नका लागि कार्यक्रममा सञ्चालन र सहयोग गरिने	सबै शिक्षक	४०	४०	४०	४०	४०	२००	१००%	सँघ, प्रदेश, स्थानिय तह

८	विपत्का समयमा विद्यालय स्थानान्तरण गर्नका लागि सुरक्षित स्थानको पहिचान (विद्यालय परिसरको विपत् जोखिम मूल्याङ्कन गरी खानेपानी, स्वास्थ्य, पोषण र स्याहारको उचित व्यवस्थापनसहित शिक्षण सिकाइका लागि उपयुक्त वातावरण निर्माण गर्नका लागि सहयोग गर्ने	सबै विद्यालय	४०	४०	४०	४०	४०	२००	१००%	नगरपालिका र विद्यालय
९	सबै विद्यालयहरूको स्तरोन्नति (अपाङ्गमैत्री, बालमैत्री, विपत् उत्थानशील) गरी भौतिक पूर्वाधार तथा शैक्षिक सुविधा सम्पन्न विद्यालयको रूपमा विकास गर्दै लगिने	सबै विद्यालय	४०	४०	४०	४०	४०	२००	१००%	संघ ,प्रदेश ,स्थानिय तह
१०	Education can 't wait लाई आत्मासाथ गर्दै जुन सुकै विपतमा पनि शिक्षालाई निरन्तरता दिनका लागि हरेक विद्यालय र पालिकाको भैपरी शिक्षा योजना तयार गरी कार्यान्वयन गरिने	पालिका र विद्यालय स्तरमा आवश्यकता	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१००%	संघ ,प्रदेश ,स्थानिय तह
११	विद्यार्थी, शिक्षक , अभिभावक, समुदाय र सम्बन्धितसंघसंस्थाहरूको संलग्नतामा विद्यालयको घेराबार,खेलमैदान, विद्यालय जाने आउने बाटो र विद्यालयको आन्तरिक तथा बाह्य वातावरण पार्यवरणमैत्री, बालमैत्री, लैङ्गीक मैत्री एवम् अपाङ्गतामैत्री बनाउन सहयोग तथा सहकार्य गरिने	सबै विद्यालय आबस्यकता अनुसार	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१००%	संघ ,प्रदेश ,स्थानिय तह
१२	शिक्षक र विद्यार्थीमा विपदले पार्ने प्रभाव न्यूनिकरण गर्नविद्यालय तथा समुदायमा मनोसामाजिक परामर्श सेवा र शैक्षिक पुनर्लाभको व्यवस्थापन गर्नका लागि समन्वय र सहजीकरण गरिने	सबै विद्यालय आबस्यकता अनुसार	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१००%	स्थानिय तह
१३	सरकारी तथा गैरसरकारी संघसंस्थाको समन्वयमा शिक्षक तथा विद्यार्थीका लागि विपद् व्यवस्थापन, जलवायु परिवर्तन, वातावरण संरक्षण, स्वास्थ्य, पोषण तथा सरसफाई सम्बन्धी आधारभूत ज्ञान, पूर्वतयारी र प्रतिकार्य सम्बन्धी व्यवहारिक तालिम तथा अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने	सबै विद्यालय आबस्यकता अनुसार	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१००%	संघ ,प्रदेश ,स्थानिय तह
१४	विद्यालयलाई विपदको अवस्थामा शिक्षालाई निरन्तरता दिनका लागि आवश्यक हुने यन्त्र उपकरण, औषधि, खाद्यान्न, पोसाक, खानेपानी,शौचालय, खेलमैदान, सरसफाई, किट, प्राथमिक उपचार बाकस तथा अन्य राहत सामग्री (relief materials) को प्रबन्ध गर्नका लागि सहयोग गर्ने	सबै विद्यालय आबस्यकता अनुसार	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१००%	स्थानिय तह

१५	विद्यालयको वातावरण स्वच्छ, सफा,शान्त, सुरक्षित र हरियालीयुक्त बनाउन विद्यालयलाई वातावरणमैत्री हरित संस्थाको रूपमा विकास गर्न विद्यालय र संघसंस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरिने	सबै विद्यालय आबस्यकता अनुसार	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१००%	स्थानिय तह
१६	विद्यालयलाई बालमैत्री, छात्रामैत्री, अपाङ्गमैत्री र सुरक्षित, हिंसारहित एवम् भयरहित सिकाइ केन्द्रको रूपमा विकास गर्नका लागि सहयोग र सहकार्य गरिने	सबै विद्यालय आबस्यकता अनुसार	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१००%	संघ ,प्रदेश ,स्थानिय तह
१७	विद्यालयहरूमा स्वास्थ्य सुविधासहितको स्वास्थ्य शिक्षक स्वास्थ्य कार्यकर्ताको व्यवस्था	सबै विद्यालय आबस्यकता अनुसार	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१००%	संघ ,प्रदेश ,स्थानिय तह
१८	आपतकालिन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षासँग सम्बन्धित विभिन्न मापदण्ड, निर्देशिका तथा कार्यविधिहरू एकीकृत गर्ने	सबै विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१००%	संघ ,प्रदेश ,स्थानिय तह
१९	निरन्तर र सुरक्षित सिकाइका लागि शिक्षक विद्यार्थी सम्मिलित कार्य समूह self learning action निर्माण र परिचालन गरिने	सबै विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१००%	स्थानिय तह
२०	हिंसा र हेपाइमा परेका बालबालिकालाई न्याय र पीडकलाई सजाय दिने सवालमा शून्य सहनशीलता अपनाउने गरी कानुन निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिने	सबै विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१००%	संघ ,प्रदेश ,स्थानिय तह
२१	बाढी पहिरो, भूकम्प र महामारीको समयमा विद्यालयलाई आश्रय बनाउने कार्यलाई क्रमशः हतोत्साहित गर्नका लागि सङ्कटका समयमा उपयोग गर्ने गरी पालिकाकै सक्रियतामा टोलहरूमा बहुउद्देश्यीय साझा घर निर्माण गरिने	सबै विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१००%	स्थानिय तह
२२	सुरक्षित आश्रय स्थल र पहिचान र सोको समुदायमा जानकारी गराउने	सबै विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१००%	स्थानिय तह
२३	विपत् र प्रकोप जोखिम क्षमता मापन (VCA) गरिने विद्यालय निर्धारण	सबै विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१००%	स्थानिय तह

२४	विपत् जोखिम विद्यालयलाई जोखिम प्रतिरोधात्मक बनाउने कार्य	सबै विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१००%	स्थानिय तह
२५	विपदको प्रकार र विपतले लिने समय अवधिका आधारमा दिइने शिक्षाको प्रकृति छनोट, योजना निर्माण र कार्यान्वयन	सबै विद्यालय	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	१००%	स्थानिय तह
२६	पालिका स्तरीय विपत् प्रतिकार्य योजना निर्माण र शिक्षा क्षेत्रको भूमिका अद्यावधिक गर्ने कार्य	सबै विद्यालय	१	१	१	१	१	५	१०	स्थानिय तह
२७	विपतमा काम गर्ने सरोकारवाला, संघ संस्था र विपत सम्बन्धी विज्ञ व्यक्ति परिचय र सम्पर्क	सबै विद्यालय	१	१	१	१	१	५	१०	स्थानिय तह
२८	विद्यालयमा विपद समय निर्धारण सम्बन्धी विपत पात्रो र सचेतना कार्यक्रम	सबै विद्यालय	१	१	१	१	१	५	१०	स्थानिय तह

४.८. शिक्षामा भौतिक पूर्वाधार विकास

४.८.१. परिचय

बालबालिका विद्यालयमा भर्ना हुनका लागि सुरक्षित विद्यालय, पढ्नका लागि कक्षाकोठा, खेलनका लागि खेलमैदान, शौचका लागि शौचालय, सफाइ र पिउनका लागि स्वच्छ पानी जस्ता भौतिक पूर्वाधार विद्यालयका आधारभूत संरचना हुन्। एक विद्यार्थीका लागि सुविधाजनक रूपमा पठनपाठनमा सहभागी बन्न प्रारम्भिक बालविकास तथा आधारभूत तहका प्रारम्भिक कक्षाका लागि प्रति विद्यार्थी ०.७५ वर्ग मिटर र उच्च आधारभूत तह तथा माध्यमिक तहका लागि प्रति विद्यार्थी १.०० वर्गमिटर बराबरको क्षेत्रफलको मापदण्ड शिक्षा नियमावली २०५९ को नियममा तोकिएको छ। राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले विद्यालयहरूमा भवन, कक्षाकोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, शौचालय, पानी, पुस्तकालय, बुक कर्नर जस्ता भौतिक पूर्वाधार तयार गर्ने, विद्यालय भवनलगायत सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधार विपद जोखिममुक्त बनाउदै सबै विद्यालयलाई सुरक्षित एवं बालमैत्री, हरित विद्यालयको रूपमा विकास गर्ने लगायतका नीतिगत व्यवस्थापन गरिएको छ। राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले आत्मसात गरेको सबैका लागि सुरक्षित भौतिक पूर्वाधार विकास एवं विस्तारको नीति र हालसम्मको अभ्यासका आधारमा भएको सिकाइ अनुभवका आधारमा शिक्षा क्षेत्रको यो योजनामा प्रस्ताव गरिएको छ।

यस खण्डमा विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार विकासको वर्तमान अवस्थाको समीक्षाका आधारमा चुनौतीहरू पहिचान गरी आगामी दश वर्षका लागि विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार विकासका उद्देश्य, रणनीति, नतिजा र प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य उल्लेख गरिएको छ।

४.८.२. वर्तमान अवस्था

नेपालमा हाल कुल विद्यालयको सङ्ख्या ३५,५२० मध्ये २७,५४० सामुदायिक विद्यालय रहेका छन्। देशका सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा गरी जम्मा ९४,८१५ विद्यालय भवन रहेकामा ५९,९४० भवन पक्की छन्। ती भवनहरूमा जम्मा १,७३,५८२ कक्षाकोठा सञ्चालनमा रहेका छन् भने १,६९,१३८ ओटा कोठा नपुग रहेको तथ्याङ्क रहेको छ। प्रधानाध्यापका लागि बेग्लै कोठा जम्मा ८,९८७ विद्यालयमा मात्र देखिन्छ भने ११,०६९ विद्यालयमा अलग्गै कम्प्युटरको कोठा रहेको छ। सबै विद्यालयमा गरी जम्मा शौचालयको सङ्ख्या ९३,७२५ रहेकोमा धेरै जसोमा पानीको राम्रो आपूर्ति भएको देखिदैन। यी विद्यालयहरूमा जम्मा ५४,२८३ स्टाफ कोठा, ९५,३३ पुस्तकालय कोठा र ३,३५८ खेलकुद कोठा रहेका छन् भने ६,१८७ ओटा कोठामा विज्ञानका ल्यावहरू रहेका छन्।

२०७२ सालमा गएको विनासकारी भुकम्पबाट ७,९२३ विद्यालयहरूका ४९,६८१ कक्षाकोठामा क्षति पुगेको थियो। जसमध्ये हालसम्म ६,०८५ विद्यालयहरू पुनर्निर्माण भइसकेका छन् भने १,४६८ विद्यालय निर्माण सम्पन्न हुने क्रममा रहेका छन्। संघीयता कार्यान्वयन भन्दा अघि तत्कालीन शिक्षा विभागमा भौतिक निर्माणसम्बन्धी काम गर्ने बेग्लै शाखा र सबै जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरूमा प्राविधिक सहितको व्यवस्थापनमा विद्यालय शिक्षामा भौतिक पूर्वाधारको काम हुँदै आएकोमा हाल शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रमा अति न्यून प्राविधिक कर्मचारी भएकाले कार्यान्वयनको जिम्मेवारी स्थानीय तहहरूको रहेको छ भने निर्माणको मापदण्ड तथा आधार संघीयतहबाट हुँदै आएको छ। यसबाट योजना र कार्यान्वयनमा तालमेल मिलाउन र सूचना प्राप्त गर्न चुनौती भइरहेको छ।

विद्यालयका प्राथमिकता प्राप्त सक्षमता (PMEC) भित्र रहेको कक्षाकोठा, छात्राका लागि बेग्लै शौचालयसमेत हालसम्म पूर्ण हुन सकेको छैन भने प्राथमिकता प्राप्त सक्षमता नै पर्याप्त पूर्वाधार हो वा होइन भन्ने पनि विचार गर्नु पर्ने छ। राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले गरेको नीतिगत प्रावधान कार्यान्वयन गर्दा विद्यालयमा तहगत एवम् विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा बन्नु पर्ने भौतिक पूर्वाधार (शिक्षण सिकाइ कक्ष, कार्यशाला/प्रयोगशाला, पुस्तकालय, अतिरिक्त क्रियाकलाप एवम् खेलकक्ष, विद्यालय सभाहल, मञ्च, बगैचा, कम्प्युटर कक्ष, शिक्षक कक्ष, प्रधानाध्यापक कक्ष) के र कति आवश्यक हो पर्ने हो र पूर्वाधार निर्माणको दायित्व संघ, प्रदेश र स्थानीय तह कसले कसरी लिने हो भन्ने विषय स्पष्ट गर्नु आवश्यक देखिएको छ। विद्यालय शिक्षामा प्रयोग भएको पूर्वाधारका

सन्दर्भमा एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन व्यवस्थापन प्रणालीमा आबद्ध भए तापनि पूर्वाधारको प्राविधिक एवम् वस्तुनिष्ठ आकलन गर्न सकिएको छैन । हालै मात्र बृहत् रूपमा पुनर्निर्माणका क्रममा केन्द्रीय आयोजना कार्यान्वयन एकाइ (CLPIU) बाट विद्यालय निर्माणमा ४ ओटा मोडालिटी (विद्यालय व्यवस्थापन समितिबाट निर्माण हुने, ठेक्काबाट निर्माण हुने, दातृ निकायबाट निर्माण हुने र गैर सरकारी संघसंस्थाबाट निर्माण हुने) अवलम्बन गरिएका छन् । प्राप्त सूचनाका आधारमा हालसम्म पूर्वाधारको आवश्यकता सम्बोधन हुन सकेको छैन ।

राजापुर नगरपालिकामा ३६ ओटा सामुदायिक विद्यालय छन् । सामुदायिक विद्यालयको भौतिक विवरण यस प्रकार रहेको छ ।

क्र सं	भौतिक अवस्थाको विवरण	सङ्ख्या	क्र सं	भौतिक अवस्थाको विवरण	सङ्ख्या
१	विद्यालयको नाममा क"hf{जग्गा भएको विद्यालय संख्या	२२	१४	जम्मा पक्की भवन संख्या	९४
२	पक्की भवनको कोठा संख्या	३०९	१५	छापामय कक्षाकोठाको संख्या	८१
३	कच्ची भवनको कोठा संख्या	१८२	१६	छापामय कोठा संख्या	८८
४	बुक कर्नर भएको कोठा संख्या	७०	१७	पुस्तकालय भएको विद्यालय संख्या	२०
५	विज्ञान प्रयोगशाला भएको विद्यालय संख्या	८	१८	कम्प्युटर ल्याब भएको विद्यालय संख्या	८
६	इन्टरनेट सुविधा भएको विद्यालय संख्या	३६	१९	स्मार्ट बोर्ड भएको विद्यालय संख्या	७
७	स्मार्ट टि.भी. को संख्या	१८	२०	साइकल स्ट्याण्ड भएको विद्यालय संख्या	७
८	फर्निचर प्रयाप्त भएको विद्यालय संख्या	२१	२१	भवन प्रयाप्त भएको विद्यालय संख्या	१७
९	छात्रा विश्राम कक्ष भएको विद्यालय संख्या	१०	२२	प्याड डिस्पोजल भएको विद्यालय संख्या	१५
१०	शुद्ध पिउने पानी भएको विद्यालय संख्या	१६	२३	छात्रा शौचालय संख्या	३५
११	अपाङ्गमैत्री भवन भएको विद्यालय संख्या	२३	२४	छात्र शौचालय संख्या	३०
१२	अपाङ्गमैत्री शौचालय भएको विद्यालय संख्या	१२	२५	खेलमैदान भएको विद्यालय संख्या	२५
१३	हरित वातावरण भएको विद्यालय	२५	२६	कम्पाउण्ड वाल पुरा भएको विद्यालय संख्या	२

माथि प्रस्तुत भएको अभिलेख अनुसार विद्यालयमा छापामय वातावरण भएको कक्षा कोठा, बुक कर्नर भएको कक्षा कोठा, विज्ञान प्रयोगशाला, शुद्ध पिउने पानी, छात्र छात्रा शौचालय, अपाङ्गमैत्री विद्यालय, प्रयाप्त खेल मैदान, स्मार्ट टि.भी. साइकल स्ट्याण्ड, प्रयाप्त फर्निचर, प्रयाप्त भवन र सबै विद्यालयमा पंखाको ब्यवस्था गरी कम्पाउण्ड वाल निर्माण गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

२०७६ सालमा कोविडको पहिलो लहर चलेको समयमा विद्यालयलाई क्वारेन्टाइनको रूपमा प्रयोग गरी मुलुक बाहिरबाट आएका मानिसहरुलाई राखिएको थियो । विद्यालयहरुमा बनाइएका त्यस्ता क्वारेन्टाइनहरुमा बसेका मानिसहरुले खानेपानी, सौचालय र

प्यान आदि नभएको भन्दै आन्दोलन गरेका थिए। साँच्चि विद्यार्थीहरूले त्यस्तो विद्यालयमा कसरी वर्षौंदेखि बसेर अध्ययन गरे होलान् ? यो एउटा सानो उदाहरण मात्र हो। सन्दर्भ गम्भीर छ। आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजनाको पालामा कर्कट पाताले छाएका मोडलका विद्यालय भवन मुलुकभरि धेरै निर्माण भए। बालबालिकाका लागि त्यस्तो भवन कुनै पनि सिजनमा उपयुक्त नहुने हिरासत जस्तो हुदोरहेछ। हिउदमा अत्यधिक चिसो, गर्मीमा अत्यधिक गर्मी र वर्षामा पानी परेको आवाजले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप अवरुद्ध हुने हुदोरहेछ। बालमैत्री, सिकाइमैत्री जे जस्तो भनिए पनि भवन बनाउदा लागतमैत्रीलाई बढि ख्याल गरिएको देखिन्छ। लागत पनि तराइदेखि हिमालसम्म, गाउँदेखि शहरसम्म, राजधानी देखि मोफसलसम्म सबैतिर एउटै। त्यो क्रम अहिले पनि जारी छ।

विद्यालय निर्माणका लागि हालसम्म अवलम्बन गरिएका पद्धतिमा लागत अनुमानमा एकरूपता कायम हुन सकेको छैन। जस्तै ४ कोठाको भवन बनाउदा विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमअन्तर्गत रु ३६ लाख विनियोजन भएको छ भने सोही नाप बमोजिमको भवन केन्द्रीय आयोजना कार्यान्वयन एकाइबाट निर्माण गर्दा रु ६० लाखदेखि ७२ लाख सम्मको लागत इस्टिमेट तयार भई कार्यान्वयनमा रहेका छन्। भवन बनाउने बजेट काठमाडौँदेखि जुम्लासम्म उही छ। भवन बन्ने र बनाउने विधि र प्रक्रियामा कहीं विवाद र कानुनी प्रश्न उठिरहेका छन्। शिक्षा मन्त्रालयअन्तर्गतको सबै भन्दा ठूलो बेरुजुको हिंसा भवन निर्माणको रहेको छ। नेता, विद्यालय व्यवस्थापन समिति लगायत जनप्रतिनिधिहरूले समेत विद्यालयको अरु पक्षलाई भन्दा पनि पूर्वाधार निर्माणको पक्षलाई देखिने गरी महत्व दिएको पाइन्छ। तथापि पूर्वाधारहरू भने अपेक्षा गरे अनुसारका बन्न सकिरहेका छैनन्। रकम नपुगेर कतिपय पूर्वाधारहरू अधकल्चो अवस्थामा छन्। कतिपय पूर्वाधार निर्माणको क्रममा मुद्दा र उजुरीका कारण काम हुन नसकेका अवस्थाहरू पनि छन्। भवन निर्माण गर्ने सिलसिलामा भवन आचार संहिताको पालना नभएका कारण धेरैजसो विद्यालयहरू सुरक्षित, लैङ्गिक र अपाङ्गतामैत्री बन्न सकेका छैनन्। पूर्वाधारका कार्यक्रम वितरणमा पनि न्याय नभएका आवाजहरू उठिरहेका छन्। कसैले कहिल्यै नपाउने र कसैले सधैं पाइरहने अवस्था भइरहेको गुनासो गर्छन मर्कामा परेकाहरू।

४.८.३. चुनौति र अवसर

योजनाको प्रस्तुत खण्ड विद्यालय पूर्वाधार विकाससँग सम्बन्धित चुनौतीहरू अन्तर्गत विद्यालय शिक्षाअन्तर्गत विकास एवम् विस्तार गर्नुपर्ने भौतिक पूर्वाधारको स्वरूप तथा यसका लागि आवश्यक भूमिका स्पष्ट पार्नु, पूर्वाधार विकासका विधि तथा प्रक्रियालाई गुणस्तरीय पारदर्शी एवं जवाफदेही बनाउनु, सुरक्षित विद्यालयका भौतिक पूर्वाधारका लागि उयुक्त मापदण्ड र मोडालिटी विकास गर्नु, सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधार विकास एवम् विस्तारका लागि मास्टर प्लान विकास गर्नु, आवश्यक स्रोतको व्यवस्थापन गर्नु, नपुग रकमका लागि अभिभावकहरूबाट योगदान हुने कुराको सुनिश्चितता गर्नु, पूर्वाधारहरूलाई अपाङ्गतामैत्री, लैङ्गिक मैत्री र सिकाइमैत्री र वातानुकूलित बनाउनु, निर्माण कार्यलाई विवाद र उजुरी रहित बनाउनु, समुदायलाई अपनत्व ग्रहण गर्ने वातावरण बनाउन", पूर्वाधारका कार्यक्रमहरू वितरण गर्दा न्यायपूर्ण र निष्पक्षताका आधारमा वितरण गर्नु, पूर्वाधार निर्माण कार्यक्रम वितरण गर्दा तीनवटा सरकारको विचमा समन्वयको वातावरण हुनु, स्थानीय आवश्यकता र उपलब्ध स्रोतको आधारमा निर्माणको लागत र मोडेलको विकास गर्नु आदि रहेका छन्।

विद्यालय पूर्वाधार निर्माणको सवालमा अवसरहरू पनि पर्याप्त देखिन्छन्। विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरू र जनप्रतिनिधिहरूले विद्यालयको अन्य पक्षलाई भन्दा पूर्वाधार निर्माणको पक्षलाई महत्व र चासो दिनु, तीनै तहका सरकारबाट पूर्वाधार निर्माणका लागि बजेट र कार्यक्रमको व्यवस्था गरिनु, पूर्वाधार निर्माणका सवालमा राजापुर नगरपालिकामा रुम टू रिड, कमैया महिला जागरण समाज, राधाकृष्ण थारु जनसेवा केन्द्र, बाँके युनेस्को क्लब लगायतका गैरसरकारी संस्थाहरूले समेत योगदान गर्नु, पूर्वाधार निर्माणको सवालमा समुदायको योगदान पनि इतिहासदेखि नै वर्तमानसम्म पनि अक्षण जस्तै हुनु, अधिकांस विद्यालयहरूका पूर्वाधार विगतको तुलनामा सुधार हुँदै गएको देखिनु, अन्यत्रको तुलनामा राजापुर नगरपालिकाको विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधारको अवस्था सन्तोषजनक हुनु, कतिपय विद्यालयहरूमा पूर्वाधारतर्फ मर्मत सम्भारका लागि आफ्नै आयस्रोत हुनु, मन्त्रालय र विभागले समेत २०७२ को भूकम्प पछि निर्माण हुने पूर्वाधारहरूलाई भूकम्प प्रतिरोधी हुने गरी निर्माण गर्न अनिवार्य गरिनु आदिलाई अवसरहरूको रूपमा लिन सकिन्छ।

४.८.४. उद्देश्य र रणनीतिहरू

योजनाको प्रस्तुत खण्डको विषयको समग्र उद्देश्य सबै विद्यार्थीहरूलाई सुरक्षित र उपयुक्त भौतिक पूर्वाधारहितको विद्यालयमा अध्ययन गर्ने अवसर उपलब्ध गराउनु रहेको छ भने यसका उद्देश्य र रणनीतिहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् :

क्र सं	उद्देश्य	रणनीति
१	सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधार विकास गरी गुणस्तरीय शिक्षा व्यवस्थापनमा सहयोग गर्नु,	१. पूर्वाधार विकासका लागि विद्यार्थी सङ्ख्याको प्रक्षेपण, देशको भूगोल, हावापानी र लागतका आधारमा मापदण्ड विकास गरी कार्यान्वयनका लागि संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ।
२	विद्यालय शिक्षा पूर्वाधारका लागि आवश्यक मापदण्ड विकास र कार्यान्वयन गर्नु,	२. पूर्वाधार निर्माणका लागि कसैका मागको आधारमा भन्दा पनि वास्तविक आवश्यकताको पहिचान गरी पूर्वाधार निर्माण कार्य गर्ने र निर्माणको काम विवादरहित किसिमले सम्पादन गर्ने सवालमा आवश्यक संयन्त्र, आचारसंहिता, सहमति, विश्वास र प्रतिवद्धताको वातावरण विकास गरिनेछ।
३	गुणस्तरीय पूर्वाधार विकास एवम् विस्तारका लागि पारदर्शी एवं जवाफदेहि प्रणालीको विकास गर्नु,	३. विद्यालय पूर्वाधार विकासका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको लागत साझेदारीका आधारमा स्रोत व्यवस्थापनको प्रारूप विकास गरी कार्यान्वयन गर्नका लागि सहकार्य गरिनेछ।
४	विद्यालय पूर्वाधार निर्माणको पहुचलाई मागका आधारमा भन्दा पनि वास्तविक आवश्यकताका आधारमा उपलब्ध गराउनु।	
५	भौतिक पूर्वाधारको हिसावले शैक्षिक संस्थाहरूलाई अभावमुक्त बनाउनु।	४. शैक्षिक संस्थाहरूलाई भौतिक पूर्वाधार विकासको दृष्टिकोणले योजना अविधुत अभावमुक्त थलोको रूपमा विकास हुने गरी पूर्वाधारका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।
६	समुदायका मानिसको अपनत्व बढाउनु	५. निर्माण गरिएको विद्यालय पूर्वाधार विकासको संरक्षण संवर्धन र निगरानीका लागि समुदायका मानिसहरूमा अपनत्वको भावनाको विकास गरिनेछ।
७	अन्तर सरकार र अन्य सरोकारवालाबिच समन्वय, सहकार्य गर्नु	६. विद्यालय शिक्षामा सञ्चालित विद्यालयको तह र विद्यार्थी सङ्ख्याका आधारमा आवश्यक पर्ने पूर्वाधारको पुनर्परिभाषित गरी कार्यान्वयनका लागि संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ। ७. पूर्वाधार निर्माणसँगै सुरक्षित विद्यालय एवम् वातावरणीय पक्षलाई एकीकृत प्रणालीको विकास गरी संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ। ८. एक विद्यालयमा पूर्वाधार विकासका सबै कार्य एकै पटक निर्माण गर्ने गरी विद्यालय सम्पूर्ण निर्माणको अवधारणा अनुसार निर्माण कार्यको कार्यान्वयन गरिनेछ। ९. विद्यालय पूर्वाधार विकासका लागि विकास साझेदार तथा विभिन्न संघसंस्थासँग लागत साझेदारी गरिनेछ।

		१०. अन्तर सरकार र अन्य सरोकारवालाहरूबिच समन्वय, सहकार्य र साझेदारीमा विद्यमान पूर्वाधार उपयोग एवं जनशक्तिको उपयोगसम्बन्धी नीति तयार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।
--	--	--

४.८.५. उपलब्धि नतिजा तथा प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क) उपलब्धि

१. सबै विद्यार्थीहरूलाई सुरक्षित र उपयुक्त भौतिक अवस्थासहितको विद्यालयमा अध्ययन गर्ने अवसर प्राप्त भएको हुने ।

ख) नतिजा

१. विद्यालय शिक्षाअन्तर्गत विकास एवं विस्तार गर्नुपर्ने भौतिक पूर्वाधारको स्वरूप तथा भूमिका परिभाषित भएको हुने ।
२. भौतिक पूर्वाधारको आवश्यकता पहिचान र मापदण्ड सहितको १० वर्षे मास्टर प्लान तयार भएको हुने ।
३. पूर्वाधार विकासको लागि स्रोत र जिम्मेवारीको विन्याससहित कार्यान्वयन प्रारूप विकास भएको हुने ।
४. नगरपालिकाका सबै विद्यालयहरूमा आवश्यक भौतिक पूर्वाधार विकास र विस्तार भएको हुने ।
५. एक विद्यालय सम्पूर्ण पूर्वाधार (A school with complete infrastructure) को अवधारणा अनुसार विकास भएको हुने ।
६. विद्यालयहरूमा अपाङ्गता एवम् छात्रामैत्री संरचना उपलब्ध भएको हुने ।
७. पूर्वाधार विकासका लागि आवश्यक विधि, मापदण्ड र स्तरीकरणका सूचक तयार भएको हुने ।
८. विद्यालयहरूमा बनेका संरचनाको सम्बर्धन तथा मर्मत सम्भारका पद्धति विकास भएको हुने ।
९. विद्यालय पूर्वाधार विकासका कामहरू दीगो र विवादरहित भएको हुने ।

ग) प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तालिका ४.८.६:

विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकासका क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवार निकाय र सरकार
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	विद्यालय शिक्षा अन्तर्गत विकास एवं विस्तार गर्नुपर्ने भौतिक पूर्वाधारको स्वरूप तथा भूमिका परिभाषित ।	पटक	१	√	√	√	√	१	२	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
२	विद्यालयहरूको पूर्वाधार विकास मास्टर प्लानको निर्माण र कार्यान्वयन ।	पटक	१	√	√	√	√	१	२	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
३	पूर्वाधार विकास प्रारूप विकास र तीनै तहमा स्रोतको विनियोजन ।	पटक नियमित	१	√	√	√	√	१	२	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
४	एक विद्यालय सम्पूर्ण पूर्वाधार (A School with Complete Infrastructure) अनुरूप भौतिक पूर्वाधारको विकास ।	विद्यालय सङ्ख्या	१	√	√	√	√	१	२	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
५	विद्यालयहरूको पूर्वाधार निर्माणको मापदण्ड एवं स्तरीकरणका सूचक विकास र सोको कार्यान्वयन ।	पटक	१	√	√	√	√	१	२	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
६	विद्यालयहरूमा अपाङ्गतामैत्री र लैङ्गिकमैत्री संरचनाको विकास ।	विद्यालय सङ्ख्या	√	√	√	√	√	√	√	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह

७	विद्यालयहरूमा बनेका संरचनाको नियमितरूपमा सम्बर्धन तथा मर्मत सम्भार ।	विद्यालय सङ्ख्या	√	√	√	√	√	√	√	स्थानीय तह
८	विद्यालयको पूर्वाधार निर्माण र संरक्षणका लागि समुदायका मानिसहरूमा अपनत्वको भावनाको विकास ।	समुदाय	√	√	√	√	√	√	√	स्थानीय तह, विद्यालय र समुदाय
९	साइकल स्ट्याण्ड	विद्यालय	४	४	४	४	४	२०	२९	स्थानीय तह
१०	कम्पाउण्ड वाल	विद्यालय	३	३	४	४	४	१८	३४	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
११	शुद्ध पिउने पानी	विद्यालय	४	४	४	४	४	२०		संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
१२	स्मार्ट टि.भी.	विद्यालय	३	३	४	४	४	१८		संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
१३	पक्की भवन	विद्यालय	४	४	४	४	४	२०	५०	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
१४	विद्युतीय पुस्तकालय	विद्यालय	७	७	७	७	८	३६		संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
१५	विज्ञान प्रयोगशाला	विद्यालय	४	४	४	४	४	२०	२८	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
१६	छापामय कक्षाकोठा निर्माण	विद्यालय	११	११	११	११	१२	५६		संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
१७	कम्प्युटर ल्याब	विद्यालय	४	४	४	४	४	२०	२८	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
१८	छात्रा विश्राम कक्ष	विद्यालय	५	५	५	५	६	२६		संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह

१९	छात्राछात्र शौचालय निर्माण	विद्यालय	४	४	४	४	४	२०	३६	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
२०	फर्निचर	विद्यालय	१००	१००	१००	१००	१००	५००	१०००	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
२१	हरित विद्यालय	विद्यालय	५	६				११		संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
२२	एसी	विद्यालय	२	२	२	२	२	१०		संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह

RAJAPUR EDUCATION PLAN

परिच्छेद : ५

तीनै तहका सरकारहरुको संस्थागत संरचना, क्षमता विकास र अन्तरसम्बन्ध

५.१ परिचय

नेपालको संविधान २०७२ ले नेपाललाई संघीय राज्यको रूपमा व्यवस्था गरी मुलुकमा तीन तहका सरकारहरुले काम गरिरहेको अवस्था छ । जसअन्तर्गत मुलुकमा अहिले एउटा संघीय सरकार, सातवटा प्रदेश सरकार र ७५३ वटा स्थानीय सरकारहरु रहेका छन् । संघीय संरचना अनुसार सबैले शिक्षा प्राप्तिको अधिकार सुनिश्चितताका लागि संविधानको अनुसूची ५, ६, ८ र ९ मा व्यवस्था गरिएको छ । अनुसूची ५ को बुँदा १५ ले संघको एकल शैक्षिक दायित्व तोकेको छ । अनुसूची ६ को बुँदा ८ ले प्रदेशको एकल शैक्षिक दायित्व उल्लेख गरेको छ । त्यस्तै अनुसूची ६ को बुँदा १८ ले भाषा, लिपि आदिलाई संघीय सरकार तथा प्रदेश सरकारको साझा जिम्मेवारीमा राखेको छ । अनुसूची ८ को बुँदा ८ ले स्थानीय सरकारको एकल अधिकार अन्तर्गत आधारभूत तथा माध्यमिक तहको शैक्षिक दायित्वको व्यवस्था गरेको छ । अनुसूची ९ को बुँदा २ ले स्थानीय सरकार, प्रदेश सरकार, तथा संघीय सरकारको साझा शैक्षिक दायित्व उल्लेख गरेको छ । संघीय तहमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, प्रदेश तहमा सामाजिक विकास मन्त्रालय र स्थानीय तहमा पालिकाले शिक्षा क्षेत्रको नेतृत्व गरेको छ ।

५.२. वर्तमान अवस्था

संघीय तहमा रहेको शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले राष्ट्रिय शिक्षा नीति, नियम बनाउनुका साथै देशका लागि आवश्यक जनशक्ति निर्माणमा शिक्षा क्षेत्रमा लगानीको वातावरण बनाउने कार्य गरेको छ । उच्चदेखि मध्यम तहसम्मको जनशक्ति विकास, पाठ्यक्रम विकास, प्रमाणीकरण, व्यवस्थापन तथा नियमन गर्नका लागि संस्थागत संरचना विकास गरेको छ । संविधानले संघीय सरकार मातहत उच्च शिक्षातर्फ केन्द्रीय विश्वविद्यालयहरु र यससँग सम्बन्धित संकायहरु, आंगिक तथा सम्बन्धनप्राप्त क्याम्पसहरु, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, अनुसन्धान केन्द्रहरु, विभिन्न आयोग तथा कार्यालयहरु रहेका छन् । त्यसैगरी विद्यालय शिक्षातर्फ शिक्षा तथा मानव श्रोत विकास केन्द्र, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड, शिक्षक सेवा आयोग, शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम केन्द्र लगायत विभिन्न समिति, आयोगहरु क्रियाशील रहेका छन् । त्यसैगरी विभिन्न प्रज्ञा प्रतिष्ठानहरु, पुस्तकालयहरु, अनुष्ठानहरु पनि रहेका छन् ।

नेपाल सरकारको मिति २०७४/१०/१० को निर्णय अनुसार ७ वटा विषयगत कार्यक्षेत्र समेट्ने गरी स्थापना भएको प्रदेश सरकार अन्तर्गत सामाजिक विकास मन्त्रालय स्थापना भई सञ्चालनमा रहेको छ । सामाजिक विकास मन्त्रालयअन्तर्गत स्वास्थ्य तथा जनसंख्या, शिक्षा तथा मानव संसाधन, महिला तथा बालबालिका, युवा तथा खेलकुद, भाषा, धर्म तथा संस्कृति, श्रम तथा रोजगार, पोषण, खानेपानी तथा सरसफाइ गरी ७ वटा विषयगत कार्यक्षेत्र रहेका छन् । संविधानले स्थानीय तहको अधिकार र जिम्मेवारी भनी आधारभूत तहको शिक्षालाई तोकेकोमा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ११ को उपदफा २ (ज) मा आधारभूत र माध्यमिक शिक्षा अन्तर्गत स्थानीय सरकारका अधिकार र जिम्मेवारीहरु देहायबमोजिम तोकिएको छः

- प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, अभिभावक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुला तथा वैकल्पिक एवम् निरन्तर सिकाइ, सामुदायिक सिकाइ र विशेष शिक्षा सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन,
- सामुदायिक, संस्थागत, गुठी र सहकारी विद्यालयहरुको स्थापना, अनुमति, सञ्चालन, व्यवस्थापन तथा नियमन,
- प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको योजना तर्जुमा, सञ्चालन, अनुमति, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन,
- मातृभाषामा शिक्षा दिने विद्यालयको अनुमति, अनुगमन तथा नियमन,

- गाभिएका वा बन्द गरिएका विद्यालयहरूको सम्पत्ति व्यवस्थापन,
- गाउँ तथा नगर शिक्षा समिति गठन तथा व्यवस्थापन,
- विद्यालय व्यवस्थापन समिति गठन तथा व्यवस्थापन,
- विद्यालयको नामाकरण,
- सामुदायिक विद्यालयको जग्गाको स्वामित्व, सम्पत्तिको अभिलेख, संरक्षण र व्यवस्थापन,
- विद्यालयको गुणस्तर अभिवृद्धि तथा पाठ्यसामग्रीको वितरण,
- सामुदायिक विद्यालयको शिक्षक तथा कर्मचारीको दरबन्दी मिलान,
- विद्यालयको नक्साङ्कन, अनुमति, स्वीकृति, समायोजन तथा नियमन,
- सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण, मर्मत सम्भार, सञ्चालन र व्यवस्थापन,
- आधारभूत तहको परीक्षा सञ्चालन, अनुगमन तथा व्यवस्थापन,
- विद्यार्थी सिकाई उपलब्धिको परीक्षण र व्यवस्थापन,
- निःशुल्क शिक्षा, विद्यार्थी प्रोत्साहन तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्थापन,
- ट्यूसन, कोचिङ जस्ता विद्यालय बाहिर हुने अध्यापन सेवाको अनुमति तथा नियमन,
- स्थानीयस्तरको शैक्षिक ज्ञान, सीप र प्रविधिको संरक्षण, प्रवर्धन र स्तरीकरण,
- स्थानीय पुस्तकालय र वाचनालयको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन,
- माध्यमिक तहसम्मको शैक्षिक कार्यक्रमको समन्वय र नियमन,
- सामुदायिक विद्यालयलाई दिने अनुदान तथा सोको बजेट व्यवस्थापन, विद्यालयको आय व्ययको लेखा अनुशासन कायम, अनुगमन र नियमन,
- शिक्षण सिकाइ, शिक्षक र कर्मचारीको तालिम तथा क्षमता विकास र
- अतिरिक्त शैक्षिक क्रियाकलापको सञ्चालन ।

राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले स्थानीय सरकारको जिम्मेवारीभित्र देहायका कुराहरू समावेश गरेको छः

- प्रारम्भिक बाल विकास सम्बन्धी कानून, योजना, कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन एवं प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रको अनुमति, सञ्चालन र व्यवस्थापन,
- आधारभूत शिक्षा सम्बन्धी कानून, योजना, कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन तथा आधारभूत विद्यालय अनुमति, स्वीकृति, व्यवस्थापन र नियमन,
- अनौपचारिक, वैकल्पिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइसम्बन्धी कानून, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन,
- निरन्तर सिकाई तथा सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सम्बन्धी कानून, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, सञ्चालन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन,
- अभिभावक शिक्षा सम्बन्धी कानून, योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन,
- खुला तथा दूर शिक्षा सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन,
- आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षा सम्बन्धी योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन,
- मातृभाषामा शिक्षा दिने विद्यालयको अनुमति, अनुगमन तथा नियमन,

- प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिमको योजना तर्जुमा, सञ्चालन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन,
- गाउँ तथा नगर शिक्षा समिति र विद्यालय व्यवस्थापन समिति गठन तथा व्यवस्थापन
- विद्यालयको नामाकरण, नाम परिवर्तन र स्थानान्तरण,
- विद्यालयको चल अचल सम्पत्तिको अभिलेख, सुरक्षा र संरक्षण,
- स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास एवं कार्यान्वयन र संघ तथा प्रदेशस्तरबाट विकास गरिएका पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यसामग्री वितरण एवं कार्यान्वयन सहजीकरण,
- विद्यालयको गुणस्तर अभिवृद्धि योजना तथा कार्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयन,
- राष्ट्रिय मापदण्डका आधारमा सार्वजनिक विद्यालयको शिक्षक दरवन्दी पुनर्वितरण र मिलान,
- विद्यालयको नक्शाङ्कन, समायोजन तथा नियमन,
- सार्वजनिक विद्यालयको शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण, मर्मत सम्भार, सञ्चालन र व्यवस्थापन,
- आधारभूत तहको परीक्षा सञ्चालन, व्यवस्थापन र प्रमाणीकरण,
- स्थानीय स्तरमा विद्यार्थी सिकाई उपलब्धीको परीक्षण र व्यवस्थापन,
- अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षाको कार्यान्वयन, विद्यार्थी प्रोत्साहन व्यवस्थापन,
- स्थानीय स्तरको शैक्षिक ज्ञान, सीप, प्रविधिको संरक्षण, प्रवर्धन, र स्तरीकरण,
- सार्वजनिक विद्यालयलाई अनुदान प्रदान तथा सोको बजेट व्यवस्थापन,
- विद्यालयको आर्थिक अनुशासन, अनुगमन र लेखापरीक्षण,
- शिक्षक र कर्मचारीको क्षमता विकास, तालिम, अभिमुखीकरण, गोष्ठी, कार्यशाला, सञ्चालन,
- स्थानीय पुस्तकालय र वाचनालयको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन,
- विद्यालय शिक्षक तथा कर्मचारीको पुरस्कार र प्रोत्साहन व्यवस्थापन,
- गाउँ तथा नगर शिक्षा समिति र विद्यालय व्यवस्थापन समिति गठन तथा व्यवस्थापन,
- विद्यालयको नामाकरण, नाम परिवर्तन र स्थानान्तरण,
- विद्यालयको चल अचल सम्पत्तिको अभिलेख, सुरक्षा र संरक्षण,
- स्थानीय पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास एवं कार्यान्वयन र संघ तथा प्रदेश स्तरबाट विकास गरिएका पाठ्यपुस्तक तथा पाठ्यसामग्री वितरण एवं कार्यान्वयन सहजीकरण,
- विद्यालयको गुणस्तर अभिवृद्धि योजना तथा कार्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयन,
- राष्ट्रिय मापदण्डका आधारमा सार्वजनिक विद्यालयको शिक्षक दरवन्दी पुनर्वितरण र मिलान,
- विद्यालयको नक्शाङ्कन, समायोजन तथा नियमन,
- सार्वजनिक विद्यालयको शैक्षिक पूर्वाधार निर्माण, मर्मत सम्भार, सञ्चालन र व्यवस्थापन,
- आधारभूत तहको परीक्षा सञ्चालन, व्यवस्थापन र प्रमाणीकरण,
- स्थानीय स्तरमा विद्यार्थी सिकाई उपलब्धीको परीक्षण र व्यवस्थापन,
- अनिवार्य तथा निशुल्क शिक्षाको कार्यान्वयन, विद्यार्थी प्रोत्साहन व्यवस्थापन,
- स्थानीय स्तरको शैक्षिक ज्ञान, सीप, प्रविधिको संरक्षण, प्रवर्धन र स्तरीकरण,
- सार्वजनिक विद्यालयलाई अनुदान प्रदान तथा सोको बजेट व्यवस्थापन,
- विद्यालयको आर्थिक अनुशासन, अनुगमन र लेखापरीक्षण,

- शिक्षक र कर्मचारीको क्षमता विकास, तालिम, अभिमुखीकरण, गोष्ठी एवम् कार्यशाला सञ्चालन,
- स्थानीय पुस्तकालय र वाचनालयको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन,
- विद्यालय शिक्षक तथा कर्मचारीको पुरस्कार र प्रोत्साहन व्यवस्थापन,
- अतिरिक्त शैक्षिक क्रियाकलाप सञ्चालन तथा व्यवस्थापन

संविधान र ऐनकानूनले तोकिएका जिम्मेवारीहरू सम्पादन गर्नका लागि लुम्बिनी प्रदेशमा सामाजिक विकास मन्त्रालयको नेतृत्वमा सामाजिक विकास निर्देशनालय, शिक्षा तालिम केन्द्र र प्रत्येक दुई जिल्लामा काम गर्नका लागि सामाजिक विकास डिभिजन कार्यालयहरूको स्थापना गरी कामकाज भइरहेको छ। संघीय सरकारको मातहतमा रहेको शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ र प्रदेश सरकारको मातहतमा रहेको सामाजिक विकास डिभिजन कार्यालयको बीचमा कामकाजको क्रममा सरोकारवालाहरूको बीचमा अनावश्यक द्विविधा देखिएको अवस्था पनि छ। यद्यपि यस्ता द्विविधाहरू अरु सवालहरूमा पनि देखापरेका छन्। संविधानले तोकेबमोजिमका शिक्षाका कार्यहरू स्थानीय तहमा शिक्षा, युवा तथा खेलकूद शाखाबाट संचालन हुँदै आइरहेको छ।

मुलुकमा मूल कानूनको रूपमा संविधान जारी भए पनि अरु कानूनहरू बनिसकेको अवस्था छैन। संविधानले कुन सरकारले शिक्षाको कुन काम गर्ने भन्ने सम्बन्धमा कानून बनाइ व्याख्या गर्नु आवश्यक छ। यस्तो अवस्थामा शिक्षा ऐन पुरानै छ र संघीयताको मर्म अनुरूप संशोधन हुन सकिरहेको छैन। कतिपय स्थानीय तहबाट संविधानले आफुलाई दिएको अधिकार भनेर शिक्षकको नियुक्ति र सरुवा, एसइइको परीक्षा सञ्चालन, विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार विकास लगायतका सवालहरूमा काम गर्न रुचि देखाएको अवस्था छ। विद्यालय शिक्षासम्बन्धी धेरै अधिकार स्थानीय तहलाई भएको र हालको अवस्थामा स्थानीय तहमा शिक्षासम्बन्धी काम गर्ने संरचना र जनशक्ति नभएको कारण शिक्षामा केही द्विविधा र केही अलमलको स्थिति देखिएको छ। पुरानो संरचना अन्तर्गतका स्रोतकेन्द्रहरू खारेज गरिएको कारण विद्यालयहरूमा हुने सुपरीवेक्षण र अनुगमन प्रायः शून्य भएको अवस्था छ।

५.३. चुनौति र अवसर

संविधानमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको शिक्षाका अधिकारका सम्बन्धमा गरेको व्यवस्थाका बारेमा सबको बुझाइमा एकरूपता कायम हुनु, शिक्षाको बजेट बाँडफाँडको सम्बन्धमा मतैक्यता हुनु, एकअर्का बीचको समन्वयका लागि सुदृढ कानूनी एवम् संस्थागत र संरचनागत व्यवस्था हुनु, संघीय संरचनाअनुसारको शिक्षाको ऐनकानून निर्माण हुनु, स्थानीय तहमा शिक्षासम्बन्धी पर्याप्त जनशक्ति र संरचनाको व्यवस्था हुनु जस्ता चुनौतिहरू प्रमुख रूपमा रहेका छन्। त्यसरी नै संविधानले तोकेका शिक्षाका साझा अधिकारको सूचीमा थप स्पष्टता ल्याउनु, शिक्षाका तहगत संरचनाहरूको आवश्यकताको आधारमा व्यवस्थापन गर्नु, अभिभावक र शिक्षाका सरोकारवालाहरूको शिक्षा र बालबालिकाप्रति समुचित किसिमले चेतनाको विकास र ध्यानाकर्षण गराउनु, सामुदायिक विद्यालयहरूको क्षमता विकास गर्नु, स्थानीय तहमा सुपरीवेक्षण र अनुगमन गर्नका लागि उपयुक्त संरचना र क्षमताको विकास गर्नु, स्थानीय तहमा भएको शिक्षासम्बन्धी अधिकार र जिम्मेवारी अनुसार आवश्यक पर्ने संरचना र जनशक्तिको विकास गर्नु आदि पनि उल्लेख्य चुनौतिको रूपमा रहेका छन्।

नेपालको संविधानले नै तीन तहका सरकारहरूले गर्नु पर्ने शिक्षाका जिम्मेवारीहरू किटान गरेको अवस्था छ। मुलुकले संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली सहित संघीय राज्य प्रणाली कार्यान्वयनमा आएपछि तीनवटै तहका सरकारहरूबाट शिक्षाको संरचनामा थप चासो राखेर काम गर्ने जमर्को भइरहेको छ। तीनवटै सरकारहरूले आआफ्नै किसिमले क्षमता विकासका कार्यक्रम संचालन गरिरहेका छन्। विद्यालयहरूको भौतिक संरचनाको विकास र विस्तारले तुलनात्मक किसिमले प्राथमिकता पाएको अवस्था छ। विशेषगरी राजापुर नगरपालिकाले प्राथमिक तहमा शिक्षक दरबन्दी पर्याप्त देखिन्छ। यस पालिकाले आफ्नो सामान्यीकरण बजेटको केही बजेट शिक्षामा पनि लगानी गरेको अवस्था छ। बालविकासका सहयोगी कार्यकर्ताहरूको सुविधामा थप गरेको अवस्था छ। प्रारम्भिक बालविकासदेखि कक्षा १२ सम्मको कक्षा संचालनको अनुमति स्थानीय तहले नै दिने भएको हुँदा विद्यालयहरूलाई तह वा कक्षा थप गर्ने काममा सहज भएको छ। यत्तिमात्र नभइ विद्यालयहरूको समायोजन गर्न पनि सहज देखिएको छ। पालिकाको दृष्टिबाट उल्लिखित पक्षहरूलाई शिक्षामा भएका अवसरहरूको रूपमा लिन सकिन्छ।

५.४. उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू

गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितताका लागि सुदृढ तहगत संरचना, प्रभावकारी अन्तरसरकार सम्बन्ध र उपलब्धिमुलक क्षमता विकास हुनु योजनाको प्रस्तुत विषय क्षेत्रको समग्र उद्देश्य रहेको छ भने यसका उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू निम्नबमोजिम रहेका छन्।

क्र सं	उद्देश्यहरू	रणनीतिक क्रियाकलापहरू
१	संविधानको मर्मअनुसार आवश्यक पर्ने कानून निर्माण गरी तीनै तहको सरकारको बीचमा अधिकार र जिम्मेवारीका सम्बन्धमा देखिएका अन्यौलताहरूको निराकरण गर्न योगदान गर्नु।	<p>१. संघीय सरकारबाट शिक्षासम्बन्धी नीति र मापदण्ड निर्माण, प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई बजेट र मार्गदर्शन प्रदान, पाठ्यक्रमको प्रारूप तयार निर्माण, स्थायी शिक्षक छनौट र सिफारिस, माध्यमिक तहको अन्तमा हुने परीक्षा सञ्चालन, शैक्षिक अनुसन्धान, शिक्षा सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय निकाय र नियोगहरूसँग समन्वय र सहकार्य, संस्थाहरूको सक्षमता मापन सम्बन्धी मापदण्ड निर्माण आदिसम्बन्धी काम र सोको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि मार्गनिर्देशन गरिनेछ।</p> <p>२. प्रदेश सरकारले प्रदेशको शिक्षासम्बन्धी नीति बनाउने, प्रदेशको आवश्यकता अनुसारको उच्च तहसम्मको शिक्षा प्रदान गर्ने, पुस्तकालयको विकास र विस्तार गर्ने, अनौपचारिक र भरचुअल एवम दूर शिक्षा मार्फत शिक्षा प्रदान गर्ने, जनशक्तिको क्षमता विकास गर्ने, माध्यमिक शिक्षा परीक्षा सञ्चालन र सोको प्रमाणीकरण गर्ने, विद्यालय तहको पाठ्यक्रम र सन्दर्भसामग्री निर्माण र विकास गर्ने, शिक्षकको अभिलेख र सेवासुविधासम्बन्धी काम गर्ने, प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षासम्बन्धी काम गर्ने, माध्यमिक तहका शिक्षकको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन र बहुवासम्बन्धी काम गर्ने एवम् विद्यालय नक्साङ्कन गर्ने जस्ता कामहरू सम्पादन गर्नेछ।</p> <p>३. शिक्षण पेशाप्रति समर्पित र सक्षम जनशक्तिलाई शिक्षण पेशामा प्रवेश गर्ने गराउने वातावरणको सिर्जना गर्नका लागि व्यक्तिको मनोबैज्ञानिक र मनोसामाजिक पक्ष एवम् प्रविधिसम्बन्धी सीप र दक्षता मापन गर्ने किसिमले शिक्षक छनौटको पाठ्यक्रमलाई पुनरावलोकन गरी कार्यान्वयन गर्न संघ र प्रदेश सरकारसँग सहकार्य गरिनेछ।</p> <p>४. तीनवटै सरकार र तिनका संरचनाहरूको बीचमा प्रभावकारी रूपमा सहकार्यको वातावरण निर्माण गर्नका लागि कानूनद्वारा नै कसले के काम गर्ने भनी स्पष्ट रूपमा किटान गरिनेछ र को कुन सरकारको भनेर खोजी गर्नुभन्दा पनि हामी सबै नेपाली हौं भन्ने भावनाबाट अभिप्रेरित भइ काम गर्ने संस्कृतिको विकास गरिनेछ।</p>
२	संविधानबाट प्रदत्त अधिकार र जिम्मेवारीहरूको प्रभावकारी रूपमा सदुपयोग र सम्पादन गर्नका लागि आवश्यक पर्ने संरचनाको निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु।	<p>१. संघीय सरकारबाट आफूलाई तोकिएका काम र जिम्मेवारी सम्पादन गर्नका लागि शिक्षा, विज्ञान तथा खेलकुद मन्त्रालय, शिक्षा विकास तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, शिक्षक सेवा आयोग, राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम केन्द्रजस्ता संरचनाहरूको विकास गरी कामको बाँडफाँड र सोको कार्यान्वयन गरिनेछ।</p> <p>२. प्रदेश सरकारले शिक्षासम्बन्धी तोकिएका कामहरू सम्पादन गर्नका लागि सामाजिक विकास मन्त्रालय, शिक्षा विकास निर्देशनालय, प्रादेशिक पुस्तकालय, पाठ्यक्रम तथा मानव संशाधन विकास एवम् अनुसन्धान केन्द्र, प्रदेश शिक्षक सेवा आयोग, प्रदेश शैक्षिक सूचना केन्द्र, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा केन्द्र, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षासम्बन्धी प्रदेश प्रयोगशाला, जिल्ला शिक्षा तथा</p>

		<p>सामाजिक विकास कार्यालय जस्ता संरचनाहरूको निर्माण गरी कामको बाँडफाँड र सोको कार्यान्वयन गरिनेछ ।</p> <p>३. स्थानीय तहमा शिक्षकहरूको दरबन्दी मिलान, स्थानीय तहभित्र शिक्षकहरूको सरुवा, कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन, विद्यालयहरूको नक्साङ्कन, विद्यालयहरूको सञ्चालन अनुमति, टोल र वडावडामा पुस्तकालय एवम् वाचनालयको व्यवस्था, अनौचारिक शिक्षा र निरन्तर शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रमको सञ्चालन, शैक्षिक संस्थाहरूको अनुगमन जस्ता काम गर्नका लागि स्थानीय तह अन्तर्गत रहेको शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखालाई अलग्गै कार्यालयको रूपमा विकास गरी सोको संरचनालाई सुदृढ बनाइनेछ ।</p> <p>४. शिक्षक दरबन्दीको पुनर्वितरण गर्दा पनि शिक्षक दरबन्दी नपुग हुने अवस्थामा प्रदेश सरकार र स्थानीय तहबाट सिर्जना हुने शिक्षक दरबन्दीमा शिक्षक पदपूर्तिका एवम् विद्यालय कर्मचारीको पदपूर्तिका लागि प्रदेश शिक्षक आयोगको स्थापना गरी कार्य सञ्चालन गरिनेछ ।</p> <p>५. स्थानीय तहले माध्यमिक तहको अनुमति दिनका लागि संघीय संरचनाको रूपमा प्रदेशमा रहेको राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डको प्राविधिक अनुमगन प्रतिवेदनलाई अनिवार्य बनाइनेछ । प्राविधिक विद्यालयको अनुमतिका लागि प्रदेशमा रहेको प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा केन्द्रको अनुगमन प्रतिवेदनलाई समेत अनिवार्य बनाइनेछ । यसका साथै स्थानीय तहमा प्राविधिक शिक्षाको व्यवस्थापनका लागि स्थानीय तहमा उपलब्ध भएका विज्ञ सहितको एउटा समिति गठन गरी काम गरिनेछ ।</p> <p>६. संघीय सरकार र प्रदेश सरकारको शिक्षासम्बन्धी कामकाज गर्नका लागि हरेक जिल्लामा जिल्ला शिक्षा तथा सामाजिक विकास कार्यालयको स्थापना गरिनेछ । यसका अतिरिक्त यस कार्यालयले जिल्लाभित्रका शिक्षकहरूको सरुवा, नियुक्ति र आधारभूत तहका शिक्षकहरूको बहुवासम्बन्धी कार्यका साथै शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली, विद्यालयहरूको अनुगमन र सुपरीवेक्षण जस्ता कार्य गर्नेछ ।</p> <p>७. कक्षा १० को माध्यमिक शिक्षा परीक्षा (एसइइ) सञ्चालनका लागि संघीय सरकारको प्रदेशमा रहेको राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डले शिक्षा विकास निर्देशनालयलाई प्राविधिक सेवा उपलब्ध गराउनेछ ।</p> <p>८. प्रादेशिक विश्वविद्यालयलाई प्रदेशस्तरको शिक्षामा गुणस्तर कायम गर्नका लागि आवश्यक खोज, अनुसन्धान र जनशक्ति उत्पादन र व्यवस्थापनमा सरिक गराइनेछ ।</p> <p>९. विद्यालयहरूलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालनका लागि विद्यालयमा सक्षम र अधिकारप्राप्त प्रधानाध्यापकको व्यवस्था गरिनेछ । यसरी व्यवस्था गरिएका प्रधानाध्यापकहरूले स्थानीय तहसँग करार सम्झौता गरी काम गर्नुपर्नेछ । पाँच वर्षपछि पुनः प्रधानाध्यापक हुन उपयुक्त देखिएमा अर्को विद्यालयमा खटाइनेछ ।</p>
३	अभिभावक, शिक्षक लगायत शिक्षाको जनशक्ति र संरचनाको उचित किसिमले क्षमता	१. बालबालिकाको शिक्षाप्रति अभिभावकलाई जिम्मेवार बनाइनेछ । बालबालिकालाई विद्यालयमा नपठाउने र घरमा समेत सिकाइमैत्री वातावरण उपलब्ध नगराउने अभिभावकलाई आवश्यक कानूनी कार्वाही गर्नेगरी कानून बनाइ कार्यान्वयन गरिनेछ ।

<p>विकास र सोको अद्यावधिक गर्नका लागि आवश्यक संयन्त्रको विकास गर्नु ।</p>	<p>२. उपलब्ध जनशक्तिलाई प्रशिक्षण दिनका लागि मानव संशाधन विकास केन्द्र र प्रादेशिक विश्वविद्यालयलाई सक्षम बनाइनेछ । जनशक्ति भन्नाले शिक्षक, अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारी, नागरिक समाज लगायत शिक्षासेवाका तिनै तहमा कार्यरत कर्मचारीहरु भनी बुझनुपर्नेछ । छोटो अवधिका प्रशिक्षण कार्यक्रमहरु सञ्चालनका लागि स्थानीय तहमा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको क्षमता विकास गरिनेछ । यस केन्द्रको नाम पुनरावलोकन गरी सामुदायिक सिकाइ, प्रशिक्षण तथा अनुसन्धान केन्द्र राखिनेछ ।</p> <p>३. सबैका निमित्त अनिवार्य आधारभूत शिक्षा र साक्षरता कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि सामाजिक विकास निर्देशनालय, जिल्ला शिक्षा तथा सामाजिक विकास कार्यालय र स्थानीय तहको सक्षमतामा विकास गरिनेछ । कुनै पनि सीप विकास सम्बन्धी तालिम वा सरकारी पेशामा प्रवेश गर्नका लागि आधारभूत शिक्षा उत्तीर्ण हुनुपर्ने प्रावधानलाई अनिवार्य गरिनेछ ।</p>
---	---

५.५. उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क) उपलब्धि (Outcomes)

१. गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितताका लागि सुदृढ तहगत संरचना, प्रभावकारी अन्तरसरकार सम्बन्ध र उपलब्धिमुलक क्षमता विकास भएको हुने ।

ख) नतिजा (Key Results)

१. कानून बमोजिम संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको संरचना, कार्यक्षेत्र र अधिकार बाँडफाँटमा स्पष्टता आएको हुने ।
२. संविधानको मर्म अनुसार नै तीनै तहको बीचमा समन्वय, सहकार्य र सहअस्तित्वका आधारमा कार्यक्षेत्र र जिम्मेवारीहरु गुणस्तरीय किसिमबाट सम्पादन भएका हुने ।
३. साझा चासो र हितका सम्बन्धमा सरकारहरुका विभिन्न तहहरुबीच सूचनाको आदानप्रदान तथा असल अभ्यासको अनुसरण गर्ने संस्कारको विकास भएको हुने ।
४. शैक्षिक निकाय र विद्यालयहरु गुणस्तर, सुशासन र क्षमता विकासका हिसावले नागरिक समाजले अनुभूत गर्ने गरी विकास भएका हुने ।
५. पेशाप्रति समर्पित र सक्षम शिक्षकहरुको शिक्षण पेशामा बाहुल्यता भएको हुने ।
६. बालबालिकालाई विद्यालयमा नपठाउने र घरमा समेत सिकाइमैत्री वातावरण उपलब्ध नगराउने अभिभावकलाई आवश्यक कानूनी कारवाही गर्नेगरी कानून बनाइ कार्यान्वयन भएको हुने ।
७. विद्यार्थी र विद्यालयहरु हरेक प्रकारका अभावहरुबाट मुक्त भएका हुने ।
८. प्रदेशस्तरमा प्रादेशिक विश्वविद्यालयको स्थापना भई शिक्षामा गुणस्तर कायम गर्नका लागि आवश्यक खोज, अनुसन्धान र जनशक्ति उत्पादन र व्यवस्थापनमा सरिक भएका हुने ।

ग. प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तालिका ५

तीनै तहका सरकारहरूको संस्थागत संरचना, क्षमता विकास र अन्तरसम्बन्धका लागि प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	जिम्मेवार निकाय
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	आवश्यक कानुनी प्रबन्ध तथा मापदण्ड विकास गरी शिक्षामा आवश्यकता अनुसारको संरचना र जनशक्तिको प्रबन्ध ।	तीनै तहमा	√	√	√	√	√	√		संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
२	साझा चासो र हितका सम्बन्धमा तहहरूबीच सूचनाको आदानप्रदान तथा असल अभ्यासको अनुसरण गर्ने संस्कारको विकास ।	निरन्तर सञ्चालन	√	√	√	√	√	√		संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
३	शिक्षण पेशामा मनोवैज्ञानिक परीक्षण र विश्लेषण गरी ठीक ठाउमा ठीक ब्यक्तिको चयन गर्ने कार्यलाई संघीय शिक्षक सेवा आयोग लयायत प्रदेश शिक्षक सेवा आयोग सम्बन्धी ऐन कानूनमा व्यवस्था गर्न सरकारहरू बीच समन्वय र सहकार्य ।	निरन्तर सञ्चालन	√	√	√	√	√	√		संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
४	शिक्षासम्बन्धी छोटो अवधिका प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू सञ्चालनका लागि स्थानीय तहमा सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको क्षमता विकास ।	निरन्तर	१	√	√	√	√	१		संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
५	शिक्षक दरबन्दीको सिर्जना मिलान र पुनर्वितरण गरी आवश्यकता अनुसारको शिक्षकको पदपूर्ति ।	निरन्तर	√	√	√	√	√	√		संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
६	विद्यालयहरूलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालनका लागि सक्षम र अधिकारप्राप्त प्रधानाध्यापकको व्यवस्था ।	पटक निरन्तर	१	√	√	√	√	√		संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह

७	सरकारका तीनै तहको बिचको अन्तरसम्बन्ध प्रभावकारी भइ नागरिक समाज र समग्र मुलुक सुखी र समृद्ध हुने	पटक निरन्तर	१	√	√	√	√	√		संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
८	क्लाउड प्रविधि मार्फत शिक्षाका प्रतिवेदन र तथ्याङ्क प्रणालीमा सुधार तथा सुदृढिकरण।	पटक निरन्तर	१	√	√	√	√	√	√	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
९	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा संगठन तथा व्यवस्थापन सभै गरी संगठन तथा जनशक्तिको पुनर्संरचना।	पटक	१	√	√	√	√	१	१	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
१०	कानूनद्वारा अनौपचारिक शिक्षा र निरन्तर सिकाइका लागि स्रोत सम्पन्न सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको स्थापना र संचालन	पटक संचालन	१	√	√	√	√	√	१	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
११	स्थानीय तहमा एउटा शिक्षा, युवा तथा खेलकुदको क्षेत्रमा काम गर्नका लागि छुट्टै कार्यालयको रूपमा शिक्षा, युवा तथा खेलकुद कार्यालयको स्थापना गरी सञ्चालन।	स्थापना र संचालन	१	√	√	√	√	√	√	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
१२	हालको शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ र सामाजिक विकास डिभिजन कार्यालयहरुलाई समायोजन गरी जिल्लामा शैक्षिक कार्यक्रम संचालनका लागि शिक्षा तथा जिल्ला सामाजिक विकास कार्यालयको संरचनाको स्थापना गरी कार्यान्वयन।	स्थापना र संचालन	√	√	√	√	√	√	√	संघ, प्रदेश, स्थानीय तह
१३	प्रदेश र स्थानीय तहबाट लगानी भइ सिर्जना गरिएका शिक्षक दरबन्दीमा नियुक्तिका लागि प्रदेश शिक्षक सेवा आयोगको स्थापना र कार्यान्वयन।	पटक संचालन	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	√	प्रदेश, स्थानीय तह
१४	अभिभावकलाई बालबालिकाको शिक्षा प्रति जिम्मेवार बनाउनका लागि कानून बनाइ कार्यान्वयन।	पटक कार्यान्वयन	१	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	√	√	प्रदेश, स्थानीय तह

परिच्छेद : ६

लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

६.१ परिचय

बालबालिकाको शिक्षाका लागि आज गरिने लगानीले व्यक्ति, समाज र राज्यको दीर्घकालिन विकासमा सहयोग गर्दछ । राज्य निर्माणको दीर्घकालीन सोचलाई मूर्त रूप दिन शिक्षामा राज्यले प्राथमिकताका साथ लगानी गर्नु आवश्यक छ । शिक्षामा राज्यको लगानीले प्रमुख तीन पक्षलाई ध्यान दिनु पर्दछ, पहिलो, राज्यका सबै बालबालिका र नागरिकलाई शैक्षिक अवसर र सहभागिता; दोस्रो, सहभागी भई सकेकालाई उचित र गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता र तेस्रो, स्रोतको समतामूलक वितरण र उपयोग । यी तीन सवाल भन्दा पनि हाम्रो मुलुकमा शिक्षामा गरिने लगानीको अनुपात समेत बढाउनु पर्ने देखिन्छ । योजना राम्रो बनाउने र कुरा पनि मीठा गर्ने तर शिक्षामा लगानीको अनुपात नबढाउने हो भने लगानी बिना शिक्षाको स्तर माथि उठ्न नसकिने देखिन्छ ।

शिक्षामा लगानीको विश्वव्यापी प्रवृत्ति तथा राष्ट्रिय आकांक्षालाई विचार गरेर नेपालमा पनि सरकार तथा समुदायबाट विगत केही दशकदेखि शिक्षा क्षेत्रमा लगानीलाई विस्तार गरिएको छ । नेपालमा राज्यबाट शिक्षामा गरिने लगानीलाई नेपाली समाजको आकांक्षा तथा आवश्यकता, यससम्बन्धी विश्वव्यापी मान्यता, दिगो विकासको लक्ष्यका लागि शिक्षाको योगदान, अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको चासो र चिन्ता इत्यादि पक्षलाई ध्यानमा राखी व्यवस्थापन गरिदै आएको छ । यसलाई विभिन्न नीतिगत दस्तावेजहरूले आधार प्रदान गरेका छन् । नेपालको संविधानले शिक्षालाई मौलिक हकको रूपमा लिई आधारभूत शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क एवम् माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क हुने व्यवस्था गरेको छ । उक्त मौलिक हक कार्यान्वयन गर्न अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन २०७५ जारी भएको छ भने उक्त ऐन कार्यान्वयनका लागि अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी नियमावली २०७७ पनि स्वीकृत गरेको छ । संवैधानिक एवम् कानुनी प्रावधानअनुसार विद्यालय शिक्षामा समतामूलक पहुँच सहितको गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु सरकारको दायित्व भएको छ । यसका लागि आवश्यक स्रोतको खोजी, प्राथमिकीकरण, स्रोतको उचित विनियोजन, प्रभावकारी कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रतिवेदनसम्बन्धी व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ ।

शिक्षामा आवश्यक पर्ने स्रोत पहिचान गरी तिनलाई एकत्रित गर्नु र उपयुक्त तरिकाले वितरण तथा उपयोग गर्नु शिक्षामा लगानीको प्रबन्ध गर्दा ध्यान दिनु पर्ने महत्त्वपूर्ण पक्षहरू हुन् । शिक्षामा आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत कहाँबाट जुटाउने, कुन कुन क्षेत्रमा स्रोतको विनियोजन गर्ने, विनियोजित स्रोतको प्रवाह कसरी गर्ने र उपलब्ध स्रोतको उपयोग कुन ढङ्गबाट गर्ने भन्ने विषयमा जति ध्यान पुग्दछ, शैक्षिक लगानीको पक्ष उत्तिनै प्रभावकारी हुन्छ । यस सन्दर्भमा शिक्षा क्षेत्रको यो योजना कार्यान्वयनका लागि लगानी तथा स्रोत व्यवस्थापन सम्बन्धमा वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी यसमा देखिएका चुनौतीहरू उल्लेख गरिएको छ । पहिचान गरिएका चुनौतीहरूको सामना गर्दै वित्तीय व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि यसका उद्देश्य तथा रणनीतिहरू प्रस्तुत गरी स्रोतको आँकलन तथा लगानीका क्षेत्र र लागत अनुमान गरिएको छ ।

६.२ वर्तमान अवस्था

केही वर्ष यता आर्थिक सूचकहरूमा त्यति सुधार नदेखिए पनि शिक्षाका सूचकहरूमा सुधारका सङ्केतहरू देखिएका छन् । शिक्षामा पहुँच र सहभागिता बढेको छ । शिक्षामा आधारभूत तहको खुद भर्नादरमा पनि सुधार भएको देखिन्छ । पहुँच र सहभागिताको तुलनामा गुणस्तरमा भने सुधार हुन बाँकी छ । प्राविधिक विषयमा पहुँचको स्थिति कमजोर छ । शिक्षामा लगानी बढाउनु पर्छ भन्ने विषयमा सैद्धान्तिक रूपमा राजनीतिक तहमा र नेपालका नीतिगत दस्तावेजहरूमा सहमति देखिन्छ । सबैको धारणा लगानी बढाउने कुरामा एकै हुनुलाई लगानी वृद्धि गर्ने प्रयासको महत्त्वपूर्ण आधार मान्न सकिन्छ । नेपालका सबैजसो राजनीतिक दलको राष्ट्रिय तहको चुनावी घोषणापत्रमा कुल राष्ट्रिय बजेटको कम्तीमा २० प्रतिशत शिक्षामा लगानी गरिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । तथापि यो सहमति चुनावी घोषणापत्रमा मात्र सिमित भएको छ र व्यवहारमा अझै देखिन नसकेको अवस्था छ । शिक्षा क्षेत्रको लगानीमा

मुलुक नै उदासिन देखिएको अवस्थामा राजापुर नगरपालिकामा पनि संघीय र प्रदेश सरकारबाट गरिने व्यवहार र प्रदान गर्ने बजेट अन्यत्रजस्तै हे । तथापि नगरपालिकाले आफ्नो सामान्यीकरण बजेटबाट शिक्षामा लगानी गरिएको बजेट भने बढ्दो अवस्थामा रहेको देखिन्छ ।

नेपालमा वि. सं. २०४९/५० मा शिक्षामा राज्यको लगानी कुल राष्ट्रिय बजेटको करिब ८.५ प्रतिशत मात्र रहेकोमा सबैको लागि शिक्षा अभियान (सन् १९९० को दशक) सँगै आ.व. २०६७/६८ मा आइपुग्दा यो प्रतिशत १७.१ पुगेको थियो । कुल गार्हस्थ उत्पादनसँग शिक्षा क्षेत्रको बजेट तुलना गर्दा वि सं २०५२ देखि २०७५ सम्मको अवधिमा नेपाल सरकारको शिक्षामा लगानी कुल गार्हस्थ उत्पादनको औसत ३.७ प्रतिशत रहेको थियो । विगत एक दशक अवधिमा सरकारबाट कुल राष्ट्रिय बजेटको औसत १३.२ प्रतिशत बजेट शिक्षा क्षेत्रमा लगानी भएको पाइन्छ । नेपालमा शिक्षाको लगानीमा वैदेशिक सहायताको पनि महत्त्वपूर्ण अंश रहेको छ । विगत ५ वर्षमा शिक्षा क्षेत्रको बजेट तथा उक्त बजेटमा वैदेशिक सहायताको अवस्था हेर्दा कुल शिक्षा बजेटको औसत १०.६८ प्रतिशत वैदेशिक सहायताको रहेको छ । यसलाई तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं ६१.

नेपालमा विगत पाँच वर्षमा शिक्षा बजेटको स्वरूप (बजेट रु लाखमा)

आ.व.	कुल राष्ट्रिय बजेट	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि क्षेत्रमा बजेट	संघ	प्रदेश	स्थानीय	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि बजेट %
२०७६/७७	१५३२९६७१	१६३७५५९	६५२८१७	४२५३२	९४२२१०	१०.६८
२०७७/७८	१४७४६४५४	१७१७१२२	५५८६८९	५०९८९	११०७४४४	११.६४
२०७८/७९	१६४७५७६७	१७८२०२१	५८२६७७	५०२३४	११४९११०	१०.९१
२०७९/८०	१७९३८३७३	१९६३९३१	७००५३२	५३२३६	१२१०१६२	१०.९५
२०८०/८१	१७५१३१२१	१९७२९५५	५६८२४०	४६६९६	१३५८०१९	११.२७

स्रोत: शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, वार्षिक नीति, कार्यक्रम तथा बजेट आर्थिक वर्ष २०८०/८१

माथिको तालिकाअनुसार कुल शिक्षा बजेट वार्षिक रूपमा बढ्दै गएको देखिन्छ । विगत ५ वर्षमा औसत ११.०० प्रतिशतका दरले शिक्षाको बजेट विनियोजन भएको देखिन्छ तापनि वार्षिक मूल्यवृद्धि दरसँग तुलना गर्ने हो भने औसत वास्तविक बजेट वृद्धि दर ५ प्रतिशतको हाराहारीमा मात्र देखिन्छ । कुल राष्ट्रिय बजेटमा शिक्षा क्षेत्रको पाँच वर्षको बजेटको अंश १०.६४ प्रतिशतदेखि ११.२७ प्रतिशतसम्म रहेको देखिन्छ । आ. व. २०६७/६८ भने यो प्रतिशत १७.१ पुगेको थियो ।

स्थानीय तहमा विनियोजन हुने शसर्त बजेटको अनुपात बढाउदै लगेको छ । आर्थिक वर्ष २०७६÷०७७ मा यो स्थानीय तहका निमित्त विनियोजन गरिने बजेटको प्रतिशत ५७.५४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने आर्थिक वर्ष २०८०÷०८१ मा आएर यो प्रसितत बढेर ६८.८३ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ । प्रदेशलाई विनियोजन गरिने शिक्षाको शसर्त बजेटको प्रतिशत भने कम्तिमा २.३७ देखि बढीमा २.९९ प्रतिशतसम्म रहेको देखिन्छ । यसरी विश्लेषण गर्दा संघीय तहमा विनियोजन गरिने शिक्षाको बजेटको अनुपात आर्थिक वर्ष २०७६÷०७७ मा ४०.०० प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको देखिन्छ भने आर्थिक वर्ष २०८०÷०८१ मा घटेर यो प्रतिशत २८.८० मा आएको देखिन्छ ।

नेपालको सन्दर्भमा युनेस्कोले गरेको एउटा सर्वेक्षणले एउटा विद्यार्थीको निमित्त सरकारले गरेको लगानी र अभिभावक वा विद्यार्थीको तर्फबाट व्यक्तरूपमा गरिएको लगानीको विश्लेषण गरेको छ । उक्त प्रतिवेदनले प्रारम्भिक बालविकास शिक्षाका निमित्त सरकारले

गरेको लगानी भन्दा अभिभावकले गरेको लगानी बढी देखिन्छ । सरकारले उक्त तहको विद्यार्थीको निम्ति रु २३७० लगानी गरेको देखिन्छ भने व्यक्तिगत रूपमा त्यसको दोब्बर जस्तो अर्थात रु.४६४४ खर्च गरेको देखिन्छ । यसरी एउटा प्रारम्भिक बालविकासको विद्यार्थीको निम्ति सरकार र व्यक्तिगत रूपमा रु. ७०१४ लगानी भएको देखिन्छ । जसलाई निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं ६.२

नेपालमा सरकार र व्यक्तिगत किसिमबाट गरिएको प्रति विद्यार्थी प्रतिवर्ष लागतको तुलना

शिक्षाको तह	प्रति विद्यार्थी लागत रुपैयाँमा		
	सरकारको तर्फबाट	व्यक्तिको तर्फबाट	जम्मा
प्रारम्भिक बालविकास/ पूर्व प्राथमिक तह	२,३७०।	४,६४४।	७,०१४।
आधारभूत तह (कक्षा १ -५)	९,४५०।	६,००८।	१५,४५९।
आधारभूत तह (कक्षा ६ -८)	७,६५१।	८,८३१।	१६,४८२।
माध्यमिक तह कक्षा (९ -१०)	९,९७३।	१७,१११।	२७,०८३।
माध्यमिक तह कक्षा (११- १२)	६,६१३।	२८,९१४।	३५,५२८।

स्रोत : UNESCO/UIS, 2016

माथिको तालिकामा आधारभूत तहको कक्षा १ देखि ५ कक्षा सम्म सरकारले व्यक्तिको तुलनामा केही बढी लगानी गरेको देखिन्छ भने शिक्षाको अन्य तहमा व्यक्तिको लगानी बढी देखिएको छ । प्रस्तुत योजनामा राजापुर नगरपालिकाको हकमा अभिभावकको तर्फबाट गरिने लगानीलाई स्वीकार गरिए पनि योजनामा समावेश गरिएको छैन । साथै शिक्षामा स्थानीय राष्ट्रिय एवम् अन्तरराष्ट्रिय संघसंस्थाहरुले यस नगरपालिका क्षेत्रमा गरिएको लगानीलाई पनि योजनामा समेटिएको छैन । तल प्रस्तुत गरिएको तालिकामा राजापुर नगरपालिकाको बजेटमा शिक्षाको अवस्थालाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं ६.३

विगत ५ वर्षमा राजापुर नगरपालिकाको शिक्षा बजेटको स्वरूप (बजेट रु हजारमा)

आर्थिक वर्ष	कुल सशर्त अनुदान	पालिकाको कुल राजश्व र सामानिकरण अनुदानको बजेट	पालिका को कुल बजेट	शिक्षा तर्फ कुल सशर्त अनुदान	शिक्षातर्फ सामानी करण अनुदानबाट प्राप्त बजेट	शिक्षा तर्फको कुल बजेट	कुल बजेटमा शिक्षाको अंश %	सामानी करणमा शिक्षाको बजेट %	कुल बजेटमा शिक्षाको बजेट वृद्धि%
२०७६/७७	२७७६५०	१६५५४०	८०८६९९	१७८२००	२९०००	२०७२००	२५.७५%	१७.५२%	०.०%
२०७७/७८	२७९३४४	२१८१६५	१७९४२५	१७९४२५	३७४५०	२१६८७५	२२.८५%	१७.१७%	-२.९%
२०७८/७९	३०३८००	२३४८१३	१०३७४५३	१८०९००	७०९००	२५१८००	२४.२७%	३०.१९%	१.४%
२०७९/८०	२९८३५०	२१४९४१	११६८४७०	२०९३००	७१५००	२८०८००	२४.०३%	३३.२८%	-०.२%
२०८०/८१	३१०७७१	२२८८०७	११६७६०३	२६७७१४	७५०००	३४२७१४	२९.३५%	३२.७८%	५.३%

स्रोत: राजापुर नगरपालिकाको विभिन्न आर्थिक वर्षका बजेट विवरणहरु

माथिको तालिकाको अध्ययन गर्दा राजापुर नगरपालिकामा बजेटमा शिक्षाको प्रतिशत विगत ५ वर्षमा कम्तीमा २४ प्रतिशत देखि बढीमा २९.३५ प्रतिशत सम्म देखिन्छ । त्यसरी नै सामान्यीकरण तर्फको बजेटबाट पनि शिक्षा तर्फ नगरपालिकाले कम्तीमा

१७.१७% देखि बढीमा ३२.७८% सम्म विनियोजन गरेको देखिन्छ । यसरी विनियोजन गरिएको बजेट बालविकासका शिक्षकहरूको नगरपालिकाले थप गर्नु पर्ने तलबभत्ता, ७२ जना नगर अनुदान शिक्षकहरूको तलबभत्ता, उच्च शिक्षा छात्रवृत्ति, कक्षा ११ र १२ लाई निशुल्क गर्नका लागि विद्यार्थी सहयोग कार्यक्रम, विद्यालयहरूका लागि परीक्षा सञ्चालन अनुदान आदिमा खर्च गरिएको छ । त्यसरी नै शशर्त बजेट अन्तरगत शिक्षकहरूको तलबभत्ता, विद्यार्थीका निमित्त प्रदान गरिने दिबाखाजा, छात्रवृत्ति, निशुल्क पाठ्यपुस्तक खरिद, बालविकासका सहयोगी कार्यकर्ताहरूको तलब भत्ता, विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास, विद्यालयहरूलाई प्रदान गरिने कर्मचारीहरूको तलब र प्रशासनिक खर्च लगायतको रकमहरू पर्दछन् ।

प्रदेश सरकारबाट आउने बजेट पालिका मार्फत नआइ सोझै विद्यालयमा जाने भएको कारण पालिका यो बजेटको बारेमा अनविज्ञ रहेको अवस्था छ । सामाजिक डिभिजन कार्यालय बाँकेको अभिलेख अध्ययन गर्दा विद्यालय भौतिक सुधार, शिक्षक स्वयमसेवक सुविधा, छात्रवृत्ति, लागू पदार्थ दुर्व्यसन विरुद्धको कार्यक्रम, किशोर किशोरी शिक्षा, स्काउट तालिम, सेल्फ डिफेन्स तालिम, खेलसामग्री तथा खेलकुल विकास कार्यक्रम, नर्सिङ्ग स्टाफ लगायतका कार्यक्रममा राजापुर नगरपालिकामा हरेक वर्ष अढाइ करोडको हाराहारीमा बजेट विनियोजन भएको देखिन्छ । संघीय सरकारको आर्थिक वर्ष २०८०।०८१ सम्मको अवस्था अध्ययन गर्दा शिक्षा क्षेत्रमा कुल राष्ट्रिय बजेटको ११=२७ प्रतिशत बजेट शिक्षामा विनियोजना गरेको देखिन्छ जुन कुल ग्राहस्थ उत्पादनको ३=६ प्रतिशत हुन आउछ । अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा मुलुकले गरेको प्रतिबद्धता भनेको कुल बजेटको २० प्रतिशत बजेट शिक्षामा लगानी गर्ने हो ।

शिक्षामा गरिने लगानी सिकारू (विद्यार्थी) का लागि हो । त्यसका लागि शिक्षक व्यवस्थापनमा सर्वाधिक लगानी हुने गर्छ । भौतिक पूर्वाधार तथा संरचना, छात्रवृत्ति, पाठ्यपुस्तक, दिवा खाजा आदि लगानीका प्रमुख विषयक्षेत्र हुन् । उदाहरणका लागि नेपालमा विद्यालय क्षेत्रको कुल खर्चको ६५ प्रतिशत भन्दा बढी हिस्सा शिक्षक तलबमा भई रहेको छ । विद्यालय क्षेत्रअन्तर्गतका विभिन्न उपक्षेत्रहरूमा तीन आर्थिक वर्षको लगानीको अवस्था तालिका ६.५ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ६.४

शिक्षामा विभिन्न उपक्षेत्रगत संघीय लगानी

उपक्षेत्र	२०१९/२०		२०२०/२१		२०२१/२२	
	बजेट (रु लाख)	प्रतिशत	बजेट (रु लाख)	प्रतिशत	बजेट (रु लाख)	प्रतिशत
प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा	२,७३३.२०	१.६७	२,९३८.००	१.७१	४८४२.६	२.७२
आधारभूत तह	६८,०७२.८०	४१.५७	८४,९७४.३०	४९.४९	८००३३.९	४४.९१
माध्यमिक तह	२८,३४८.४०	१७.३१	३३,१३४.१०	१९.३०	३७८६२.७	२१.२५
प्राविधिक शिक्षा	४,०७७.२०	२.४९	९,५५८.९०	५.५७	११७६२.४	६.६०
उच्च शिक्षा	१७,६३८.४०	१०.७७	१७,६२४.४०	१०.२६	२०३७०.६	११.४३
अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ	१,३४५.२०	०.८२१	५८४.७	०.३४	६०७.०	०.३४
शैक्षिक व्यवस्थापन	४१,५४०.७०	२५.३७	२२,८९७.८०	१३.३३	२२७२०.८	१२.६२
जम्मा	१६३,७५५.९०	१००	१७१,७१२.२०	१००	१७८,२००.०	१००

स्रोत: विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (२०२२।२३- २०३१।३२)

यो तालिकाले सबैभन्दा बढी लगानी आधारभूत शिक्षामा र त्यसपछि माध्यमिक शिक्षामा रहेको देखाउँदछ । शिक्षामा गरेको लगानीको वस्तुपरक रूपमा यति लगानी गरेकोले यति उपलब्धि भयो भन्न गाह्रो छ किनकि शिक्षामा गरिएको लगानीको प्रतिफल तत्कालै देखिँदैन । फेरि शिक्षामा गरिने लगानीलाई मानवीय सन्तुष्टिसँग जोड्ने पनि गरिन्छ, जुन मापन गर्न सहज छैन । शिक्षामा गरिने लगानी मानव संसाधन विकासको लागि गरिने लगानीको रूपमा लिइने गरेको पाइन्छ । यी दीर्घकालीन प्रभाव पार्ने विषयक्षेत्रका अतिरिक्त वस्तुपरक सूचकका आधारमा पनि शिक्षामा लगानीको उपलब्धि हेर्ने गरिन्छ ।

अघिल्ला खण्डहरूमा विस्तृत रूपमा उल्लेख भएका तथ्याङ्कअनुसार साक्षरता दरमा वृद्धि, विद्यालयमा भर्ना दर, उत्तीर्ण दर, विद्यार्थी शैक्षिक उपलब्धि जस्ता पक्षमा भएको प्रगतिलाई शिक्षामा गरिएको लगानीको प्रतिफलको रूपमा लिइने गरिन्छ । नेपालमा विद्यालय उमेर समूहका बालबालिका विशेष गरी आधारभूत तह (कक्षा १-५), आधारभूत तह (कक्षा १-८) र माध्यमिक तहमा खुद भर्ना दर क्रमशः ९७.१, ९३.४ र ४७.६ पुगी उल्लेख्य रूपमा बढ्नु र उच्च शिक्षामा समेत कोरा भर्ना दर बढ्नु आदिलाई शिक्षामा गरिएको लगानीको राम्रो प्रतिफलको रूपमा लिइन्छ । त्यसै गरी शिक्षण संस्थामा छात्राको सङ्ख्या उल्लेख्य रूपमा बढ्नु र शिक्षक सङ्ख्यामा महिला शिक्षकको अनुपातमा भएको वृद्धिलाई समेत शिक्षामा गरिएको लगानीको प्रतिफलको रूपमा लिन सकिन्छ । लगानीको सवालमा सङ्घीय सरकार, प्रदेश सरकार र पालिका बीच समन्वयको अवस्था भने फितलो देखिएको छ ।

६.३ चुनौति र अवसर

वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणका आधारमा लगानी र स्रोत व्यवस्थापनका सवालमा देखा परेका चुनौतिहरूमध्ये शिक्षासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश, स्थापित मूल्य र मान्यता, संवैधानिक प्रत्याभूति, राज्यले अख्तियार गरेका नीतिलाई उचित रूपमा सम्बोधन गर्नका लागि शिक्षा क्षेत्रमा लगानी वृद्धि र दिगो स्रोत व्यवस्थापन गर्नु, संघीय संरचनाअनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह बिचको शिक्षाको लगानी मापदण्ड र वित्तीय स्रोत हस्तान्तरणको उपयुक्त माध्यम निर्धारण गरी तीनै तहका सरकारलाई शिक्षामा लगानीको लागि जिम्मेवार बनाउनु, संवैधानिक मार्गदर्शन तथा नीतिअनुरूप निजी क्षेत्रबाट शिक्षामा गरिने लगानीको व्यवस्थापन र स्वरूप निर्धारण गरी सार्वजनिक सेवा, सामाजिक दायित्व वा सेवामूलक व्यवसायका रूपमा विकास गर्नु, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा विद्यार्थी अनुपात बढाउने सरकारको प्रतिवद्धता कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत पहिचान र परिचालन पद्धति सुनिश्चित गर्नु, आधुनिक प्रविधि विशेषगरी सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमैत्री शिक्षण सिकाइ सञ्चालन गर्न आवश्यक स्रोतको व्यवस्था गर्नु, शिक्षा क्षेत्रका विभिन्न उपक्षेत्रहरूमा सरकारी लगानीको संरचना (प्राथमिकता र प्रतिशत) निर्धारण गर्नु, विद्यार्थीको सिकाइ तथा कुशलतामा केन्द्रित भई गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने गरी लगानी गर्न स्रोत व्यवस्थापन गर्नु, शिक्षामा समता तथा समावेशतामा अपेक्षित सुधारका लागि पर्याप्त लगानी गर्नु, गैरसरकारी क्षेत्रको लगानी, सामुदायिक सहभागिता र अभिभावकको लगानीलाई अभिलेखीकरण र प्रोत्साहन गर्नु, वित्तीय व्यवस्थापनको कार्यकुशलताका लागि व्यक्ति, संस्था र पद्धतिको क्षमता विकास गर्नु, सामाजिक बजेटबाट शिक्षामा गरिने लगानीको प्रतिशतमा वृद्धि गर्नु, वित्तीय गतिविधिलाई पारदर्शी, जवाफदेही, सरलीकृत गरी वित्तीय सुशासन कायम गर्नु, व्यक्ति वा पदाधिकारीको कुत्सित उद्देश्यभन्दा माथि उठेर सार्वजनिक हितलाई ध्यानमा राखी बजेटको विनियोजन गर्नु आदि प्रमुख रहेका छन् ।

लगानी र स्रोत व्यवस्थापनका क्षेत्रमा अवसरको रूपमा सरकारका तीनवटै तहहरूले शिक्षामा लगानी अभिवृद्धि गर्न सक्ने संभावना देखिएको, कतिपय शिक्षण संस्थाहरूले थोरै बजेट चाहिने तर अति आवश्यक भएको अवस्थामा स्थानीय तह र प्रदेश सरकारहरूसँग विभिन्न शीर्षकहरूमा सजिलो किसिमबाट अनुदान प्राप्त गरिरहेको, बालविकासका शिक्षिका लगायत विभिन्न क्षेत्रको बजेट विनियोजनमा सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको बिचमा सहकार्य र सहलगानी भइरहेको, शिक्षण संस्थाहरूको भौतिक पूर्वाधार विकास, आईसिटी र शिक्षक व्यवस्थापनमा प्रदेश र स्थानीय तहको लगानी तुलनात्मक हिसावले बढि देखिएको एवम् राजापुर नगरपालिकाले आफूलाई प्राप्त भएको सामान्यीकरण बजेटबाट एकतिहाइ बजेट शिक्षामा विनियोजन गरेको र त्यसमध्येबाट बालविकासका शिक्षकहरूको नगरपालिकाले थप गर्नु पर्ने तलबभत्ता, ७२ जना नगर अनुदान शिक्षकहरूको तलबभत्ता, उच्च शिक्षा छात्रवृत्ति, कक्षा ११ र १२ लाई निशुल्क गर्नका लागि विद्यार्थी सहयोग कार्यक्रम, विद्यालयहरूका लागि परीक्षा सञ्चालन र प्रशासनिक खर्च आदिमा खर्च गरिएको आदिलाई नगरपालिकाको शिक्षामा अवसरको रूपमा लिन सकिन्छ । यसका साथै

स्थानीय तहको शिक्षा नीति र शिक्षा योजनाका साथै आधारभूत तहको स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण एवम् कार्यान्वयनका निम्ति नगरपालिकाले लगानीको गरेका सन्दर्भहरूलाई समेत अवसरको रूपमा लिन सकिन्छ ।

६.४ उद्देश्यहरू

राजापुर नगरपालिकाको प्रस्तुत योजनाको लगानी र स्रोतव्यवस्थापन परिच्छेदको समग्र उद्देश्य तीनै तहका सरकारहरूले शिक्षामा गरेको लगानीको अवस्था पहिचान गरी योजना अवधिका लागि शिक्षामा आवश्यक पर्ने लगानी र स्रोतको अभिवृद्धि गर्नु रहेको छ भने यस अन्तर्गतका उद्देश्यहरू देहायअनुसार रहेका छन्:

१. योजना अवधिका लागि शिक्षामा आवश्यक स्रोत र लगानीका लागि प्राथमिकताका क्षेत्रहरूको प्रक्षेपण गर्नु ।
२. शिक्षा क्षेत्रका लागि पहिचान गरिएका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोत पहिचान गर्नु ।
३. उपलब्ध सम्भावित स्रोतका आधारमा पहिचान गरिएका कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धारण गरी कार्यक्रमगत बजेट निर्धारण गर्नु ।
४. बजेट विनियोजन र सहलगानीका सवालमा तीनै तहका सरकारको भूमिका र दायित्व स्पष्ट गर्नु ।

६.५ रणनीतिहरू

योजनाको वित्तीय व्यवस्थासम्बन्धी रणनीतिहरू देहायबमोजिम हुनेछन्:

१. शिक्षाको लागि कानूनमा तोकिए अनुसारको आर्थिक दायित्व तीनै तहका सरकारहरू बिचको लागत साझेदारीमा हुनेछ ।
२. संघीय सरकार र प्रदेश सरकारको शिक्षा क्षेत्रको लगानीको अनुपात पहिचान गरी सोही अनुपातमा स्थानीय सरकारले पनि शिक्षामा आफ्नो लगानीलाई सुनिश्चित गर्नेछ ।
३. शिक्षामा सरकारी अनुदान खर्चको जिम्मेवारी स्थानीय तहको भएकोले आफ्नो तह भित्रको लक्षित शैक्षिक पहुँच र सहभागिता एवम् गुणस्तर सुनिश्चित गर्न र सोही अनुसार जवाफदेही समेत हुनका लागि आवश्यक पद्धतिको विकास गरिनेछ ।
४. सरकारबाट प्रदान गरिने स्रोतको उपयोग गर्ने प्रमुख एकाइ शिक्षण संस्था वा विद्यालय भएकाले लक्षित गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने सवालमा विद्यालयलाई जवाफदेही बनाइनेछ ।
५. शिक्षामा सार्वजनिक लगानी वृद्धि गरी कुल गार्हस्थ उत्पादनको ७ प्रतिशत र तिनै तहका सरकारबाट कुल बजेटको वार्षिक रूपमा २० प्रतिशत पुऱ्याइने छ भने नगरपालिकाले अहिले प्रदान गर्दै आएको सामान्यीकरणको शिक्षामा विनियोजन गरेको अनुपातलाई कायम राखिनेछ ।
६. शिक्षाका उपक्षेत्रहरू अन्तर्गत लगानी गर्ने क्रममा कुन उपक्षेत्र र विषयलाई कति प्राथमिकता दिने भन्ने मापदण्ड निर्धारण गरी सोही मापदण्डका आधारमा लगानी व्यवस्थापन गरिनेछ ।
७. सार्वजनिक सेवा, सामाजिक दायित्व वा सेवामूलक व्यवसायका रूपमा रहने गरी निश्चित मापदण्डका आधारमा शिक्षामा निजी तथा गैर सरकारी क्षेत्रको लगानीलाई प्रोत्साहन तथा प्रवर्धन गरिनेछ ।
८. अवस्था र आवश्यकताका आधारमा समानीकरण, समपुरक, शसर्त र विशेष अनुदानको अवलम्बन र उपयोग गरिने छ ।
९. मापदण्डका आधारमा खर्च र प्रतिवेदन पद्धति अवलम्बन गरिनेछ ।
१०. वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार गरी/ल्याई वित्तीय कार्यकुशलता, मितव्ययिता, स्वच्छता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्वलाई थप सबल बनाइनेछ ।

६.६ स्रोतको अनुमान र विश्लेषण

सामान्यतया स्रोतको अनुमान र विश्लेषण गर्दा नागरिक अपेक्षा, राष्ट्रिय एवम् नगरपालिकाको प्रतिबद्धता, संवैधानिक प्रत्याभूति, पालिकाको स्थानीय शिक्षा नीति तथा कार्यक्रमलाई उचित रूपमा सम्बोधन हुनेगरी स्रोतको आँकलन गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसरी आँकलन गरिएको स्रोत कति हुन्छ र हामीसँग सामर्थ्य के कति छ सो को पनि सँगसँगै विश्लेषण गरिन्छ। यसरी विश्लेषण गर्दा हालको बजेटको प्रवाह र प्राथमिकताका क्षेत्रहरूलाई समेत मध्यनजर राखिएको छ। यसरी विश्लेषण गर्दा अघिल्ला वर्षहरूमा पनि राजापुर नगरपालिकाले सामानीकरण र आफ्नो आयस्रोतको कुल बजेटको ३२ प्रतिशत बजेट विनियोजन गरेको अवस्था छ जुन अपेक्षित रहेको छ। प्रदेश सरकारले बजेट विनियोजन गर्दा स्थानीय पालिकासँग समन्वय नगरी सिधै शैक्षिक संस्थालाई समन्वय गरी बजेट विनियोजन गर्ने भएको कारण यसको वस्तुपरक हिसाव निकाल्न कठिन भएपनि सामान्यतया प्रदेशले विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधार, खेलकुद, किशोरकिशोरी शिक्षा, उच्च शिक्षाको छात्रवृत्ति आदि क्षेत्रमा बजेट विनियोजन गरी खर्च गरेको देखिन्छ। यसरी विश्लेषण गर्दा लुम्बिनी प्रदेश सरकारले वर्षेनी यस पालिकाका निम्त दुई करोडको हाराहारीमा शिक्षामा बजेट लगानी गरेको अवस्था देखिन्छ।

यसका साथै कानूनले प्रदेशको उच्च शिक्षाको लागि प्रदेशलाई जिम्मेवार बनाएको छ। प्राविधिक शिक्षा, समावेसी शिक्षा, साक्षरता शिक्षा र नपुग शिक्षकको व्यवस्थापनमा समेत प्रदेश कानूनतः जवाफदेही हुनु पर्ने देखिन्छ। यसले गर्दा पनि नगरपालिकाको शिक्षाको योजनामा प्रदेश सरकारको पनि वित्तीय सहयोग, योगदान र भूमिका अपरिहार्य ठानी स्रोत व्यवस्थापनमा प्रदेश सरकारलाई जिम्मेवार बनाइएको छ। यसरी स्रोत विश्लेषण र व्यवस्थापन गर्दा यस योजनामा लागत विश्लेषण गर्दा सङ्घीय सरकारको ७० प्रतिशत, गाउँपालिकाको २० प्रतिशत र प्रदेश सरकारबाट १० प्रतिशतको हाराहारीमा बजेट व्यवस्थापन हुने अनुमान गरिएको छ।

६.७. राजापुर नगरपालिकाको आगामी ५ वर्षको शिक्षा क्षेत्र योजनामा बजेटको अनुमान

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को राजापुर नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्रको बजेट अनुमान गर्दा रु ३७ करोड ७० लाख आँकलन गरिएको छ जसमा ७ करोड ५० लाख सामान्यीकरण तर्फबाट विनियोजन गरिएको छ। सामान्यीकरणबाट विनियोजन गरिएको यो बजेट आर्थिक वर्ष २०८०/८१ के कुल सामान्यीकरण बजेटको ३२.७८ प्रतिशत हो जुन बजेट नगरपालिकाले यो योजना कार्यान्वयनपूर्व नै विनियोजन गरेर खर्च गरिरहेको छ। यसलाई योजना अवधिसम्म यही अनुपातमा शिक्षामा विनियोजन गरिने अनुमान गरिएको छ। यसका अतिरिक्त बजेट अनुमान गर्दा हरेक वर्ष बजेट त्यसैपनि दश प्रतिशत त स्वाभाविक हिसाबले पढ्ने कुरा अनुमान गरिएको छ। संघीय सरकारले अन्तरराष्ट्रियस्तरमा गरिएको प्रतिबद्धता अनुसार योजनाको पहिलो पाँच वर्षसम्म हालको कुल बजेटको शिक्षाको अंश सरदर ११ प्रतिशतबाट बढेर १५ प्रतिशत हुने अनुमान गरिएको छ। यसका अतिरिक्त प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने बजेटलाई पनि त्यही अनुपातमा बृद्धि हुने अनुमान गरी तलको तालिकामा समावेश गरिएको छ। विशेषत उच्च शिक्षामा गरिएको बजेटको अधिकांश हिस्सा प्रदेश सरकारबाट लगानी हुने अपेक्षा गरिएको छ र प्रदेशबाट पालिकाका लागि विनियोजन हुने बजेट पालिकाको आवश्यकता र मागको आधारमा हुने गरी विनियोजन गर्ने सवालमा समन्वय र सहकार्य गरिने अनुमान गरिएको छ। उल्लिखित मान्यता र अनुमानका आधारमा राजापुर नगरपालिकाको शिक्षा तर्फको बजेट तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ६.५

राजापुर नगरपालिकामा शिक्षाका विभिन्न उपक्षेत्र तथा विषयमा प्रस्तावित आगामी ५ वर्षको बजेट अनुमान (रु लाखमा)

उपक्षेत्र	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	५ वर्षको जम्मा	बजेटको प्रतिशत
बालविकास तथा शिक्षा	१५०.८०	१६७.३९	१८७.४७	२१२.७८	२४४.७०	९६३.१४	४.०%
आधारभूत शिक्षा	११३१.००	१२५५.४१	१४०६.०५	१५९५.८८	१८३५.२६	७२२३.६	३०.०%
माध्यमिक शिक्षा	५६५.५०	६२७.७१	७०३.०३	७९७.९४	९१७.६३	३६११.८१	१५.०%
उच्च शिक्षा	११३.१०	१२५.५४	१४०.६०	१५९.५९	१८३.५२	७२२.३५	३.०%

प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा	५६५.५०	६२७.७१	७०३.०३	७९७.९४	९१७.६३	३६११.८१	१५.०%
अनौपचारिक तथा साक्षरता र निरन्तर शिक्षा	७५.४०	८३.६९	९३.७४	१०६.३९	१२२.३५	४८१.५७	२.०%
अन्तरसम्बन्धित क्षेत्रहरू	११६८.७०	१२९७.२६	१४५२.९३	१६४९.०७	१८९६.४३	७४६४.३९	३१.०%
शिक्षाको कुल बजेट र बृद्धि प्रतिशत	३७७०.००	४१८४.७०	४६८६.८६	५३१९.५९	६११७.५३	२४०७८.६८	
	१०.००%	११.००%	१२.००%	१३.५०%	१५.००%		
सामान्यीकरणबाट शिक्षाको बजेट र बृद्धि प्रतिशत	३२.००%	३२.००%	३२.००%	३२.००%	३२.००%		
	७५०.००	८२५.००	९०७.५०	९९८.२५	१०९८.०८	४५७८.८४	

आधार : राजापुर नगरपालिकाको आर्थिक वर्षहरू २०८०/०८१ को बजेट

कुनै बेला देशमा कोभिड -१९ को कारणले समग्र मुलुकलाई आर्थिक हिसावले जर्जर बनाएर मुलुकको समग्र शक्ति र स्रोत कोरोना विरुद्ध लाग्नु पर्ने अवस्थाको सिर्जना भएको थियो । त्यसकारण पनि अधिल्लो वर्षहरूमा सरकारहरूले बजेट सार्वजनिक गर्दा यसको परिमाणलाई अपेक्षाकृत बढाउन सकेको देखिदैन । आगामी वर्षहरूमा यस्ता महामारीको भूमरीमा मुलुक पर्ने छैन भन्ने कुराको आँकलन गरी बजेट अनुमान गर्ने काम भएको छ । बजेट अनुमान गर्दा संघीय सरकारले शिक्षाका विभिन्न उपक्षेत्रहरूलाई हालसम्म विनियोजन गर्दै आएको बजेट अनुमानलाई समेत मध्यनजर राखिएको छ ।

६.८. राजापुर नगरपालिकाको आगामी ५ वर्षको शिक्षा क्षेत्र गरेको व्ययको अनुमान

माथिको तालिका नं ६.७ का आधारमा भन्नु पर्दा राजापुर नगरपालिकाले आगामी ५ वर्षको शिक्षा क्षेत्रको बजेटको अनुमान २ अरब ४० करोड ७८ लाख अनुमान गरिएको छ । यसरी बजेटको अनुमान गर्दा गाउँपालिकाको शिक्षाको बजेटमै समावेश गर्न मिल्ने गरी सङ्घीय सरकार र प्रदेशसरकारबाट १ अरब ९५ करोड (कुल बजेटको ८०.५ प्रतिशत) र नगरपालिका ४५ करोड करोड ७८ लाख (कुल बजेटको १९.५ प्रतिशत) बजेट प्राप्त हुने कुरा अनुमान गरिएको छ । यसरी गरिएको बजेटको व्ययको अनुमानलाई शीर्षकगत रूपमा तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं ६.६

राजापुर नगरपालिकाको शिक्षा क्षेत्रको दश वर्षे योजनामा सुरुका ५ वर्षका लागि गरिएको व्ययको अनुमान

क्र सं	विवरण	बजेट रु लाखमा
१	हाल कार्यरत र योजना अवधिमा थप हुने हुने समेत गरी आधारभूत तह कक्षा ६ देखि ८ र माध्यमिकतह ५० जना शिक्षक र ५० जना बालविकासका सहयोगी कार्यकता र आवश्यकता अनुसार विद्यालयका कर्मचारीहरू समेत जम्माजम्मा ५०० जना शिक्षक कर्मचारीका लागि तलवभत्ता	१,३०,००१००
२	भौतिक संरचना कम्तिमा प्रति विद्यालय सरदर ७५ लाखका दरले ३६ विद्यालयहरूका लागि	२७,००१००
३	अभिभावक विहीन विद्यार्थीहरूका लागि कम्तीमा एउटा आवासीय विद्यालय निर्माण र संचालन	५००१००
४	खाजा कार्यक्रम गरीवको रेखामुनी रहेका परिवारका अनुमानित १० हजार विद्यार्थीका लागि रु ३० का दरले वार्षिक १८० दिनका लागि ५ वर्षसम्म	२७,००१००
५	छात्रवृत्ति र परामर्श सेवाका लागि करिव ५ हजार विद्यार्थीका लागि जनही रु ३०००१ का दरले	७५०१००
६	समावेशी शिक्षामा छात्रवृत्ति र आवासीय विद्यालय निर्माण र सञ्चालनार्थ	४००१००

७	विद्यालय तहमा प्राविधिक शिक्षा सञ्चालन एवम् व्यवस्थापनका लागि	४००।००
८	उच्च शिक्षा सञ्चालन र व्यवस्थापन	७५०।००
९	संरचना निर्माण, जनशक्ति व्यवस्थापन र क्षमता विकास	४५०।००
१०	शिक्षामा सूचना र प्रविधिका लागि	३००।००
११	अनौपचारिक शिक्षा र निरन्तर शिक्षाका लागि (पुस्तकालय र सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको सवलीकरणसमेत)	२५०।००
१२	शिक्षामा सुशासन र प्रोत्साहन (विद्यार्थी,अभिभावक, शिक्षक र कर्मचारीका लागि)	३००।००
१३	पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन	१५०।००
१४	विद्यार्थीहरूका लागि पाठ्यपुस्तकको रकम बैङ्कमा दाखिला (करीव १४ हजार विद्यार्थीहरूका लागि रु १००० का दरले पाँच वर्षसम्म)	७००।००
१५	विभिन्न विषयका ल्याव, पुस्तकालय, इ पुस्तकालय, डाटा सेन्टर आदि स्थापना र सञ्चालनका लागि	५००।००
	तालिम,अनुसन्धान, अनुगमन, अभिलेखन र प्रतिवेदनका लागि	२२८।००
	जम्मा अनुमानित व्यय अनुमान	२,४०,७८।००

माथिको तालिकामा कुल बजेटको ५४ प्रतिशत रकम बालविकास सहितका शिक्षक र विद्यालयका कर्मचारीहरूको तलव भत्ताका निमित्त खर्च हुने अनुमान गरिएको छ । यसरी अनुमान गर्दा आगामी ५ वर्षमा बालबिकासलाई दुई वर्षे अवधिको गराउनु पर्दा थप हुने बालबिकासका सहयोगी कार्यकता (शिक्षिका) शिशुस्याहार कर्ता र विद्यालयमा थप हुने विभिन्न तहका शिक्षकहरूका निमित्त समेत हुने व्ययलाई समावेश गरिएको छ । शिक्षकको तलव भत्ताका अतिरिक्त शिक्षाका अन्य विषयगत क्षेत्रहरूको व्ययको अनुमान गर्दा योजनाले अघि सारेका र समय अनुसार नगरपालिकालाई समुन्नत बनाउन आवश्यक देखिएका शिक्षालयहरूको भौतिक पूर्वाधारको विकास, प्रविधियुक्त शिक्षाको विकास, प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षाको विकास र विस्तार आदिलाई समेत प्राथमिकतामा राखिएको छ ।

६.९ अपेक्षित उपलब्धि

वि.सं. २०९० सम्म तीन वटै तहका सरकारको सयुक्त लगानीमा राजापुर नगरपालिकाको समग्र शिक्षा क्षेत्रमा स्रोतको दिगो व्यवस्थापन भै शैक्षिक पहुँच, समता, गुणस्तर र क्षमता विकासमा उल्लेख्य प्रगति भएको हुनेछ । वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार भई आत्मनिर्भरतामा अभिवृद्धिका साथै वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व सुदृढ भएको हुनेछ ।

परिच्छेद : ७

योजना कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन

७.१. परिचय

सुन्दर भए पनि कार्यान्वयन नगरिएको योजना भनेको नपढेर दराजमा राखिएको महत्वपूर्ण पुस्तक जस्तै अर्थहीन हुने गर्दछ। यसको अर्थ स्पष्ट हुन्छ कि योजनाको कार्यान्वयन गर्नु भनेको योजनामा प्राण भरनु हो। त्यसैगरी योजनामा अनुगमन र मूल्याङ्कनलाई वेवास्ता गर्नु भनेको बच्चाको जन्म दिएर उसको रेखदेख र हेरचाह नगर्नु जस्तै हो। योजनाको सफल कार्यान्वयन गरी अपेक्षित नतिजा तथा उपलब्धि प्राप्त गर्नका लागि योजनाको कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनको उपयुक्त प्रबन्ध आवश्यक छ। यसका लागि आवश्यक सङ्गठन तथा संरचना, जनशक्ति, नीति, कानून तथा मापदण्डसहितको जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व पर्दछन्। यस योजनाको अधिल्लो परिच्छेदमा यस योजनाका लागि आवश्यक पर्ने सङ्गठन, संरचना तथा क्षमता विकासका रणनीति तथा क्रियाकलापहरू उल्लेख गर्ने काम भइसकेकोले योजनाको यस परिच्छेदमा महत्वपूर्ण पक्षका रूपमा रहेको योजनाको कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन र तत्सम्बन्धी प्रक्रिया तथा जिम्मेवारीलाई थप स्पष्ट पारिएको छ।

नेपालमा संघीय संरचनाअनुसार सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको संरचना तयार भई तीनै तहका सरकार क्रियाशील भएको ६ वर्ष नाघिसकेको छ भने यो अवधिमा केही कानुनी प्रबन्धसहित मुख्य संरचना तथा जनशक्ति र जिम्मेवारी निर्धारण गरिएको छ तापनि राज्य प्रणालीलाई संघीय संरचनाअनुरूप पूर्ण रूपमा रुपान्तरण गर्ने कार्य पुरा भएको छैन। त्यसैले एकातिर यो सङ्क्रमणलाई सहज रूपले अवतरण गर्न गराउन सहयोग पुग्ने गरी कार्यान्वयनको प्रबन्ध गर्नु पर्नेछ भने अर्कोतिर योजना कार्यान्वयनका विशिष्ट कार्यहरू सम्पादनका लागि आवश्यक संरचनाको प्रबन्धका साथै योजनाको कार्यान्वयनका लागि स्थापित संरचना तथा प्रक्रियाले समग्र शिक्षा प्रणालीलाई प्रभाव पार्ने भएकाले कार्यान्वयन प्रबन्धको दिगोपन, प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलतामा ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ।

त्यसरी नै शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा स्रोत साधनको विनियोजन र वितरण के कसरी भइरहेको छ, लगानीको प्रवाह समुचित ढङ्गले भएको छ वा छैन, कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रक्रियामा त्रुटीहरू छन् वा छैनन्, शैक्षिक क्रियाकलापहरू निर्धारित कार्यतालिकाअनुसार समयमै कार्यान्वयन भई लक्षित प्रतिफल प्राप्तितर्फ उन्मुख भएका छन् वा छैनन् भन्ने कुरा निश्चित गर्न व्यवस्थापनबाट कार्यक्रम कार्यान्वयनको लक्ष्य र प्रगति बारेमा नियमित वा आवधिक रूपमा निगरानी, निरीक्षण, पुनर्निरीक्षण, पर्यवेक्षण एवम् जाँचबुझ गर्ने गराउने कार्य अनुगमन हो। यसले कार्यक्रमको प्रगति र वर्तमान स्थितिको बारेमा जानकारी गराउँदछ। शैक्षिक कार्यक्रमहरूको सान्दर्भिकता, उपयुक्तता, दक्षता र प्रभावकारिताको सन्दर्भमा सुव्यवस्थित एवम् उद्देश्यपूर्ण ढङ्गले जाँचबुझ तथा लेखाजोखा गर्ने कार्य मूल्याङ्कन हो। मूल्याङ्कन प्रतिफल र प्रभावसँग बढी केन्द्रित हुन्छ। अनुगमन सामान्यतः कार्यक्रम कार्यान्वयनको चरणमा मात्र गरिन्छ भने मूल्याङ्कन कार्यक्रम सञ्चालनको चरणका साथै कार्यक्रम सम्पन्न भएपश्चात् पनि गरिन्छ। अनुगमन र मूल्याङ्कनले शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा भएको लगानीलाई उद्देश्यमुलक, पारदर्शी, नतिजामुखी, जवाफदेही र उत्तरदायीपूर्ण बनाउन सहयोग गर्दछन्।

७.२. वर्तमान अवस्था

योजनाको प्रस्तुत खण्डको वर्तमान अवस्थालाई देहायका तीन खण्डमा विभाजन गरी प्रस्तुत गरिएको छ।

७.२.१ योजनाको कार्यान्वयन

सङ्घमा रहेको शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले समग्र शिक्षा नीति तथा योजना तर्जुमा, राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय तथा अन्य विषयगत मन्त्रालयहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्दछ। त्यसै गरी विकास साझेदारहरूसँग सहकार्य तथा समन्वय गर्ने

र योजना तथा कार्यक्रमहरूको समग्र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने जिम्मेवारी पनि शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयको रहेको छ । मन्त्रालयअन्तर्गत समग्र विद्यालय क्षेत्रका कार्यक्रमको रणनीतिक योजना विकास, समन्वय, मापदण्ड विकास, अनुगमन तथा शैक्षिक सूचनाको व्यवस्थापन, शिक्षक तालिमका कोर्सहरूको विकास तथा शिक्षा सेवाका कर्मचारीको क्षमता विकास गर्नका लागि शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकासका लागि पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र शैक्षिक पद्धित, नीति तथा कार्यक्रमको उपलब्धि तथा प्रभाव अध्ययन गरी सुधारका मार्ग पहिचान गर्न सघाउने कार्यका लागि शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र गरी तीनओटा विभागीय निकायहरू रहेका छन् ।

शिक्षक छनोट, बढुवा तथा अध्यापन अनुमति पत्रसम्बन्धी कार्य गर्न शिक्षक सेवा आयोग र शिक्षक अभिलेख तथा निवृत्तभरण लगायतका निवृत्त शिक्षकको सेवाका लागि संघीय मामला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयअन्तर्गत शिक्षक किताबखाना रहेको छ । राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डले कक्षा १२ र कक्षा १० मा सार्वजनिक परीक्षा सञ्चालन गरिरहेको छ । प्रदेश तहमा सामाजिक विकास मन्त्रालय र अन्तर्गत एकएकओटा शिक्षा विकास निर्देशनालय र एकएकओटा तालिम केन्द्रहरू रहेका छन् भने केही प्रदेशहरूले केही कार्यालयहरू स्थापना गरेझै लुम्बिनी प्रदेशले पनि १२ वटा जिल्लाहरूमा काम गर्नका लागि ६ वटा सामाजिक विकास डिभिजन कार्यालयहरू स्थापना गरी संचालन गरेको छ । स्थानीय तहमा महानगरपालिकाहरूमा शिक्षा महाशाखा र नगरपालिका र गाउँपालिकाहरूका शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखाले स्थानीय तहको शिक्षा सम्बन्धी काम गरिरहेको अवस्था छ । यसका अतिरिक्त संघीय शिक्षा मन्त्रालयअन्तरगत प्रत्येक जिल्लामा शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइहरू रहेका छन् ।

संघीय संरचनाअनुसार कार्यसम्पादन गर्नका लागि तत्काल परिवर्तन गरिएको उल्लिखित सङ्गठन संरचना तथा जनशक्ति व्यवस्थापन विद्यालय शिक्षामा सुशासन कायम गरी कुशल व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त नदेखिएको अवस्था छ । अधिकांश स्थानीय तहहरू त शिक्षाका कर्मचारी नै नभएको अवस्था छ । विभिन्न पालिकाहरूले शिक्षकलाई ल्याएर काम गराएको अवस्था छ । शिक्षाका कतिपय सशर्त अनुदानका बजेट र कार्यक्रमहरू स्पष्ट बुझाइको अभावमा विद्यालयलाई नदिएर फ्रिज हुने, विद्यालयलाई दिए पनि समयमा नदिने जस्ता समस्याहरू सबैतिर बल्लिझएका छन् । स्पष्ट निर्देशन र सावधानीको अभावमा विद्यालय जानु पर्ने अनुदानहरू समयमा नगएका दृष्टान्तहरू पनि छरिएर रहेको अवस्था छ । नागरिकहरू अन्यायमा छन् । कक्षा १० परीक्षा सम्बन्धी कामका लागि सेवाग्राहीहरू परीक्षा बोर्डको शाखा र प्रदेश कार्यालयमा धाउने गर्छन जव कि त्यो कामको बारेमा शाखा र प्रदेश कार्यालयहरू अनभिज्ञ छन् । त्यसैले यतिबेला योजना र कार्यक्रमको कार्यान्वयनको सवालमा केही द्विविधाहरू देखिएको अवस्था छ ।

उल्लिखित समस्याहरू राजापुर नगरपालिकामा छैनन् भन्दा अन्यथा नहोला । किनभने नगरपालिकामा शिक्षा तिरका प्राविधिक कर्मचारीहरू कार्यरत रहेको अवस्था छ । नगरपालिकाले शिक्षा क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिएको अवस्था छ जसका कारण सामान्यीकरण तर्फको एकतिहाइ बजेट शिक्षामा लगानी गरेको देखिन्छ । आवश्यकता अनुसार समय समयमा जनप्रतिनिधि र शिक्षाकर्मीहरूको टिम बनाएर अनुगमन गरेको अवस्था छ । तथापि शिक्षा क्षेत्रमा प्रभावकारी सेवा प्रवाहका लागि गर्नु पर्ने अझै पनि धेरै देखिन्छ ।

७.२.२ योजनाको अनुगमन र मूल्याङ्कन

शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्य संघीय तहमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय र शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र लगायतका निकायहरूबाट, प्रदेश तहमा सामाजिक विकास मन्त्रालय र प्रदेश सामाजिक विकास निर्देशनालयबाट, जिल्ला स्तरमा शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइबाट र स्थानीय स्तरमा स्थानीय शिक्षा शाखाबाट हुँदै आएको छ । शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रले शैक्षिक संस्थाहरूको कार्यसम्पादन परीक्षण तथा विद्यार्थीहरूको उपलब्धि परीक्षण गर्दै आएको छ । विद्यालय निरीक्षक तथा स्रोतकेन्द्रबाट शिक्षकलाई शिक्षण प्रक्रियामा स्थलगत प्राविधिक सहयोगका अतिरिक्त विद्यालय एवम् शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया लगायतका विषयमा निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण हुने गरेकोमा अहिले आएर स्रोतकेन्द्र नभएको हुँदा सुपरिवेक्षणका लागि कुनै संस्थागत प्रबन्ध रहेको छैन ।

त्यसैगरी स्थानीय तहमा उल्लिखित प्रबन्ध भए पनि संघीय संरचनाअनुसार अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई थप व्यवस्थित गरी आवश्यक नतिजाहरू सबै तहको सरकारले प्राप्त गर्न सक्ने गरी स्वचालित बनाउनु पर्ने देखिन्छ । यसका लागि हाल प्रयोगमा रहेको शैक्षिक सूचना प्रणालीमा सुधार गरी एकीकृत सूचना प्रणालीका माध्यमबाट तीनै तहका सरकारले आवश्यक सूचना प्राप्त गर्न सक्ने बनाइनु आवश्यक छ । अनुगमन र मूल्याङ्कनलाई औपचारिकता निर्वाह गर्ने प्रयोजनका निम्ति नभइ सुधार र प्रोत्साहनका निम्ति प्रयोग गरिनु पर्दछ । अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका नतिजाका आधारमा कार्यक्रममा सुधार गर्ने परिपाटीलाई व्यवस्थित गर्नु पनि उत्तिकै आवश्यक छ ।

७.२.३ नगरपालिकामा योजनाको कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन

सिङ्गो मुलुक र अधिकांश पालिकाहरू शिक्षाप्रति जति सकारात्मक हुनु पर्थ्यो त्यति नभएको अवस्था छ । त्यो समस्या राजापुर नगरपालिकामा पनि देखिन्छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ का आधारमा नगरपालिकाको उपाध्यक्षको अध्यक्षतामा योजना कार्यान्वयन तथा अनुगमन समिति गठन गरिएको छ जसमा नगर कार्यपालिकाका दुइजना सदस्य, योजना प्रमुख र इञ्जिनियर समितिको सदस्य रहने व्यवस्था गरिएको छ । समितिले योजनाका लागि बजेट उपलब्ध भइसकेपछि त्यसको कार्यान्वयनदेखि कार्यसम्पन्नसम्मका गतिविधिहरू विधिसम्मत तरिकाले सम्पादन भएनभएको हेर्ने काम गर्दछ । त्यसमा पनि शिक्षासम्बन्धी कार्यक्रमहरूको सञ्चालन, कार्यान्वयन पक्षको अनुगमन र मूल्याङ्कनका लागि पालिकाका अध्यक्षको अध्यक्षतामा गाउँ शिक्षा समिति पनि समयसमयमा सक्रिय भएको पाइन्छ । यसका अतिरिक्त शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा प्रमुख र विद्यालय निरीक्षक समेत आवश्यकताअनुसार अनुगमन कार्यमा सामेल भएको पाइन्छ । योजना कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिले गरेको अनुगमन सम्बन्धी कार्यको पनि अनुगमन गर्ने कार्य नगरपालिकाका अध्यक्ष र अन्य जनप्रतिनिधिहरूबाट भइरहेको अवस्था छ ।

विद्यालयस्तरमा पनि विद्यालय व्यवस्थापन समिति र अभिभावकहरूको तर्फबाट पनि कुनै पनि कार्यक्रमको कार्यान्वयन पक्षको रेखदेख र अनुगमन गर्ने गरिएको छ । विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार विकास, खाजा व्यवस्थापन, विज्ञान प्रयोगशाला व्यवस्थापन, पुस्तकालय व्यवस्थापन, कम्प्युटर ल्याब व्यवस्थापन, परीक्षा व्यवस्थापन, शैक्षिक सामग्री व्यवस्थापन, अतिरिक्त क्रियाकलाप व्यवस्थापन आदिका कार्यसम्पादन एवम् अनुगमन समेतका लागि शिक्षक वा विद्यालय व्यवस्थापन समितिका सदस्य वा शिक्षक अभिभावक सङ्घको सदस्यको संयोजकत्वमा समितिहरू गठन गरी कार्य गर्ने गरिएको छ । यसरी गर्दा पनि सरोकारवाला र नागरिक समाजलाई चित्त नबुझेको अवस्थामा त्यस्ता गुनासाहरू प्रधानाध्यापक हुँदै विद्यालय व्यवस्थापन समिति, वडा कार्यपालिका र नगर कार्यपालिकासम्म पुग्ने गरेका छन् । त्यसिले पनि सम्बन्धित पक्ष सन्तुष्ट नभएको अवस्थामा गुनासाहरू अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र न्यायालयसम्म पनि पुग्ने गरेको अवस्था छ । यी सबै कार्य र संयन्त्रको सहयोगले योजनाको कार्यान्वयन र अनुगमन पक्षलाई प्रभावकारी बनाउन योगदान पुगिरहेको देखिन्छ ।

७.३. चुनौति र अवसर

योजनाको प्रभावकारी र कुशल कार्यान्वयनका लागि वर्तमान प्रबन्धमा परिमार्जन तथा सुधार आवश्यक देखिएको छ । हालको संरचनामा देखिएका केही समस्या तथा चुनौतीहरूको रूपमा स्रोत केन्द्र पद्धति विघटन भई अर्को स्थानीय शिक्षक सहायता पद्धति स्थापना नहुँदा देखिएको कठिनाई हटाउनका लागि स्थानीय शिक्षक सहायता पद्धति विकास गर्नु, तत्कालमा रहेका २९ शिक्षा तालिम केन्द्रलाई ७ ओटामा खुम्च्याइएको अवस्थामा शिक्षक तालिमको क्षमता विस्तार गर्नु, आवश्यकता अनुसारको शैक्षिक संरचना र जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्नु विद्यालय शिक्षाका सन्दर्भमा प्रदेश तहको भूमिका तथा कार्यविवरण स्पष्ट गरी पुनर्संरचित गर्नु, संघीय सरकारबाट प्राप्त सशर्त अनुदानबाहेक अन्य अनुदान तथा प्रदेश र स्थानीय तहको आम्दानीबाट प्राप्त हुने बजेटलाई एकीकृत गरी स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माण गर्नु, सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूबिच समन्वय र सहकार्य सुदृढ गर्नु, आवश्यक सूचनाको सहज आदान प्रदान गर्न र अनुगमन प्रतिवेदनलाई व्यवस्थित गरी सबै तहका सरकार तथा सरोकारवालाहरूले सहजै प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाउनु योजना कार्यान्वयनको सवालमा प्रमुख चुनौतिको रूपमा रहेका छन् ।

अनुगमन र मूल्याङ्कनका लागि स्थानीय एवम् राष्ट्रिय रूपमा उपयोगी मापनयोग्य सूचकहरूको निर्धारण, मापनयोग्य सूचकको निर्माण तथा सूचकसँग परिचित सिप र दक्षता भएका अनुगमनकर्ता तथा दक्ष जनशक्ति विकास गर्नु, अनुगमनलाई मागमा आधारित बनाउनु, अनुगमनमा नियमितता र एकरूपता कायम गर्नु, अनुगमन कार्यमा दोहोरोपना हटाउनु, अनुगमनलाई योजनाबद्ध गर्नु, पर्याप्त साधन स्रोतको प्रबन्ध गर्नु, अनुगमनको प्रतिवेदन व्यस्थित गर्नु र अनुगमन तथा मूल्याङ्कनबाट प्राप्त पृष्ठपोषणको उपयोग गर्ने पद्धतिको विकास गर्नु, संघीयता कार्यान्वयनका क्रममा भएको संरचनागत परिवर्तन पश्चात् विद्यालय निरीक्षण सुपरिवेक्षणको काम पुनर्संगठित गर्नु, तीनै तहका सरकारबिच अनुगमन र मूल्याङ्कनमा सहकार्य र समन्वय गरी एकीकृत प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गर्नु, सहभागितात्मक सामूहिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको सुनिश्चतता गर्नु, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा सूचना तथा प्रविधिको उपयोगमा व्यापकता दिनु, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यलाई निष्पक्ष, भरपर्दो र विश्वसनीय बनाउनु जस्ता सवालहरू अनुगमन र मूल्याङ्कनको क्षेत्रमा देखिएका चुनौतिहरू हुन् ।

कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनको क्षेत्रमा अवसरको रूपमा पनि केही अनुकूलताहरू देखापरेको अवस्था छ । पहिले भन्दा अहिलेको परिवेशमा नागरिक समाजबाट पनि निगरानी र अनुगमन एवम् कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्थाको बारेमा जानकारी गर्ने गराउने काम स्वतस्फूर्त तरिकाबाट भइरहेको छ । सञ्चारकर्मीहरूले वाच डगको भूमिकामा दरो र खरो किसिमले उत्रिएको अवस्था छ । सामाजिक सञ्जालहरूमा समेत केही हदसम्म मानिसहरूले कुनै पनि कार्यक्रमहरूका बारेमा आफ्ना भावना र विचार राख्ने गरेका छन् । मानव सेवा, सामाजिक क्षेत्र र बालबालिकाको क्षेत्रमा काम गर्नेहरूले समेत कार्यक्रमको कार्यान्वयनको अवस्थाको बारेमा अनुगमन र निगरानी गरेको अवस्था छ । अहिले त कतिपय अनुगमन र निगरानीको सवालमा अघि अघि सङ्घसंस्था र नागरिक समाज अनि पछि पछि सरकार भएको अवस्था पनि छ । यो परिवेशलाई योजना लगायत कुनै पनि कार्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्थामा देखिएको सुखद अवसर हो भन्न सकिन्छ ।

७.४. उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू

योजनाको यस विषय क्षेत्रको समग्र उद्देश्य योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन र सोको प्रभावकारी अनुगमनको माध्यमबाट योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई समयमै सम्बोधन भई अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने र योजनाको मूल्याङ्कनमा आधारित भई आवश्यकतामा आधारित योजना निर्माणका लागि योगदान पुग्ने रहेको छ भने यसका उद्देश्य र रणनीतिक क्रियाकलापहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

क्र सं	उद्देश्यहरू	रणनीतिक क्रियाकलापहरू
१	योजनाको कार्यान्वयन प्रणालीलाई तोकिएको काम तोकिएको अवधि र तोकिएको अवस्थामा सम्पादन गर्नका लागि पर्याप्त, प्रभावकारी र उपयुक्त संयन्त्र र जनशक्तिको विकास गर्नु ।	<ol style="list-style-type: none"> संघीय तथा प्रदेश तहबाट वित्तीय हस्तान्तरणमार्फत प्राप्त सशर्त अनुदान तथा अन्य अनुदान र आफ्नै स्रोतको बजेटसमेत संलग्न गरी बार्षिक शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रम कार्यान्वयनको खाका तयार गरिनेछ । शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखाको क्षमता विकास र पुनर्संरचना गरी सुदृढ गरिनेछ भने नगरपालिकाबाट कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यकतानुसार समितिहरू निर्माण गरिनेछ । योजना कार्यान्वयनको क्रममा कुन संगठनले के काम गर्ने र त्यो काम गर्नका लागि कुन स्तरका कति जनशक्ति आवश्यक पर्ने भन्ने बारेमा स्पष्ट किटान हुनेगरी संगठनको सर्वे गरेर सोही अनुसारको संरचना र जनशक्तिको व्यवस्थापन गरिनेछ । संरचनामा खटिने जनशक्ति अर्थात विद्यालयको शिक्षकदेखि नगरपालिकाको प्रमुखसम्मले कति अवधिमा कति काम गर्ने भन्ने विषयमा करार गरी सार्वजनिक गर्ने संस्कारको विकास गर्न सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ । जनशक्तिको वृत्ति विकास सुविधा र प्रोत्साहनका कुराहरू नियुक्तिकै समयमा स्पष्ट र पारदर्शी हुने गरी नीति नियम र कानूनको निर्माण तथा सोको कार्यान्वयन गरिनेछ ।

		<p>६. विद्यालयदेखि शिक्षाका स्थानीय, जिल्ला, प्रदेश तथा केन्द्रीय निकायहरू एवम् शिक्षा सम्बद्ध सबै कार्यक्रम, योजना तथा परियोजनाहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रतिवेदनको लागि वेबमा आधारित एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली सञ्चालनमा ल्याइनेछ ।</p> <p>७. आवश्यकता र औचित्यताका आधारमा एउटै संरचनाले पनि तीनवटै सरकारको काम गर्ने गरी संरचनाका विकास गरेर सरकारहरूको बीचमा समन्वय, सहकार्य, सहअस्तित्व र सहभावलाई बढावा दिनेगरी कार्यसंस्कारको विकास गरिनेछ ।</p> <p>८. विद्यालय सुपरिवेक्षण र अनुगमनको सून्यान्तको अवस्थालाई अन्त गर्न पूर्व प्रधानाध्यापक र शिक्षाका पूर्व अधिकृत सम्मिलित सुपरीवेक्षण र अनुगमन टीम निर्माण गरी विद्यालय अनुगमन गरिनेछ ।</p> <p>९. कार्यक्रम कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन तथा सहजीकरण गरी विद्यालयमा कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुने सुनिश्चितताका साथै समस्या समाधानका लागि आवश्यक नीति निर्देशन तथा समन्वय गरिनेछ ।</p>
२	<p>योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई समयमै सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्नु ।</p>	<p>१. योजना अन्तर्गत सम्पादन गरिने हरेक कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन निर्देशिकाको विकास गरी त्यसैका आधारमा कार्यक्रमको कार्यान्वयन गरिनेछ ।</p> <p>२. एकीकृत शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन मार्गदर्शन निर्माण गरी उपयोग गरिनेछ ।</p> <p>३. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन कार्यलाई छिटो, छरितो, व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन प्रविधिको प्रयोग र सञ्जालीकरण (सफ्टवेयरको निर्माण गरी) लाई प्रयोग गरिनेछ ।</p> <p>४. शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई थप सुदृढीकरण गरी आवश्यक सूचकसहित स्वचालित बनाइने छ र सूचक विकासका लागि प्रमुख नतिजा सूचकलाई मुख्य आधार बनाइने छ ।</p> <p>५. राष्ट्रिय सूचकको अतिरिक्त आवश्यकतानुसार प्रदेश र स्थानीय सूचकहरूलाई समेत सूचना प्रणालीमा आवद्ध गर्ने प्रणालीको विकास गर्न सङ्घ र प्रदेश सरकारसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।</p> <p>६. अनुगमन तथा मूल्याङ्कनबाट प्राप्त पृष्ठपोषणलाई अनिवार्य रूपमा लागू गर्ने प्रणालीको विकास गरिनेछ ।</p> <p>७. कुल बजेटको निश्चित हिस्सा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा छुट्याई नतिजामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको अवलम्बन गरिनेछ ।</p> <p>८. प्रत्येक शैक्षिक योजना, कार्यक्रम तथा परियोजनाहरूको नियमित आवधिक मध्यावधिक तथा अन्तिम मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गरिनेछ ।</p> <p>९. कार्यक्रमको कार्यान्वयन र अनुगमन एवम् मूल्याङ्कनको सवालमा अन्तरनिकाय र अन्तरसरकारी तहको समन्वय र सहकार्यमा जोड दिइनेछ ।</p> <p>१०. सहभागितामूलक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन गरिनेछ ।</p> <p>११. अनुगमन मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदनमा आधारित भई सम्बद्ध जनशक्ति, निकाय, कार्यक्रम, योजना तथा परियोजनालाई पुरस्कृत र दण्ड गर्ने प्रणालीको विकास गरिने छ ।</p>
३	<p>योजनाको लगानीदेखि प्रभाव तहसम्मको मूल्याङ्कन गरी आवश्यकतामा</p>	<p>१. योजनाका आगत (Input), प्रक्रिया (Process), परिणाम (Output), उपलब्धि (Outcome) र प्रभाव (Impact) समेतको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि आवश्यक कानुनी तथा संरचनागत व्यवस्थासहित जनशक्तिको प्रबन्ध गरी प्रमाणमा आधारित</p>

<p>आधारित योजना र नतिजामा आधारित अनुगमन र मूल्याङ्कन प्रणालीको विकास गरी सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु ।</p>	<p>अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गरिनुका साथै कुन तहले कुन कुन स्तर र कुन कुन विषयको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई ध्यान दिने भन्ने निश्चित गरिनेछ ।</p> <ol style="list-style-type: none"> २. सरोकारवालाहरूको व्यापक सहभागितामा विद्यालयहरूको विद्यालय सुधार योजना (SIP) तयार गरी बार्षिक रूपमा अध्यावधिक गरिनेछ । ३. विद्यालय व्यवस्थापन समितिले स्थानीय तहबाट प्राप्त बजेट तथा विद्यालयको आफ्नै आम्दानीसहित समावेश गरी वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा र सोको कार्यान्वयन गर्नेछन् । ४. विद्यालय व्यवस्थापन तथा निर्धारित कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि प्रधानाध्यापकलाई अधिकार सम्पन्न, जिम्मेवार र उत्तरदायी बनाइने छ । ५. विद्यालयहरूले वित्तीय व्यवस्थापन, खरिद प्रक्रिया, शिक्षक व्यवस्थापन तथा शिक्षकको कक्षा कोठामा समय तथा कार्यको सुनिश्चिततासम्बन्धी आवश्यक मापदण्ड तयार गरी लागु गर्नेछन् । ६. विद्यालयहरूले अभिभावक तथा सरोकारवालाहरूसँग अन्तरक्रिया तथा सहकार्य गर्न अभिभावक भेला तथा बैठकहरू आयोजना गर्ने र सामाजिक परीक्षणलाई प्रभावकारी बनाउनेछन् । ७. विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण तथा विद्यालय कार्यसम्पादन परीक्षणलाई थप व्यवस्थित र नियमित गरिनेछ । ८. कक्षाकोठाको सिकाइको अनुगमन, सुपरिवेक्षण तथा मूल्याङ्कनलाई प्रभावपूर्ण बनाउन कार्यस्थलमा आधारित अनुगमन, मूल्याङ्कन, सुपरिवेक्षण एवम् प्रतिवेदन प्रणालीको प्रबन्ध गरिनेछ ।
--	---

७.५. रणनीतिहरू

७.६. उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

क) उपलब्धि (Outcomes)

१. प्रभावकारी अनुगमनको माध्यमबाट योजना कार्यान्वयनका चरणमा आएका समस्या तथा चुनौतीहरूलाई समयमै सम्बोधन भई अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने र योजनाको मूल्याङ्कनमा आधारित भई आवश्यकतामा आधारित योजना निर्माणका लागि पृष्ठपोषण प्राप्त हुने ।

ख) प्रमुख नतिजाहरू (Key results)

१. योजना कार्यान्वयनको क्रममा सम्पादन गरिने काम र उक्त काम गर्नका लागि आवश्यक पर्ने जनशक्तिका बारेमा स्पष्ट क्लियर हुनेगरी संगठनको सर्वे गरेर सोही अनुसारको संरचना र जनशक्तिको व्यवस्थापन भएको हुने ।
२. संरचनाका खटिने जनशक्तिले कति अवधिमा कति काम गर्ने भन्ने विषयमा करार गरी सार्वजनिक गर्ने संस्कारको विकास भएको हुने ।
३. जनशक्तिको वृत्ति विकास सुविधा र प्रोत्साहनका कुराहरू नियुक्तिकै समयमा स्पष्ट र पारदर्शी हुने गरी नीति नियम र कानूनको निर्माण एवम् कार्यान्वयन भएको हुने ।

४. योजना अन्तर्गत सम्पादन गरिने हरेक कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनका लागि निर्देशिकाको विकास गरी त्यसैका आधारमा कार्यक्रमको कार्यान्वयन भएको हुने ।
५. नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणाली स्थापित भएको हुने ।
६. अनुगमनका आधारमा नतिजामा सुधार भएको हुने ।
७. अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका संस्थागत संरचना तथा क्षमतामा विकास भएको हुने ।
८. विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण तथा विद्यालय कार्यसम्पादन परीक्षणलाई थप व्यवस्थित र नियमित भई यसका नतिजाहरूका आधारमा सुधार गर्ने परिपाटी स्थापित भएको हुने ।
९. विभिन्न कार्यक्रमहरूको उपलब्धि तथा प्रभावको आवधिक मूल्याङ्कन भएको हुने ।
१०. विद्यालयहरूको विद्यालय सुधार योजना (SIP) तयार गरी बार्षिक रूपमा अध्यावधिक गरिएको हुने ।
११. विद्यालय व्यवस्थापन समितिले स्थानीय तहबाट प्राप्त बजेट तथा विद्यालयको आफ्नै आम्दानीसहित समावेश गरी वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा र सोको कार्यान्वयन गरिएको हुने ।
१२. विद्यालय व्यवस्थापन तथा निर्धारित कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि प्रधानाध्यापकलाई अधिकार सम्पन्न, जिम्मेवार र उत्तरदायी बनाइएको हुने ।

RAJAPUR EDUCATION PLAN

ग. मुख्य क्रियाकलापहरू र लक्ष्य

तालिका ७.१

कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र. सं.	क्रियाकलाप	इकाइ	लक्ष्य (पहिलो ५ वर्ष)						दश वर्षको लक्ष्य	जिम्मेवार निकाय वा सरकार
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	सङ्घीय तथा प्रदेश तहबाट वित्तीय हस्तान्तरणमार्फत प्राप्त सशर्त अनुदान तथा अन्य अनुदान र आफ्नै स्रोतको बजेटसमेत संलग्न गरी बार्षिक शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रमको निर्माण र सोको कार्यान्वयन ।	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	स्थानीय तह
२	कुन कामका लागि के कस्तो जनशक्ति कति आवश्यक हुने सम्बन्धमा सर्वै गरी सोही अनुसारको संरचना र जनशक्तिको व्यवस्थापन ।	पटक	१	√	√	√	√	१	२	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकार
३	संगठनमा खटिने जनशक्तिले कति अवधिमा कति काम गर्ने भन्ने विषयमा करार गरी सार्वजनिक गर्ने संस्कारको विकास ।	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकार
४	जनशक्तिको वृत्ति विकास सुविधा र प्रोत्साहनका कुराहरू नियुक्तिकै समयमा स्पष्ट र पारदर्शी हुने गरी नीति नियम र कानूनको निर्माण र सोको कार्यान्वयन ।	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकार
५	सम्पादन गरिने हरेक कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन निर्देशिकाको विकास गरी त्यसैका आधारमा कार्यक्रमको कार्यान्वयन ।	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकार
६	विद्यालय सुपरिवेक्षण र अनुगमनको सून्यताको अवस्थालाई अन्त गर्न परामर्शदाता, पूर्व प्रधानाध्यापक र शिक्षाका पूर्व अधिकृत सम्मिलित तेश्रो पक्षबाट सुपरीवेक्षण र अनुगमन टीम निर्माण गरी विद्यालयहरूको अनुगमन ।	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकार

७	अनुगमनको जिम्मेवारीसहित एकीकृत शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन मार्गदर्शन विकास ।	पटक	१	√	√	√	√	१	२	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय सरकार
८	नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणालीका लागि सूचकहरूको तयारी र सोको अद्यावधिक ।		१	१	√	√	√	२	३	सङ्घ, स्थानीय तह
९	कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने प्रत्येक तह तथा निकायले आफूले कार्यान्वयन गरेका कार्यक्रमको अनुगमन ।	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	सङ्घ,स्थानीय तह
१०	कार्यक्रम कार्यान्वयनको चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षा तथा प्रतिवेदन ।	पटक	३	३	३	३	३	१५	३०	सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
११	शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन पद्धतिमा सुधार गरी तीनै तहका सरकारले आवश्यक सूचना लिन सक्ने गरी एकीकृत तथा व्यवस्थित संयन्त्रको विकास ।	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
१२	निश्चित अवधिभित्र स्थिति प्रतिवेदन तयार गरी सोको सार्वजनिकरण ।	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तह
१३	विभिन्न कार्यक्रमको आवधिक मूल्याङ्कन ।	कार्यक्रम		१	२		२	५	१०	सङ्घ, प्रदेश र नगरपालिका
१४	शिक्षा योजनाको कार्यान्वयनको समग्र मूल्याङ्कन ।	पटक			१		१	२	४	नगरपालिका
१५	विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण ।	कक्षा		८	५	१०			सबै	सङ्घ,स्थानीय तह
१६	विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण ।	विद्यालय		२५%	२५%	२५%	२५%	१००%	१००%	सङ्घ,स्थानीय तह
१७	अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणालीलाई सुदृढ गर्नका लागि क्षमता विकास ।	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	सङ्घ, स्थानीय तह र प्रदेश
१८	विद्यालयहरूमा गरिने सामाजिक परीक्षणलाई प्रभावकारी र नियमित बनाइने ।	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	प्रदेश, स्थानीय तह, विद्यालय
१९	विद्यालयहरूको लेखा परीक्षणलाई कानून समेत संशोधन गरी प्रभावकारी बनाइने ।	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै		प्रदेश, स्थानीय तह, विद्यालय

२०	विभिन्न विषय तथा मुद्दामा अध्ययन तथा अनुसन्धान गरी प्राप्त निष्कर्षका आधारमा योजना र कार्यान्वयन पक्षमा सुधार ।	विषय	५	५	५	५	५	२५	५०	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह
२१	विद्यालयहरूको विद्यालय सुधार योजना (SIP) तयार गरी बार्षिक रूपमा अध्यावधिक ।	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	स्थानीय तह र विद्यालय
२२	विद्यालय व्यवस्थापन समितिले स्थानीय तहबाट प्राप्त बजेट तथा विद्यालयको आफ्नै आम्दानीसहित समावेश गरी वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा र सोको कार्यान्वयन ।	पटक	१	१	१	१	१	५	१०	स्थानीय तह र विद्यालय
२३	विद्यालय व्यवस्थापन तथा निर्धारित कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि प्रधानाध्यापकलाई अधिकार सम्पन्न, जिम्मेवार र उत्तरदायी बनाइने ।	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह
२४	समग्र कार्यक्रमको अनुगमन र मूल्याङ्कनका लागि उपप्रमुखको संयोजकत्वमा भएको समितिलाई सक्रिय बनाइने ।	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	निरन्तर	सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह